

Minnen från vår samtid

Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 62

Minnen från vår samtid

Arkeologi, materialitet och samtidshistoria

Maria Persson

With an English summary

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Tryckt med bidrag från:

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Kungl och Hvitfeldtska stiftelsen samt Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond 1.

Bidrag till forskning och resor i samband med avhandlingsarbetet har med tacksamhet mottagits från:

Helge Ax:son Johnsons stiftelse
Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond 1
Kungliga och Hvitfeldtska Stiftelsen
Lennart J Häggglunds Stiftelse för Arkeologisk Forskning och Utbildning
Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
Birgit och Gad Rausing's Stiftelse för Humanistisk Forskning
Johan och Jakob Söderbergs Stiftelse

Avhandling för filosofie doktorsexamen i arkeologi
Göteborgs universitet, den 4 juni 2014
ISBN: 978-91-85245-55-0

GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 62
© Maria Persson 2014

English summary
Judith Crawford

Distribution: maria.persson@archaeology.gu.se
Institutionen för historiska studier
Göteborgs Universitet,
Box 200, 405 30 Göteborg

Omslagsbild: Från den arkeologiska undersökningen
av Ramneskärsparken. Foto: Maria Persson
Tryck: Billes Tryckeri AB, 2014
Grafisk formgivning: Håkan Karlsson
E-publikation: <http://hdl.handle.net/2077/34975>

Abstract

Persson, M. 2014: *Minnen från vår samtid. Arkeologi, materialitet och samtidshistoria*. (Memories of our time. Archaeology, Materiality and Contemporary History). Ph.D. dissertation, Department of Historical Studies. University of Gothenburg, Sweden. Written in Swedish, with an English summary. ISBN: 978-91-85245-55-0

During the last decade, the perspective of contemporary archaeology has been incorporated into the discipline of archaeology. The purpose of this doctoral thesis is to problematize contemporary archaeology as a field of research with emphasis on the development of methodology and the public potential that is inherent in this perspective. These are two central aspects that I consider to be of substantial significance, at the same time as they have not been given enough attention in previous research. The study is conducted on a theoretical framework based on the concept of materiality and on memory processes. The main questions concerns *how* contemporary archaeology can be conducted in practice, *what* results this provides and *why* these results are reached.

The thesis is based on the analyses of two case studies consisting of the archaeological investigations of the amusement park Ramneskärssparken and the Skatås rehabilitation camp, both of the 1940s. The study is conducted by using the method of component analysis. Four components have been identified as important and significant for a contemporary archaeological perspective; *Archaeological methods*, *Contemporary archaeology and community archaeology*, *Contemporary archaeology as an interdisciplinary science* and *The assemblage of finds*.

The methods discussed in the thesis give rise to a demand of knowledge from people outside the archaeological discipline. It also highlights the importance of both archaeological methods and interdisciplinary work including oral and written sources. In conclusion, the study demonstrates that matter sets things in motion. It is the meeting and interaction between people and material culture that activates memories connected to the sites in question, when excavated together with community groups. Contemporary archaeology works in contexts that now living people have experiences of and therefore also valuable knowledge about. Carrying out contemporary archaeological projects together with these people provides unique prospects of interpreting and working with the archaeological material. The results of the thesis show that archaeology of recent contexts partly serves other purposes and provides other values than an archaeology directed towards older contexts. The reason for this is that contemporary archaeology is an archaeology that has an overall focus on now living people, on ourselves.

Keywords: Archaeology of the recent past, Contemporary archaeology, Heritage, Conflict archaeology, Materiality, Archaeological Methods, Community archaeology, Public Archaeology, Memory, Skatås, Ramneskärssparken.

Till mina föräldrar Ulla och Sven

Förord

Den här avhandlingen kan sägas ha tagit sin början redan år 2005. Då anställde Anders Gustafsson och Håkan Karlsson mig i det projekt som skulle komma att innefatta undersökningen av Ramneskärsparken. Då hade jag inte kunnat ana att jag ett antal år senare skulle skriva en avhandling om samtidsarkeologi. Därför vill jag inledningsvis tacka Anders och Håkan för att ni tog med mig på den samtidsarkeologiska resan! Jag hade aldrig skrivit den här avhandlingen om det inte varit för er. Håkan kom sedan att bli min huvudhandledare under doktorandtiden. Tack Håkan för att du alltid tagit dig tid, det har varit en trygghet i tillvaron som doktorand. Och jag kommer sakna handledningstillfällena.

Den som övertalade mig att söka till forskarutbildningen var däremot min goda vän Anita Synnestvedt. Tack för det Anita, och för ditt stöd på vägen.

Det är många människor jag träffat, på konferenser, kurser och föreläsningar som varit hjälpsamma, inspirerande och ifrågasättande och som på olika sätt varit av betydelse för avhandlingsarbetet. I det här fallet får ingen nämnd ingen glömd gälla. Jag vill istället lyfta fram de som på nära håll betytt mycket för avhandlingsarbetet. Ett stort tack riktas därför till alla på institutionen för historiska studier. Jag vill särskilt tacka den doktorandgrupp i arkeologi jag varit en del av, tack Henrik Alexandersson, Annika Bünz, Anna Ihr, Alexander Andreeff, och Joakim Wehlin för vänskap och alla samtal. De ämnen som inte avhandlats inom denna grupp är garanterat inte värda att diskutera. Jag vill även rikta ett särskilt tack till Martin Dackling, Elisabeth Arwill-Nordbladh, Lars Hermanson, Johan Ling, Anna Wessman och Chris Sevara som även de gjort tiden som doktorand trevlig och stimulerande.

Per Cornell och Christina Rosén var skuggopponenter på mitt slutseminarium, tack för er konstruktiva kritik. Jag vill även tacka Anders Gustafsson, Lars Hermanson, Kristian Kristiansen och Anita Synnestvedt för läsning och kommentarer av manuset. Alla goda råd jag fick tog jag kanske inte, de svagheter som finns är jag givetvis själv skyldig till.

Slutligen, vill jag rikta ett stort kollektivt tack till alla de som på olika sätt varit delaktiga i Ramneskärs- och Skatåsprojektet. Utan er hade det inte blivit någon avhandling. Tack!

Maria

Del I Inledning

1. Introduktion	17
Inledning och problemformulering	17
Avhandlingens uppbyggnad	21
Avgränsningar och begreppsapparat	23
Samtidsarkeologi	23
Sentida	26
Demokrati	27
Geografisk avgränsning	28
2. Teoretiska och metodologiska utgångspunkter	29
Materialitet	29
”Det är inte jag som minns, minnet ligger i tingen”	42
Material och metoder	47
Fallstudier	47
Community archaeology	48
Källmaterial	50
Komponentanalys	52

Del II Kontextualisering

3. Forskningsläge	59
Från etnoarkeologi till samtidsarkeologi	59
Historisk arkeologi	61
Samtidsarkeologi som eget forskningsområde	62
Antologiernas dilemma	69
4. Några centrala samtidsarkeologiska teman	71
Boplatser	71
Produktionslämningar	73
De marginaliserades arkeologi	75
Arkeologi och sentida konflikter	76
Forensisk arkeologi	78
Svåra kulturarv	79
Fritidens platser	83

5. Sentida kulturarv - demokratiskt kulturarv	87
Mångstämmighet, delaktighet och sentida kulturarv	87
Satsningar och åtgärder	89
Kulturmiljölagen	92
Demokratisering?	93
En utveckling som kommer underifrån	95

Del III Fallstudiernas platser och kontexter

6. Ramneskärsparken	105
Ramneskärsparken	105
Från vägskäl och broar till festplatser	106
Kulörta lyktor, fakirer och foxtrot	111
Dansbaneländet och moralpaniken	116
7. Skatåsförläggningen	119
Skatåsförläggningen	119
En del av en stor lägerapparat	122
Räddade från nazistiska koncentrationsläger	124
På Skatås	128

Del IV Samtidsarkeologiska komponenter

8. Arkeologiska metoder	137
Inledning	137
Metoder	139
Den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken	141
Inventering	141
Utgrävning	143
Dokumentation	147
Den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen	150
Inventering	150
Utgrävning	151
Dokumentation	157

Sammanfattning av komponenten arkeologiska metoder.....	159
9. Samtidsarkeologi och community archaeology.....	165
Inledning.....	165
Vad är community archaeology?	165
Expertroll och samarbete	169
Aktuella intressegrupper	171
Platsanknytning och platsupplevelse	172
Kritik och problem	173
Etiska avväganden.....	174
Community archaeology och fallstudierna.....	176
Community archaeology och Ramneskärsparcken	177
Samarbetet.....	178
En fornlämningsliknande lämning.....	182
Community archaeology och Skatåsförläggningen.....	185
Övriga publika insatser.....	188
Samarbetet.....	190
Sammanfattning av komponenten community archaeology.....	193
10. Samtidsarkeologi som tvärvetenskap.....	201
Inledning.....	201
Är all arkeologi tvärvetenskaplig?	203
Ett utökat spänningsfält.....	203
Arkeologen som historiker och etnolog?	205
Ett metodologiskt förhållningssätt.....	206
Skriftliga källor	206
Fallstudiernas skriftliga källmaterial	208
Ramneskärsparcken	208
Skatåsförläggningen	212
Avslutning skriftliga källor.....	216
Muntliga källor.....	217
Metod för insamling av de muntliga källorna.....	218
Fallstudiernas muntliga källmaterial.....	219
Ramneskärsparcken	219
Skatåsförläggningen	224
Avslutning muntliga källor.....	230
Sammanfattning av komponenten samtidsarkeologi som tvärvetenskap.....	232

11. Fyndmaterialet	235
Inledning.....	235
Att arbeta med fyndmaterialet.....	236
Om datering.....	237
Fallstudiernas fyndmaterial.....	238
Fyndmaterialet från Ramneskärsparken.....	239
Från fotogenlampor till strålkastare.....	240
Kam.....	243
Kapsyler och glas.....	244
Tång.....	247
Fyndmaterialet från Skatåsförläggningen.....	249
Luskam och mynningsbit av medicinflaska.....	250
Patronhylsor.....	251
Nålar, bläckflaskor och färg.....	257
Taggtråd.....	259
Sammanfattning av komponenten fyndmaterialet.....	263

Del V Avslutning

12. Minne och materialitet – avslutande diskussion	271
English summary	286
Appendix	297
Referenser	301

Del I

Inledning

1. Introduktion

Inledning och problemformulering

Under senare år har arkeologins roll i samhället kommit att diskuteras alltmer. Synen på det arkeologiska samhällsuppdraget har delvis förändrats och utökats. Ett ökande antal röster höjs som efterfrågar en diskussion kring hur arkeologi kan skapa mening för människor idag och vad disciplinen kan bidra till i dagens samhälle. Arkeologi har kommit att utvidgas till att vid sidan av att undersöka och berätta om det förflutna alltmer betona kopplingen mellan då och nu. Idag finns därför ett växande intresse för vad arkeologi betyder och innebär för dagens människor. Arkeologi kan användas för att undersöka och förklara hur det är att vara människa idag och på så sätt handlar inte arkeologi endast om det förflutna, utan även om nutiden och framtiden (exempelvis González-Ruibal (red.) 2013, Guttormsen 2013, Henson 2012, Holtorf, Jennbert & Petersson 2009, Holtorf & Piccini (red.) 2009, Holtorf 2005, 2007, 2010, Prybylski & Stottman 2010, Rockman & Flatman (red.) 2012, Sabloff 2008, Schofield 2013, Smith et al. (red.) 2010, Stottman (red.) 2010). Det är viktigt att problematisera vilka värden och funktioner arkeologi fyller för människor idag och vad ämnet egentligen bidrar med genom dessa värden och funktioner. Uppfattningen om vad dessa består av skiljer sig dessutom inte sällan åt mellan allmänheten och arkeologerna själva (Holtorf 2005, 2007, 2010, Karlsson 2004, Karlsson & Nilsson 2001). Samtidsarkeologi är en del av arkeologins utökade samhällsuppdrag och kan kopplas till aktuella diskussioner kring arkeologins roll i samhället.

Samtidsarkeologi har vuxit fram som forskningsområde under de senaste 10-15 åren. Under denna tid har en extensiv kunskapsuppbyggnad skett och samtidsarkeologi befinner sig just nu i snabb utveckling och förändring. Bara under det senaste året (2013-2014) har flera publikationer publicerats som är utmärkande för forskningsområdets pågående kunskapsuppbyggnad och vidareutveckling (González-Ruibal (red.) 2013, Graves-Brown, Harrison & Piccini (red.) 2013, McWilliams 2013, Olsen & Pétursdóttir (red.) i tryck, Pétursdóttir 2013b). Genom dessa och tidigare publikationer (exempelvis Buchli & Lucas (red.) 2001, Burström 2007, 2012, Burström et al 2006, 2009, Campbell & Ulin 2004, González-Ruibal 2008, Graves-Brown (red.) 2000, Harrison & Schofield 2010, Holtorf & Piccini (red.) 2009, McAtackney, Palus & Piccini (red.) 2007, Persson 2009, Persson (red.)

2011, Schofield 2005, 2009, Voss 2010) har samtidsarkeologi kommit att bli en del av den arkeologiska disciplinen. Det finns dock få publikationer som problematiserar samtidsarkeologi som forskningsområde och det finns flera avgörande luckor i både intresseområden och kunskapsupbyggnad. Det finns ett omfattande antal studier om samtidsarkeologiska projekt, dess kontexter och resultat, men inte sällan saknas djuplodande analyser över vad det egentligen är för processer som ligger bakom och vilka metoder som använts för att nå resultaten. Jag har urskilt två aspekter av samtidsarkeologi som jag menar är både substantiella och underkommunicerade samt sammanlänkade;

- Metodutveckling
- Publik potential

Samtidsarkeologins metodologiska aspekter är fortfarande ett tämligen outvecklat forskningsområde. Med få undantag (Harrison & Schofield 2010, McWilliams 2013, Pétursdóttir 2013b) har metodik varit förhållandevis lite diskuterat inom samtidsarkeologin. Samtidigt omtalas ofta samtidsarkeologi som ett tvärvetenskapligt forskningsområde, där källmaterial och metoder av flera olika slag används och samspelar (Burström 2007, Harrison & Schofield 2010, Schofield 2005). Att det förhåller sig så tycks vara en vedertagen uppfattning, men samtidigt är detta tema förvånansvärt lite problematiserat. År 2013 utgavs exempelvis *The Oxford Handbook of the Contemporary World* (Graves-Brown et al. (red.) 2013). Boken i sig är ett bevis på forskningsområdets etablering. I föreliggande sammanhang är det dock intressant att notera att endast ett kapitel uttryckligen behandlar metodik och innehåller en beskrivning av hur det aktuella arkeologiska projektet genomförts (Schofield 2013). Det är tämligen vanligt att samtidsarkeologiska projekts resultat och betydelse betonas, men inte hur projekten har genomförts. Metoddiskussioner och metodutveckling har rönt lite uppmärksamhet inom samtidsarkeologin. Varför det förhåller sig så är svårt att säga. Möjligen betraktas samtidsarkeologi som arkeologi per se och anses därför falla inom arkeologisk metodik generellt. Jag menar dock att så inte är fallet. I flera väsentliga delar skiljer sig i och för sig inte samtidsarkeologi från arkeologi rörande äldre kontexter, det är studiet av det materiella som står i fokus. En avgörande skillnad är dock att arkeologi rörande sentida kontexter förutom det materiella källmaterialet oftast även har skriftligt och muntligt källmaterial

att konsultera. Detta förhållande är en avgörande skillnad och det tvärvetenskapliga arbetssättet har möjlighet att öppna dörrar för nyanserade tolkningar av det arkeologiska materialet. Närvaron av dessa andra typer av källmaterial är däremot inte oproblematiserande. Inom forskningsfältet historisk arkeologi är förhållandet och mötet mellan skriftligt och arkeologiskt källmaterial ett sedan länge omdiskuterat problemområde (exempelvis Andrén 1997). När det kommer till samtidsarkeologi är däremot ytterligare en källkategori aktuell, de muntliga källorna. Kombinationen av dessa källor har inte problematiserats på ett djupare plan, framför allt inte vad gäller de praktiska aspekterna av det. Vad innebär det att ur ett *arkeologiskt* perspektiv behandla både skriftligt och muntligt källmaterial?

Förutom att diskutera och förhålla sig till dessa för arkeologin mer ovanliga källmaterial och metoder syftar avhandlingsarbetet även till att problematisera hur välbekanta arkeologiska metoder kan användas vid undersökningen av samtida kontexter. De arkeologiska undersökningar som diskuteras i avhandlingen har *utgrävningen* som fokus. Mitt syfte är inte att argumentera för att samtidsarkeologiska undersökningar nödvändigtvis skall genomföras genom utgrävningar, utan istället att visa på de möjligheter som ryms inom denna metod. Arkeologen Rodney Harrison har argumenterat för att den arkeologiska disciplinen av tradition är låst vid att en arkeologisk undersökning innebär utgrävning och ett fokus på det som finns under ytan, det som är dolt. Harrison menar att arkeologi, särskilt i fråga om undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter, har allt att vinna på att flytta fokus från att genom utgrävning undersöka det som är dolt under ytan till det som finns ovan jord och som är synligt (Harrison 2011). Jag ansluter mig till uppfattningen att samtidsarkeologi inte nödvändigtvis behöver innefatta arkeologisk undersökning i form av utgrävning. Inventeringar, landskapsanalyser och studier av byggnader och lämningar ovan jord kan på ett effektivt sätt användas för att studera vår samtid och det ingår även som en del av de arkeologiska metoder som presenteras i avhandlingen. Utgrävningen har likväl flera viktiga funktioner att fylla vid samtidsarkeologiska undersökningar. En av anledningarna är att utgrävningen är det mest karaktäriserande för ett arkeologiskt perspektiv. Utgrävningen kan i ett samtidsarkeologiskt sammanhang fungera som arena för fler företeelser än att avtäcka det (dolda) materiella. Jag menar att en publik potential ryms inom det samtidsarkeologiska perspektivet och där spelar utgrävningen en viktig roll. Förutom att vara en metod för att undersöka materiell kultur kan en arkeologisk undersökning även fungera som en arena för mötet mellan

människan och det materiella och för samarbete mellan arkeologin och allmänheten. Dessa två aspekter kommer att utforskas i avhandlingen inom ramarna för utgrävningen som metod.

Det finns en outvecklad publik potential inom samtidsarkeologin. Samtidsarkeologi rör tidsperioder varifrån nu levande människor har egna erfarenheter och minnen. Med detta som utgångspunkt argumenterar jag för en samtidsarkeologi som bedrivs tillsammans med de människor som kan tänkas ha dessa minnen och erfarenheter. Att samtidsarkeologi innefattar en publik potential har påtalats tidigare (Burström 2007:97-98, Dalglisch (red.) 2013, Holtorf & Piccini 2009:12, Schofield 2005:91, Svanberg & Wahlgren 2007:110ff) men resonemangen har inte utvecklats i någon större omfattning. Ett viktigt syfte med avhandlingen är därför att undersöka vad denna publika potential egentligen innefattar, vad den kan tillföra och hur ett offentligt samarbete kan genomföras. Jag kommer att använda mig av konceptet Community archaeology för att diskutera hur samarbete mellan arkeologer och intressegrupper utanför arkeologin kan gå till och vad det fyller för funktioner. Ett sådant samarbete kan bidra till både unika tolkningar av det arkeologiska materialet och till möjligheter för människor utanför den arkeologiska disciplinen att ingå som en aktiv part i de kulturarvsprocesser som innefattas av ett samtidsarkeologiskt perspektiv.

Som en underliggande ton i avhandlingen ligger målet att påvisa den styrka som finns i det arkeologiska perspektivet när företeelser från samtiden undersöks. Avhandlingens övergripande målsättning är att med hjälp av två fallstudier, de arkeologiska undersökningarna av festplatsen Ramne-skärsparken och mottagningslägret Skatås, diskutera och kritiskt granska innebörden och resultatet av ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Mitt bidrag utgörs av ett praktiskt anslag där jag ämnar analysera *hur* samtidsarkeologi kan genomföras i praktiken, *vad* det ger för slags resultat och *varför* dessa resultat uppstår.

Utifrån ovanstående resonemang är syftet med avhandlingen att:

- problematisera samtidsarkeologi som forskningsområde med tyngdpunkt på metodutveckling och den publika potential som finns i ett samtidsarkeologiskt perspektiv.

Avhandlingen kommer i linje med syftet att behandla följande frågeställningar:

- Hur kan ett arkeologiskt perspektiv användas för att studera vår samtid?
- Hur kan ett samtidsarkeologiskt arbetssätt gestalta sig?
- Vilken publik potential ryms inom samtidsarkeologin?
- Vad innebär det att ur ett *arkeologiskt* perspektiv behandla både skriftligt och muntligt källmaterial?
- Vilken roll spelar det samtidsarkeologiska fyndmaterialet i berättelsen om samtiden?
- Varför kan samtidsarkeologi sägas vara en del av arkeologins utökade samhällsuppdrag.

Avhandlingens uppbyggnad

Avhandlingen består av fem delar uppdelade i ett varierande antal kapitel.

Den första delen **Introduktion** behandlar de grundläggande förutsättningarna för avhandlingen. Inledningsvis framläggs problemformulering och syfte och därefter avgränsningar och begreppsapparat. Begreppsapparaten utgörs främst av en problematisering av termen "samtidsarkeologi" men även ett antal ytterligare begrepp. Därpå följer teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Den teoretiska ingången är uppbyggd kring begreppet materialitet och teorier kring minnesprocesser. Därefter följer en genomgång av de metoder och det material som används i avhandlingens genomförande. I detta kapitel presenteras de fallstudier som ligger till grund för avhandlingens analys samt en kort introduktion till konceptet Community archaeology. Avslutningsvis presenteras det källmaterial avhandlingen bygger på.

I den andra delen **Kontextualisering** sätts avhandlingen och forskningsområdet samtidsarkeologi in i ett antal aktuella sammanhang. Delen inleds med en diskussion kring forskningsläget. Detta kapitel behandlar tidigare samtidsarkeologisk forskning, och innefattar även en historik över hur forskningsområdet kan sägas ha uppkommit. Samtidsarkeologi presenteras som en främst anglosaxisk företeelse, men fokus har även lagts på att diskutera samtidsarkeologi ur ett svenskt perspektiv. Nästkommande kapitel i del två tar upp ett antal samtidsarkeologiska teman. Detta kapitel fungerar som en förlängning av forskningsläget på så sätt att det lyfter fram ett antal exempel på vilka slags kontexter som undersökts tidigare inom samtidsarkeologin. Genomgången är även menad som en orientering för den som

inte är bevandrad i forskningsområdet. Det avslutande kapitlet i del två syftar till att placera samtidsarkeologin i några ytterligare sammanhang; samtidsarkeologin som en del av utvecklingen mot mer demokratiskt styrda kulturarvsprocesser och samtidsarkeologi som en del av ett allmänt ökat intresse för sentida lämningar. Den antikvariska utvecklingen mot ett ökat fokus på sentida lämningar och en strävan efter ökat medbestämmande hos allmänheten menar jag går hand i hand och detta diskuteras i det avslutande kapitlet i denna del. Kopplat till detta diskuteras avslutningsvis några olika folkliga rörelser som intresserat sig för sentida kulturarv i Sverige.

I avhandlingens tredje del **Fallstudiernas platser och kontexter** presenteras Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Ramneskärsparken var en festplats utanför Uddevalla i Bohusläns som var i bruk 1939-1955. Skatåsförläggningen var ett mottagningsläger i Göteborg för överlevande från nazistiska koncentrationsläger som kom till Sverige vid slutet av andra världskriget 1945. Avhandlingens metod grundar sig i att analysera de samtidsarkeologiska undersökningarna som gjorts av dessa två lokaler. Del tre syftar till att placera lokalerna i sina historiska sammanhang. Den här delen avser att göra läsaren bekant med platserna och de företeelser som kan kopplas till dem, inför nästkommande del som är den analytiska delen. Del tre kan därför ses som en bakgrundsdel till del fyra.

I del fyra **Samtidsarkeologiska komponenter** analyseras de samtidsarkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatås. Detta görs utifrån fyra olika komponenter som jag definierar som bärande för samtidsarkeologin. Komponenterna behandlas i var sitt kapitel och utgörs av:

- Arkeologiska metoder
- Samtidsarkeologi och community archaeology
- Samtidsarkeologi som tvärvetenskap
- Fyndmaterialet

Inledningsvis behandlas vilka arkeologiska metoder som användes vid fallstudiernas arkeologiska undersökningar uppdelat på inventering, utgrävning och dokumentation. Nästkommande kapitel, samtidsarkeologi och community archaeology, behandlar hur de för avhandlingen aktuella fallstudierna genomfördes tillsammans med lokala intressegrupper och vad detta samarbete fick för resultat. Efterföljande kapitel samtidsarkeologi som tvärvetenskap behandlar vilka metoder och källmaterial utöver det

arkeologiska och materiella som kan vara aktuella att använda sig av vid en samtidsarkeologisk undersökning och hur man som arkeolog kan arbeta med detta källmaterial. I det avslutande kapitlet i del fyra diskuteras det samtidsarkeologiska fyndmaterialet utifrån ett urval av de fynd som gjordes vid de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärssparken och Skatåsförläggningen. Kapitlet behandlar hur dessa fynd kan användas för att återberätta historien kring dessa platser.

Den avslutande delen **Avslutning** knyter samman ovanstående delar och summerar avhandlingens resultat.

Avgränsningar och begreppsapparat

Samtidsarkeologi

Avhandlingens studieobjekt är således samtidsarkeologi. En viktig avgränsning och begreppsdefinition är därför att redan inledningsvis ringa in vad som i avhandlingen avses med detta begrepp. Samtidsarkeologi är idag ett vedertaget begrepp inom svensk arkeologi, begreppet är dock mångfacetterat och det finns även ett antal andra begrepp och uttryck som används för att beteckna samma sak. Exempelvis används även begreppet ”nutidsarkeologi” eller ”arkeologi rörande det nära förflutna”. På engelska används också flera olika begrepp såsom ”contemporary archaeology” och ”archaeology of the recent past”. Också innebörden av dessa begrepp varierar. Denna mångfald av begrepp beror troligtvis på att samtidsarkeologi är en relativt ny forskningsinriktning utan färdigställda definitioner eller gränser, något som kan tolkas både positivt och negativt. Förutsättningarna för innovation begränsas inte av en tydlig inplacering i ett fack, men samtidigt finns en överhängande risk för begreppsförvirring. I detta sammanhang är därför en diskussion kring begreppet samtidsarkeologi och vad som läggs in i detsamma av yttersta vikt. Jag kommer att presentera en kort genomgång av de definitioner och begreppsanvändningar som förekommer, för att slutligen definiera hur begreppet kommer att användas i avhandlingen.

Vad gäller svenska förhållanden har samtidsarkeologin framför allt definierats av arkeologen Mats Burström. I sin bok *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält* (2007) definierar Burström samtidsarkeologi som: ”[...] den arkeologi som studerar tiden från 1850 fram till idag” (Burström 2007:14). Burström motiverar denna tidsgräns på tre sätt,

dels med att 1850 vanligtvis räknas som den främre tidsgränsen för historisk arkeologi, dels är 1850 tiden för industrialismens genombrott i Sverige men framförallt för att det är så långt tillbaka i tiden som en människa kan tänkas ha minnen; egna eller vad man kan kalla för ärvda minnen. Med det senare menas minnen man exempelvis hört berättas från sina mor/farföräldrar (Burström 2007:11-14). Samtliga tre faktorer sammanfaller med tiden runt 1850, vilket på så sätt kan vara en passande gräns för samtidsarkeologin.

Vad gäller engelska förhållanden kan samtidsarkeologi i första hand översättas med begreppen "contemporary archaeology" eller "Archaeology of the contemporary/recent past" (CHAT hemsida, Buchli & Lucas (red.) 2001, González-Ruibal 2008, Harrison & Schofield 2010, Holtorf & Piccini 2009). I den publikation som kan sägas vara det internationella genombrottet för samtidsarkeologin, *Archaeologies of the contemporary past* (Buchli & Lucas (red.) 2001) definieras egentligen inte vilken tidsperiod som avses. Det är däremot underförstått att det är 1900-talet som åsyftas, eftersom samtliga bidrag i boken behandlar sammanhang från 1900-talets början fram till idag. Rodney Harrison och John Schofield placerar den bakre tidsgränsen för samtidsarkeologin längre fram i tiden i publikationen *After modernity. Archaeological Approaches to the Contemporary past* (Harrison & Schofield 2010). De definierar samtidsarkeologi som: "[...] an archaeological approach to contemporary, late modern, post-industrial societies." (Harrison & Schofield 2010:1). Harrison och Schofield lägger tyngdpunkten på tiden efter 1950, men de fallstudier som behandlas i boken ligger längre fram i tiden – efter 1970. Det motiverar författarna med att eftersom de båda är födda på 1970-talet är detta den tid som bokstavligen är samtida med dem. Ännu ett begrepp och en tidsgräns återfinns hos arkeologen Alfredo González-Ruibal som talar om en "Archaeology of Supermodernity" (2008). Denna supermodernitet tidsfäster han till tiden från första världskriget fram till idag. Förleden "super" i begreppet skall inte tolkas på liknande sätt som i exempelvis postmodern utan som extra- eller överdrivet modern (González-Ruibal 2008:247).

Termerna samtid(s) och contemporary är problematiska. Omständigheter från exempelvis 1900-talets början är knappast vad man skulle kalla för samtida i relation till oss som lever idag. Det finns även fler begrepp som kan te sig förvirrande. Ibland används formuleringen "det nära förflutna" som en svensk variant av det engelska uttrycket "the recent past" (se exempelvis Burström (red.) 2008). Detta begrepp riskerar att blandas

samman med nära i geografisk bemärkelse. Ibland syftar samma begrepp på företeelser där något är nära i rummet men ej i tiden, exempelvis boktiteln *Det nära förflutna: om arkeologi i Jönköpings län* (Nordström & Varenius 1997). På liknande sätt kan det engelska begreppet "Contemporary Archaeology" blandas samman med aktuella strömningar inom arkeologi generellt (exempelvis Preucel & Mrozowski 2010). Denna begrepps-förvirring är egentligen helt onödig. Det som avses är en arkeologi som beforskar sen tid, oavsett man väljer att kalla denna tidsrymd nutida, samtida eller nära förfluten. Under senare år har man även börjat tala alltmer om "Archaeology of the present" (exempelvis González-Ruibal (red.) 2013, Harrison 2011). Detta begrepp möjliggör att man kan inbegripa kontexter och sammanhang med tydligare koppling till pågående processer. Det innefattar hur ett arkeologiskt perspektiv kan användas för att lyfta frågor aktuella i dagens samhälle, samt ett framåtblickande perspektiv.

Mot bakgrund av ovanstående resonemang har jag valt att använda mig av det redan inarbetade begreppet samtidsarkeologi. Det är ett begrepp som de flesta vet den ungefärliga innebörden av. Det är däremot på sin plats att motivera mitt användande av begreppet och de resonemang som ligger till grund för hur samtidsarkeologi definieras i denna avhandling. För att tydliggöra detta har jag valt att dela på det sammansatta ordet och beskriva de två orden var för sig, *samtids arkeologi*. Först är en definition av efterleden arkeologi på sin plats. Att definiera arkeologi i en arkeologisk avhandling kan möjligen te sig navelskådande men det är av vikt i detta sammanhang. Den klassiska betydelsen av begreppet arkeologi (archaiologia) är kunskapen om forntiden (archaios), människans förhistoria. Under senare år har definitionen alltmer kommit att istället grundas i den arkeologiska disciplinens metod – studiet av det materiella. Som en följd av detta har arkeologi alltmer kommit att definieras som en *metod*, och som en vetenskap som studerar förhållandet mellan det materiella och sociala strukturer (människan), inte bara rörande förhistoriska samhällen. Jag betraktar arkeologi som en metod där det materiella står i fokus. Arkeologi innebär även ett särskilt förhållningssätt till det förflutna med en särskild vetenskaplig ansats (Holtorf & Piccini 2009:11, Schofield 2005:28, 2009:159). Detta är viktigt att betona då det kommer till arkeologiska undersökningar som rör tider där även andra källor finns närvarande, vilket är fallet inom samtidsarkeologin. Även då både muntliga och skriftliga källor används tillsammans med de materiella är det den arkeologiska ansatsen som utgör stommen i samtidsarkeologin och som bör stå i fokus och löpa som en röd tråd.

För att övergå till att definiera förleden av ordet samtidsarkeologi kan inspiration hämtas från den historiska disciplinen. Inom den finns det mer inarbetade begreppet samtidshistoria. Trots att begreppet är vanligt förekommande är dock definitionen och användandet av begreppet varierande även här. Tidskriften *Journal of Contemporary History* täcker ett tidsspänn från 1918 och framåt (*Journal of Contemporary History*). Andra definitioner på den kronologiska begränsningen hos samtidshistoria är exempelvis tiden från 1945 (Catterall 1997 och däri anförd litteratur) eller tiden efter kalla krigets slut (Tosh 2000:69). Inom samtidshistoria används ibland en minnesdefinition där samtidshistoria avser den del av vår historia som nu levande människor har upplevt och minns, vilket omfattar ungefär de senaste 80 åren (NE samtidshistoria). Detta är därmed en ständigt framåttflyttande tidsgräns, vilket medför att enligt den här definitionen kommer andra världskriget inte att omfattas av samtidshistorien om ett tiotal år, det vill säga efter år 2025. Således avser samtidshistoria egentligen inte en viss bestämd historisk period utan är snarare ett relativt begrepp som innefattar att beforska det som nyss har hänt. I Tyskland används begreppet "Zeitgeschichte" för att beteckna samtidshistoria. Historikern Hans Rothfels tolkade begreppet Zeitgeschichte som den epok vi delar med dem som lever samtidigt som oss och den vetenskapliga behandlingen av denna tid (Runeby 1999:13 och däri anförd litteratur). Den här betydelsen kommer närmast det jag anser relevant att komma åt i detta sammanhang. Även om jag själv exempelvis inte levde under 1940-talet, delar jag min tid med människor som gjorde det. Överförs detta till samtidsarkeologi innebär det en arkeologi som rör sammanhang som på olika sätt fortfarande är *pågående* genom att ännu levande människor har erfarenheter av dessa sammanhang. Jag anser att tidsgränsen, en mansålder bakåt i tiden, är lämplig för de vetenskapliga ansatser jag har i föreliggande arbete och kommer därför att definiera samtidsarkeologi utefter dessa tidsramar. Jag definierar därför samtidsarkeologi som en verksamhet där man med arkeologiska perspektiv undersöker sammanhang rörande händelser från de senaste cirka 80 åren.

Sentida

I samband med att jag diskuterar samtidsarkeologi kommer jag att referera till begreppet sentida. Jag kommer att tala om sentida kulturarv, sentida händelser och sentida materiell kultur. Jag har valt att använda mig av begreppet sentida framför modernt, eftersom det senare kan innefatta företeelser från 1700-talet fram till idag. Begreppet modernitet betecknar

oftast den samhällsordning som växte fram i och med upplysningen. I samtidsarkeologiska sammanhang syftas däremot på 1900-talet. I texter som behandlar samtidsarkeologi används inte sällan begreppen ”modernt kulturarv” eller ”modern material culture” samt ”modern heritage”. För att undvika sammanblandning med den äldre tidsperiod som vanligtvis innefattas av begreppet modernitet, har jag valt att använda mig av begreppet sentida. I detta begrepp lägger jag samma tidshorisont som för samtidsarkeologin, det vill säga de senaste cirka 80 åren.

Demokrati

I avhandlingen diskuterar jag samtidsarkeologi som en del av vad jag har valt att kalla ”demokratiskt kulturarv”. Demokratibegreppet i detta sammanhang bör preciseras. Användningen av begreppet har inte med statsskick att göra, jag ansluter mig istället till John Deweys användning av begreppet då han diskuterar utbildning (Dewey 1999). Deweys användning av begreppet, som i sin tur är inspirerat av Platons bildningsfilosofi, syftar på människans möjlighet att via handlingar erfara världen genom att tilldela den mening, i Deweys fall genom utbildning. En av Deweys grundteser är att kommunikation och demokrati är begrepp beroende av, och relaterade till, varandra. Hans användning av begreppet syftar till demokrati som ett uttryck för ett samhälle som är präglad av öppen kommunikation och pluralism och där medborgarna är medbestämmande (Dewey 1999, framför allt kapitel 7: 121-140). Dewey påpekar att möjligheten till personlig utveckling genom utbildning innebär demokrati. Jag menar i linje med detta att demokratiskt präglade kulturarvsprocesser innebär medborgarnas möjlighet till medbestämmande kring kulturarvet samt kulturarvsprocesser som innefattar en öppen kommunikation och en dialog. I förlängningen kan detta bidra till möjligheter för människan att erfara världen på reflexiva sätt genom att tilldela den ny mening – genom kulturarvet, vilket kan möjliggöras genom demokratiska kulturarvsprocesser. Jag kommer i avhandlingen att argumentera för att ett samtidsarkeologiskt arbetssätt har goda möjligheter att verka inom ramarna för sådana kulturarvsprocesser.

Geografisk avgränsning

Vad gäller geografisk avgränsning finns ingen egentlig sådan i avhandlingen. Avhandlingens frågeställningar är avsedda att kunna appliceras på platser och material oavsett geografisk lokalitet. Båda fallstudierna behandlar visserligen västsvenskt material. Kontexterna som undersöks inom ramarna för fallstudierna är dock av intresse i ett vidare sammanhang. Särskilt undersökningen av Skatåsförläggningen kan kopplas till en världsomfattande global konflikt samt ett internationellt forskningsområde rörande arkeologi och sentida konflikter. Även undersökningen av Ramneskärs-parken kan räknas till ett större forskningssammanhang kring nöjes- och ungdomskultur under 1900-talet. Avhandlingen har dock en svensk tyngd rörande de delar som behandlar kulturarvsprocesser och sentida kulturarv. Denna begränsning har gjorts för att begränsa omfattningen av den beskrivna kontexten, men även på grund av att samtidsarkeologi fortfarande är betydligt mer ovanligt i svenska sammanhang. Rodney Harrison har i en artikel argumenterat för att samtidsarkeologer bör sluta försvara forskningsområdet och ändra fokus från frågor som kretsar kring varför vi ska studera samtiden med ett arkeologiskt perspektiv, eftersom det nu är ett väletablerat och accepterat forskningsområde (Harrison 2011). Det stämmer troligtvis då det kommer till de anglosaxiska länderna, men utifrån en svensk kontext är det mer tveksamt. I Sverige utgör samtidsarkeologi fortfarande en mycket liten del av den arkeologiska verksamheten. Projekt inom denna intresseram har i stort sett uteslutande utförts inom ramarna för ett begränsat antal forskningsprojekt. Liknande argument har framlagts av Alfredo González-Ruibal rörande spanska förhållanden (González-Ruibal 2011b). Samtidsarkeologin verkar hittills ha haft svårare att vinna mark utanför de anglosaxiska länderna. Därför finner jag det värdefullt att i vissa aspekter lägga en tyngd på att klargöra svenska förhållanden kopplades till samtidsarkeologi som forskningsområde.

2. Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Materialitet

Materiality is the social relationship between materials and people [...].
(Hurcombe 2007:105)

Begreppet materialitet (engelska: materiality) innebär en problematisering av mötet mellan människan och det materiella samt interagerandet dem emellan. Detta perspektiv är applicerbart vad gäller arkeologi rörande alla tidsperioder. Då det kommer till att undersöka samtiden, en period med även andra sorters källor närvarande, har ett arkeologiskt perspektiv med utgångspunkt i materialitet möjligheter att bidra med nya infallsvinklar och tolkningsmöjligheter. En teoretisk utgångspunkt i konceptet materialitet anser jag kan ge redskap att komma åt samspelet mellan människan och det materiella och genom analysen av deras interagerande komma åt delar av vår samtidshistoria ur ett nytt perspektiv. I avhandlingen kommer detta att behandlas på två olika nivåer; dels rent konkret vad det materiella kan berätta för oss om de sammanhang som undersöks, dels hur det materiella och människan interagerar i den situation som ett samtidsarkeologiskt projekt innebär. En av utgångspunkterna för avhandlingen är att påvisa att samtidsarkeologiska projekt vinner på att bedrivas i samarbete med det omgivande samhället. Vid projekt genomförda i nära samarbete med berörda intressegrupper och människor med kopplingar till och erfarenheter av de sammanhang som undersöks uppstår denna andra nivå av materialitet. Interagerandet mellan människan och det materiella sker på så sätt i två tidsplan, då och nu, vilket kan tydliggöras genom konceptet materialitet.

Materialitet utgör en relativt ny teoretisk infallsvinkel inom det arkeologiska fältet. Det bygger dock på äldre tanketraditioner i vilka det materiella inte bara betraktats som ett passivt objekt utan som något som påverkar människan. Det innefattar även den ontologiska grundtanken att människa och ting lever tillsammans i världen. Dessa tankespor återfinns hos alltifrån antika filosofer till nutida forskare. En av de centrala inspirationskällorna för dagens teoretiska diskussion kring materialitet är filosofen Martin Heidegger. Heidegger menade, mycket förenklat, att vi människor möter världen i skepnad av ting (Bennett 2010, Heidegger 2013 [1927], Hodder 2012, Karlsson 1998a&b, 2000, Olsen 2010, Pétursdóttir 2013b, Steiner 1997:101, Thomas 1996, 2004). En annan central inspirationskälla

är sociologen Bruno Latour och hans forskning kring det materiella som delar av sociala nätverk och relationen mellan människan och det materiella (Latour 1993, 1999, 2005).

Det senaste decenniet har intresset för frågor som kan innefattas av begreppet materialitet ökat, och begreppet är idag en tydligt etablerad strömning både inom arkeologi och dess närbesläktade ämnen (se exempelvis Bennett & Joyce (red.) 2010, Boivin 2008, Damsholt et al. 2009, Dant 2005, DeMarrais et al. 2004, Glørstad & Hedeager 2009, Hicks 2010, Hodder 2012, Knappet 2012, Knappet & Malafouris (red.) 2008, Malafouris 2013, Malafouris & Renfrew (red.) 2010, Lucas 2012, Meskell 2004a, Meskell (red.) 2005, Miller (red.) 2005, Olsen 2003, 2010, 2012, Thomas 2004 kapitel 9). Trots att begreppet materialitet blivit allt vanligare definieras det förhållandevis sällan. Begreppet blandas ofta samman med, och används synonymt med, andra för arkeologin mer vanliga begrepp. Det används även på olika sätt av olika människor och inte sällan oreflekterat (Fahlander 2008:129-130, Knappet 2012:188, 201). För att närma mig begreppet materialitet kommer jag börja med att diskutera de begrepp som det närmast kan blandas samman med och klargöra vad jag lägger in för betydelse i dem. Även dessa begrepp kommer att användas genomgående i avhandlingen. Utifrån dem kommer jag sedan att ringa in vad jag lägger in i begreppet materialitet och hur jag kommer att använda det.

Materiell kultur är ett centralt begrepp inom den arkeologiska disciplinen. Kort sagt kan det beskrivas som fysiska spår efter mänskliga handlingar (Olsen 1997:172). Inom arkeologin har man framför allt intresserat sig för den materiella kultur som kan innefattas av begreppet *artefakter*, det vill säga föremål fabricerade av människan. Till materiell kultur behöver dock inte bara föremål som är skapade av människan räknas, utan allt som människan använder och innehar. Definitionen innesluter alltså även det som inte skapats av människan men som på något sätt används av henne (Earle 2004:155, Scarre 2004:141). Ett begrepp som möjligen kan placeras något närmare materialitet men som även det används i flera olika bemärkelser är *det materiella*. Oftast innefattar detta begrepp allt som är greppbart, såsom föremål, landskap och kroppar (Boivin 2008:25). Det materiella kan således inte vara abstrakt eller om man så vill, immateriellt. Denna definition tydliggör skillnaden mellan begreppet det materiella och materialitet. Då det kommer till materialitet är fokus inte på föremålet i sig eller dess mening utan på effekten av det (Boivin 2008:94). Begreppet materialitet fångar spänningsfältet mellan det materiella och mänskligt beteende (Lucas

2012:11). Begreppen materiell kultur och materialitet bör således inte blandas samman eller användas som synonymter (Fahlander 2008:129). Materialitetsstudier kan aldrig fokusera endast på den materiella kulturen utan består av kombinationen av, och mötet mellan, människan och det materiella (Meskell 2004b:249, 2005:4). Däremot får den materiella kulturen inte komma i skymundan. Arkeologen Marissa Lazari beskriver detta såsom:

Speaking of materiality implies therefore a different way of conceiving the tangible, beyond function and technicality, but including the capacities of the physical properties of things to modify human perception and action. Artifacts help us enter beyond the physical into the realm of the imaginary, but we never advance into this other territory without those properties. (Lazzari 2005:134)

Att utgå från materialitet innebär därför ett annorlunda sätt att förstå det greppbara, men som bygger på det materiellas fysiska egenskaper. Materiell kultur är av största intresse även då det kommer till materialitet eftersom den utgör den ena av de två nödvändiga beståndsdelarna (det materiella och människan) i det möte som begreppet materialitet innebär. Det materiella bör dock betraktas just som *en* av två grundläggande delar. Medvetet och/eller omedvetet interagerar vi människor hela tiden med föremål runt omkring oss. Det är något av det främsta som utmärker oss människor, genom alla tider (Dant 1999:1, Miller 2005, Olsen 2010, Saunders 2002b:176). Det materiella bär våra värderingar, idéer och känslor och påverkar hur vi upplever vår omvärld och hur vi förstår oss själva (Dant 1999:1, Miller 2005, Tilley 2006:61). Vad vi än gör tar vi hjälp av det materiella, det möjliggör för oss att göra det vi vill; äta, jogga eller skriva. Tänk efter, hur många föremål har du använt hittills idag för att ta dig genom dagen så här långt? Vårt hem är troligtvis det tydligaste exemplet på vår interaktion med det materiella. Hemmet som vi lever och bor i fylls med saker som vi av olika skäl behöver; av praktiska, estetiska och sentimentala skäl. Dessa föremål spelar onekligen en viktig roll i våra liv, oavsett om vi är minimalister med få föremål eller samlare som tycker om att ha ett hem fyllt av prylar. Vi människor, åtminstone i den här delen av världen, är utan tvekan mer bundna till det materiella idag än vad vi någonsin har varit, inte minst som en konsekvens av en ökad konsumtion. Det senaste århundradet har utvecklingen av nya material som plast, nya byggnadsmaterial och elektronik som dator och telefoni ändrat vår existens på ett fundamentalt

sätt. Några av de mest talande exemplen på den nutida människans nära förhållande till, och beroende av, det materiella är pacemakers och proteser (Thomas 2004:209). Vi omger oss av en mängd föremål som vi troligtvis sällan reflekterar över men som vi står i ett beroendeförhållande till.

Sociologen Tim Dant utgår ifrån nutiden och nutida materiell kultur då han diskuterar materialitet (Dant 1999, 2005). Han menar att vi människor möter samhället genom det materiella vi omger oss av. I boken *Materiality and society* (2005) analyserar han relationen mellan människan och den materiella kulturen i det nutida samhället. Han menar att det i allra högsta grad påverkar människan att den materiella kulturen har blivit allt mer komplex, ökat i kvantitet och ständigt genomgår snabba förändringar. När den materiella utvecklingen går framåt i allt snabbare takt ändras även förutsättningarna som det materiella sätter för människan, och påverkar hennes liv (Dant 2005:33). Dant menar vidare att den tidigare synen på materiell kultur som fokuserat på att förstå meningen hos den förbiset det materiellas påverkan på våra liv (Dant 2005:138-139). Detta är relevant ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Det materiella spelar en viktig roll i hur vi förstår oss själva och andra, idag. Detta kan studeras genom begreppet materialitet.

Tre dimensioner av materialitet

I introduktionen till boken *Materialiseringer* (Damsholt & Simonsen 2009) beskriver arkeologerna Tine Damsholt och Dorte Gert Simonsen begreppet materialitet som något processuellt, relationellt och performativt (Damsholt et al. 2009). En liknande definition återfinns hos Carl Knappet (2012) som menar att man behöver utgå från fyra olika aspekter för att förstå materialitet, nämligen; materialitet som materiella relationer, materialitet som sociala relationer, materialitet som vitalitet och materialitet som ensemble. Utifrån deras definitioner har jag valt att definiera materialitet utifrån följande antaganden:

1. Materialitet innefattar det materiellas vitalitet och agens
2. Materialitet är relationellt och grundar sig i/är kopplat till sociala relationer
3. Materialitet är performativt, det är något som görs och som sker

Materialitet innefattar det materiellas vitalitet och agens

Min första utgångspunkt i definitionen av begreppet materialitet är att det materiella besitter en egen vitalitet och agens. En av de senaste årens mest omdiskuterade teoribildningar rör föremåls möjlighet att inneha en egen verkande kraft, dvs. agens – agency (se exempelvis Gell 1998, Knappet & Malafouris (red.) 2008, Latour 1999, Normark, 2006, Robb 2004). Jag har valt att främst utgå från antropologen Alfred Gells teorier kring konstföremål och deras förmåga att påverka människan och samhället i egenskap av sociala agenter (Gell 1998).¹ Gell definierar en agent som någon eller något som får saker att hända (Gell 1998:16). Att människor har agens är självklart, men hur är det med det materiella? Att påstå att det materiella har agens och möjligen även autonomi sätter begreppen subjekt och objekt på sin spets (Robb 2004:131). En förutsättning för att kunna diskutera det materiellas vitalitet och agens är därför att lösgöra sig från dikotomin som föreligger mellan objekt och subjekt i form av det materiella och människan. Meningen är inte att göra objekt till subjekt och vice versa, utan snarare att varken subjekt eller objekt, eller om man så vill; människan eller det materiella, bör ses som självständiga aktörer, oberoende av den andra (Damsholt & Simonsen 2009:25). Det finns ett beroendeförhållande åt båda håll, vilket är en viktig del av det materiellas sociala aspekt och begreppet materialitet i stort. Alfred Gells utgångspunkt är att föremål ingår i sociala relationer på två olika sätt; dels i sociala relationer mellan människa och föremål och dels mellan människor sinsemellan *via* föremål. Dessa sociala relationer bildar nätverk och i dessa nätverk ingår föremålen som

¹ Jag har valt att huvudsakligen inte grunda denna diskussion i Actor Network Theory (ANT) trots att det finns flera stora likheter både vad gäller synen på förhållandet mellan människan och det materiella och framför allt på det materiellas agens. ANT är en material-semiotisk metod som behandlar det materiella som delar av sociala nätverk där även icke-humana objekt betraktas som agenter. Metoden går ut på att beskriva strukturer och processer genom antagandet att de ingår i ett nätverk som innefattar både humana och icke-humana element och där båda dessa analytiskt behandlas som lika viktiga. Detta innefattar en symmetrisk syn på relation mellan människan och det materiella. Enligt detta synsätt är det vi kallar agenter produkten eller effekten av ett socialt nätverk där humana och icke-humana komponenter är beroende av varandra för att kunna ha agens. Här betraktas därför agency som ett hybridfenomen, för att något skall hända krävs både människan och det materiella, den verkliga agenten är den hybridagent som uppstår genom deras sammansmältning (Latour 1999, 2005 (för hybridagent se Latour 1999:180, Knappet & Malafouris 2008:xi).

sociala agenter - tillsammans med människan (Gell 1998:12ff). Gell tar sin utgångspunkt i konstföremål men lyfter resonemanget till ett större materiellt perspektiv och menar att alla föremål kan vara sociala agenter. Gell tilldelar föremålen en form av agens, dock ej fullt jämförbar med människans. Han sätter den främsta förmågan till agens hos människan som han menar har "primary agency", medan det materiella tilldelas "secondary agency" (Gell 1998:16ff). Det materiella, som sekundära agenter, ingår i en händelsekedja som startas av den primära agenten, människan (Gell 1998:20). De olika agenterna är dock båda beroende av varandra.

Arkeologen John Robb använder sig av en annan begreppsapparat för att förklara samma sak. Han definierar det istället som *medveten* respektive *effektiv* agens. Robb menar att människan kan besitta båda dessa, hon handlar medvetet och får även effekt av sitt handlande. Det materiella däremot kan i allra högsta grad ha en effektiv agens i den mån det materiella kan påverka människan (genom exempelvis bomber) men det ligger ingen medveten *egen* agens bakom detta. Det medvetna kommer från människan (Robb 2004:132). För att återgå till Gell gör han på detta tema en jämförelse med landminor, och ställer frågan huruvida det är minorerna eller människorna som placerat ut dem som dödar (Gell 1998:20-21). Om man utgår ifrån Robbs definitioner finns den medvetna agensen hos människan medan den effektiva agensen finns hos det materiella; minan. Den senare ingår i en händelsekedja som startats av människan (Robb 2004:132-137).²

Även sociologen Tim Dant menar att det materiella inte uppvisar tillräcklig autonomi och intention jämfört med mänsklig agens. Det materiella behöver agens från mänskliga handlingar och på så sätt är föremåls agens i själva verket mänsklig agens överfört till materiella objekt (Dant 2005:60). Det kan jämföras med Gells teori om primära och sekundära agenter (Gell 1998:20, Dant 2005:66). Som sekundära agenter saknar det materiella egen intention, men har verkan och effekt. Agens eller agency är ett användbart begrepp för att diskutera hur det materiella och människan påverkar varandra och är därför en viktig del av begreppet materialitet. Både människor och föremål är agenter i ett socialt nätverk och är i detta nätverk beroende av och förhåller sig till, varandra (Bennett & Joyce 2010:9). På

² En utgångspunkt i ANT skulle istället ha menat att det är den hybridagent som bildas i kombinationen av agenten minan och agenten människan som är den verkliga agenten (Latour 1999:180).

detta sätt är både agency och materialitet alltid relationellt, vilket för oss över till nästa dimension av materialitet.

Materialitet är relationellt

Materialitet är relationellt, det grundar sig i och är kopplat till, sociala relationer. Som redan nämnts ovan definierar Gell två olika sätt på vilket föremål ingår i sociala relationer; dels i direkt relation mellan människa och föremål, dels mellan människor via föremål³ (Gell 1998:12ff). Det väsentliga här är dock att materialitet aldrig kan bestå av ett solitärt fenomen, materialitet utgörs av *både* människa och föremål som förhåller sig till varandra och till annan materialitet. Människan är beroende av materiell kultur, i någon form, för sin överlevnad. Detsamma gäller det motsatta, det är relationen mellan människan och det materiella som möjliggör och aktiverar tingen såsom begripliga entiteter. Materialitet kan därför sägas existera i kraft av dess relation till andra fenomen och kan även sägas innefatta en uppsättning sociala relationer (Thomas 2004:216-218, 2005, Damholt & Simonsen 2009:23). Begreppet syftar alltså inte på det materiellas mening eller symbolik utan på den sociala aspekten, det man skulle kunna kalla det materiellas sociala förmågor. Arkeologen Fredrik Fahlander har uttryckt detta som att det materiella har en potentiell social drivkraft (Fahlander 2008:135).

Vi uttrycker oss själva som en del av det samhälle vi lever i genom det sätt vi använder och lever med det materiella. Det materiella knyter oss även samman med andra människor och grupper i det samhälle vi lever i (Dant 1999:2). På så sätt innefattar materialitet hur människan konstruerar sin värld och sina sociala relationer genom det materiella. Den relationella aspekten ligger således på flera plan. Materialitet innefattar både interaktionen mellan människan och det materiella och hur det materiella påverkar människors interaktion med varandra. Konceptet innebär därför att se det materiella i relation något annat, låt vara människor, föremål, landskap eller annan materialitet (Tilley 2007:18). Materialitet byggs följaktligen upp av relationer. Detta sker i ständigt pågående processer. Den tredje dimensionen av materialitet är därför att det är något performativt, något som görs och som sker.

³ Gell tar däremot inte upp den tänkbara relationen *mellan* föremål *via* människan.

Materialitet är performativt

Materialitet är inget fixt och färdigt eller slutgiltigt utan något som hela tiden förändras och förhandlas i ständigt pågående processer (Damsholt & Simonsen 2009, Lucas 2012, Thomas 2000:154, 2005). Materialitet är något som görs och som sker. Arkeologen Gavin Lucas har beskrivit materialitet som en process som aldrig fullbordas eller avslutas och som kan beskrivas som flytande (Lucas 2012:17). Damsholt och Simonsen ser konceptet materialitet som ett skeende, det är något som sker. Centralt för de senares uppfattning av begreppet materialitet är verbet att göra. Det som görs bör inte centreras kring ett mänskligt subjekt. De menar att det som görs och sker inbegriper flera olika subjekt och objekt och flera olika aktörer (Damsholt & Simonsen 2009:13, 26). Både materiell kultur och människor är något som finns, men materialitet är något som görs och som sker, och detta sker i mötet mellan människan och det materiella. Materialitet bör därför ses som ett aktivt verb, där fokus är på handling och något som pågår. Detta hävdar även arkeologen Manuel Arroyo-Kalin som menar att "Materiality is best understood as an ongoing outcome" (Arroyo-Kalin 2004:74 och däri anförd litteratur).

Med utgångspunkt i att materialitet kan betraktas som något performativt anser jag det även möjligt att betrakta det samtidsarkeologiska projektet i sig som en materialisering. Det arkeologiska projektet är i linje med detta dels själva arenan för mötet mellan människan och det materiella, dels går det även att se projektet som en materialisering per se. I ett arkeologiskt projekt materialiserar vi, det sker där och då och genom processer och förhandling (tolkning). Utifrån det här synsättet är det som sker i ett arkeologiskt projekt inte att man undersöker materialitet, utan snarare att man materialiserar.

Materialitet som en del av the material turn

Trots att begreppet materialitet förutsätter både människan och det materiella på lika villkor kan begreppet kopplas till den inriktning inom arkeologi som förespråkar ett ökat fokus på det materiella. Jag tolkar materialitetsbegreppet som att det rymmer ett annat sätt att betrakta det arkeologiska källmaterialet, den arkeologiska processen och därav även den arkeologiska disciplinen i ett större perspektiv. Materialitet kan räknas in under det paraply som benämns som "the material turn". Denna svängning har uppstått i en kritik av vad som setts som en passivisering av det

materiella till förmån för antropocentriska⁴ perspektiv. Idag ses en trend tvärs över disciplinränderna för ett ökat fokus på det materiella där man exempelvis talar om "New materialism", "Neo-materialism", "Return to things", "Material engagement theory", "symmetrisk arkeologi" och "Entanglement" (se exempelvis Bennett & Joyce (red.) 2010, Boivin 2008, Coole & Frost (red.) 2010, Domańska 2006, Hicks 2010, Hodder 2012, Karlsson 1998b, 2000, Knappet & Malafouris (red.) 2008, Malafouris 2013, McWilliams 2013, Normark 2006, 2010, Olsen 2003, 2010, Olsen et al. 2012, Pétursdóttir 2012, 2013a&b, Webmore 2007, 2013, Witmore 2007). En viktig del av denna utveckling är en uppluckring av dikotomin mellan subjekt och objekt i form av människa och ting/det materiella. Enligt detta synsätt är människan och det materiella beroende av varandra. Vi människor skapar och formar det materiella men det skapar och formar även oss. Då Gell tilldelar konstföremålen agens betraktar han dem inte ur ett estetiskt eller symboliskt perspektiv utan utforskar istället deras påverkan på världen och människorna. Han lägger tyngdpunkten på föremålets agens och hur de spelar en aktiv roll i människors liv. Han vänder sig då ifrån vad han kallar en semiotisk infallsvinkel som uttolkar föremål som om de vore texter (Gell 1998:6). Detta ger tydliga kopplingar till sättet att se på det materiella enligt lingvistisk modell. Inom arkeologin växte synen på det materiella som text fram under 1980-talets post-processuella strömningar, som en del av kritiken mot den processuella inriktningen med dess systemorienterade teorier (exempelvis Hodder 1991, Tilley (red.) 1990, Tilley 1991). Enligt det lingvistiska synsättet betraktas det materiella som en analogi till text, möjligt att avkoda och läsa. Att utgå från lingvistiska modeller blev vanligt även inom andra vetenskaper och denna inriktning har kommit att kallas "The linguistic turn". Grundtanken var/är att språk inte bara representerar utan själv bidrar till, hur världen är uppbyggd (Boivin 2008:10-12, Olsen 2006, Olsen 2010:65ff). Inom arkeologin applicerades detta på det materiella vilket betraktades som något som kunde avkodas på information och läsas som en text. När man betraktar det materiella som en text innebär det att det materiella betraktas som passivt. Det innebär även att det inte är intressant att studera det materiella för dess egen skull utan endast för vad det kan berätta om människan (Damsholt & Simonsen 2009:10). Tanken har varit att nå *människan bakom föremålet*. Att berätta om människan är en av arkeologins viktigaste uppgifter. Det är genom den

⁴ Förhållningssätt där människan sätts i centrum.

materiella kulturen detta möjliggörs. Enligt flera forskare har detta antropocentriska perspektiv lett till att det materiella har marginaliserats (exempelvis Hahn 2012, Karlsson 1998a, 2000, Knappet 2005, Olsen 2012:208, 2003, Olsen et al. 2012). Syftet är givetvis inte att ta människan ur fokus, det som efterfrågas är snarare ett mer jämlikt förhållande mellan människan och det materiella, där hierarkin dem emellan rivs upp och de betraktas som en helhet. I detta syfte förespråkar flera forskare vad de kallar för en ”symmetrisk arkeologi” där människan och det materiella betraktas på lika villkor (González-Ruibal 2008:252ff, Olsen 2003, 2006, 2010, 2012, Shanks 2007, Webmoor 2007, 2013, Witmore 2007). Inriktningen är tydligt inspirerad av Bruno Latours symmetriska antropologi (Latour 1993, 2005). Huvudtanken med det arkeologiska symmetriska perspektivet är i linje med Latour att människa och icke-människa (det materiella) inte skall betraktas som ontologiskt åtskilda enheter (Witmore 2007:346 och däri anförd litteratur). De som förespråkar en symmetrisk arkeologi önskar åstadkomma en jämvikt mellan människa och ting eftersom de båda är närvarande i samma värld och därför bör betraktas som jämbördiga (Olsen et al. 2012). Även Ian Hodders teori kring ”Entanglement” byggs upp av tanken att människa och ting är symmetriskt involverade i en relation där de är sammanflätade och ömsesidigt beroende av varandra (Hodder 2012).

Till de tankegångar som räknas in under paraplyet the material turn kan även begreppet materialitet räknas. Att arbeta utifrån ett materialitetsperspektiv innebär därför ett disciplinärt ställningstagande i sättet att betrakta arkeologins källmaterial. I avhandlingen kommer jag att lyfta fram de samtidsarkeologiska fynden som meningsbärande. Vid samtidsarkeologiska undersökningar behandlas tidsperioder som tidigare i stort sett uteslutande beforskats genom skriftligt och muntligt källmaterial. Genom att istället ta utgångspunkt i det materiella skapas möjligheter till andra perspektiv att betrakta samtidshistorien ur. Jag betraktar det som att det finns en inneboende jämvikt mellan människa och ting i det arbetssätt som kommer att analyseras i avhandlingen. De tolkningar av det materiella som möjliggörs genom de metoder som diskuteras i avhandlingen är lika beroende av det materiella som av människan. Samtidsarkeologi innebär även att använda sig av ett arkeologiskt perspektiv för att studera tidsperioder där vanligtvis andra metoder och discipliner är dominerande. Därför ser jag både materialitet och samtidsarkeologi som en del av the material turn.

Kritik och deterministiska tankegångar

Materialitetsbegreppet är inte oomtvistat. En som riktar skarp kritik mot det och användande av det är arkeologen Tim Ingold. I sin artikel *Materials against materiality* (2007) frågar han sig:

What academic perversion leads us to speak not of *materials and their properties* but of *the materiality of objects*? It seemed to me that the concept of materiality, whatever it might mean, has become a real obstacle to sensible enquiry into materials, their transformations and affordances. (Ingold 2007:3, kursivering i original)

Han menar vidare att studier med denna teoretiska ram, som han beklagar blivit allt vanligare, i själva verket är immateriella. Detta menar Ingold beror på en fortsatt polarisering mellan människan och det materiella. En del av kritiken mot materialitetsbegreppet överlag beror troligtvis på att det i många sammanhang där det används inte konkretiseras och att det inte sällan finns en otydlighet i vad som läggs in i begreppet. Arkeologen Carl Knappet menar att användandet av begreppet materialitet är mest framgångsrikt och övertygande då det appliceras på ingående fallstudier och att det bäst kommer till sin rätt vid användandet av distinkta arkeologiska metoder (Knappet 2012:188, 201).

Det finns även potentiella logiska fallgropar i användandet av begreppet. Om man tilldelar det materiella någon form av agens och bejaktar att det materiella kan påverka oss människor samt accepterar att gränsen mellan subjekt och objekt är flytande, är det nära till hands att fråga sig om vi riskerar att hamna i händerna på det materiella, där det materiella "acts back" (Ingold 2007:3). Om man hårdrar det finns det en given risk att hamna i deterministiska tankegångar. Frågan om sambanden mellan det materiella och människans/samhällets påverkan på och av varandra kan kopplas till termerna teknikdeterminism kontra kulturdeterminism. Ur ett teknikdeterministiskt perspektiv styrs den historiska utvecklingen av tekniska landvinningar och samhället kan på så sätt betraktas som en effekt av tekniken. Ur ett kulturdeterministiskt perspektiv är det istället diverse samhälleliga och kulturella faktorer som påverkar teknikutvecklingen, vilket gör att tekniken snarare ses som en spegling och effekt av samhället (Bolin 2006:403). En utgångspunkt i det materiellas förmåga att interagera med och påverka människan landar närmare det teknikdeterministiska. Arkeologen Nicole Boivin diskuterar detta tema i sin bok *Material Cultures*,

Material minds (Boivin 2008:148-150). Boivin tar upp exemplet med Albert Speers⁵ märkliga försvarstal vid Nürnbergrättegången. Där skyllde Speer omständigheterna kring Tredje rikets förtryckarregim och sin egen roll i densamma på den ohämmade tekniska utvecklingen. Han menade att denna skulle leda till människans undergång i form av alltmer utvecklade teknisk krigsföring och en värld i vilken människan kommer att behärskas av tekniken.⁶ Detta tangerar vad Gell skrivit om huruvida det är minor eller människorna som placerat ut dem som dödar (Gell 1998:21-21). Utgår vi ifrån att det materiella besitter sekundär agency håller inte ett teknik-deterministiskt resonemang, det är den primära agenten, människan, som står bakom. Teknologi kan förefalla vara autonom men kan aldrig separeras från samhället och dess ekonomiska, sociala och politiska krafter (Dant 2005:34, 52-53). Detta tankeexperiment är särskilt relevant ur ett samtids- arkeologiskt perspektiv. Där möter arkeologen en materiell kultur som är närmast överblickbar och i ständig och snabb utveckling, kopplat till tekniken. I en tid där en applikation på din smartphone kan starta och stänga av elementen i din sommarstuga 50 mil bort och det nu finns bilar som parkerar själv, är tanken att vi riskerar att behärskas av tekniken inte långt borta.

Materialitet och samtidsarkeologi

I avhandlingen kommer det övergripande teoretiska ramverket att bestå av konceptet materialitet. Det är ett lämpligt redskap för att analysera arkeologins potential då samtidshistorien undersöks. Mina utgångspunkter blir utifrån ovanstående resonemang att; materialitet innefattar det materiellas vitalitet och agency, att materialitet är relationellt och grundat i sociala relationer och att det är performativt och sker i ständigt pågående processer. I tillägg till detta räknar jag materialitet som en del av the material turn där det materiella inte betraktas som passiva bärare av

⁵ Arkitekt och minister för rustning och krigsproduktion i nazityskland.

⁶ "Nichts hindert die entfesselte Technik und Wissenschaft, ihr Zerstörungswerk an den Menschen zu vollenden, das sie (die Technik) in diesem Krieg in so furchtbarer Weise begonnen hat... Der Alptraum vieler Menschen [...] daß einmal die Völker durch die Technik beherrscht werden könnten – er war im autoritären System Hitlers nahezu verwirklicht. In der Gefahr, von der Technik terrorisiert zu werden, steht heute jeder Staat der Welt [...]" (Speer 1969:522).

information möjlig att extrahera utan som aktiva enheter som påverkar människors liv.

Materialitet utgörs av mötet och interaktionen mellan människan och det materiella. I föreliggande arbete kommer jag att använda mig av detta på två olika nivåer – *då och nu*. Det första användningsområdet av konceptet är att utgå från materialitet för att tolka de sammanhang som undersöks vid (samtids)arkeologiska undersökningar, för att förklara vad som har skett, i det förflutna. I detta sammanhang har studiet av interaktionen mellan människan och det materiella en mer traditionell arkeologisk grund, men appliceras på sentida materiell kultur. Vid samtidsarkeologiska undersökningar genomförda i nära samarbete med för platsen aktuella intressegrupper sker ytterligare en nivå av interaktion mellan människa och materiell kultur – i nuet. När dessa människor, och givetvis även arkeologerna, konfronteras med materiell kultur från det närliggande förflutna, en materiell kultur vi onekligen har en relation till, ger detta en nutida och synkron materialitet. På så sätt används konceptet materialitet i avhandlingen både för att tolka arkeologiska kontexter och material och för att analysera det nutida mötet mellan människan och det materiella. Arkeologen Christopher Tilley har påpekat att det är genom det materiella som vi förstår oss själva (Tilley 2006:61). Att förstå samtidshistorien och oss själva genom vår interaktion med det materiella, det vill säga genom materialitet, blir enligt detta synsätt samtidsarkeologin kärna.

Mitt syfte är inte att slå an ett posthumant perspektiv även om jag förespråkat att tona ner det antropocentriska perspektivet till förmån för det materiella. Det jag vill komma åt är att det materiella, som agenter, *får något att hända*. I avhandlingen kommer det materiella att betraktas som agenter eftersom det kommer att tilldelas meningsbärande egenskaper.

Då det kommer till samtidsarkeologi leder mötet mellan människan och det materiella till att människor minns händelser och företeelser kopplade till den materiella kultur som undersöks. Interaktionen mellan människa och ting gör att minnen aktiveras. I följande kapitel kommer jag att diskutera några teorier kring minnesproduktion som kan användas för att förklara hur dessa minnesprocesser fungerar.

”Det är inte jag som minns, minnet ligger i tingen”⁷

Samtidsarkeologi rör tidsperioder varifrån nu levande människor har egna erfarenheter och minnen. Det materiella har speciella förmågor att aktivera dessa minnen. De metoder för samtidsarkeologiska undersökningar som diskuteras i avhandlingen har nära koppling till minnesprocesser. Jag kommer i avhandlingen att diskutera en arkeologisk metod som involverar intressegrupper som har kunskap om de sammanhang som undersöks. De tolkningar av det arkeologiska materialet som blir möjliga att göra genom deras medverkan grundar sig i dessa människors minnen och egna erfarenheter av de aktuella platserna och de händelser som utspelats där. Det förefaller som att både utgrävningen i sig och de fynd som påträffas vid densamma framkallar dessa minnen. Detta kapitel syftar till att lyfta fram några tankeredskap för att förstå dessa minnesprocesser.

Under de senaste decennierna har arkeologi och dess närliggande discipliner intresserat sig alltmer för kopplingar mellan minnesprocesser och det materiella. Detta har skett i en sådan omfattning att det till och med talas om en ”memory boom” (Jones 2013:164). Även förhållandet mellan sentida materiell kultur och minnestematik har varit föremål för intresse (se exempelvis Buchli & Lucas (red.) 2001 del 2, Burström 2009, 2012, Gonzalez-Ruibal 2007, Gunnemark 2004, Holtorf & Williams 2006, Moshenska 2006, 2010, Myers 2008, Saunders 2002a&b, 2003, 2004, Rowlands 1999, Stone 2004, Tarlow 1997). Den materiella kulturens förmåga att framkalla minnen är en av de aspekter av samtidsarkeologi som diskuterats förhållandevis omfattande i den tidigare forskningen.

Det nutida intresset för de samband som föreligger mellan minne och materiell kultur bygger på äldre tankegoods. Den västerländska traditionen kring minnespraktik har sedan renässansen grundats i antagandet att materiella objekt kan utgöra analogier för/till minnet (Forty 1999:2). Minnet är ett komplext fenomen, både till sin karaktär och som analysbegrepp. Det är något som ständigt skapas och bearbetas i dialog med det förflutna (Burström 2007: 14, Selberg 2002:20). Minnen finns på många olika minnesplatser, som exempelvis i språket, sånger, ceremonier och ritualer, kroppspraktik, platser och ting (Climo & Cattell 2002:17, Macdonald 2013:79, 106). Det är främst de två sistnämnda, platser och

⁷ Ur dikten ”Det är inte jag som finns” av Ebba Lindqvist (Lindqvist 2009:23).

ting, som är aktuella när det kommer till arkeologi. De bör dock ses som delar av en större enhet, som utgör vårt sätt att minnas och våra minnen.

Historikern Pierre Nora menar att skapandet, upprätthållandet och förhandlandet av minnen sker i relation till det konkreta. Det kan utgöras av platser och av ting men även av exempelvis gester och bilder (Nora 2001:367). Enklare sagt skulle man kunna säga att minnet behöver något att fästa sig vid. Detta påstående kan förklara vad som gör att människors minnen av platser och händelser som utspelats där kommer upp till ytan vid utgrävningar såsom de som behandlas i avhandlingen. Hågkomsterna *aktiveras* genom den materiella kultur som exponeras vid undersökningarna och utgrävningen blir på detta sätt arenan för dessa minnesprocesser. Samma fenomen kan även förklaras med filosofen Paul Ricoeurs teorier kring vad han kallar minnesfenomenologi. I verket *Minne, historia, glömska* (2005) diskuterar han minnespraktik utifrån en husserlsk fenomenologisk anda, i form av vad han själv kallar minnesfenomenologi. Detta tolkar jag som att det innebär hur det förflutna visar sig genom minnet. Ricoeurs minnesfenomenologi består av tre delar. De två huvudkomponenterna är *Vad* är det som blir ihågkommet och *Vem* är det som minns. Det sammanlänkande bandet mellan dessa två är den tredje frågan: *Hur* minnet väcks (Ricoeur 2005:33-40). Den sista frågan är aktuell då det kommer till arkeologiska undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter. Minnet kan väckas genom den arkeologiska undersökningen. Det sker genom de arkeologiska metoderna, fynden som påträffas, själva utgrävningssituationen i sig och i mötet mellan människan och det materiella. Man kan därför säga att i dessa kontexter fungerar arkeologin som en startmotor för minnet. Därför är en förutsättning för att bedriva en meningsfull samtidsarkeologi utifrån dessa premisser att den bedrivs i nära samarbete med de som kan tänkas ha dessa minnen.

Mats Burström har poängterat arkeologins roll då det kommer till att starta minnesprocesser. Han menar att det materiella har unika egenskaper för att få oss att minnas genom tingen (Burström 2007, 2009, 2012). Burström har gjort viktiga iakttagelser kring subjektivitet och minne. Han menar att den positivistiska vetenskapssyn som länge varit allmänt rådande inom arkeologin medfört att begrepp som minne ansetts som opålitligt då det relateras till det konkreta. Det positivistiska kunskapsidealet sätter verifierbar kunskap i främsta rummet, framför upplevelser och känslor. Känslor ses inte sällan som alltför subjektiva och oprecisa för att anses vara vetenskapligt användbara. Hit kan även minnet räknas (Burström

2007:92ff). Till denna diskussion kan även fogas den postmoderna debatten kring meningsproduktion. Där ligger inte meningen i objektet, utan objektet laddas med mening när det konfronteras med en uttolkare. Uttolkaren tillför sedan objektet mening enligt hennes referensramar, som är personliga just för henne. Detta gör att olika uttolkare utläser olika innebörder hos samma objekt (Burström 1993). Sambandet mellan minne, meningsproduktion och materialitet skapar en intressant aspekt av samtidsarkeologi, när det bedrivs i samarbete med människor som har erfarenheter av de platser som undersöks. Om tolkningar av det arkeologiska materialet görs tillsammans med dem som har minnen kring de händelser som undersöks, hur bör då dessa tolkningar betraktas? Trots att minnen kan tyckas vara en vansklig källa till kunskap är även minnena knutna till just subjektet. Det måste vara någon som bär minnena för att de skall finnas. Minnena kräver någon som minns (Eriksen 1999:90, Kverndokk, 2009:46).

Stora delar av vår historia är glömd, gömd, förlorad eller i bästa fall selektivt ihågkommen. Arkeologi är en passande metod för att undersöka det förflutna genom att väcka minnet, eftersom minnesprocesser sker och aktiveras i relation till det materiella. Som tidigare påpekats fäster sig minnet vid konkreta ting. Minnen kan även kopplas till det platsspecifika, när minnen relateras till en plats, förstärks betydelsen av både platsen och minnet (Saltzman & Svensson 1997:11). Upplevelsen av det förflutna blir särskilt stark på platsen för det som skedde (Selberg 2002:21). Detta är egentligen självklart, men det bör ändå påtalas, för om platserna eller det materiella försvinner riskerar även minnena att försvinna. Det finns en tydlig baksida med att minnet är knutet till det konkreta och det materiella eftersom det innebär att minnet är ömtåligt och kan förstöras, stjälas eller gömmas (Arwill-Nordbladh 2008:171). Här har arkeologin något viktigt att bidra med. En del av den arkeologiska uppgiften är att hjälpa till att (re)konstruera minnen i det nutida samhället (Van Dyke & Alcock 2003:1). De sentida lokalerna är därför minst lika viktiga som de förhistoriska. Samtidsarkeologin innebär ytterligare ett perspektiv jämfört med förhistorisk arkeologi, eftersom den bearbetar en materiell kultur till vilken nu levande människor har minnen knutna.

Att minnas det förflutna är avgörande för vår känsla av identitet (Lowenthal 1985:197, Macdonald 2013). Vi har alla ett individuellt, privat minne, uppbyggt av våra egna erfarenheter. Som individ ingår vi även i en social grupp, som i sin tur har vad man kallar för ett kollektivt minne. Maurice Halbwachs är en av de främsta företrädarna för diskussioner kring

kollektivt minne. Han utgick ifrån att vårt minne är socialt betingat genom de grupper (kollektiv) som individen ingår i. Minnet konstrueras i samtiden och påverkas på så sätt av samtida sociala strukturer. Därför är minnet strukturerat av, och funktionellt för, det kollektiv som individen tillhör. Underförstått är att olika grupper har olika kollektiva minnen (Halbwachs 1992). Likafullt som det finns ett kollektivt minne finns det även kollektiv glömska (Aronsson 2004:202). Glömska är inte något så enkelt som minnets frånvaro, det finns många olika dimensioner av både minne och glömska (Aronsson 2004:188, Forty 1999:8, 16). Glömska, eller iallafall försök till glömska, kan vara en medveten handling. Detta är viktigt att ha i åtanke när det kommer till samtidsarkeologiska undersökningar. De kan tänkas behandla ämnen och händelser som inte alla vill minnas. Minnet av svåra händelser kan både medvetet eller omedvetet ha förpassats till glömskans kamrar. Ett samtidsarkeologiskt projekt som ämnar aktivera minnen kring en plats eller händelse kan därför få oönskade konsekvenser för somliga. Detta ställer höga krav på etiska avvägningar, något som jag kommer att återkomma till senare i avhandlingen.

Noder mellan människa och ting

Arkeologen Elisabeth Arwill-Nordbladh har liknat det materiella vid noder då hon diskuterar minnespraktiker (2013). Hon menar att det materiella utgör en nod, eller knutpunkt, mellan människa och minne i minnesprocesser. Med utgångspunkt i att materiell kultur har förmåga att aktivera minnen menar Arwill-Nordbladh att det materiella är den verkande kraft som startar och även vidmakthåller minnesprocesser. Detta kan ske över både tid och rum. Det materiella har genom detta perspektiv förmåga att väcka eller trigga minnen genom att det innehar agency. Med utgångspunkt i detta perspektiv blir kopplingen mellan materialitet och minnesprocesser given. Även här är det i mötet mellan människan och det materiella som en meningsskapande process äger rum, i detta fall en minnesprocess. Inte bara materiella objekt utan även den kontext vari det materiella är en del kan fungera som noder för minnet. Detta sprider de minnesaktiverande egenskaperna även till lokalen till vilken den materiella kulturen är kopplad i arkeologiska sammanhang.

Som tidigare påpekats har både ting och plats starka kopplingar till minnespraktiker. I de arkeologiska arbetssätt som kommer att beskrivas i avhandlingen är detta orsakssammanhang viktigt för att förklara de meningsskapande processer som har skett i och med utgrävningsprojekten.

Interaktionen mellan människan och det materiella såsom den beskrivs i avhandlingen är avhängig av att mötet huvudsakligen skett på platsen för de sammanhang som undersökts. *Vad* vi minns formas även av *hur* vi minns (Arwill-Nordbladh 2013:411). Vid en samtidsarkeologisk undersökning är själva utgrävningssituationen i sig en viktig arena för minnesprocesserna. Det arkeologiska perspektivet och det arkeologiska arbetssättet har en intressant inverkan på minnet. Liknande tankegångar återfinns hos arkeologen Gabriel Moshenska. Han diskuterar i artikeln *Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict* (2010) arkeologiskt fältarbete som arena för minnesprocesser kring utgrävningarna vid Prinz-Albrecht-Strasse i Berlin, platsen för Gestapo och SS högkvarter. Han menar att utgrävningssplatsen och utgrävningssituationen vid den här undersökningen fungerade som en förbindelse till minnet i vad han kallar för "arenas of memory articulation", ett perspektiv som i mycket påminner om Arwill-Nordbladhs ovanstående resonemang kring noder. Jag kommer i avhandlingen att betrakta utgrävningssplatsen som en arena för minnesprocesser kopplade till de aktuella platserna.

Alla människor bär på minnen och erfarenheter av platser i landskapet som omger oss (Saltzman 2009:32). Ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv innebär det att de platser som är aktuella att undersöka kan förväntas innefattas av människors minnen. Det unika i det arkeologiska perspektivet är att det kan användas för att aktivera minnen och förstärka upplevelsen av minnet. Mötet mellan människan och det materiella utgör på så sätt en förbindelselänk till minnet. För att den arkeologiska undersökningen skall kunna fungera som en arena för minnesprocesser är det en förutsättning att de människor som kan tänkas ha minnen av de aktuella sammanhangen får möjlighet att medverka i projekten. I avhandlingen kommer jag att diskutera hur metoder inspirerade av konceptet community archaeology kan möjliggöra ett sådant möte, vilket jag strax återkommer till.

Material och metoder

Fallstudier

Avhandlingens metod är baserad på bearbetningen av två fallstudier; de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Delar av de texter som behandlar Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen har tidigare publicerats i Persson 2009 och 2011. I avhandlingen är dessa texter dock reviderade och utvecklade.

Ramneskärsparken var en festplats som låg en bit utanför Uddevalla i Bohuslän. Festplatsen var i bruk under åren 1939-1955. Där fanns dansbana, skjutbana och kiosk men allt som finns kvar idag är grundstenarna till dansbanan. Platsen utgör en lämning efter den dansbanekultur som var utmärkande för nöjeslivet under första halvan av 1900-talet. År 2005 genomfördes en arkeologisk undersökning av festplatsen. Denna gjordes inom ramarna för projektet "Modernitet och materialitet – sentida kulturarv med arkeologisk blick" (2005-2009). Projektet finansierades genom Riksantikvarieämbetets och Länsstyrelsernas satsning "Det moderna samhällets kulturarv". Projektet drevs av Anders Gustafsson, Håkan Karlsson och författaren till denna avhandling och var förlagt till Bohusläns Museum. I projektet ingick ytterligare en arkeolog under fältfasen. Undersökningen var en samtidsarkeologisk pilotstudie, en av de första som gjordes i Sverige. Den arkeologiska undersökningen syftade till att återberätta historien kring en festplats med ett arkeologiskt perspektiv, att pröva arkeologisk metodik på ett sentida sammanhang samt att utföra projektet i nära samarbete med lokala intressegrupper i form av ett community archaeologyprojekt. Projektets genomförande och resultat redovisas i sin helhet i de publikationer som producerades i samband med projektet: Monografien *Ramneskärsparken – sentida kulturarv med arkeologisk blick* (Persson 2009) samt den arkeologiska rapporten *Modernitet och materialitet: sentida kulturarv med arkeologisk blick: rapport över projektets utgrävning av Ramneskärsparken, Herrestads socken, Västra Götalands län* (Persson 2006).

Den andra fallstudien är undersökningen av Skatåsförläggningen. Skatås är idag centrum för friluftsliv och motion i Göteborg och en välkänd plats i staden. År 1945 var Skatås däremot ett mottagningsläger för överlevande från de nazistiska koncentrationslägren som kom till Sverige med de vita bussarna. Flyktingarna bodde i de stugor som idag används som omklädningsrum. Den arkeologiska undersökningen på Skatås genomfördes 2008 inom projektet "Från vita bussar till friluftsliv. Skatås, en motions-

anläggning med historia” (2008-2011). Projektet finansierades genom bidrag från: Lennart J Hägglunds stiftelse för arkeologisk forskning och utbildning, Stiftelsen Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur, Katz Judiska Kulturfond, Kungliga och Hvitfeldtska Stiftelsen samt Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond. Projektet drevs av avhandlingsförfattaren och var förlagt till Institutionen för historiska studier, Göteborgs Universitet. I projektet deltog ytterligare två arkeologer samt nio studenter från masterprogrammet ”Kulturarv och Modernitet – materiellt och immateriellt under 1000 år” vid Göteborgs Universitet. Syftet med projektet och den arkeologiska undersökningen var att belysa den bortglömda historien kring Skatåsförläggningen samt att undersöka möjligheterna att med ett arkeologiskt perspektiv lyfta en underkommunicerad historia som delvis finns bevarad in situ och som även finns representerad i både skriftligt och muntligt källmaterial. Även Skatåundersökningen genomfördes publikt enligt community archaeologymodell. Projektets genomförande och resultat redovisas i sin helhet i den publikation som producerades i samband med projektet: *Skatås – utgrävningen av en minneslucka* (Persson (red.) 2011).

De platser och kulturhistoriska kontexter som fallstudierna består av redovisas mer utförligt i del tre.

Community archaeology

Samtidsarkeologi beforskar tidsperioder varifrån nu levande människor har egna minnen och erfarenheter. Jag kommer i avhandlingen att driva tesen att ett av de mest verkningsfulla tillvägagångssätten vid samtidsarkeologiska undersökningar är att genomföra dem tillsammans med människor som har dessa minnen och erfarenheter. Detta kommer att diskuteras utifrån begreppet community archaeology. Båda de fallstudier som avhandlingens analys grundar sig i genomfördes inom ramarna för detta koncept.

Med community archaeology avses arkeologisk verksamhet som bedrivs i nära samarbete mellan arkeologer och olika intressegrupper (Atalay 2012, Byrne 2012, DalGLISH (red.) 2013, Holtorf & Högberg 2006, Högberg 2008, Isherwood 2012, 2013, Marshall 2002, Moser et al. 2002, Moshenska & Dhanjal 2012, Simpson & Williams 2008, Tully 2007). Termen innefattar inte några speciella arkeologiska metoder, utan innebär att intressegrupper på olika sätt samarbetar med arkeologer i forskningsprocessens genomförande. Undersökningen och tolkningen av det förflutna görs tillsammans. Community archaeology är idag en väletablerad del av

den arkeologiska disciplinen (Jones 2013:164). Det finns bland annat en tidskrift specialiserad på temat (Journal of Community Archaeology and Heritage). Särskilt i de anglosaxiska länderna är det ett tämligen vanligt sätt att genomföra arkeologiska projekt. Ett community archaeologyprojekt kan genomföras på många olika sätt men det avgörande är att det skall innebära ett tvåvägsutbyte av idéer, erfarenheter och tolkningar mellan arkeologer och de involverade intressegrupperna. Ett sådant samarbete fyller flera viktiga funktioner. För det första möjliggör det för människor utanför arkeologin att bidra med sina kunskaper vid tolkningen av den aktuella platsen och av dess materiella lämningar. Det leder till en kunskapsuppbyggnad kring dessa kontexter som inte hade varit möjlig utan dem. Som redan påtalats är detta särskilt värdefullt vid samtidsarkeologiska undersökningar, eftersom de behandlar sammanhang som nu levande människor har egna erfarenheter av. Att undersöka och tolka sentida kulturarv tillsammans med dessa människor är därför viktigt för kunskapsproduktionen. För det andra innebär ett sådant samarbete möjligheter för människor utanför kulturarvssektorn att vara delaktiga i kulturarvsprocesserna och bidra till kunskapsuppbyggnaden av samtidshistorien. Community archaeology har som syfte att vara inkluderande. Inom kulturarvsdiskurserna har under senare år argumenterats för att kulturarvsarbetet bör genomföras i en dialog med medborgarna och på så sätt vara demokratisk förankrat (Alzén 2006, Alzén & Aronsson 2006, Carman 2005, ICOMOS Ename Charter, Harrison (red.) 2010, Karlsson 2004, Riksantikvarieämbetet 2004 a&b, Skeates 2000, Smith 2004, 2006, Svensson 2010, Synnestevedt 2008), vilket jag kommer att diskutera mer utförligt i kapitel 5. Community archaeology är ett sätt att arbeta efter sådana riktlinjer. Avgörande är att detta arbetssätt möjliggör för människor utanför arkeologin att vara en aktiv del av arkeologin genom delaktighet och medbestämmande. I avhandlingen behandlas detta utifrån begreppet community archaeology. Samtidsarkeologi genomförd i linje med community archaeology kan därför kopplas till målsättningen att främja allmänhetens deltagande i kulturarvsprocesserna. Samtidsarkeologi har genom dessa förutsättningar en stor publik potential.

Jag har valt att referera till community archaeology som ett koncept. En synonym till koncept är ordet "grundtanke" vilket egentligen bättre fångar det sätt varpå jag förhåller mig till community archaeology. Community archaeology hänvisas i litteraturen omväxlande till som en teori, metod, arkeologisk inriktning, arkeologiskt fält eller arbetssätt. Det är inte sällan otydligt vad begreppen egentligen innebär. Jag betraktar det inte som en

teori. Däremot finns det flera teorier som kan knytas till community archaeology, varav en av de vanligaste är *empowerment*. Genom detta perspektiv kan arkeologi användas för att öka människors egenmakt och medinflytande. Mitt sätt att använda mig av konceptet rymmer främst aspekter av metodologisk art. Jag betraktar community archaeology som ett sätt att arbeta som innebär samarbete mellan arkeologer och intressegrupper och därav följer att jag kommer att betrakta det som en metod. Jag betraktar dock även konceptet som inrymmandes en grundtanke där samarbete och dialog är i fokus.

Jag har valt att inte försöka översätta det engelska begreppet community archaeology till svenska. Det finns inget etablerat begrepp som överensstämmer, troligtvis för att community archaeology fortfarande är ovanligt i Sverige. Vad gäller de människor som ingår i community archaeology-projekt, som på engelska benämns med det oftast odefinierade ordet "community" kommer jag att använda mig av ordet "intressegrupp". Vilka människor en sådan grupp kan bestå av kommer att diskuteras senare i avhandlingen.

Community archaeology kommer att diskuteras i del fyra i avhandlingen som en av de fyra komponenter jag valt att betona som bärande för samtidsarkeologin. Där kommer jag också att diskutera vad community archaeology innebär, vissa problematiska delar av detta arbetssätt samt slutligen diskutera hur de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsöförläggningen genomfördes med inspiration av community archaeology och vad det gav för resultat. Mitt syfte är inte att problematisera community archaeology i sig, utan att med inspiration av detta koncept visa på den publika potential som ryms i ett samtidsarkeologiskt perspektiv.

Källmaterial

De empiriska data som undersökningen vilar på är samtliga relaterade till fallstudierna. De består av flera olika sorters källmaterial. Den första formen av data, och den för ett arkeologiskt projekt välbekanta, är den materiella kultur som insamlades och karterades vid de arkeologiska undersökningarna. I båda fallen förvaras fynden vid Institutionen för historiska studier, Göteborgs Universitet. Det arkeologiska materialet har som vid alla arkeologiska undersökningar en huvudroll för att möjliggöra en förståelse för de sammanhang som undersöks. Fyndmaterialet finns beskrivet i sin helhet i de rapporter och publikationer som utgivits i samband med de

respektive projekten (Persson 2006, 2009, 2011). I avhandlingen lyfts utvalda delar av detta material fram för att diskutera avhandlingens frågeställningar.

Vid genomförandet av projekten har även ett annat viktigt material samlats in, nämligen de muntliga källorna. De består av samtal med, och uppgifter ifrån, människor med erfarenheter och minnen av Ramneskärs-parken respektive Skatåsförläggningen. Dessa människor deltog antingen under den arkeologiska undersökningen eller under andra faser av projekten. Med få undantag har samtalen inte genomförts som formella och dokumenterade intervjuer med förhandsbestämda frågor utan som samtal där minnesanteckningar förts. Samtalen gjordes dels i syfte att skaffa information om själva omständigheterna som undersöktes där uppgiftslämnarna betraktades som informanter, och dels för att ta del av deras upplevelser av det arkeologiska projektet och samtidsarkeologin i sig. Hur det muntliga källmaterialet samlades in diskuteras utförligt i kapitel 10. När jag relaterar till information hämtad från muntliga referenser hänvisas de till i texten som informant, samt informantens initialer. Deras fullständiga namn samt uppteckningar av deras berättelser finns i grävdagböcker som fördes under projekten kring Ramneskärs-parken och Skatåsförläggningen. Jag har med några undantag valt att inte skriva ut deras fullständiga namn i avhandlingen. Detta val har gjorts eftersom deras uppgifter delvis lämnades i en annan kontext än för avhandlingen. Då de respektive informanterna lämnade sina uppgifter var det i samband med Ramneskärs- respektive Skatåspanjektet. I publikationerna som producerades i samband med projekten finns däremot deras namn utskrivet vid de flesta tillfällena (2009, 2011). Detta har jag däremot inte funnit ändamålsenligt i avhandlingen.

Vid genomförandet av de två projekten har iakttagelser och erfarenheter gjorts som ligger till grund för diskussioner kring metoder vid genomförandet av samtidsarkeologiska projekt. Dessa iakttagelser insamlades genom dokumentation i form av grävdagboksanteckningar och fotografering.

Avhandlingens källmaterial består även av skriftligt material kopplat till Ramneskärs-parken och Skatåsförläggningen. Det består främst av arkiv- och tidningsmaterial. För Ramneskärs-parkens del består det av nöjesnotiser i tidningen Bohusläningen årgångarna 1939-1954 samt Herrestads AIF's bokföring från de aktuella åren. Det senare materialet förvaras på Föreningsarkivet, Bohusläns museum, Uddevalla. För Skatåsförläggningens del består de skriftliga källorna av förläggningens administrativa dokumentation som förvaras på Riksarkivet, handlingar i Stadbyggnadskontorets

arkiv i Göteborg samt ett fåtal tidningsartiklar i Göteborg-Posten och Göteborgs Handels och Sjöfartstidning från år 1945. Det skriftliga källmaterialet har använts för att få fördjupad kunskap om omständigheterna kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen, samt som jämförelsematerial till de materiella och muntliga källorna.

Komponentanalys

För att besvara avhandlingens frågeställningar har jag valt arbeta utifrån en komponentanalys. Det är en analysmetod för att separera komponenter, eller beståndsdelar, ur en helhet för att förklara ett större sammanhang.⁸ Valet av metoden gjordes både för att begränsa avhandlingens omfattning och för att skapa en tydligare struktur. Jag har valt att analysera samtidsarkeologin utifrån fyra olika komponenter:

1. Arkeologisk metod
2. Samtidsarkeologi och community archaeology
3. Samtidsarkeologi som tvärvetenskap
4. Fyndmaterialet

Dessa komponenter urskiljer jag som bärande för samtidsarkeologin. Det är dock på sin plats att betona att jag genom detta upplägg inte utesluter andra ytterligare komponenter än de fyra som valts ut för föreliggande analys.

Även om komponentanalys är en separerande metod är det viktigt att betrakta komponenterna som delar av en helhet. Jag ser de fyra komponenterna som sammanlänkade, där de alla är beroende av varandra för att fylla sina funktioner. Jag kommer därför inte bara att analysera och beskriva de olika komponenternas innebörd utan även visa på förbindelserna dem emellan. Det finns relationer mellan komponenterna som är viktiga att nämna redan inledningsvis och den ordning jag behandlar dem i är inte slumpvis vald.

Den förstnämnda komponenten är *arkeologisk metod*. I detta avsnitt diskuteras de mer traditionella arkeologiska metoder som kan användas vid samtidsarkeologiska undersökningar. Jag har samlat de arkeologiska metoderna under begreppen; inventering, utgrävning och dokumentation. Med utgångspunkt i dem kommer jag att diskutera hur de arkeologiska under-

⁸ Idén är hämtad från filosofen Harald Ofstads metod för att analysera nazismens normer och värderingar i verket "Vårt förakt för svaghet" (Ofstad 2012).

sökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen gick till vad gäller arkeologisk metod.

Komponent nummer två består av konceptet *Community archaeology* och innefattar samtidsarkeologins publika potential. De arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen genomfördes tillsammans med intressegrupper utanför arkeologin som på olika sätt hade kopplingar till dessa platser. Samtidsarkeologi genomförd tillsammans med lokala intressegrupper bidrar både till nyanserade tolkningar av det arkeologiska materialet och till en demokratisering av de kulturarvsprocesser som ett samtidsarkeologiskt projekt innebär. Det senare syftar på hur ett arbetssätt med utgångspunkt i *community archaeology* förutsätter att åtminstone delar av kontrollen över projektet och tolkningsföreträdet av den arkeologiska kontexten lämnas över till aktuella intressegrupper. *Community archaeology* betraktas som både en metod och ett koncept.

Nästkommade komponent är *samtidsarkeologi som tvärvetenskap*. Komponenten innefattar hur man som arkeolog kan konsultera annat källmaterial än det materiella vid undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter. Jag har valt att fokusera på skriftliga och muntliga källor och kommer att diskutera hur de kan användas som konsulterande källmaterial och vad detta ger för resultat. Samtidsarkeologi rör tidsperioder varifrån oftast både skriftliga och muntliga källor finns tillgängliga. Att som arkeolog arbeta med tidsperioder där det finns tillgängligt skriftligt källmaterial känns igen från historisk arkeologi. Muntligt källmaterial, från människor med egna kunskaper och erfarenheter av de sammanhang som undersöks är däremot unikt för det samtidsarkeologiska perspektivet. Att kunna väva samman dessa två andra källmaterial med det materiella är en viktig utmärkande faktor för samtidsarkeologi. Insamlingen av det muntliga materialet möjliggörs genom de publika arbetssätt som innefattas av *community archaeology*.

Den fjärde komponenten är *fyndmaterialet*. Det arkeologiska materialet betraktas i avhandlingen som meningsbärande. Den fjärde komponenten omfattar en genomgång av ett urval av de fynd som påträffades vid de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen. Den historia om de respektive platserna som var möjlig att komma åt genom de respektive undersökningarna är grundad i fyndmaterialet. De historier som går att berätta om Ramneskärsparcken respektive Skatåsförläggningen genom fynden är dock avhängiga av och sammankopplade med de tre övriga komponenterna. Genom den arkeolo-

giska undersökningen som genomfördes tillsammans med människor som hade erfarenheter av de sammanhang som undersöktes och genom ett tvärvetenskapligt arbetssätt kunde de fyndberättelser som presenteras här lyftas fram.

Del II

Kontextualisering

Den här delen syftar till att sätta in både avhandlingen och samtidsarkeologin i ett större sammanhang. Det inledande kapitlet presenterar forskningsläget, här beskrivs tidigare samtidsarkeologisk forskning och hur denna forskningsinriktning vuxit fram. Samtidsarkeologi presenteras som en främst anglosaxisk företeelse, men fokus har även lagts på att diskutera samtidsarkeologi ur ett svenskt perspektiv. Nästkommande kapitel behandlar ett urval av några olika teman som går att urskilja inom samtidsarkeologin. Här diskuteras olika projekt som genomförts med samtidsarkeologisk intresseram i syfte att visa vilka slags kontexter och sammanhang som varit både vanliga och mindre vanliga att intressera sig för inom samtidsarkeologin. Det här kapitlet kan ses som en förlängning av presentationen av forskningsläget. Redogörelsen är dock menad som en orientering av samtidsarkeologiska intresseområden vad gäller företeelser och kontexter. Det sista kapitlet i denna del behandlar kopplingen dels mellan samtidsarkeologi och det ökade intresset för sentida kulturarv, dels den ökade efterfrågan efter mer demokratiskt drivna kulturarvsprocesser. Båda sammanhangen ger viktiga incitament för det samtidsarkeologiska forskningsområdet.

Minnen från vår samtid

3. Forskningsläge

Min avsikt med föreliggande kapitel är att ge en översikt över den forskning som finns tillgänglig om samtidsarkeologi samt att skissera bakgrunden till utvecklingen av ett samtidsarkeologiskt forskningsområde. Flertalet av de arkeologer och publikationer som nämns i detta kapitel kommer jag återkomma till senare i avhandlingen, eftersom mycket inspiration är hämtad från den forskning som presenteras här. Forskningsläget består av en genomgång av de mest framträdande publikationer som behandlar samtidsarkeologi som forskningsområde.

Från etnoarkeologi till samtidsarkeologi

Samtidsarkeologi tog form som forskningsområde runt år 2000. Detta kom givetvis inte ur intet, då även samtidsarkeologin har en förhistoria. Det går att följa en tydlig utveckling mot ett samtidsarkeologiskt forskningsområde som till stora delar följer den övriga arkeologiska disciplinens teoretiska utveckling. Rodney Harrison & John Schofield urskiljer i sin bok *After Modernity. Archaeological Approaches to the Contemporary Past* (2010), tre viktiga teoretiska influenser som föranledde denna utveckling; New Archaeology från USA, post-processuella rörelser från Storbritannien samt Material Culture studies (Harrison & Schofield 2010:22-29). Anhängare av den teoretiska strömningen New Archaeology är de första som genomförde studier som kan liknas vid samtidsarkeologi. New Archaeology har sina rötter i det sena 1960-talets USA och hade sitt ursprung i kritik av den deskriptiva arkeologi man ansåg bedrevs inom den kulturhistoriska- eller traditionella arkeologin. Kritiken låg i att man ansåg att en deskriptivt orienterad arkeologi som den kulturhistoriska inte kunde förstå människan och att en ny orientering i riktning mot antropologi och naturvetenskap skulle göra arkeologi till en vetenskap som förklarar istället för att endast beskriva (exempelvis Binford 1962, Binford & Binford (red.) 1968). New Archaeology kom att präglas av systemteori, funktionalism och empirism och i linje med detta undersöktes även nutida materiell kultur i syfte att finna analogier till förhistoriska samhällen. Iakttagelser kring nutida materiell kultur skulle enligt detta synsätt ge förklaringar till universella mänskliga beteenden. De arkeologiska studier av sentida materiell kultur som gjordes inom ramarna för New Archaeology gjordes alltså i syfte att

förklara förhistoriska förhållanden genom jämförelser – det vill säga genom *etnoarkeologi* (Johnson 1999:12-84). Inom ramarna för New Archaeology kom den första publikation som kan relateras till en arkeologi liknande samtidsarkeologi: *Modern material culture. The Archaeology of us* från 1981 med Richard A. Gould och Michael B. Schiffer som redaktörer. Det är en antologi om arkeologins förhållande till modern materiell kultur med ett uttalat etnoarkeologiskt anslag. Denna tidiga form av samtidsarkeologi kan även placeras under den tvärvetenskapliga paraplyen ”Modern material culture studies”. Det är ett samlingsnamn för en rad olika discipliners intresse för sentida materiell kultur och dess roll i moderna industrialiserade samhällen, en forskning som bedrevs främst under 1980- och 1990-talet (Harrison & Schofield 2010:24, 27). Den mest framträdande profilen bland dessa arkeologer var William Rathje, som brukar benämnas som pionjär inom samtidsarkeologin. Han startade 1973 ett omtalat samtidsarkeologiskt projekt: The Garbage Project i Tucson, Arizona. Projektet gick ut på att arkeologiskt undersöka soptippar utifrån flera olika frågeställningar. Analysen av avfallet har bland annat kunnat berätta om våra dagars resursförvaltning, återvinning, källsortering, socioekonomisk stratifiering, konsumtionsvanor och kosthållning (Rathje & Murphy 2001). Det som är mest känt från projektet är att människors uppgifter om vad de gör, äter och dricker inte stämmer överens med vad man påträffar materiella rester av i deras sopor. Trots att Rathje räknas till New Archaeology och Modern Material Culture studies och står för ett etnoarkeologiskt intresse av sentida materiell kultur, har The Garbage project, så som det utvecklades, få spår av etnoarkeologisk ansats. Rathjes arbete har varit mycket viktigt för framväxten av samtidsarkeologin. Det är i skrivande stund (2014) drygt trettio år sedan han öppnade upp arkeologin till att innefatta alla tiders lämningar. I *A Manifesto for Modern Material-Culture Studies* från 1981 omtolkar han begreppet arkeologi från studier av förhistorien till studier av det materiella i en vidare bemärkelse. Han definierade då arkeologin såsom:

[...] a focus on the interaction between material culture and human behavior, regardless of time or space. (Rathje 1981:52)

På 1980-talet började en riktning kritisk till New Archaeology att utkristalliseras i England - post-processuell arkeologi. Detta var/är en strömning kritisk till New Archaeology och dess funktionalistiska och systemorienterade metoder och förklaringsmodeller. Fokus för den post-

processuella arkeologin har istället varit begreppen makt och ideologi samt att förstå det materiellas sociala roll (Johnson 1999:98ff, Harrison & Schofield 2010:27). I syfte att testa diverse sociala modeller gjordes här studier av nutida materiell kultur. Ett talande och känt exempel är Michael Shanks och Christopher Tilleys analys och jämförelse av svenska och brittiska ölburkars design. Utseendet på dessa kan enligt dem relateras till de olika ländernas syn på alkoholpolitik och öl-drickande, vilket visar den materiella kulturens aktiva roll i samhället och som sociala objekt (Shanks & Tilley 1987).

Den samtidsorienterade arkeologiska forskning som gjorts inom samtliga ovanstående teoretiska inriktningar har alla haft ett mer eller mindre etnoarkeologiskt anslag. Likafullt bör denna forskning betraktas som en viktig del av det samtidsarkeologiska forskningsområdets utveckling. I tillägg till dessa teoretiska inriktningar vill jag lägga forskningsområdet historisk arkeologi, som en del av utvecklingen mot samtidsarkologi som forskningsområde.

Historisk arkeologi

Historisk arkeologi är ett väletablerat forskningsfält både internationellt (främst i de anglosaxiska länderna) och i Sverige. Fältet definieras utifrån det förhållande att det behandlar kontexter och tidsperioder där även skriftligt källmaterial finns tillgängligt. Detta kan syfta på faraonska Egypten och romarriket, men oftast menas perioden från tidig medeltid fram till industrialismen, med tyngdpunkt på kontexter från cirka 1500 till 1850 (Andrén 1997, Barnes (red.) 2011, Beaudry (red.) 1988, Funari et al. 1999, Hall & Silliman 2006, Hicks & Beaudry (red.) 2008, Johnson 1996, Leone & Potter (red.) 1999, Lihammer & Nordin 2010, Little 2007, Majewski & Gaimster (red.) 2009, Mogren (red.) 2009, Orser 2004, Orser (red.) 1996, Tarlow & West (red.) 1999, Wilkie 2008, 2010). Samtidsarkeologi kan ses som en byggkloss lagd till toppen av det historisk-arkeologiska bygget, särskilt eftersom samtidsarkeologin ibland definieras som rörande tiden från just 1850 fram till idag (Burström 2007). Metod och teoriutveckling inom historisk arkeologi har skapat en etablerad forskningstradition kring arkeologiska kontexter från historisk tid. Intressant ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv är särskilt problematiseringen av det spänningsfält som uppstår när arkeologiska och skriftliga källor möts samt konstaterandet att historisk

arkeologi har lidit av ett ”mellanrummets dilemma” (Andren 1997). Med det senare avses att historisk arkeologi har kritiserats för att vara varken arkeologi eller historia utan något som faller mellan dessa disciplinära stolar. Detsamma har samtidsarkeologin kritiserats för, med den skillnaden att stolarna att falla mellan varit fler. Samtidsarkeologin är en del av samma utvecklingsspår av den arkeologiska disciplinen som historisk arkeologi är. Det innefattar ett ökat intresse för historisk tid och en annan syn på definitionen av den arkeologiska disciplinen, som innefattandes materiell kultur rörande alla tidsperioder snarare än studiet av det arkaiska/förhistoriska. Samtidsarkeologi kan delvis sägas vara en vidarutveckling av den historiska arkeologin i detta hänseende. Jag vill dock betona att samtidsarkeologi ändå bör särskiljas från historisk arkeologi, eftersom de två forskningsområdena har flera avgörande skillnader. För det första rör samtidsarkeologi kontexter varifrån nu levande människor har egna erfarenheter och minnen. Det är den direkta kopplingen till oss som lever idag som är avgörande. Samtidsarkeologi rör inte ett främmande land vartill tidslinjen är bruten (Lowenthal 1985) utan kontexter som är bekanta för människor idag. Detta leder oss fram till den andra aspekten som enligt mig särskiljer de två forskningsområdena. Då historisk arkeologi vid sidan av den materiella kulturen även har skriftliga källor att konsultera har samtidsarkeologin ytterligare en avgörande källkategori, de muntliga källorna. Utifrån dessa argument vill jag åtskilja samtidsarkeologin från den historiska arkeologin. Jag kommer att återkomma till historisk arkeologi i kapitel 10 som bland annat behandlar skriftligt källmaterial. Inom historisk arkeologi har frågor kring hur man som arkeolog kan förhålla sig till skriftligt källmaterial och arkeologins bidrag till undersökningen av historiska kontexter diskuterats under lång tid. Forskning inom historisk arkeologi har varit behjälplig främst för att diskutera hur man inom samtidsarkeologin kan arbeta med fler källmaterial än det materiella.

Samtidsarkeologi som eget forskningsområde

Samtidsarkeologin tog form som ett eget forskningsområde runt år 2000. Från och med då betraktas samtidsarkeologin i sin egen rätt, alltså inte för att förklara förhistoriska förhållanden. Det märks inte minst genom två publikationer som utkom vid denna tid och som båda varit avgörande för etableringen av samtidsarkeologin. *Matter, materiality and modern culture*

med Paul Graves-Brown som redaktör kom år 2000 och *Archaeologies of the contemporary past* med Victor Buchli och Gavin Lucas som redaktörer 2001. Båda publikationerna är antologier. Den förstnämnda är en tvärvetenskaplig produkt, medan den andra (Buchli & Lucas (red.) 2001) har ett helt och hållet arkeologiskt anslag. *Matter, materiality and modern culture* är en publikation vars tema är sentida materiell kultur där forskare från flera olika discipliner (arkeologi, filosofi, psykologi, sociologi) diskuterar förhållandet mellan människor och deras materiella kultur, hur dessa två faktorer påverkar varandra, samt hur det materiella format och formar vårt samhälle. De kontexter som används för att diskutera detta är hämtade från vår egen tid. I publikationen finns dock tendenser till etnoarkeologisk tillämpning av den sentida materiella kulturen och det är tydligt en bok i andan av *Modern material culture studies*. Centralt i boken är att göra det bekanta obekant. Utgångspunkten är att vår egen materiella kultur vid första påseende kan synas onödig att beforska då den redan är välbekant för oss, men att vi tvärtom bör vända oss till det materiella för att förstå vår egen tid och oss själva. I denna process främmandegörs vår egen tids materiella kultur då den undergår arkeologisk undersökning. Detta är ett viktigt motiv till att bedriva samtidsarkeologiska studier, och det är genom denna röda tråd i boken som den bör ses som viktig för samtidsarkeologins utveckling. Bokens främsta bidrag är annars dess fokus på forskning kring det materiella på ett mer generellt plan, men dess bidrag till att lyfta fram sentida materiell kultur bör ändå betonas. Det är dock den andra publikationen som utkom kring millennieskiftet jag vill framhålla som den mest betydande av de två. *Archaeologies of the contemporary past* (Buchli & Lucas (red.) 2001) är den första publikation som tydliggör samtidsarkeologin som ett konkret forskningsområde och där samtidsarkeologin för första gången diskuteras helt i sin egen rätt med ett tydligt avstånd från etnoarkeologiska kopplingar. Boken var under flera år den enda större publikation som behandlade samtidsarkeologi och den hänvisas alltjämt till som standardverk. Publikationen har varit mycket betydande för samtidsarkeologins genombrott, både internationellt och i Sverige. Dess syfte är konkret: att visa vad som händer när arkeologer tar sig an sentida materiell kultur. Buchli och Lucas klagar inte i boken vilket tidsspänn deras samtidsarkeologi berör, men anger vid flera tillfällen att det rör "nuet" (the present). Den enda fallstudie som presenteras i boken som faktiskt rör nuet är deras egen undersökning av en brittisk hyresrättslägenhet. I övrigt behandlar bidragen kontexter från början av 1900-talet och framåt. Boken består av tre delar betitlade som olika

begreppspar; produktion-konsumtion, minne-glömska och försvinnande-avslöjande. Dessa skall inte ses som dikotomier utan som sammanhängande och beroende av varandra. Begreppsparen utgör stommen av de teman som författarna ser som samtidsarkeologins kärna. Även Buchli och Lucas diskuterar samtidsarkeologins möjligheter att göra det bekanta obekant på ett sätt som påminner om det som framkommer i Graves-Browns publikation ovan. På det temat diskuterar de "the absent present", ett begrepp svårt att översätta till svenska. När arkeologen undersöker förhistoriska kontexter är syftet att göra det som för oss tycks fjärran och svårbegripligt förståeligt. Det motsatta råder då sentida kontexter undersöks och vi betraktar vår egen tid, en tid som är bekant för oss. Där möjliggör den arkeologiska metoden för oss att betrakta våra föremål som arkeologiska objekt. På så sätt tillför samtidsarkeologin ett nytt perspektiv varigenom vi kan betrakta vårt eget samhälle. Författarna framhäver även samtidsarkeologins möjligheter att sätta fokus på subalternas⁹ grupper i samhället. Det arkeologiska perspektivet är särskilt lämpligt för att ta upp det som medvetet eller omedvetet utelämnats ur historieskrivningen eller inte finns dokumenterat i det skriftliga materialet. Buchli och Lucas bok är den första publikation som genomgående ger ett *arkeologiskt* perspektiv på sentida materiell kultur. Det är en tongivande bok som format samtidsarkeologin över hela världen, och vars teorier och begrepp fortfarande är aktuella. Det märks inte minst på att de teman de presenterar som samtidsarkeologins huvudteman är de som kan sägas vara de som har beforskats mest. Samtidsarkeologi kopplat till minnespraktik, 1900-talets konflikter, grupper i samhället som utelämnats ur historieskrivningen och händelser av känslig politisk natur är fortfarande det som får mest fokus inom samtidsarkeologin.

År 2003 bildades ett nätverk för arkeologer som arbetar med historisk arkeologi och samtidsarkeologi: CHAT – Contemporary and Historical Archaeology in Theory. Nätverket anordnar årliga konferenser och det är ett viktigt forum för samtidsarkeologisk forskning (CHAT hemsida). Efter den första CHAT-konferensen anordnad 2003 samt en samtidsarkeologisk session på en TAG-konferens¹⁰ samma år anordnad av Cornelius Holtorf och Angela Piccini började dessa två planera för en antologi om samtidsarkeologi. Den kom 2009: *Contemporary archaeologies. Excavating Now* (Holtorf & Piccini 2009). Även detta är en antologi där olika författare

⁹ Term inom postkolonial teori som innefattar grupper och människor som står utanför sociala, politiska och geografiska maktstrukturer.

¹⁰ The Theoretical Archaeology Group

redogör för olika samtidsarkeologiska projekt. Flera av författarna i boken är knutna till nätverket CHAT. Boken är uppdelad i fyra olika teman; “On the character of archaeology/heritage”, “Recording and preserving twentieth-century heritage?”, “New dimensions of materiality” och “Into the future”. Redaktörerna inleder boken med ett kapitel uppbyggt som en dialog dem emellan. Där diskuterar de bland annat samtidsarkeologi som en yttring av att arkeologidisciplinen befinner sig i en fas av förändring, där definitionen av disciplinen rört sig från förhistoriska studier till studier av det materiella (se Rathje ovan). Fokus i boken ligger på förhållandet mellan dagens förändrade syn på arkeologiämnet och studier av sentida materiell kultur. Holtorf och Piccini betonar att all arkeologi är nutida (contemporary) då arkeologer kan beforska olika tidsperioder, men inte arbeta i olika tidsperioder. Redaktörerna klargör även att arkeologi är ett sätt att se på det förflutna, vilket görs tydligt av de nyskapande fallstudier som presenteras i publikationen (Holtorf & Piccini 2009).

År 2010 utkom monografien *After Modernity. Archaeological approaches to the contemporary past* samförfattad av Rodney Harrison och John Schofield. Detta är den hittills enda omfattande publikation som tar ett mer heltäckande grepp på samtidsarkeologi som forskningsområde. I publikationen diskuteras bland annat forskningshistorik, teoribildning, fältmetoder, artefakt- och landskapsanalys. Författarna definierar samtidsarkeologi som arkeologiska studier rörande det postindustriella samhället, det vill säga andra halvan av 1900-talet fram till idag. Tyngdpunkten vill de sätta på perioden efter 1970, vilket enligt dem bokstavligt talat är samtiden – det vill säga samtida med författarna (Harrison & Schofield 2010:2). De placerar samtidsarkeologin mycket nära oss själva i tiden och de har även ett speciellt perspektiv på detta tidsspänn. De klassificerar samtidsarkeologin som behandlande dagens datum till 1950 snarare än tvärtom, det vill säga från 1950 till idag (Harrison & Schofield 2010:79). Tanken att blicka bakåt från idag kan tyckas självklar vid en första anblick, men faktum är att då man lösgör sig från en linjär tidsuppfattning skapas ett annat perspektiv. Det är i nuet vi befinner oss och det är det vi utgår ifrån. Detta synsätt präglar den samtidsarkeologi som Harrison & Schofield beskriver, där man finner ett tydlig fokus på nuet och på att förstå det samhälle vi själva lever och har levt i, en historia som är pågående:

It is called contemporary not simply because it is 'now' and recent but because it is not 'closed' in interpretation nor emotional influence. (Harrison & Schofield 2010:5)

Det här perspektivet gör samtidsarkeologin och sentida materiell kultur till något som angår alla nu levande människor. I denna anda sätter Harrison och Schofield fokus på vardagslivet. Det bör inte alltid vara de stora händelserna som undersöks. Undersökningar rörande vanliga människors liv och vardag är antagligen det som säger mest om oss (Harrison & Schofield 2010:11). Harrison och Schofield påpekar också att en av samtidsarkeologins viktigaste uppgifter är att ge ljus åt de delar av samtidshistorien som är gömd, glömd, fördunklad eller förtryckt. Den arkeologiska metoden kan avtäcka åsidosatta berättelser och fungerar på så sätt som ett slags materiella vittnen. Arkeologi har därigenom en kritisk social funktion. Som flera andra författare (Buchli & Lucas (red.) 2001, González-Ruibal 2008) lägger Harrison och Schofield stort fokus vid samtidsarkeologins lämplighet att undersöka svåra ämnen som krig, folkmord och andra katastrofer, och de betonar att själva utförandet av arkeologin bör betraktas som en politisk handling (Harrison & Schofield 2010:143, 156). Vidare understryker de nödvändigheten av att samtidsarkeologi måste bedrivas tvärvetenskapligt för att vara ändamålsenlig. De poängterar samtidigt att det inte är genom användandet av metoder från andra discipliner som samtidsarkeologin bör definieras, utan snarare av ett arkeologiskt perspektiv på samtiden, som involverar andra metoder (Harrison & Schofield 2010:125). Deras genomgång av samtidsarkeologiska metoder, hur man kan arbeta med artefakter, lokaler och landskap är av stort intresse för den föreliggande avhandlingen. Detta är den första publikation som mer djupgående behandlar praktiska aspekter av samtidsarkeologin. Det jag uppfattar som författarnas främsta poäng med samtidsarkeologin är dess möjlighet att genom den arkeologiska metoden inte bara undersöka det som varit utan även flytta det arkeologiska perspektivet fram till idag, till vårt eget samhälle och till platser som fortfarande är i bruk. På så sätt får arkeologin ytterligare betydelser i vårt samhälle, bland annat som socialt och politiskt verktyg.

Samtidsarkeologi har hittills varit en i huvudsak anglosaxisk företeelse. Förutom de anglosaxiska länderna är också Sverige i framkant vad gäller samtidsarkeologi, både i ett nordiskt och europeiskt perspektiv. På olika håll i Sverige, framför allt i Stockholm och Göteborg, finns ett antal forskare som bedriver samtidsarkeologisk forskning. En av de som framför allt

bidragit till att etablera samtidsarkeologi som ett forskningsområde i Sverige är Mats Burström, Stockholms Universitet. Burströms bok *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält* från 2007 är en av få monografier som behandlar samtidsarkeologi som forskningsområde. Ett genomgående tema i den av Burström beskrivna samtidsarkeologin är att tingen bör betraktas som mer än kunskapsobjekt, att de berör människor och väcker tankar. Föremål, och det materiella i ett vidare perspektiv, har en emotionell och reflexiv dimension som påverkar oss och som får oss att reflektera över oss själva och vår tid (Burström 2007). Tingen får oss även att minnas, de arkeologiska fynden fungerar som madeleinekakor vid samtidsarkeologiska undersökningar, menar Burström. Denna minnespraktik är central i Burströms beskrivning av samtidsarkeologin. Han beskriver även samtidsarkeologin som en fragmenterande metod varigenom det går att komma åt både den ”stora och den lilla historien”. Den arkeologiska metoden gör det möjligt att dela upp historien i mindre delar och på så sätt visa hur historien tedde sig för den enskilde individen. Inte sällan ger detta en annan historia än den officiella historieskrivningen (Burström 2007:84-87, 101). Burström beskriver vidare samtidsarkeologin som gränsöverskridande och mångvetenskaplig eftersom den tar hjälp av metoder från andra discipliner och överskrider gränser för vad som vanligtvis betecknas som arkeologi. Han tar upp en viktig aspekt vad gäller samtidsarkeologins tvärvetenskapliga sida. De materiella lämningar som undersöks och påträffas vid samtidsarkeologiska undersökningar väcker inte sällan frågor som inte kan besvaras utifrån dem själva utan svaret behöver sökas i andra sorters källmaterial såsom skriftliga och muntliga källor. Det är emellertid alltid det materiella som startar denna kunskapsprocess (Burström 2007:86). Förutom nämnda publikation har Burström publicerat ett flertal böcker och artiklar som behandlar samtidsarkeologiska kontexter och undersökningar (exempelvis Burström 2009, 2012).

Förutom Burström har även två avhandlingar med marinarkeologiskt tema producerats vid Stockholms Universitet som båda har ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Rune Edbergs sammanläggningsavhandling om omständigheterna kring förlisningen av Ormen Friske, ett rekonstruerat vikingaskepp som förliste med sin besättning 1950 (Edberg 2004, 2011) samt Mirja Arnshavs licentiatavhandling om yngre vrak (Arnshav 2011). Den senare behandlar vrak yngre än 100 år och de kulturarvsprocesser som sker då ett nytt kulturarv (det sentida) etableras, samt hur kulturarvssektorn förhåller sig till detta.

Vid Göteborgs universitet finns flera forskare som arbetar med samtidsarkeologi. Göteborgs Universitet är även för tillfället (2014) det enda lärosäte i Sverige som utbildar studenter i samtidsarkeologi (GU, Kursbeskrivning samtidsarkeologi). Anders Gustafsson och Håkan Karlsson har bedrivit flera samtidsarkeologiska projekt, i samarbete med Mats Burström. Dessa utgörs främst av ett projekt kring ”Bäckebo-bomben”, en vilsekommen tysk V2 raket som exploderade över byn Bäckebo i Småland år 1944 (Arén et al. 2007, Burström et al. 2006) och ett projekt kring de materiella resterna av Kubakrisens missilramper (Burström et al. 2009, 2011). Dessa projekt behandlar problematik kring relationen mellan minne och materiell kultur och den arkeologiska metodens lämplighet att blottlägga dessa historier. Projektet på Kuba visar även på den viktiga roll samtidsarkeologi kan ha som politiskt redskap. Anita Synnestvedt har bedrivit flera samtidsarkeologiska projekt och berör även samtidsarkeologi i sin avhandling *Fornlämningsplatsen: kärleksaffär eller trist historia* (2008). Avhandlingen behandlar hur fornlämningsplatser används i dagens samhälle och en av fallstudierna är en samtidsarkeologisk utgrävning vid en hållkista. Undersökningen gjordes i syfte att se hur denna plats brukats under de senaste 80 åren (Synnestvedt 2008, Synnestvedt & Persson 2007). Synnestvedts samtidsarkeologi kan beskrivas som ett pedagogiskt verktyg för främst skolbarn, dels för att lära sig om arkeologi men även om de för utgrävningarna aktuella platsernas historia. Detta var även syftet med hennes utgrävningsprojekt kring 1923 års Jubileumsutställningen i Göteborg (Synnestvedt 2011). Till Göteborg räknas även Fiona Campbell och Jonna Ulin som disputerade 2004 på en gemensam avhandling med en samtidsarkeologisk ingång (Campbell & Ulin 2004). Avhandlingen behandlar förhållandet mellan arkeologi och Performance studies. De menar att arkeologi *är* performance, i den meningen att själva utförandet av arkeologisk praktik är en social handling som i sig själv kan och bör undersökas. De gör även en viktig iakttagelse då de påpekar att samtidsarkeologi behandlar instabila fenomen, såsom identitet, plats, minne och tid, vilket gör samtidsarkeologin politisk och laddad (Campbell & Ulin 2004:21).

Vid Linnéuniversitetet driver Cornelius Holtorf och Anders Högberg projekt med samtidsarkeologisk profil. Deras senaste projekt rör kärnavfallshantering och hur den arkeologiska disciplinen kan bidra med perspektiv på hur kommunikation kring denna kan skapas i ett långtidsperspektiv (Linnéuniversitetet projektbeskrivning). Projektet är ett

talande exempel på att samtidsarkeologi inte endast innefattar att studera förflutenhet. Ett arkeologiskt perspektiv kan även användas som ett verktyg i dagens samhälle, för att lyfta nutida frågor och även frågor som rör framtiden. Även det ryms inom ramarna för ett samtidsarkeologiskt perspektiv.

För den bredare allmänheten, och även för arkeologer, blev samtidsarkeologi känt i Sverige genom tv-serien *Utgrävarna* som visades på SVT 2005 (*Utgrävarna* SVT). I programserien som hade ett time-teamliknande upplägg undersökte en grupp arkeologer¹¹ en plats från det närliggande förflutna per program. Även om det var en populärvetenskaplig tv-serie gav programserien tämligen god insyn i det samtidsarkeologiska perspektivet, där olika metoder och källmaterial användes för att undersöka sentida kontexter, med det materiella som röd tråd. Programformen (25 minuters-program) tillät av förklarliga skäl inga djuplodande analyser, men programmet bör ändå nämnas i forskningshistoriken eftersom tv-programmen gav inblick i just de aspekter som avhandlingen behandlar (*Utgrävarna*, SVT).

Antologiernas dilemma

Forskningen om samtidsarkeologin kan sägas lida av ett antologiernas dilemma. Förutom två monografier: Burström (2007) och Harrison & Schofield (2010) är samtliga större publikationer om samtidsarkeologi antologier (exempelvis Buchli & Lucas (red.) 2001, Graves-Brown 2000 (red.), Holtorf & Piccini (red.) 2009). Dessa antologier har alla betytt mycket för utvecklingen av det samtidsarkeologiska forskningsområdet. Stundom kan det dock tyckas som att man hoppat över några steg i dessa böcker där olika samtidsarkeologiska projekt redovisas. Hur bedrivs samtidsarkeologi rent praktiskt och vad tillför egentligen ett arkeologiskt perspektiv när samtiden undersöks? Harrison & Schofields bok ger dock en mer heltäckande bild av samtidsarkeologin då de även diskuterar exempelvis fältmetoder och artefaktanalys. Det har tills nyligen funnits få publikationer som behandlar de metodologiska aspekterna av samtidsarkeologin. Kring årsskiftet 2013-2014 kom två akademiska avhandlingar som behandlar samtidsarkeologiska teman och som är av intresse i föreliggande samman-

¹¹ Jonna Ulin, Mats Burström, Anders Gustafsson, Katty Hauptman Wahlgren, Christina Rosén och Bengt Westergaard.

hang eftersom de båda delvis behandlar metodologiska aspekter. År 2013 disputerade Þóra Pétursdóttir vid Tromsø Universitet på avhandlingen: *Concrete Matters. Towards an Archaeology of Things* (2013b). Pétursdóttirs avhandling följer två sammanlänkade spår; det samtidsarkeologiska och ”The return to things”. Med utgångspunkt i två övergivna sillförädlingsfabriker på Island problematiserar Pétursdóttir hur de övergivna ting som återstår av dessa lämningar kan svara mot teorier kopplade till the material turn. Av särskilt intresse för föreliggande avhandling är Pétursdóttirs diskussion kring de metoder hon använt vid undersökningen av platserna. Den övergripande metoden är av fenomenologisk art men rent praktiskt har fyra metoder använts; utgrävning, fotografering, beskrivning och själva faktumet att vara på plats: (being (t)here (Pétursdóttir 2013b:64-84).

Anna McWilliams, Södertörns högskola, disputerade 2014 på avhandlingen *An Archaeology of the Iron Curtain. Material and Metaphor* (McWilliams 2013). Syftet med avhandlingen är att undersöka relationen mellan de materiella spåren av järnridån och metaforen ”järnridån” och hur dessa lämningar påverkar människor som lever i dess närhet. För att undersöka detta har McWilliams använt sig av arkeologisk inventering och intervjuer samt fotografering. Detta är även en del av syftet med avhandlingen, att diskutera metodik kopplat till ett tvärvetenskapligt arbetssätt och bidra till metodutveckling inom samtidsarkeologin. Även McWilliams avhandling knyter an till the material turn.

Detta kapitel har redogjort för forskningsläget genom en diskussion kring ett urval av de större publikationer som behandlat samtidsarkeologi. Samtidsarkeologi har utvecklats ur ett antal olika arkeologiska strömningar. Från att först ha utförts som etnoarkeologi där sentida materiell kultur användes som metaforer för att förklara förhistoriska sammanhang existerar samtidsarkeologi från ungefär år 2000 som ett eget forskningsområde där arkeologi används för att undersöka samtiden. Förhållandevis lite av den forskning om samtidsarkeologi som bedrivits tidigare rör frågor av metodologisk art. Endast undantagsvis diskuteras *hur* olika samtidsarkeologiska studier har genomförts. I nästa kapitel diskuteras olika samtidsarkeologiska projekt och vanliga inriktningar inom samtidsarkeologin. Genomgången syftar till att göra läsaren orienterad i det samtidsarkeologiska forskningsområdet, och även till att placera de fallstudier som kommer att diskuteras i avhandlingen i ett sammanhang.

4. Några centrala samtidsarkeologiska teman

Detta kapitel tar upp ett antal teman som kan urskiljas inom samtidsarkeologin. Syftet är att göra läsaren bekant med vilka slags kontexter och sammanhang som varit föremål för samtidsarkeologiska undersökningar. Genomgången har inte ambitionen att vara heltäckande utan den utgörs av representativa exempel. En tyngdpunkt läggs på teman som kan relateras till de för avhandlingen aktuella fallstudierna, teman rörande sentida konflikter och nöjesliv/fritid. Några av de projekt som diskuteras här har gjorts inom ramarna för andra discipliner men med tydliga samtidsarkeologiska intresseramar. Denna genomgång har skiljts från forskningsläget, genomgången syftar till att ge inblick i *vad* som undersökts inom det samtidsarkeologiska forskningsområdet. Genomgången har ett fokus på svenska förhållanden.

Boplatser

Platser där människor har bott dominerar de arkeologiska undersökningarna på ett generellt plan. Boplatser har även undersökts i ganska stor utsträckning inom samtidsarkeologin. Ur ett svenskt perspektiv har denna orientering mot boplatser dominerats av arkeologiska undersökningar av torplämningar. Fler än hundra torplämningar har undergått arkeologisk undersökning (Ringstedt 2010:31). Flertalet av de torparkeologiska studier som genomförts kan egentligen snarare räknas till historisk arkeologi än samtidsarkeologi, eftersom de flesta torp byggdes och ofta även övergavs tidigare än år 1900. Flera undersökningar rör dock även mer sentida lämningar och torparkeologin är en viktig del av utvecklingen av det samtidsarkeologiska forskningsområdet.

Det finns ett stort publikt intresse för torplämningar utanför kulturarvssektorn och det är främst amatörforskare och hembygdsföreningar som har ägnat sig åt torpen. Torpen var även den första kategori av sentida lämningar som arkeologer kom att intressera sig för i Sverige. De forskare som framför allt bör nämnas i detta sammanhang är Christina Rosén (1999, 2007) och Stig Welinder (2007). Det arkeologiska material som påträffats vid arkeologiska undersökningar av torplämningar har ofta jämförts med bouppteckningar. Det arkeologiska materialet har i dessa sammanhang inte sällan gett andra resultat än de skriftliga källorna. I det här sammanhanget

är det arkeologiska perspektivet lämpligt för att undersöka det som tycks avvika från det skriftliga källmaterialet. Rosén har påtalat att de områden där den arkeologiska metoden främst kan bidra till torpforskningen är när det gäller frågor rörande byggnadsskick och ekonomiska aktiviteter (Rosén 1999:105). Ett exempel på viktiga observationer inom torparkeologin är konsumtionsmönster. Eftersom de obesuttna hade en lägre grad av självförsörjning deltog de i högre grad i penningekonomin, något som är iakttagbart i den materiella kulturen. Massproducerade föremål kom ut på marknaden under 1800-talets senare hälft. De förekommer i det arkeologiska materialet och visar tydligt torparnas delaktighet i penningekonomin (Rosen 2007:62-63).

Även sentida urbana boendemiljöer har undersökts arkeologiskt. Ett exempel är Alan Maynes och Tim Murrays arbeten kring urbana hushåll och slumområden i Australien (Mayne & Murray (red.) 2001, Murray (red.) 2003). Deras undersökningar har gett värdefull information om hur livet gestaltat sig för människor i sentida urbana sammanhang. Ett viktigt syfte för Mayne och Murray har varit att lyfta undersökningarna till ett globalt sammanhang och de pekar på att stadsutgrävningar ger viktig information om produktion, konsumtion, handel, immigration och ideologi. Det kan iakttas även vid undersökningar av rurala lokaler, men i det urbana sammanhanget kan detta iakttas i en mycket koncentrerad form. Mayne och Murrays publikation *The archaeology of Urban Landscapes. Explorations in Slumland* introducerar ett antal fallstudier kring utgrävningar av urbana slummiljöer på flera olika platser i världen såsom exempelvis deras eget utgrävningsprojekt i Melbourne: Little Lon (Mayne & Murray 2001) och utgrävningarna av District Six i Kapstaden som revs av den sydafrikanska apartheidregimen (Malan & van Heyningen 2001). Dessa arkeologiska undersökningar har gemensamt att de kontexter de undersöker är svåråtkomliga genom skriftligt material och det arkeologiska perspektivet fyller en given funktion.

En annan undersökning som bör nämnas i det urbana sammanhanget är Victor Buchli och Gavin Lucas undersökning av en övergiven hyreslägenhet i England. Genom en arkeologisk okulärbesiktning försökte de närma sig den person som övergivit lägenheten och sammanhangen kring detta (Buchli & Lucas 2001). Victor Buchli har även undersökt Narkomfinhuset i Moskva (Buchli 1999). Genom att analysera det materiella diskuterar Buchli hur den sovjetiska staten genom arkitektur och inredning hade för avsikt att påverka människors liv. Narkomfin byggdes för ett kollektivt

boende som skulle lösa upp tidigare sociala roller. Huset hade ett gemensamt kök, något som bland annat skulle förändra könsrollerna. Arkitekturen avsåg således att förändra människors (vardags)liv och skulle även gynna frigörelsen från bourgeoisens materiella kultur. I det senare syftet inreddes huset med stålsängar och ostoprade armstöd. Genom att studera det materiella diskuterar Buchli de sociala effekter den materiella kulturen var menad att få på människorna som bodde i huset och hur detta föll ut.

Produktionslämningar

Frågeställningar kopplade till produktion har fram till nyligen inte prioriterats inom samtidsarkeologin. Möjligen har det att göra med att industrin inte ansetts utmärkande för det sentida samhället, då detta utvecklats från ett industrisamhälle till ett tjänste- och it-samhälle. Under senare år har däremot detta förhållande kommit att förändras. Intresset för lämningar kopplade till produktion och industri har en väldefinierad grund att stå på i form av forskningsfältet industriell arkeologi. Det är ett etablerat begrepp som omfattar undersökningar av industri- och produktionslämningar, men som främst rör kontexter från före år 1900. Forskningsorienteringen industriell arkeologi grundades på 1950-talet, främst som en rörelse inom lekmanakåren snarare än som akademisk inriktning. Med detta som trolig orsak har inriktningen anklagats för att vara teorilös, oakademisk och fokuserad på att bevara och beskriva snarare än på att beforska (Burström 2007:38-39). Detta har dock förändrats under senare år och särskilt i Storbritannien är industriell arkeologi idag ett väletablerat forskningsområde. Tidigare har fokus främst legat på lämningar kopplade till den industriella revolutionen, lämningar som riskerar att försvinna då de ersätts av modern industri (Palmer & Neaverson 1998, Clark 1999). I och med den industriella revolutionen kom material och energikällor att förändras i allt snabbare takt, något som sker än idag. Nya material började användas som stål, aluminium, syntetiska fibrer, asbest, plast och under senaste tid nya energiformer som gas, kärnkraft och solenergi (Stratton & Trinder 2000). Rationalisering, teknikutveckling och konjunkturväxling har förändrat industrin i snabb takt, vilket ger upphov till lämningar som kan bli föremål för arkeologiskt intresse.

Inte förrän nyligen har arkeologer intresserat sig för sentida produktionslämningar och arkeologiska perspektiv kopplade till modern industri. I detta sammanhang kan tre aktuella undersökningar nämnas. Den första rör Þora Pétursdóttirs projekt kring två nedlagda sillförädlingsfabriker i Eyri respektive Djúpvík på Island. Fabrikerna övergavs då sillen försvann och konjunkturen vände i början av 1950-talet och står idag kvar som de lämnades på 1950-talet (Pétursdóttir 2012, 2013a&b). Pétursdóttir menar att lämningarna efter denna gyllene sillfiskeperiod hittills inte har uppmärksamats. Historien kring denna viktiga epok i Islands historia har endast undersökts och beskrivits utifrån skriftligt källmaterial. Lämningarna har heller inte omfattats av någon form av kulturminnesskydd (Pétursdóttir 2012:584). Att istället utgå från det materiella ger möjligheter till en nyanserad bild av denna epok.

En annan industrirelaterad plats som undersökts är Pyramiden, en övergiven sovjetisk gruvby på Svalbard. Elin Andreassen, Bjørnar Olsen och Hein B. Bjerck som undersökt platsen använder Pyramiden för att i ett större perspektiv reflektera över människor och ting, kulturarv och minne. Staden övergavs 1989 och förvandlades tämligen omgående till den spökstad den är idag. De materiella spåren av denna stad används av Andreassen, Olsen och Bjerck för att diskutera människors liv i en stad i marginalen. Utgångspunkten tas i det materiella speglat genom fotografier (Andreassen et al. 2010).

Ett tredje exempel är Cornelius Holtorf och Anders Högbergs projekt: "Ett hundra år bakåt och framåt i tiden – arkeologi möter kärnbränsleförvaring". År 2075 kommer det bergrum där Sveriges kärnavfall ska slutförvaras att förseglas. Det beräknas ta 100 000 år innan radioaktiviteten i avfallet når ofarliga nivåer. Behovet av att informera om vad som finns i bergrummet kommer att finnas lika länge. Tanken på hur informationen skall kunna kommuniceras över denna tidsrymd svindlar, särskilt om man tänker sig lika långt tillbaka i tiden. Projektet syftar till att problematisera denna kommunikationsproblematik genom att undersöka hur arkeologiska kunskaper och perspektiv kan användas för att istället tänka framåt, både vad gäller kärnavfallshanteringen och kulturarvsförvaltningen i stort (Linnéuniversitetet projektbeskrivning). Förutom att vara ett exempel på samtidsarkeologi kopplat till produktion och industri är projektet även ett mycket bra exempel på hur (samtids)arkeologi kan användas för att problematisera företeelser och sammanhang i vår samtid och framtid.

Ytterligare två industrirelaterade lämningar undersöktes inom ramarna för tv-programmet Utgrävarna; Liebruket Gnidu från slutet av 1800-talet och anläggsamhället Kilforsen. Det senare etablerades i samband med byggandet av kraftverket vid Kilforsen och hade 1500 invånare. Idag syns nästan inga spår av detta samhälle som för bara drygt 60 år sedan hade sjukstuga, folkets hus och affärer (Utgrävarna SVT). En plats som Kilforsen minner om den snabba teknikutveckling och strukturuomvandling som skett under det senaste seklet.

De marginaliserades arkeologi

En grupp människor som den arkeologiska metoden har en unik möjlighet att uppmärksamma är de som av olika anledningar lämnat få eller inga spår efter sig i det skriftliga materialet. Undersökningar av dessa marginaliserade gruppers materiella kultur kan bidra till att ge dem en plats i den officiella historieskrivningen. Den som framförallt diskuterat detta i ett svenskt perspektiv är arkeologen Anna Lihammer. Hon har i flera publikationer (Lihammer 2010, 2011) diskuterat materiell kultur kopplad till bortglömda och oönskade människor vilka inte ingått i den officiella historieskrivningen. Några exempel är 1800-talets människor i Stockholms slumområde Årstadal och mentalsjuka på St. Lars hospital i Lund och deras anonyma gravar (Lihammer 2011). Lihammer lyfter även perspektivet från platser och materiell kultur till ett landskapsperspektiv och menar att också delar av landskapet kan marginaliseras och hamna utanför historieskrivningen (Lihammer 2011).

Ett annat exempel är projektet kring resandebosättningen på Snarsmon, Bohuslän. Nära gränsen till Norge etablerades där en bosättning decennierna kring sekelskiftet 1900. Även rent geografiskt befann sig dessa människor i marginalen. Snarsmon låg i utkanten inte bara av den lokala bygden utan även i utkanten av både det norska och svenska riket. Där, i marginalen fick de resande lov att bosätta sig. Resandefolk är underrepresenterade i de skriftliga källorna. Deras historia finns snarare bevarad som muntliga berättelser. Även materiella lämningar och särskilt boplatser är ovanliga eftersom de var just resande. 2004-2007 genomfördes utgrävningar på Snarsmon som gav viktiga svar på hur dessa människor hade levt på platsen (Andersson (red.) 2008).

Projektet kring Pinoberget i Värmland är ett annat exempel. Platsen befolkades under senare delen av 1800-talet och en bit in på 1900-talet av obesuttna med kopplingar till det lokala bruket. De arkeologiska undersökningarna kring Pinoberget har kunnat visa att människorna som bodde där utgjordes av en heterogen grupp obesuttna. I rapporten kring projektet (Lind et al. 2000) betonas att i en tid rik på historiskt källmaterial kan de fysiska lämningarna ge information som de förstnämnda inte kan. I det här fallet gäller det främst information kring själva bebyggelsen och hur landskapet brukades.

Arkeologi och sentida konflikter

Det finns en väletablerad forskningsinriktning kring arkeologi och sentida konflikter (Burström 2009, 2012, Burström et al. 2006, 2009, 2011, Carman 2013, Crossland 2011, Gegner & Ziino (red.) 2012, González-Ruibal 2007, 2011a, 2012, Gould 2007, McWilliams 2013, Moshenska 2006, 2010, Myers 2008, Myers & Moshenska 2011, Pollard & Banks 2008a&b, Renshaw 2011, Robertshaw & Kenyon 2008, Saunders 2002a&b, 2003, 2010, Saunders (red.) 2004, 2012, Schofield 2005, 2009, Schofield & Cocroft (red.) 2007, Schofield et al. 2002, Theune 2011, Virilio 1994). Det finns även en tidskrift, *Journal of Conflict Archaeology*, som behandlar temat. I sammanhanget bör även det tvärvetenskapliga forskningsnätverket ”Terrorscapes” nämnas. Det samlar forskare som arbetar på temat 1900-talets krig och terror (Terrorscapes hemsida). Arkeologi kopplat till sentida konflikter är idag en av de dominerande forskningsinriktningarna inom samtidsarkeologin. Att det fått ett så stort genomslag kan troligtvis kopplas till det faktum att den omfattande militariseringen och de många konflikterna under 1900-talet är utmärkande för tidsepoken. Vi lever i en tid som formats av 1900-talets krig och de påverkar oss än idag på olika sätt. Fokus inom den arkeologiska forskningen har varit på de världsomfattande konflikterna; första- och andra världskriget samt kalla kriget, men även mindre kända händelser kopplade till olika konflikter har varit föremål för arkeologiskt intresse. Alltsedan dessa konflikter inleddes har materiell kultur kopplad till dem samlats, återvunnits, sålts och tolkats av museer, privatpersoner och nu även arkeologer (Saunders 2004:18). Som föregångare till denna forskningsinriktning brukar filosofen Paul Virilios bok *Bunker Archaeology* från 1994 nämnas. Boken är en betraktelse över atlantvallens lämningar och hur denna materiella kultur

som fortfarande finns kvar i landskapet, är en ständig påminnelse om krig och destruktion (Virilio 1994).

Tidigare har forskningsfältet dominerats av slagfältsarkeologi, undersökningar rörande själva krigsskådeplatserna. På senare år har forskningsfältet dock breddats och flera olika slags kategorier av platser och lämningar kopplade till sentida konflikter har varit föremål för arkeologiska undersökningar. Materiell kultur kopplad till sentida konflikter kan bestå av mycket skilda företeelser; från hela landskap, platser, byggnader och monument till enstaka föremål (Schofield et al. 2002:4). De platser som undersökts arkeologiskt är bland annat slagfält, krigskyrkogårdar, olika sorters läger, bunkrar, värn och andra försvarslinjer och konstruktioner. John Schofield har urskiljt fem faktorer som utmärker sentida konflikter; snabbhet, teknologi och precision, skala (omfattning), allianser och informationsteknologi (Schofield 2005:21ff). Dessa faktorer har alla gett tydligt avtryck i det arkeologiska materialet. Den tekniska utvecklingen har möjliggjort krig och konflikter på en skala utan tidigare motstycke. De världsomfattande konflikterna har på något sätt påverkat oss alla och gjort avtryck i våra liv, och i det materiella.

Särskilt intressant för avhandlingens sammanhang är att det under senare år gjorts ett flertal arkeologiska undersökningar av olika sorters läger. Det talas till och med om en "Archaeology of internment" (Myers & Moshenska 2011). Bland annat har flera nazistiska koncentrationsläger varit aktuella för arkeologiska undersökningar, som Auschwitz, Sachsenhausen, Mauthausen, Belzec, Buchenwald och Sobibor (Sturdy Colls 2012, Theune 2011 och däri anförda referenser). Där har den arkeologiska metoden kunnat användas för att motbevisa historierevisionister och även för att lyfta fram det som de historiska källorna inte har haft möjlighet att göra (Myers 2008, Theune 2011). För en del koncentrations- och utrotningsläger finns både överlevande och bevarade dokument som kan beskriva de sedan länge försvunna spåren av lägren som ofta revs i samband med krigsslutet. Lika vanligt är dock att det varken finns skriftliga eller muntliga källor tillgängliga. Det riskerar att göra platserna ouppmärksammade och på sikt bortglömda (Theune 2011). Här har arkeologin en given funktion att fylla. Även läger för krigsfångar har undersökts. Ett av de senaste är Whitewater POW camp i Canada där tyskar som tillfångatagits i El Alamein internerades (Whitewater POW camp hemsida). I Norge har ett arkeologiskt projekt kring det nazistiska lägret i Falstad (SS-Strafgefängenenlager Falstad) genomförts (Jasinski & Steinvik 2010). I Sverige har bland annat

läger för norska motståndsmän (Burström 2009) och ett läger för sovjetryska soldater (Lihammer 2006) undersökts, samt det mottagningsläger för överlevande från koncentrationsläger som behandlas i denna avhandling (se även Persson (red.) 2011).

Arkeologi rörande sentida konflikter undersöker konflikter i ett bredare materiellt perspektiv. Det handlar inte bara om att undersöka slagfält och andra platser relaterade till de faktiska stridigheterna, utan även andra platser, materiella lämningar och artefakter som är resultatet av en konflikt. Konflikter alstrar ett stort antal olika former av materiella lämningar och platser. Flera samtidsarkeologiska projekt har rört just platser som endast har indirekta kopplingar till väpnade konflikter. Ett exempel på detta är projektet kring Peace Camp Nevada. Platsen var en mötesplats för protester mot den testanläggning för kärnvapen som fanns i Nevadaöknen under åren 1951-1992. Runt 500 demonstrationer genomfördes under perioden 1986-1994 där sammanlagt cirka 37000 personer deltog. Den arkeologiska undersökningen behandlade materiell kultur kring dessa fredsdemonstrationer (Beck et al. 2009, Schofield 2009:75-86). Ett annat exempel är projektet kring Strait Street i Valetta, Malta. Strait street var ett nöjeskvarter som frekventerades av främst engelska och amerikanska militärer fram till Maltas självständighet 1964. Då lämnade militärerna ön och nöjesetablissemangen på Strait street stängde på 1970-talet. Området har betraktats som en skamfläck belägen inom murarna för den maltesiska huvudstaden och har sedan dess till stor del stått övergivet och delvis bortglömt (Schofield & Morrissey 2007, Schofield 2009:113-122). I detta indirekta konfliktsammanhang kan även en av de för avhandlingen aktuella fallstudierna placeras - Skatåsöföreläggningen. Skatås är ett träffande exempel på att krig ger upphov till platser och lämningar långt från dess givna och världskända arenor.

Forensisk arkeologi

Forensisk arkeologi innebär att arkeologiska metoder används för att lokalisera, dokumentera och tolka recenta mänskliga kvarlevor i de fall där människor varit utsatta för brott. Syftet är utreda omständigheterna kring dessa människors död. Kort sagt innebär det att arkeologiska metoder används vid kriminaltekniskt arbete (Hunter & Cox 2005). Forensisk arkeologi nämns ofta i samband med samtidsarkeologi, men det bör betonas

att det är mycket få arkeologer som faktiskt ägnar sig åt detta. Forensisk arkeologi är dock ett verkningsfullt sätt att visa på arkeologins roll och möjligheter i dagens samhälle. Det är ett talande exempel på att arkeologi idag används inom nya områden som kan vara till nytta för samhället på andra sätt än att berätta om ett sedan länge förflutet (Gould 2007). Inom forensisk arkeologi arbetar arkeologer och rättsmedicinare tillsammans för att undersöka brottsplatser vid kriminaltekniska undersökningar. Med ett ursprung i en kritik av hur poliskåren skötte undersökningar av nedgrävda mänskliga kvarlevor har denna vetenskap utvecklats sedan slutet av 1980-talet (Hunter et al. 1997:2,16). Forensisk arkeologi är en internationellt etablerad vetenskap, dock inte vanlig i Sverige. Det fanns tidigare en arbetsgrupp för forensisk arkeologi i Sverige (AFFA) men den är numera nedlagd.

Det som arkeologer framför allt har att bidra med vid forensiska undersökningar är kunskaper i stratigrafi som kan avslöja händelseförlopp, kunskaper i dokumentation, förmåga att läsa av landskapet och även tafonomiska¹² kunskaper. Forensisk arkeologi är troligtvis mest känt för de projekt som rör undersökningar av massgravar och andra lokaler kopplade till brott mot mänskliga rättigheter. Här har arkeologen, förutom stratigrafiska och tafonomiska kunskaper, möjlighet att genom landskapsanalys bidra till att lokalisera själva platsen för brottet i de fall den inte är känd (Wright et al. 2005). Sådana arkeologiska undersökningar ger fysiska bevis för brott som är svåra att bevisa utan kropparna. De bidrar till identifiering av offren och fysiska bevis för att motbevisa historierevisionister (Gould 2007:147-167). Dyliga undersökningar har gjorts av bland annat Treblinka (Sturdy Colls 2012) och Vucovar (Crossland 2011 och däri anförd litteratur), World Trade Center (Gould 2007) samt kontexter kopplade till exempelvis Spanska inbördeskriget (González-Ruibal 2007, 2011a, 2012, Renshaw 2011), folkmordet i Rwanda (Gould 2007) och Argentinas militärregim 1976-83 (Crossland 2011 och däri anförd litteratur).

Svåra kulturarv

Kopplat till ovanstående teman kring arkeologi och sentida konflikter och forensisk arkeologi är den inriktning mot svåra och smärtsamma kulturarv

¹² Tafonomi innebär läran om nedbrytningsprocesser. I arkeologiska sammanhang avses hur organiskt material bryts ner och förruttnar och används bland annat för datering.

som vuxit sig allt större under de senaste åren inom samtidsarkeologi och kulturarvsforskning. Temat berör (främst) sentida smärtsamma, skamfyllda och känsliga kulturarv och arbetet med dessa (exempelvis Lehrer et al. 2011, Lennon & Foley 2000, Logan & Reeves (red.) 2009, Macdonald 2009, Sather-Wagstaff 2011, Schofield & Cocroft 2007). Det som åsyftas är platser och materiell kultur kopplade till ett smärtsamt eller skamfyllt förflutet i ett lands-, lokalsamhälles-, eller en grupps historia och hur dessa ihågakoms, manifesteras och bevaras. Det kan röra sig om platser för massgravar och folkmord, sinnes- och leprasjukhus, platser för katastrofer och platser knutna till regimer och ideologier kopplade till diskriminering och förtryck. Detta är raka motsatsen till det äldre kulturarvsbruket som i stort sett uteslutande lyfte fram platser och händelser kopplade till ett ärorikt förflutet. Uppmärksammandet av det svåra kulturarvet är en del i en utveckling där innehållet i begreppet kulturarv breddats inte bara till företeelser längre fram i tiden utan även till andra delar av vår historia (Logan & Reeves 2009:10). Det berör historia som man som land eller grupp helst inte vill kännas vid, men som man är moraliskt skyldig att visa fram, och förhålla sig till. Platser och materiella lämningar kopplade till förtryckarregimer, mord och orättvisor finns från alla tidsperioder, men det blir som mest brännbart när det kommer till sentida platser av denna karaktär. Människor som själva kan relatera till dem är fortfarande i livet och dessa kulturarv påverkar fortfarande människor i allra högsta grad. Därför kan det också ha ett terapeutiskt syfte att arbeta med sådana kulturarv.

De flesta länder och samhällen har platser och materiell kultur som representerar en historia man inte är stolt över, utan istället betraktar som belastande och svårhanterbar. Ett av de mer slående exemplen är Tyskland och landets synnerligen belastande kulturarv efter nazisttiden. Det är en svår balansgång att ha ett kulturarv som omöjligen kan sopas under mattan av respekt för de berörda offren och som man därför är skyldig att tillstå som en del av sin historia, samtidigt som man skall ta ett tydligt avstånd från den historia som visas fram. I det tyska språket finns till och med ett begrepp för att beskriva denna process, "Vergangenheitsbewältigung" (Macdonald 2009:9). Ordet kan översättas ungefär med "att ta itu med det förflutna". Sharon Macdonald diskuterar i sin bok *Difficult heritage: negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond* (2009) hur svåra kulturarv förvaltas, förhandlas och förmedlas, med utgångspunkt i staden Nürnberg och dess nazistiska materiella arv. Macdonald analyserar i boken olika sätt att hantera

ett kulturarv man helst inte vill befatta sig med och hon menar att det vanligaste är att man förändrar, förtränger eller raderar den materiella kulturen i fråga (Macdonald 2009:52-53). Platser kopplade till nazismen har uppmärksammats alltsedan 1945. Auschwitz Birkenau togs till exempel upp på världsarvslistan redan 1979. Även ett stort antal andra platser kopplade till förintelsen har uppmärksammats, främst som minnesplatser (denkmal). Hur man däremot skall förhålla sig till andra slags platser, byggnader och materiell kultur kopplade till nazistregimen har varit mycket omdiskuterat. Det har funnits en rädsla för att uppmärksammandet av dessa platser genom exempelvis skyltning skulle bidra till etablerandet av vallfartsplatser för nynazistiska grupper. Detta förhållningssätt har man däremot släppt på under det senaste decenniet och idag finns informations-tavlor vid flertalet platser kopplade till nazistregimen i centrala Berlin, för att nämna ett exempel. Ett samtidsarkeologiskt projekt har även gjorts på platsen för Gestapos högkvarter vid Prinz-Albrecht-Strasse när platsen riskerade ombyggnation i stadsplaneringen. Projektet genomfördes i syfte att bevara denna plats som en åminnelse av vad som hänt där (Moshenska 2010). Idag finns den fasta utställningen Topographie des terrors på platsen. Det finns idag ett stort intresse av att besöka platser kopplade till svåra kulturarv. Det märks bland annat i en ökad turism till sådana platser, en företeelse som benämns "Dark tourism" (Lennon & Foley 2000, Sather-Wagstaff 2011). Fängelser, platser för folkmord och katastrofer besöks idag alltmer. Det är en stor utmaning för kulturarvsförvaltningarna hur man skall hantera sådana platser. Inte sällan har dessa kulturarv setts som så komplicerade att ingenting har gjorts och platserna har därför riskerat att glömmas bort och försvinna. Risken för att exempelvis nynazister skall vallfärda till dem ses idag som mindre viktigt att fokusera på än att platserna skall tillgängliggöras för att sprida kunskap och i vissa fall fungera som minnesplatser för offren. Frågan huruvida negativt laddade platser skall bevaras och betraktas som kulturarv är dock kontroversiell. Det samtidsarkeologiska perspektivet har mycket att bidra med i dessa frågor, med sin utgångspunkt i det materiella, som på dessa platser blir mycket laddat. Det materiella går inte att bortse ifrån och är därför en viktig del av historieberättandet kring dessa händelser.

Figur 1. Informationsskylt på platsen för Führerbunkern i Berlin. Foto: Maria Persson.

Figur 2. Topographie des terrors. Foto: Maria Persson

Ett svenskt exempel på uppmärksammandet av problematiskt kulturarv är projektet och publikationen *Svåra saker: ting och berättelser som upprör och berör* (Silven & Björklund (red.) 2006). Boken producerades inom SAMDOK¹³ och är resultatet av ett uppdrag till museerna om problematiska föremål i samlingarna och frågan hur man förhåller sig till föremål som minner om det problematiska och obehagliga. De exempel på som tas upp är exempelvis en lobotomiborr, en svensk nazistflagga, neurosedyntabletter och Estonias bogvisir.

Fritidens platser

En kategori av lämningar som varit förvånansvärt lite undersökta inom samtidsarkeologin är lämningar kopplade till fritid, nöjen och rekreation. Det är märkligt med tanke på att begreppet fritid är utmärkande för 1900-talet. Fritid och nöjen har haft en plats i människors liv även dessförinnan men det är under 1900-talet som fritidslivet utökas, regleras och institutionaliseras. Ordet fritid är direkt kopplat till den tid vi inte arbetar, alltså vår fria tid. Under 1900-talet har människan fått betydligt mer av denna. Arbetstiden har reglerats och blivit kortare. I Sverige kom lagen om åtta timmars arbetsdag 1919. Den reglerade arbetstiden innebar även att vi fick en reglerad fritid. Under 1900-talet har även semestern lagstadgats, från två veckor 1938 till fem veckor idag. Denna samhällsutveckling har satt många materiella spår i landskapet, bland annat i form av festplatser, semesterbyar, sommarstugor, och campingplatser. Det fanns dock en oro från statligt håll att en utökad fritid skulle användas på oönskat sätt. Helst skulle den användas till karaktärsdanande aktiviteter. Det är en av förklaringarna till att det från statligt håll under 1900-talet satsats alltmer på främjande av friluftaktiviteter och idrott. Under 1900-talet tillkommer därför ett stort antal platser i landskap och stadsbild kopplade till detta, som simhallar och idrottsplatser. Flera byggnadsantikvariska projekt och skrifter har fokuserat på fritidens miljöer (exempelvis Brandt 2011, Gillefalk 2011). Dessa har ett tydligt fokus på folkliga platser för fritid och rekreation. Badorter, societetshus och andra platser kopplade till högre samhällsskikt har valts bort och istället fokuseras på den stora grupp människor som utgörs av arbetar- och lantbrukare med familjer och platser för deras fritid

¹³ Kulturhistoriska museernas samarbetsorgan för samtidsdokumentation och insamling.

och rekreation. Några exempel är barnkolonier, semesterhem och festplatser. Att uppmärksamma dessa platser ger även möjlighet att ge ljus åt kvinnors, barns och ungdomars historia (Gillefalk 2011). Platserna har betytt mycket för hur dessa grupper spenderade sina skollov, semestrar och helgkvällar. Studier av platser och materiell kultur med koppling till fritid har möjlighet att uppmärksamma fenomen i samhället såsom normer och värderingar, könsroller och socioekonomiska faktorer.

Trots att detta är en mer ovanlig infallsvinkel för samtidsarkeologiska projekt, finns det några exempel som kan kopplas till fritid och nöjen. I Sverige har två arkeologiska undersökningar gjorts kopplade till stora utställningar. Statens historiska museum gjorde 2008 en undersökning av platsen för "Allmänna Konst- och industriutställningen" vilken ägde rum på Djurgården i Stockholm år 1897. Platsen som undersöktes var den konstgjorda holme som skapades som en rekonstruktion av Helgeandsholmen i en modell av gamla Stockholm (Andersson & Nordin 2010). I Göteborg bedrev Anita Synnestvedt 2009-2010 ett utgrävningsprojekt kring 1923 års Jubileumsutställning i Göteborg. Utställningen pågick under ett halvår och hade över fyra miljoner besökare. Den blev en publik succé men en stor ekonomisk förlust för Göteborgs stad. Jubileumsutställningen har präglat Göteborg på olika sätt, flera av stadens arkitektoniska kännemärken som Götaplatsen, Konstmuseet och Liseberg, tillkom i samband med utställningen. Även identiteten som evenemangsstad lever kvar än idag. Syftet med Synnestvedts utgrävningsprojektet var att visa på Göteborgs långa historia som evenemangsstad och den prägel Jubileumsutställningens har på Göteborg än idag. Som kuriosa kan nämnas att det område där Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet ligger idag, låg i de centrala delarna av Jubileumsområdet 1923. Utställningens största byggnad, Minneshallen, låg på exakt samma plats som humanistiska fakultetens huvudbyggnad ligger idag (Synnestvedt 2011).

Blickar man utomlands är England och English Heritage en företrädare vad gäller forskning kring fritidens platser. I publikationen *Images of change. An archaeology of England's contemporary landscape* som behandlar hur utvecklingen under 1900-talet har präglat landskapet ägnas en fjärdedel av boken åt platser kopplade till nöjen. Där behandlas exempelvis trädgårdar, parker, nöjesparker, golfbanor, idrottsplatser och semesterbyar (Penrose 2007). Vidare har arkeologer i Danmark gjort en arkeologisk undersökning under Roskildefestivalen i syfte att undersöka vad det blir för materiella spår

då 100 000 personer under en kort tid samlas på en koncentrerad plats och vad den materiella kulturen kan berätta om festivallivet (Albris et al. 2008).

Ett annat exempel är ”zooarkeologi”. Till ett zoo tar sig människor för att bli underhållna och möjligen även för lärande, på sin fritid. Ett zoo är även ett i allra högsta grad anlagt landskap. Det speglar förhållandet mellan människa, djur och natur, idag och ur ett historiskt perspektiv. Forskarna i projektgruppen *The archaeology of Zoos* menar att ett zoo kan betraktas som ett mikrokosmos som representerar det samhälle som skapat och brukar det. Detta mikrokosmos kan studeras med arkeologiska metoder. Genom historien har utformningen av djurparker varit avhängigt av sociala, kulturella och ekonomiska förutsättningar. Djurparker är därför till både form och innehåll kulturella konstruktioner som speglar det nutida samhället. Vid sidan av att lyfta djurparken som fenomen kan även frågor kring arkeologisk verksamhet, exempelvis gällande autenticitet, bevarande och gestaltning med fördel diskuteras utifrån iakttagelser från djurparker (Projektgruppen *The archaeology of Zoos* 2005, Holtorf 2008).

En av fallstudierna i avhandlingen, festplatsen Ramneskärsparken, är en plats kopplad till fritid och nöjen. Festplatser, dansbanor och liknande platser har inte studerats ur ett arkeologiskt perspektiv tidigare. Dessa platser har tills för några år sedan varit ett tämligen utforskat forskningsområde, både inom arkeologi och inom dess närliggande discipliner. Under början av 1900-talet bedrevs forskning av folklivsforskare och hembygdsrörelser om den äldre formen av dans, den som ägde rum i stugor, på broar och bryggor och i vägskäl. Dansbanorna däremot sågs då som en alltför sentida företeelse. Den nya formen av dansbanor betraktades även som mindre fint och dessutom som platser där omoraliska aktiviteter ägde (Nordman 1999:60). Detta verkar ha präglat forskningen under lång tid. Det har dock ändrats under senare år och flera projekt har uppmärksammat dansbanefenomenet i sig samt att dansbanor och festplatser nu försvinner i allt snabbare takt. Bland annat har etnologen Jonas Frykmans behandlat den moralpanik dansbanefenomenet gav upphov till under 1930- och 1940-talet i boken *Dansbaneeländet, Ungdomen, populärkulturen och opinionen* (Frykman 1988). Under 1990-talet har även ett flertal inventeringsprojekt gjorts där festplatser, dansbanor och minnen kopplade till dessa dokumenterats på olika håll i Sverige (Carlsson 2006, Gillefalk 2011, Josefsson & Kjörcck 1997, Lundström (red.) 2008, Martinson 2000, Persson 2013). De flesta av studierna har en tydlig lokalhistorisk karaktär.

Genomgången har tagit upp några olika teman som har behandlats inom samtidsarkeologin. Syftet har inte varit att ge en heltäckande redogörelse utan istället att peka på några intresseområden. Bland annat har sentida konflikter rönt mycket uppmärksamhet. Det har troligtvis att göra med att 1900-talets historia till stor del är präglad seklets många väpnade konflikter. De påverkade både människor och landskap i en omfattning som är oöverblickbar, men som är möjlig att studera och lyfta fram med arkeologiska metoder. Till sentida konflikter kan både forensisk arkeologi och forskning kring svåra och smärtsamma kulturarv kopplas. Att utgå från det materiella har visat sig mycket verkningsfullt då det kommer till att beröra historia kopplad till krig och tragedier. Den ena av avhandlingens fallstudier rör en lokal som kan kopplas till sentida konflikter – Skatås-förläggningen. Även olika marginaliserade grupperns historia har visat sig lämplig att undersöka med arkeologiska metoder. Marginaliserade grupper är ofta underrepresenterade i de skriftliga källorna, och arkeologi har därför en viktig funktion att fylla när det gäller att lyfta fram sådana underkommunicerade historier.

Samtidsarkeologi kan sägas ha tagit sin början i undersökningar av boplatser och industrilämningar. Ur ett svenskt perspektiv är det arkeologiska undersökningar av torp och liknande boplatser som först väckte både forskares och allmänhetens intresse för att undersöka sentida lokaler med arkeologiska metoder. Detta är däremot mer ovanligt idag. Även intresset för industrilämningar kan kopplas till forskningsområdets tidiga utveckling. Industriell arkeologi har sina rötter i en engelsk forskningstradition som startade som ett intresse för lämningar från den industriella revolutionen. Idag finns flera exempel på samtidsarkeologisk forskning som rör sentida materiell kultur kopplad till industrin. Avslutningsvis behandlades fritidens platser. Platser och lämningar kopplade till människors fritid är underrepresenterade inom samtidsarkeologin. Med tanke på att begreppet fritid är utmärkande 1900-talet är detta förhållande märkligt. Flera goda exempel finns dock som visar på potentialen i arkeologiska metoder för att undersöka människans fritid. Den andra av avhandlingens fallstudier, festplatsen Ramneskärsparken, behandlar en sådan plats.

I nästkommande kapitel kommer jag att gå över till att kontextualisera avhandlingen och samtidsarkeologi i ytterligare två kontexter; samtidsarkeologi som en yttring av ett ökat intresse för sentida kulturarv och som en del av efterfrågan på mer demokratiskt styrda kulturarvsprocesser.

5. Sentida kulturarv – demokratiskt kulturarv

Framväxten av samtidsarkeologi i Sverige kan kopplas samman med den utveckling och det förnyelsearbete som skett inom arkeologin och kulturarvssektorn de senaste 10-15 åren. Under denna period har intensiva diskussioner först kring kulturarvsförvaltningens¹⁴ uppgift och kulturarvets innehåll. Det har bland annat hävdats att kulturarvsbegreppet behöver breddas, att kulturarvsarbetet bör genomföras i dialog med medborgarna och på så sätt vara demokratisk förankrat (Alzén 2006, Alzén & Aronsson 2006, Karlsson 2004, Riksantikvarieämbetet 2004 a&b, Svensson 2010, Synnestvedt 2008). Liknande debatt och utveckling finns utomlands (Carman 2005, ICOMOS Ename Charter, Harrison (red.) 2010, Skeates 2000, Smith 2004, 2006). Ledord som dialog, mångfald, delaktighet och medbestämmande har varit flitigt använda i både styrdokument och debatt. I samband med ett breddat kulturarvsbegrepp och en strävan mot ett mer demokratiskt förankrat kulturarvsarbete har även det sentida kulturarvet kommit upp på agendan. Nedan kommer därför utvecklingen mot en mer demokratisk kulturarvsprocess och ett ökat intresse för sentida kulturarv att diskuteras - två orsakssammanhang som jag menar går hand i hand och som kan kopplas till framväxten av samtidsarkeologin. Nedanstående diskussion förs främst ur ett svenskt perspektiv.

Mångstämmighet, delaktighet och sentida kulturarv

Genom svensk lag delar alla medborgare på ansvaret för kulturarvet:

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.
Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. (SFS Kulturmiljölagen 1988:950)

Officiellt administreras kulturarvet däremot av kulturarvsförvaltningen, dvs. museer, Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelser. Det har av flera forskare påtalats att det förefaller finnas en diskrepans mellan det folkliga intresset

¹⁴ Med kulturarvsförvaltning menar jag ett samlande begrepp för beslutsfattande och vårdande organ såsom museer, Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen samt dess motsvarigheter i andra länder. Med kulturarvssektor menar jag dessa tre samt den akademiska världen.

för kulturarvet och det som kulturarvssektorn erbjuder medborgarna. Med andra ord, det folkligt efterfrågade kulturarvet är inte nödvändigtvis detsamma som det professionellt erbjudna (Beckman 1993:122, Karlsson 2004:48-50). Ett tydligt exempel på detta är intresset för det sentida kulturarvet. Att allmänheten är intresserad av sentida kulturarv är ett faktum. De projekt som bedrivits med sådana ramar har mött ett stort engagemang hos allmänheten. Detta intresse har däremot inte främjats av kulturarvsförvaltningarna som istället fokuserat på äldre tiders lämningar och kulturarv. Arkeologen Håkan Karlsson har argumenterat för att kulturarvssektorn haft problem att ”kanalisera, integrera och prioritera” medborgarnas intresse, vilket tangerar frågor av politisk, etisk och demokratisk karaktär. Karlsson menar att detta gått så långt att det har uppstått en dikotomi mellan den professionella arkeologin och den intresserade allmänheten (Karlsson 2004:48-50). Argumentationen förutsätter att medborgarna faktiskt *är* intresserade av det sentida kulturarvet. Att det förhåller sig så kan konstateras genom flera opinionsundersökningar som gjorts i syfte att ta reda på medborgarnas åsikter kring kulturarvet. De flesta undersökningarna gjordes under de första åren av 2000-talet i samband med projektet Agenda Kulturarv. De gjordes i syfte att öka dialogen genom att faktiskt efterfråga medborgarnas åsikter. Samtliga undersökningar visade att det fanns ett tydligt intresse för det sentida kulturarvet (Blank 2003, 2006, Stenseke 2001, Tengrud et al. 2002). Den mest talande av undersökningarna är ”Svenska folkets egen K-märkning” (Blank 2006). I denna undersökning efterfrågades medborgarnas egna förslag på vad som bör K-märkas.¹⁵ Undersökningen visar tydligt att de som skickat in förslag saknade sin egen tids historia och miljöer i kulturarvsdiskussionen. Liknande resultat visar kulturgeografen Marie Stensekes rapport *Landskapets värden* (Stenseke 2001). Rapporten redogör för en undersökning av hur människor ser på sin närmiljö och dess kulturlandskap i några områden i Bohuslän. Undersökningen visar att den sentida historiens landskap, människor och artefakter engagerade mer än den äldre historien. Till exempel betonades jordkällare och stengårdsgårdar som värdefulla framför fornlämningar (Stenseke 2001). Samma trend har kunnat iakttagas utomlands bland annat genom undersökningar gjorda inom forskningsprogrammet ”Change and Creation” sponsrat av English Heritage. Även dessa har visat på en

¹⁵ Populärvetenskaplig term som åsyftar byggnader och kulturmiljöer som lagskyddas. Begreppet kommer från den äldre beteckningen ”kulturmärkning” som användes för lagskyddade byggnader och miljöer.

intressefokus för det sentida kulturarvet (Change and Creation hemsida, Fairlough 2007:83 och däri anförda referenser).

Arkeologi har av tradition fokuserat på det förhistoriska materiella arvet och avståndet till att intressera sig för lämningar från sen tid har varit (och är fortfarande ofta) stort. Även inom kulturarvsförvaltningen i övrigt har vårt närliggande förflutna fått stå tillbaka för ett äldre förhistoriskt och historiskt kulturarv, där fokus har legat på företeelser från tiden före 1900-talet (Burström 2007:103). Speciellt de senaste 100 åren har lämnats åt sidan. Som ett exempel kan nämnas Riksantikvarieämbetets rapport: *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet* (Lind et al. 2001). Rapporten är menad att lyfta fram just sentida bebyggelse men har ett tydligt fokus på bebyggelse tillkommen under 1700-1800-talet. Den lämnar således 1900-talet utanför, även då fokus sätts på det sentida. Ofta har det som är äldre betraktats som viktigare att fokusera på, eftersom det snart eller redan har gått förlorat. Därför har äldre lämningar och materiell kultur betraktats som nödvändigt att prioritera. Detta är en trolig logik bakom de värdegrunder som legat till grund för det officiellt utnämnda kulturarvet. Utifrån ovanstående resonemang skulle troligtvis en mer demokratiskt förankrad kulturarvsprocess delvis leda till ett förändrat intressefokus. Det förutsätter en demokratisering av kulturarvsprocesserna.

Satsningar och åtgärder

Från statligt håll kan utvecklingen mot en strävan efter mer demokratiskt styrda kulturarvsprocesser sägas ha påbörjats genom 1974 års kulturproposition (Prop 1974:28). I denna påtalades behovet av en ny kulturpolitik där staten inte ensamt bestämmer målen och där kulturell *aktivering* istället för kulturell *distribution* stod i fokus. Vidare ställdes krav på genomgripande förändringar i syfte att få till stånd en breddad och folklig kulturverksamhet (Prop 1974:28:24-27). Även senare kulturpropositioner har haft denna agenda. I propositionen från 1987/88 sägs själva förutsättningen för en lyckad kulturmiljövård vara att den har stöd i den allmänna opinionen (Prop 1987/88:104:30). 1998 års kulturproposition (Prop.1998/99:114) hade som målsättning att arbetet med kulturarvet skall bedrivas demokratiskt och att kulturmiljöarbetet skall präglas av aktiv delaktighet. Denna proposition betonade även särskilt kulturarvets betydelse för den demokratiska utvecklingen (Prop.1998/99:114:1). Kulturproposi-

tionen från 2009 har inte de tidigare propositionernas fokus på demokratiserande kulturarvsåtgärder. Medborgarperspektivet finns där men delaktigheten rör snarare förmedling och tillgängliggörande av kulturarvet samt dess bevarande, snarare än medborgarnas egen del i kulturarvsprocessen (Prop. 2009/10:3). I den senaste kulturpropositionen från 2012/13 lägger regeringen fram förslag på nya nationella mål för kulturmiljöarbetet. Där anges att det statliga kulturmiljöarbetet skall främja människors delaktighet och bidra till ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser (Prop. 2012/13:96).

Sedan millennieskiftet har flera statligt drivna projekt haft frågor kring demokratisering av kulturarvsprocesserna i fokus. Det projekt som framför allt bör nämnas i detta sammanhang är det nationella projektet Agenda kulturarv som initierades 2001. Det var en omfattande satsning där Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelserna och läns museerna gemensamt skulle forma kulturarvsarbetets mål inför framtiden. Huvudsyftena var att förnya kulturmiljövårdens arbete, bredda kulturarvsbegreppet och demokratisera kulturarvsprocesserna. Det mesta av arbetet bedrevs på länsnivå. Projektet avslutades 2004 med en programförklaring – en agenda, för kulturarvsarbetet inför framtiden (Riksantikvarieämbetet 2004a&b). Programförklaringen innefattar således både ett breddat kulturarvsbegrepp och demokratiseringsmål.

Från Riksantikvarieämbetet har flera åtgärder gjorts för ökat fokus på det sentida kulturarvet. År 2002 inrättade Riksantikvarieämbetet programområdet ”Det moderna samhällets kulturarv”. Det var delvis en fortsättning av Riksantikvarieämbetets projekt ”Storstadens arkitektur och kulturmiljö” och hämtade även erfarenheter ur projektet ”Svenska industriminnen – berättelser om vårt samhälles historia”, ett handlingsprogram som syftade till att sätta fokus på det industrihistoriska kulturarvet. Programområdet ”Det moderna samhällets kulturarv” var en plattform för Riksantikvarieämbetet att tillsammans med Länsstyrelser, kommuner, museer och lokala intressegrupper uppmärksamma och arbeta med det sentida kulturarvet i syfte att sätta fokus på det nutida samhällets framväxt (Riksantikvarieämbetet 2006). Inom denna satsning bedrevs en rad projekt runtom i landet. En av fallstudierna i avhandlingen, utgrävningen av Ramneskärs-parken, gjordes inom ramarna för ett projekt finansierat av denna satsning. Riksantikvarieämbetet fortsatte sin satsning på det sentida kulturarvet genom att 2006-2010/2011 ha moderna kulturarv som ett av sina tre teman för FOU-medel (Riksantikvarieämbetets hemsida). Även på lokal nivå har

satsningar på det sentida kulturarvet gjorts. Ett exempel är ”Moderna Västra Götaland”, en tematisk satsning på 1900-talets kulturarv där Västarvet,¹⁶ Göteborgs stadsmuseum, Länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Västra Götalands län och Göteborgs Universitet samarbetat 2008-2013 (Moderna Västra Götaland hemsida). I sammanhanget kan även SAMDOK nämnas. Det är de svenska kulturhistoriska museernas samarbetsorganisation för samtidsinriktad insamling, dokumentation och forskning. Organisationen bildades redan 1977 som en reaktion på knappheten av sentida föremål i museernas samlingar.

En liknande utveckling finns även utomlands. Bland annat har ICOMOS¹⁷ och UNESCO¹⁸ sedan slutet av 1990-talet på olika sätt uppmärksammat att även 1900-talets kulturarv är hotat ur ett bevarandeperspektiv. I samma anda arbetar organisationen DOCOMOMO¹⁹. Denna organisation grundades i slutet av 1980-talet i syfte att öka medvetenheten om sentida kulturarv och bevarandet av detsamma (DOCOMOMO hemsida). Dessa tre organisationer har tillsammans utvecklat ”Modern Heritage program”, ett gemensamt program där de tre aktörerna samarbetar för att främja 1800- och 1900-talets kulturarv. Detta har bland annat gjort att 1900-talets kulturarv idag är betydligt mer representerat på världsarvslistan (Modern heritage program hemsida). Skogskyrkogården i Stockholm och radiostationen Grimeton i Halland är exempel på sådana utnämningar.

Storbritannien och English Heritage befinner sig i framkant då det kommer till arbetet med sentida kulturarv. Sedan 2004 drivs forskningsprogrammet ”Change and Creation”, ett samarbetsprojekt mellan English Heritage, representanter från universitetsvärlden och exploateringsarkeologin. Projektet intresserar sig för landskap och lämningar från tiden 1950-2000 och hur dessa kulturarv kan karaktäriseras, förstås och hanteras, främst ur ett arkeologiskt perspektiv (Change and creation hemsida, Fairclough 2007, Penrose 2007).

¹⁶ Förvaltning för natur- och kulturarv inom Västra Götalandsregionen.

¹⁷ International Council on Monuments and Sites

¹⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

¹⁹ Working Party for the Documentation and Conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the Modern Movement

Det går att urskilja en utveckling mot ett erkännande av det sentida kulturarvet såsom värt att både bevara och beforska. Hur detta implementerats i olika arkeologiska verksamheter vid museer, Länsstyrelser och exploateringsarkeologi varierar kraftigt och är inte heller beforskat. Det är i många fall svårt att följa graden av implementering längre än till styrdokumentet. Dessvärre trädde en motverkande statlig åtgärd i kraft 2014 i form av den nya kulturmiljölagen.

Kulturmiljölagen

1 januari 2014 ersattes den tidigare *Lagen om kulturminnen m.m.* av *Kulturmiljölagen* (båda SFS 1988:950). Både nuvarande och tidigare lag definierar i andra kapitlet paragraf 1 att fornlämningar är ”lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna”. De tre rekvisiten är således oförändrade. Även den uppräknade vilken sorts lämningar detta innefattar är oförändrad. Den stora förändringen, och i detta sammanhang avgörande, är det tillägg som gjorts till ovanstående paragraf som anger att ”Det som sägs i 1§ gäller inte om det kan antas att lämningen tillkommit eller, i fråga om fartyglämning, förlöst 1850 eller senare” (SFS 1988:950, 2 kap, §1a). Det innebär således att lämningar tillkomna efter 1850 inte omfattas av den allmänna definitionen av fornlämningsbegreppet. Detta innebär i korthet att de lämningar och kontexter som kan vara aktuella att undersöka inom ramarna för samtidsarkeologi inte har lagskydd.

I den tidigare lagen fanns endast en tidsbestämning vad gällde vrak som begränsade fornlämningsklassningen till vrak som förlöst för minst hundra år sedan. Lämningar härrörande från de senaste 150 åren kom sällan i fråga som klassificerade fornlämningar under den förra lagen heller, men det fanns inget uttalat exkluderande som i den nya lagen. Det är dock inskrivet en kommentar till ovan nämnda stycke att ”En lämning som avses i första stycket får förklaras för fornlämning av länsstyrelsen om det finns särskilda skäl med hänsyn till dess kulturhistoriska värde”. Länsstyrelsen ges alltså möjlighet att fornlämningsförklara lämningar tillkomna senare än 1850 om de är av särskild betydelse. I samband med den nya lagen utfärdade därför Riksantikvarieämbetet en vägledning till hur lagen skall tillämpas som innefattar rekommenderad antikvarisk bedömning av vilka lämningar som bör fornlämningsklassas (Riksantikvarieämbetet 2013). De som faller

utanför klassificeringen av tidsmässiga skäl klassas som övriga kulturhistoriska lämningar. Några av de lämningar som rekommenderas falla utanför lagskyddet är lägenhetsbebyggelse (dvs. torp och backstugor) som tillkommit efter 1850, samt militära anläggningar och industrilämningar från samma tid.

Vad lagförändringen kommer att innebära för förändringar i praktiken är i nuläget inte möjligt att uttala sig om. De sentida lämningarna har även tidigare definierats som övriga kulturhistoriska lämningar och hade således inte heller tidigare något omedelbart skydd (FMIS). Detta innebär dock att samtidsarkeologiska lämningar per definition faller utanför lagskyddet, och att lämningar tillkomna efter 1850 endast med få undantag kommer att bli föremål för exploateringsarkeologiska undersökningar. Återigen, bör noteras att detta inte var fallet tidigare heller. En konsekvens som den nya lagen riskerar att leda till är dock en nedgradering av sentida lämningar och ett vidmakthållande av arkeologins traditionella fokus på förhistoriska lämningar och lämningar från tidig historisk tid. Detta förhållande går även stick i stäv med den uttalade ambitionen att bredda kulturarvsbegreppet och det folkliga intresset för sentida kulturarv.

Tidsbegränsningen i lagen skulle kunna ses som en anledning att definiera begreppet samtidsarkeologi som rörande tiden efter 1850. Att sentida lämningar faller utanför fornlämningsbegreppet borde innebära att de varken betraktas som lämningar efter forna tider, som tillkomna genom äldre tiders bruk och inte heller som varaktigt övergivna. Som tidigare påtalats rör samtidsarkeologi inte materiella kontexter vartill tidslinjen är bruten utan som istället är bekanta för människor idag. Ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv måste därför den nya lagen ses som ett steg i en olycklig riktning och som en vidimering av ointresset för dessa kontexter från statligt håll.

Demokratisering?

Det finns idag en iakttagbar utveckling inom kulturarvssektorn både nationellt och internationellt för en strävan efter en demokratisering av kulturarvsprocesserna. Begreppet demokratiskt kulturarv är dock komplicerat eftersom det används på många olika sätt. I den offentliga diskussionen har termen demokrati blivit ett paraplybegrepp som innefattar demokratiska rättigheter utifrån klass, generation, genus, mångkulturalitet och mångfald

(Alzén 2006:140). I detta sammanhang syftas på en likaberättigande kulturarvsprocess. Tidigare kulturarvsarbete har haft en tyngdpunkt i att förmedla kunskap om det förflutna till allmänheten. De senares roll har i sin tur varit att såsom passiva mottagare ta till sig den förmedlade informationen. Detta förhållande har under senare år kraftigt ifrågasatts och ledordet i kulturarvsdebatten har varit *dialog*, det vill säga en strävan efter ett ökat samarbete mellan allmänheten och kulturarvssektorn, med en ökad lyhördhet från den senare. I en demokratistyrd kulturarvsprocess är medborgarna delaktiga (Alzén 2006:141). Det implicerar att allmänheten även skall vara involverad i beslutsfattandet kring kulturarvet vilket borde vara en förutsättning för ett demokratiskt kulturarv. Ett sådant kulturarv är mångstämmigt och bör inte väljas ut av utvalda inom kulturarvssektorn, eftersom kulturarvet är allmän egendom (Carman 2005). Det har argumenterats för dessa resonemang i ett stort antal böcker, artiklar och manifest, men en demokratisk process kan inte fungera enbart på myndighetsorder eller utifrån tom retorik (Aronson 2005:9). De nya visionerna har inte heller varit enkla att implementera. På ett teoretiskt plan är detta fastställt genom diverse styrdokument, den stora utmaningen för kulturarvssektorn är nu att gå från tanke till handling och att sätta detta i verket (Arnshav 2011:14, Gustafsson & Karlsson 2011, Skeates 2000:123-124). Diskussionerna förs inte sällan utan koppling till praktik och hur ett sådant arbetssätt skall implementeras i den faktiska verksamheten är ofta oklart (Alzén 2006:140, Sjölander-Lindqvist et al. 2010-8).

Påfallande många av de publikationer och projekt som problematiserat behovet av mer demokratiskt styrda kulturarvsprocesser och ett breddat kulturarvsbegrepp har idag några år på nacken. Agenda kulturarvs programförklaring som kom 2004 skulle bli en språngbräda inför framtiden, men diskussionerna tycks i den svenska kontexten om än inte tystnat så i alla fall kraftigt minskat i omfattning. Det har påtalats att den alltmer lågmälda debatten kring demokratiska kulturarvsprocesser inte bör ses som att det skett någon egentlig förändring i förhållningssätt. Den traditionella synen på kulturarvssektorns uppgift och arkeologins intressefokus är modifierad på pappret men i verkligheten förhållandevis oförändrad (Gustafsson & Karlsson 2011). Detsamma gäller synen på sentida kulturarv. För att lyckas behöver nya sätt att arbeta utformas både inom sektorn och utåt mot, och med, allmänheten. Samtidsarkeologiska projekt har goda förutsättningar för att arbeta med detta intressefokus, eftersom allmänhetens

deltagande har avgörande betydelse vid de flesta samtidsarkeologiska projekt.

En viss uppföljning har dock skett. Ett exempel är FoU-projektet: "Delaktighetens landskap: tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn" som genomfördes 2006-2008 (Sjölander-Lindqvist et al. 2010). Syftet var att undersöka hur olika medborgargrupper upplevt och erfarit delaktighet i några olika kulturarvsprojekt som hade just delaktighet på agendan. Projektet syftade till att undersöka hur tillämpningen av de demokratiserande ansatserna såg ut och upplevdes i praktiken. Särskilt intressant i detta sammanhang är att de tre fallstudier som omfattades av studien samtliga berörde sentida kulturarv. Studien visar bland annat att det ofta är medborgarna och inte kulturarvssektorn som initierar dessa kulturarvsprocesser (Sjölander-Lindqvist et al. 2010). Då det kommer till intresset för sentida kulturarv stämmer detta mycket väl. Flera viktiga initiativ har tagits från kulturarvssektorns sida för att sätta fokus på sentida kulturarv. Det här intresset menar jag har sitt ursprung i ett antal folkliga rörelser och kommer på så sätt "underifrån".

En utveckling som kommer underifrån

Det är kulturarvssektorns samhällsuppdrag att förvalta, bevara och förmedla kunskap om kulturarvet. Inte sällan är det dock andra aktörer som initierar och även leder kulturarvsprocesserna (Sjölander-Lindqvist et al. 2010:114). Detta tycks vara fallet då det kommer till det sentida kulturarvet. Utvecklingen mot ett ökat intresse för, och erkännande av sentida kulturarv kan sägas ha utvecklats underifrån, det vill säga inte från statligt håll utan från medborgarna själva i form av lekmän och folkrörelser. Bland dessa rörelser kan nämnas Grävrörelsen, Hembygdsrörelsen, K-spanarna, intresset för övergivna platser och Urban exploration. I sin artikel *Amatörer eller proffs? Frågan om kulturarvets demokratiska villkor* diskuterar Annika Alzén det folkliga intresset för kulturarvet som hon menar manifesterats i två stora folkliga rörelser under 1900-talet; hembygdsrörelsen och grävrörelsen. Dessa menar hon uppstått i opposition till den antikvariska expertisen (Alzén 2005:91). Intressant för detta sammanhang är att båda rörelserna har haft sentida kulturarv i fokus. Jag kommer avslutningsvis att diskutera dessa samt ytterligare några folkliga yttringar av intresset för sentida kulturarv samt dess möjliga påverkan på framväxten av samtidsarkeologin.

Hembygdsföreningar

Det finns flera strömningar inom dagens samhälle som intresserar sig för sentida kulturarv. Några av de viktigaste aktörerna hittar man på lokalnivå. Den enskilt viktigaste gruppen är hembygdsrörelsen. Landets hembygdsföreningar besitter en ojämförlig kunskap om det lokala kulturarvet och landskapet. Jämfört med kulturarvssektorn har de en lång tradition av att värna om det sentida kulturarvet. Denna folkrörelse består idag av cirka 2000 hembygdsföreningar fördelade över hela Sverige, bestående av ca 450 000 medlemmar (Sveriges hembygdsförbund e-postkorrespondens). Hembygdsrörelsen bildades under slutet av 1800-talet som en motreaktion på industrialisering, emigration och urbanisering (Lagerqvist 2011:145). Rörelsen har en viktig uppgift som förmedlande och vårdande aktör för både materiellt och immateriellt kulturarv på det lokala planet och ett tydligt intressefokus på de senaste 100-200 årens historia. Det mest slående exemplet på sentida kulturarv som uppmärksammas av hembygdsrörelsen är torpen. De flesta hembygdsföreningar har gjort torpinventeringar i sina respektive geografiska områden. Hembygdsrörelsens intresse för torpen startade runt 1960 i syfte att rädda denna lämningskategori då den riskerade att försvinna både ur minnet och som materiella lämningar (Lagerqvist 2011:145ff). Idag är många torpruiner skyltade och vårdade tack vare hembygdsrörelsens lokalföreningar. Trots att kulturarvssektorn idag alltmer kommit att intressera sig för dessa lämningar är det ingen överdrift att säga att det är hembygdsrörelsen som är den viktigaste aktören då det kommer till att uppmärksamma och bevara torpen, och som bidragit till att de även har kommit att uppmärksammas på ett bättre sätt av kulturarvsförvaltningen. Torpen är även ett bra exempel på den diskrepans som inte sällan finns mellan allmänhetens intresse för det förflutna och kulturarvssektorns. Torplämningar ses av många människor som viktiga delar av historien i landskapet. Många har lättare att ta till sig en torplämning eftersom den härrör från ett greppbart tidsdjup och därför är lättare att tolka, i jämförelse med många fornlämningar (Zachrisson 1997:12). Torplämningarna har också ofta en ännu levande muntlig tradition kopplad till sig som är bekant för människor. Detta är troligtvis anledningen till att det är påtagligt vanligare att hembygdsföreningar vårdar och skyltar lämningar såsom torp, kvarnar och smedjor än fornlämningar. Det är tack vare hembygdsrörelsen som det idag finns omfattande torpinventeringar och bevarade, vårdade och skyltade torpruiner.

Figur 3. Skyltad torpruin på Bredfjället, Bohuslän. Foto: Maria Persson

Gräv där du står

Grävrörelsen var en folkrörelse som på 1970-talet uppmärksammade det sentida industriella arvet. Meningen var att söka ny kunskap om det och att sätta fokus på arbetarnas perspektiv, ett perspektiv man menade saknades. I linje med detta skulle även forskningen utföras av arbetarna själva och inte av forskare från universitet eller museer. Av stor betydelse blev Sven Lindqvists bok *Gräv där du står, hur man utforskar ett jobb* som utkom 1978 (Lindqvist 1978). Boken innehåller 30 olika sätt att "utforska ett jobb" inom svensk industri. Några av de olika sätt som tas upp är att uppsöka arkiv eller museer. I förordet till boken anges att det är en "forskningshandbok för icke-yrkesforskare" (Lindqvist 1978:6). Själva grävande är främst bildligt menat. Endast ett kapitel av de 30 i boken tar upp arkeologi och monument, där industriella lämningarna kallas för "arbetarklassens monument" (Lindqvist 1978:172ff). Grävrörelsen hänger samman med ett nytt intresse för industriella lämningar under 1970-talet och knyter an till den engelska inriktningen Industrial archaeology som nämnts ovan.

K-spanarna

K-spanarna består av Staffan Bengtsson och Göran Willis och deras spaningar kunde ses i tv första gången 1992. Efter detta har ett hundratal tv-program samt flera böcker följt. Deras idé består av att de k-märker, det vill säga de pekar ut byggnader, miljöer, föremål och företeelser som de anser har ett kulturhistoriskt värde och som de anser riskerar att försvinna. Gemensamt för k-märkningarna är att de rör sentida företeelser, främst från 1930-talet fram till idag. Det rör sig även främst om vardagsmiljöer. Deras böcker och tv-program är fyllda med bensinmackar, minigolfbanor, motell, folkparker, kiosker och neonskyltar (Bengtsson & Willis 1995, Bengtsson & Willis 2005 samt Bengtsson et al. 1994). De platser och företeelser de uppmärksammar är sådana som vanliga människor kan känna igen sig i. Det är troligtvis det som är anledningen till den stora uppskattning deras program och böcker fått (Blank 2006). De berör sådant som är närliggande i både tid och rum - samtiden och vardagen. Bengtsson och Willis är inga arkeologer men de kallar sig själva för samtidsarkeologer (Bengtsson et al. 1994:67). I boken *Med K-märkt genom Sverige* kallar de en övergiven bensinstation för en fyndplats för samtidsarkeologer och deras studier är just materiella betraktelser. Det materiella betraktas som spår av en verksamhet på den aktuella platsen. Ylva Blank har kallat detta för "K-spanarperspektivet" (Blank 2006:21). K-spanarna tar fram berättelser om samtiden med utgångspunkt i dess platser, föremål och företeelser och är viktiga representanter för det folkliga intresset för sentida kulturarv.

Det övergivna och urban exploration

Ett annat exempel är intresset för det övergivna och förfallna, särskilt sett genom kameralins. De senaste åren har det i Sverige utkommit ett antal böcker som tar upp det övergivna. Öde platser och hus framställs i form av fotoböcker fyllda med dystopiska bilder av allt från torp till stora hyreshusområden och industrier (Hedelius 2008, Jörnmark 2007, 2008, Karlsson 2008, Nerlund & Nerlund 2012). En liknande rörelse finns utomlands (exempelvis Edensor 2005, Hell & Schönle 2010). Förutom ett flertal böcker i ämnet finns även ett omfattande antal hemsidor och bloggar som rör övergivna platser. Facebookgruppen Övergivna platser hade i mars 2014 över 25 000 medlemmar (Facebook). Det är framförallt på internet det folkliga intresset för det sentida övergivna yttrar sig. Internet har skapat möjligheter för detta intresse att spridas och presenteras av lekmän. Intresset

för det övergivna är samtidigt inget nytt fenomen, det är en slags modern ruinromantik. Omfattningen och det sentida är däremot nytt. En tänkbar förklaring är möjligen kombinationen av ett allmänt ökat intresse för det sentida förflutna kombinerat med ett extensivt användande av både det digitala och det fotografiska mediet.

I intresset kring övergivna platser finns en tydlig inspiration från rörelsen Urban exploration. Detta är en undergroundrörelse i dubbel bemärkelse. Termen kan ha flera innebörder, endera att man undersöker övergivna och bortglömda platser eller att man utforskar platser och byggnader som är svårtillgängliga och inte sällan låsta och otillåtna att vistas på. I det senare fallet ligger fokus på det otillgängliga och förbjudna. Denna del av rörelsen rör sig inte sällan i gråzonen vad gäller det rättsligt tillåtna. Framst rör det olaga intrång då låsta och tillbommade utrymmen besöks. Platserna må vara övergivna, men inte ur ett juridiskt perspektiv. All urban exploration har som mål att besöka platser som är bortglömda eller som ingen besökt på länge. Vanligtvis menas övergivna platser såsom övergivna hus och industrier men även platser i bruk såsom tunnelbanesystem och militära anläggningar utforskas. Fotografering är ofta en viktig del av detta och sker som dokumentation (forum för urban exploration i Sverige hemsida, Ninjalicious 2005).

Den här delen av avhandlingen har kontextualiserat avhandlingen och samtidsarkeologi. Inledningsvis diskuterades forskningsläget och därefter ett antal teman som går att urskilja inom samtidsarkeologin. Avslutningsvis diskuterades samtidsarkeologi som en del av utvecklingen mot ett ökat intresse för sentida lämningar, och ett ökat fokus på demokratiskt kulturarv. Nästkommande del kommer att redogöra för de platser och kontexter som undersöks inom ramarna för avhandlingens fallstudier.

Minnen från vår samtid

Del III
Fallstudiernas platser
och kontexter

I föreliggande del presenteras fallstudiernas platser och kontexter. Delar av följande texter har tidigare publicerats i Persson 2009 och 2011.

Syftet med denna del är att den skall fungera som en bakgrund till nästkommande del där fallstudierna analyseras. I denna del redogörs därför för de historiska sammanhang som de båda fallstudierna kan placeras i och den syftar till att göra läsaren bekant med platserna Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Ramneskärsparken kan kopplas samman med den dansbanekultur som florerade under främst 1930- och 1940-talen i Sverige. Skatåsförläggningen är en del av historien kring flyktingmottagandet i Sverige i samband med slutet av andra världskriget. De två fallstudierna rör således två mycket olika kontexter och de är valda just utifrån att de uppvisar både intressanta likheter och olikheter. Den främsta likheten emellan dem är att de behandlar svenska kontexter från ungefär samma tidsperiod. Olikheterna är desto fler. Bland annat ger platserna helt olika känslomässiga konnotationer. Ramneskärsparken kan sägas vara en positivt laddad plats, en plats för glädje. Festplatser och dansbanor ser idag många tillbaka på i ett nostalgiskt skimmer av svenska sommarkvällar med lövade dansbanor och kulörta lyktor. Där sammanhanget kring Ramneskärsparken återfinns i dansbanefenomenet finns bakgrunden till Skatåsförläggningen i ett långt större och komplexare sammanhang. Skatås minner om ett av de mörkaste inslagen i vår moderna historia; andra världskriget och de nazistiska koncentrationslägren. I linje med detta kan man även säga att sammanhangen kring fallstudierna rör både den lilla och den stora historien (Burström 2012:14-15, Englund 1993, 2003). Skatås kan kopplas till världsomfattande händelser och världshistoria och undersökningen av platsen kan ses som ett inlägg i, och komplimenterande till, den stora historien. Det går även att se på Skatås som en del av den lilla historien. Utanför krigets periferi utspelades händelser som inte sällan utelämnats ur (den stora) historieskrivningen. Skatås kan sägas vara en sådan plats. Ramneskärsparken kan betraktas på ett något annorlunda sätt. Där Skatåsförläggningen kan kopplas samman med världsomfattande händelser kan Ramneskärsparken sägas spegla ett betydligt mer lokalt och nationellt fenomen. Det har funnits tusentals dansbanor ute i bygderna i Sverige, oftast flera i varje socken. Att träffas och dansa är givetvis inget unikt

fenomen för Sverige, men den sortens dansbanor och dansbanekultur som åsyftas här var framförallt vanlig i Sverige (Ternhag 2008:87).²⁰

Längden på den tid platserna brukats skiljer sig även åt på flera sätt. Ramneskärsparken var i bruk mellan åren 1939-1955. Användandet av platsen i form av festplats kan därför räknas till över femton år. Varken före eller efter dessa år har området brukats på annat sätt än som utmark och för bete. Platsen för Skatåsförläggningen däremot uppvisar en mycket annorlunda bild. Förläggningen Skatås var i bruk kortare tid än ett år, från maj 1945 till mars 1946. Platsen har däremot brukats på flera andra sätt både före och efter förläggningens tid. Före förläggningen byggdes 1944 fanns flera torp på området, bland annat torpet Skatås som gett anläggningen dess namn. Området har sedan använts som motionscentra för Göteborgs stad efter nedläggningen av Skatåsförläggningen år 1946. Medan platsen för Ramneskärsparken i stort sett varit obrukad sedan 1955 är däremot Skatås en i allra högsta grad använd plats idag då anläggningen beräknas ha cirka en miljon besökare per år. Skatåsförläggningen har sålunda en kort brukningstid i egenskap av förläggning men med ett intensivt brukande både före och efter detta. Ramneskärsparken däremot var i bruk under betydligt fler år men är idag en sedan länge övergiven plats.

Även själva lämningarna ovan jord skiljer sig åt på ett betydande sätt. Husen som ingick i Skatåsförläggningen finns till stora delar kvar än idag, medan Ramneskärsparkens byggnader demonterades efter dess nedläggning och platsen återställdes. Vad gäller synliga strukturer blev endast grundstenarna till själva dansbanan kvar vid Ramneskärsparken. Min förhoppning är att de olika förutsättningarna för undersökandet av dessa två platser skall kunna bidra till intressanta jämförelser.

²⁰ Liknande företeelser finns dock t.ex. i Norge (Bakka 1978:136ff) och Finland (Nordman 1999, Troupp 2000) men ej i samma omfattning.

6. Ramneskärsparcken

Ramneskärsparcken

Ramneskärsparcken är namnet på en festplats som under åren 1939-1955 fanns vid Utby utanför Uddevalla, Bohuslän. Festplatsen drevs av den lokala idrottsföreningen HAIF, Herrestads Allmänna Idrottsförening, en förening som är aktiv än idag (HAIF hemsida).

Figur 4. Ramneskärsparckens entré, någon gång under 1940-talet, det enda kända foto som finns från Ramneskärsparcken. Foto i HAIFs ägo, fotograf okänd.

Arbetet med Ramneskärsparcken utfördes av föreningens medlemmar på ideell basis. Det var inte ovanligt att idrottsföreningar under denna period drev festplatser eller dansbanor för att finansiera sin verksamhet. Snarare kan utvecklingen av festplatser och dansbanor tydligt kopplas till folkrörelsernas framväxt. Idrottsrörelsen och arbetarrörelsen står bakom tillkomsten av de flesta festplatser under den här tiden. Att driva en dansbana eller en festplats var ett både roligt och effektivt sätt att få in pengar för organisationer och

föreningar. Dessa inkomster stod inte sällan för föreningarnas enda inkomstkällor i en tid före kommunala bidrag (Gillefalk 2011:94, Lundström 2008:10, Ternhag 2008:93, Wigerfeldt 1996:56, Wijk 2001).

Figur 5.
Ramneskärsparkens
lokalisering strax utanför
Uddevalla, Bohuslän.
©Lantmäteriverket Gävle
2009. Medgivande
MEDGIV-2009-18945

På Ramneskärsparke samlades traktens ungdomar för att umgås, dansa och roa sig. Parke var framförallt en viktig plats för landsbygdens ungdomar, men det var inte ovanligt att ungdomar från den närliggande staden Uddevalla cyklade ut till Ramneskärsparke, trots att Uddevalla stad hade den viktiga konkurrenten Folkets Park. De flesta besökare kom med cykel, som parkerades på landsvägen nedanför parke. Därifrån ledde en brant väg upp till festplatsen som låg på en kulle. Vid entrén betalade man någon krona i inträde. I detta ingick dans på dansbanan, man hade inte systemet med dansbiljetter som skulle köpas separat som var vanligt på andra dansbanor vid den här tiden.

Från vägsäl och broar till festplatser

Under 1930- och 1940-talen fanns tusentals dansbanor och festplatser liknande Ramneskärsparke i Sverige. Dansbanorna var viktiga mötesplatser

i en tid då man ofta bodde trångt och det sällan fanns möjlighet för ungdomarna att ta hem sina vänner. Istället träffades man på dansbanan (Wigerfeldt 1996:42). Dansbanorna hade därför en stor social betydelse och bör betraktas som arenor för möten. I första hand avses möten mellan könen, dansbanorna var riggade för romantik. Det var viktigt att komma till dansen upplädd och själva dansen och musiken utgjorde den viktigaste delen av det romantiska upplägget.

Figur 6. Festklädda på väg till Ramneskärsparken. Foto från okänt år, fotograf okänd. Foto i familjen Ramneskärs ägo.

Dansbanorna var ett av de vanligaste ställena att träffa sin tillkommande på under denna tid. Festplatserna bör betraktas som arenor just för de ungas möten. Där kunde man träffas utanför det egna eller någon annans hem, utan kontroll av arbetsgivare eller föräldrar. De vuxna hade inte speciellt mycket insyn i dessa arenor utan de unga kunde umgås på egna villkor. På så sätt var dansbanorna ungdomarnas egna sociala arenor. Man började oftast gå på dans då man hade konfirmerats. Att bli konfirmerad och fylla 15 år var på den tiden porten till vuxenlivet och detsamma gäller dansbanedebuten. Att gå på dans fortsatte man med tills man gifte sig, då ett annat liv tog vid. Det hörde inte till det vanliga att gifta par gick till

dansbanorna. De var platser för förväntan och förälskelse före familjebildandet. Dansbanorna var både åldersmässigt och socialt skiktade, och uppvisade en tydlig klasskiktning. De var främst arbetarklassens och bondebefolkningens sociala arenor samt i mindre utsträckning den lägre medelklassens (Dahlström et al. 2004: 96, 102, 178, Edin 2008:16, Frykman 1988:144, Wigerfeldt 1996:69ff, Ternhag 2008:86).

Dansbanornas tidsepok sträcker sig från slutet av 1800-talet fram till 1900-talets mitt. Storhetstiden var däremot främst under 1930- och 1940-talet då ett mycket stort antal dansbanor uppfördes (Lundström 2008:9). De platser i landskapet som ungdomarna använde till dans har varit varierande och många. Den gemensamma nämnaren var att det skulle vara någorlunda plana ytor lämpliga för dans. Till en början, från slutet av 1800-talet, dansades det i skogsgläntor, på broar och bryggor och inte minst i vägshål (Carlsson 2006:3, Gillefalk 2011:93, Wästerby 2009:23).

Figur 7. Dansbanan vid Munkedals bruk, 1920-tal. Den anlades av arbetarrörelsen och användes fram till att Munkedals Folkpark byggdes år 1931. Fotograf: Oscar Färdig. Bohusläns Museums bildarkiv.

Figur 8. Midsommardans i skärgården. Svenska turistföreningens fotografisamling. Foto: Knud Sörensen. ©Nordiska Museets arkiv.

Uttrycket ”dans bort i vägen” härstammar från ungdomarnas val av mötesplatser som ofta utgjordes av knutpunkter och naturliga mötesplatser i landskapet. Man dansade alltså från början på platser som inte var iordningsställda just för dans men som ändå var lämpliga för att de var plana och för att de låg bra till rent geografiskt. Dessa platser låg ofta mellan byarna vid naturliga mötesplatser (Wästerby 2009:23). På vintern dansade man inomhus, men det förekom även så kallad ”pjäxdans” där man dansade på isen (Carlsson 2006:4). De traditionella dansbanorna var dock renodlade sommarplatser. Kring sekelskiftet 1900 började man istället för att träffas på spontana och provisoriska dansplatser att anlägga dansbanor (Gillefalk 2011:93, Ternhag 2008:92-93). De första dansbanorna utgjordes oftast av ett enkelt plankgolv i en glänta i skogen. De var av förhållandevis provisorisk karaktär, lätta att montera ner och flytta till en annan plats. En bit in på 1900-talet kom dansplatserna att anta en mer permanent och organiserad karaktär. De olika folk- och idrottsrörelserna växte fram och blev de vanligaste arrangörerna till danstillfällen. Tidigare hade initiativtagarna varit

ungdomarna själva som utan större ekonomiska medel ordnat det som det fanns möjlighet till. Nu tog sig danserna mer arrangerade former, blev mer etablerade och även mer omdiskuterade. Folk- och idrottsrörelserna lät oftast bygga samlingslokaler såsom föreningshus eller bygdegårdar och i detta sammanhang kom även dansandet att ingå. Många var de skytteföreningar och arbetarföreningar som vid sidan av sin ordinarie agenda även ordnade danser åt traktens ungdomar. Tidigare hade det främst förekommit danser under sommarhalvåret, men nu när det fanns möjlighet att hålla danser inomhus kunde det dansas året om. Under sommarhalvåret fortsatte man däremot att dansa på enklare dansbanor utomhus (Carlsson 2006:6-7, Martinson 2000:4-6).

Det som utmärker dansbanorna är att de låg ute i landskapet. De flesta låg inte inne i samhället utan i en skogsdunge på mark som inte brukades (Trouppe 2000:18). De tidiga dansbanorna hade sällan något tak utan var mycket enkla konstruktioner. Med tiden kom en del av dem att bli permanenta dansinrättningar, ibland med tak över dansbanan. En del dansbanor ingick i en festplats tillsammans med andra festanordningar såsom skjutbanor, kiosker och tombolor.

Vad var det då för slags musik som spelades på dessa dansbanor? Från början och långt fram i tiden var det traktens spelmän som med fiol, munspel och dragspel fick fart på de dansande. Det är denna slags ensemble som främst kopplas samman med dansbaneepoken. De kontrakterades mot en ringa summa pengar eller endast mot mat och dryck. Med tiden utvecklades musiken och även dansbanorna fick besök av musiker kända utöver det lokala planet, musiker som inte bara spelade "un-plugged". Förstärkare började under 1940-talet att blandas med de kulörta lyktorna. De vanligaste danserna var vals och foxtrot. Ibland förekom även hambo, polka eller schottis (Dahlström et al. 2004:63). På de flesta festplatser fanns ett system med dansbiljetter. Dessa köptes av männen och varje dans skulle sedan betalas med en sådan biljett då man trädde upp på dansgolvet. Emellanåt var det "damernas" eller till och med damernas tjuvdans som innebar att damer fick lov att "tjuva" andra damers danskavaljer under denna dans (Bertilsson 2008:114).

Kulörta lyktor, fakirer och foxtrot

Ramneskärsparken bestod förutom huvudattraktionen dansbanan även av en skjutbana samt en kiosk där det serverades kolv och läsk, ingen alkoholförsäljning var tillåten.

Figur 9. Dansbana i skogsdunge, 1940-tal, någonstans i Sverige. Tyvärr finns det inget foto av dansbanan på Ramneskärsparken, men både omgivningarna och själva dansbanans utseende stämde väl överens med den på bilden. Foto: Gunnar Lundh. ©Nordiska Museet.

Själva dansbanan var åttakantig, hade plankgolv och var omgiven av räcken. I ena kanten av dansbanan fanns en taktäckt musikpaviljong där de inhyrda musikerna spelade. Själva dansbanan var däremot utan tak, festkvällarna på Ramneskärssparken var därför en väderberoende aktivitet. Stora träd täckte området och lummade in Ramneskärssparken (informanter KEK, ÖR, RK). I tidningsannonserna för festkvällarna lockades besökarna till "den natursköna parken" (Bohusläningen 1939-1954). Träden i parken användes även för dekoration. Från träden hängde kulörta lyktor och annan utsmyckning och runt trädstammarna var runda bord fastsatta. Under Ramneskärssparkens första tio år fanns ingen el dragen till parken. Den lystes istället upp av fotogenlampor som hängde i metallvajar mellan träden. Musikens utveckling kom däremot att ställa krav på el för förstärkare. Till en början "lånades" el från en närliggande (och ovetande) lanthandel med hjälp av en mycket lång förlängningssladd (informant BO). 1949 beslutades dock att parken skulle "elektrifieras" (Års- och månadmötesprotokoll för Herrestads AIF 1943-1950). Festplatsområdet var omgärdat av staket och man var hänvisad till entrén för att komma in. Att planka var ingen större idé. Visst gick det att klättra över eller under den taggtråd som omgärdade parken, men ordningsvakterna som stod i entrén hade god koll på vilka som hade betalt inträde.

Figur 10. Annons om midsommarfest i Bohusläningen 1952.

På Ramneskärssparken var det festkväll de flesta lördagar under sommarsäsongen, ibland både lördag och söndag. Säsongen började vid pingst, och höll på en bit in i september. Danserna varade för det mesta från klockan 20 på kvällen och fram till midnatt, ibland ända till klockan ett om det var så

kallad "utsträckt tid". Idrottsföreningens festkommitté stod för arrangemangen. Underhållningen och aktiviteterna i parken var av varierande slag. Förutom den sedvanliga inhyrda orkestern som bjöd upp till dans kunde man på Ramneskärsparken uppleva: fakirer, lustigkurrar, skämtboxning, vissekonstnärer, ballongdans, brottning, akrobater, skämttävlingar, sillsexor, och mycket annat. Varje midsommar var det fest på Ramneskärsparken, ibland till och med i dagarna tre. Av detta skäl ordnades även flera år tältplatser i närheten så att festbesökarna skulle kunna stanna kvar flera dagar (Bohusläningen 1939-1954).

Figur 11. Tältande vid Ramneskärsparken. Okänt år och fotograf. Foto i familjen Ramneskärs ägo.

Ibland hyrdes Ramneskärsparken ut till olika arrangörer, bland annat till SLU, Svenska Landsbygdens Ungdomsförbund som höll sommarting i parken. Då deltog även riksdagsmän. Varje höst ordnade även HAIF en stor kräftskiva för sina medlemmar i parken. Då lånade man ihop bord och stolar som placerades på dansbanans golv. Det vanligaste var dock att festkommittén hyrde in olika mer eller mindre lokala artister som bjöd upp till dans. Dansen var det centrala på Ramneskärsparken, det som allt kretsade kring. Danskvällarna inleddes med vals som åtföljdes av en foxtrot. Kvällen avslutades sedan även med vals. Ungefär i mitten av en danskväll

var det dags för damernas, det hände även att hela festkvällar var Damernas dansafton. Ofta var det samma band eller artist som återkom många gånger under en säsong, och inte sällan säsong efter säsong. Bland de artister som spelade på Ramneskärsparken kan nämnas: Geijens trio, Ahlona trion, Västgöta-Sigge, Henryands kapell, Zigenarkapellet, Lubbes kapell, Uhlins trio, Roxys swingtrio, Lundgrens kapell, Willys kapell, Sven Lennarts trio, Ryans svänggång, Svängers trio, Ragglers, Accordion-trion, Erixsons trio, Roysons, Kemas trio, Sven Rolands trio, Pahlemans hawaiiorkester, Sonnys orkester och Cresendo-kapellet (Bohusläningen 1939-1954). Publikrekordet sattes då Sven-Olof Sandberg var där 1941, då trängdes över 500 personer på området, något som är svårt att föreställa sig då man varit på platsen (muntligen RK).

Det är tänkvärt att reflektera över att många av festkvällarna på Ramneskärsparken skedde i andra världskrigets skugga. I Bohusläningen återfinns man HAIF's annonser om festkvällar på Ramneskärsparken sida vid sida med ransoneringskalendern. I kassaboken från 1939 är det angett att man hade en festkväll den 2 september. Det är vidare specificerat att man den här kvällen sålde 107 entrébiljetter och hade både musik och uppträdande. Det är inget ovanligt med denna statistik jämfört med andra kvällar på Ramneskärsparken. Detta var en lördagskväll och det var den dagen i veckan det brukade ordnas festkväll på festplatsen. Detta var dock inte vilken lördagskväll som helst. Dagen innan, fredagen den 1 september 1939, gick tyska trupper in i Polen. Man valde att i en orolig tid ändå anordna en festkväll, eller kanske just därför. Helt säkert diskuterades krigsutbrottet flitigt på platsen. Kanske var Ramneskärsparken den här kvällen snarare en viktig arena för diskussioner än för dans. Dagen efter festkvällen, den 3 september, förklarade England och Frankrike tyskarna krig. Många festplatser blomstrade under andra världskriget. Det rådde en veritabel nöjesfeber som fyllde dansbanorna (Theve et al. 2003:176). Kanske berodde detta på att när det skedde stora förändringar ute i världen, kunde de lokala festplatserna fungera som en sammanhållande motvikt. Även Ramneskärsparken hade sin storhetstid under andra världskriget.

Runt 1960-talet spred sig en dansbanedöd över landet. Orsakerna till detta var flera. Bilismen ökade och skapade för det första ett krav på parkeringsplatser vid dansbanorna som inte alltid kunde tillgodoses. För det andra skapade bilismen en möjlighet att åka till dansställen längre bort, och de större dansställena slog ut de mindre och lokala. Själva nöjesutbudet förändrades även kraftigt.

STOR ELD- och AVSLUTNINGSFEST

anordnas i

Ramneskärsparken

Lördagen den 13 sept. kl. 20.00

NILS PAHLEMANS

hawaii-orkester spelar

KL. 22.00 Uppträdande av samma orkester med bl. a. kapellmästaren Nils Pahlemans som sjunger och spelar hawaii-sånger

KL. 23.00 STORT FYRVERKERI AVBRÄNNES

Stjärnraketer — Elektriskt vattenfall — Kejarsol — Bengalska eldar
Biset-kanonskott — Bella Astra raketer och regn
Briljansol med fontäner m.m.

Till årets sista fest inbjuder

HERRESTADS AIF

Figur 12. Affischering inför fest på Ramneskärsparken september 1952. Bohusläns föreningsarkiv.

Annan musik slog igenom och även genom televisionens genombrott tillkom ett annat sätt för ungdomen att roa sig på kvällarna. Vid den här tiden skärpte även myndigheterna kraven på bland annat vakthållningen och de sanitära förhållandena vid nöjesplatser vilket gav ökade kostnader (Gillefalk 2011:96, Josefsson & Kjørck 1998:3). Många dansbanor hade inte ens haft toalett. Dansbanefenomenet blev sakta men säkert omodernt. De flesta dansbanor har idag övergivits, förfallit och rivits. Det finns dock de som levt vidare, men de tillhör snarare undantaget än regeln och är oftast bevarade av nostalgiska skäl snarare än praktiska.

Det sista året det var fest i Ramneskärsparken var 1954. Då hade verksamheten gått på sparlåga några år. En anledning till nedläggningen var att gagerna till musikerna blev för dyra. Till slut kostade de inhyrda banden betydligt mer än vad intäkterna för en festkväll uppgick till (Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1950-1961). Ramneskärsparken konkurrerade även under alla år med Folkets Park i Uddevalla som hade en helt annan budget. Dit kom de stora artisterna som Alice Babs, Snoddas, Karl-Gerhard och Povel Ramel (Bohusläningen Bohusläningen årgångar 1939-1954). Ramneskärsparken revs 1959 efter att ha stått övergiven några år. Som en parentes kan nämnas att dansbanans timmer köptes till ett husbygge i trakten, på detta sätt har parkens materiella delar levt vidare (informant RK).

Dansbaneländet och moralpaniken

Ramneskärsparken kan kopplas till ett fenomen i samhällsdebatten vid den här tiden. Under senare delen av 1930-talet och en bit in på 1940-talet fördes en av 1900-talets mest upprörda debatter kring ungdomskultur i Sverige – debatten om dansbaneländet. Debatten rörde de unga och deras påstådda bristande moral, vilket ansågs vara orsakat av deras frekventa besök på dansbanorna. Själva dansbanorna ansågs ha en demoraliserande inverkan som drev upp en nöjeslystnad hos ungdomarna (Frykman 1988, Josefsson & Kjørck 1998). Kritikerna påpekade i och för sig att ungdomarna inte själva rådde för detta moraliska förfall. Istället var de offer för ett samhälle där hemmet var trångbott och att de därför tvingades ut på dåligheter samt att deras dubbelarbetande föräldrarna inte hade kontroll över sina barn. Detta menade de gjorde att ungdomarna föll i händerna på dansbanelkulturen (Frykman 1988:22, 49, Wigerfeldt 1996:42). Dansbanorna

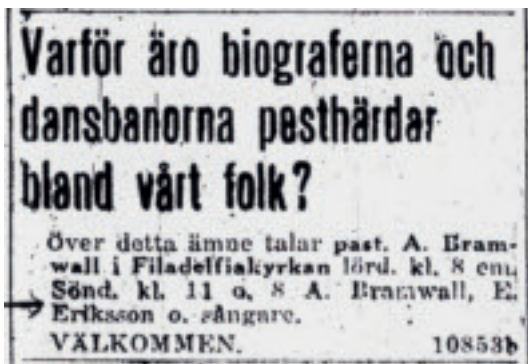
påstods förstöra ungdomarna, främst i form av dansens degraderande inverkan på moralen (dvs. sexuallivet). Att ungdomar av bägge könen träffades och dansade var inget nytt, men nu kom nya dansformer. De omtalades som rena parningslekar, främst efter jazzens inträde på scenen. Det hände att präster kom och försökta avstyra danskvällarna, ibland lyckades de, men för det mesta inte. Kyrkans ord vägde dock fortfarande tungt vid den här tiden (Frykman 1988:63, 91). Dansbanorna påstods sjuda av omoral som fördärvade de svenska ungdomarna och ledde in dem i alkoholmissbruk och allmänt osedligt leverne. Kort sagt kan man säga att dansbanorna fick skulden för det mesta som man ansåg inte stod rätt till med ”dagens ungdom”. De som närde dessa åsikter var främst präster, läkare och lärare (Frykman 1988:10, Lundström 2008:10-12, Wigerfelt 1996:37). Följaktligen kan man prata om både en generationskonflikt och en klasskonflikt. I debatten ingick även aspekten att dansbanorna som tidigare främst frekventerats av bonde- och arbetarklassens ungdomar nu även började fyllas med ungdomar från medelklassen (Frykman 1988a:154, Wigerfeldt 1996-38).

Etnologen Jonas Frykmans har i sin bok *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen* (1988) diskuterat hur denna hätska debatt kunde uppkomma och vad den egentligen var en yttring av. Frykman menar att debatten var ett tecken på mer övergripande förändringar i samhället och att det var dessa kritikerna egentligen försökte värja sig emot. Anledningen till denna debatt kan inte tolkas som något annat än rädslan för det nya och ett samhälle som förändrades snabbt under denna tid. De äldre hade svårt att acceptera att ungdomarna hade en annan livsstil än vad de själva hade och hade haft, och då var det de ungas livsstil som var fel. Frykman påpekar att den snabba utveckling som skett under 1900-talet har medfört att varje generation är präglad av andra intryck än den föregående (Frykman 1988:10, 97, 100-104). Festplatser och dansbanor kan som redan påpekats även kopplas samman med människors fritid, något som vi succesivt fått mer av under 1900-talet. Arbetstiden har reglerats och blivit kortare. Den reglerade arbetstiden innebar även att vi fick en reglerad och i många fall utökad fritid, något som inte tolkades som positivt av alla. Framför allt oroade man sig för vad arbetarungdomarna skulle göra med all denna fritid (Brandt 2011, Olson 1992, Wigerfeldt 1996:38). Att det just var deras

fritid som diskuterades, och att de i övrigt arbetade sex dagar i veckan togs inte i beaktande.²¹

Figur 13. Nalensnåjdare.
Dans på Nalen, Stockholm.
Foto: K W Gullers.
©Nordiska Museet.

Figur 14. Pesthärdar? Annons i Bohusläningen 6 maj 1944.

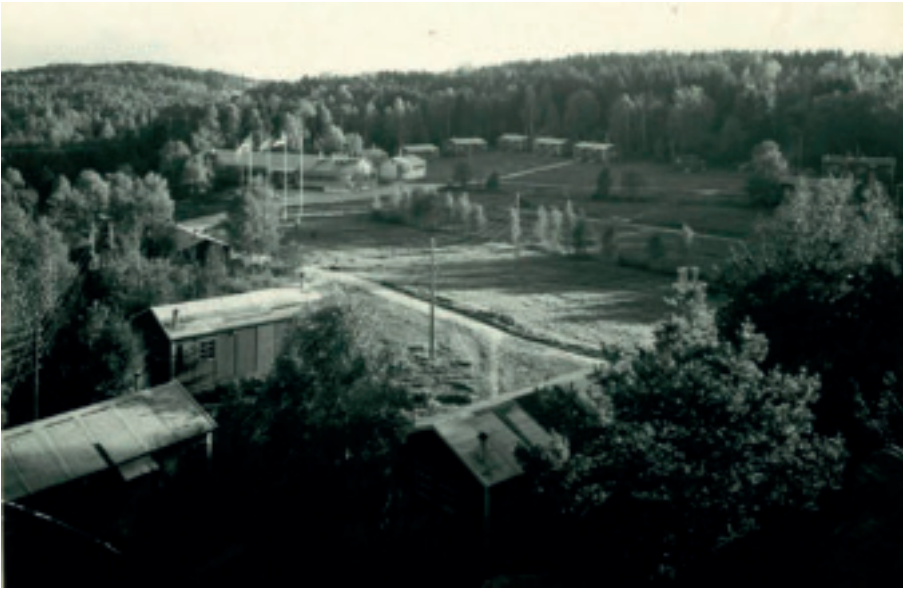
Ramneskärsparken är i linje med detta en kulturhistorisk lämning som vittnar om den dåtida ungdomskulturen. Gällde då denna moralpanik även Ramneskärsparken? Det finns inga uppgifter på att myndighetspersoner, kyrkans män eller andra moralens väktare i bygden skulle ha motsatt sig eller försökt avstyra danserna på Ramneskärsparken. Att det däremot fanns rörelser i Uddevallatrakten som motsatte sig dansbanorna går att läsa i en annons ur Bohusläningen 1944.

²¹ Övergången till fem dagars arbetsvecka skedde först från 1966.

7. Skatåsförläggningen

Skatåsförläggningen

Efter slutet av andra världskriget år 1945 befann sig miljontals människor på flykt i ett krigshärjat Europa. Stora delar av det europeiska stadslandskapet låg i ruiner. Denna världsomfattande konflikt materialiserade sig i landskapet och gav upphov till spår som det finns omfattande rester kvar av än idag. Sverige lyckades genom en diskutabel moralisk balansgång hålla sig utanför kriget och är därför ett av de länder i Europa som har minst antal materiella lämningar och spår efter andra världskriget.

Figur 15. Skatåsförläggningen. Kortet är taget i början av 1950-talet, men inga större förändringar har skett med anläggningen sedan tiden som mottagningsläger. Fastighetskontoret Göteborgs arkiv, (K2 C:5) fotograf okänd.

De som finns består främst av de försvarsanläggningar och försvarslinjer som byggdes under krigets gång, i rädsla för en tysk ockupation. Det finns däremot andra sorters materiella lämningar med koppling till andra världskriget som är mindre kända. Skatås är en plats som rymmer sådana lämningar.

Figur 16 och 17. Skatås vid tiden för undersökningen. Stugorna från tiden som mottagningsläger ligger vägg i vägg med den moderna anläggningen på Skatås.
Foto: Maria Persson.

I utkanten av Göteborg ligger Skatåsanläggningen som är centra för göteborgarnas populäraste friluftsområde. Anläggningen beräknas ha 1 miljon besökare per år och är följaktligen en mycket välkänd plats i staden. Dit kommer människor året om för olika friluftaktiviteter och skolorna i stadsdelarna runtomkring har sina utomhuslektioner där.

Figur 18. Skatås lokalisering i östra delarna av Göteborg.
© Lantmäteriet Gävle 2009.
Medgivande I 2009/1268.

I området finns ett omfattande system av stigar och leder för promenader, jogging och skidåkning. Där finns även badplatser, en skidbacke med liftsystem och fotbollsplaner som används av fotbollsklubbarna i staden. Knutpunkten för allt detta är Skatås motionscentral. Anläggningen består av en större central byggnad med bland annat gym och restaurang samt drygt ett 30-tal omkringliggande mindre och äldre hus. Trots att anläggningen besöks av tusentals människor varje dag har få känt till att Skatås har en mycket speciell historia. Hit kom år 1945 över 500 överlevande kvinnor från de nazistiska koncentrationslägren. Skatås var då ett mottagningsläger som hade iordningställts för deras konvalescens. Här kunde dessa människor vila upp sig, få medicinsk vård och med Röda Korsets hjälp försöka spåra upp eventuella överlevande släktingar. Skatåsförläggningen var i bruk under knappt ett år, från maj 1945 till mars 1946. Då förläggningen lades ner såldes den till Göteborgs stad och blev redan då det rekreativsområde det är idag. Stugorna som flyktingarna hade bott i förvandlades till omklädningsrum och gick på så sätt från att vara boningar för krigets överlevande till att fungera som centrum för göteborgarnas friluftsliv, två iögonfallande olika användningsområden. De flesta av de stugor kvinnorna bodde i finns kvar

än idag och används fortfarande som omklädningsrum och för andra aktiviteter kopplade till motion och friluftsliv. Att denna världshistoria bokstavligen sitter i väggarna har varit en oberättad historia som utelämnats ur historieskrivningen. Detta är än mer förvånande med tanke på att platsen används av ett stort antal människor varje dag, varav många skolbarn. Skatås är ett träffande exempel på att även den sentida historien snabbt faller i glömska.

En del av en stor lägerapparat

Kvinnorna som kom till Skatås var en del av den sista stora vågen av flyktingar som kom till Sverige i samband med andra världskriget. Hundratusentals människor anlände till Sverige under och strax efter kriget. Dessa flyktinggrupper bestod av människor med olika anledningar till sin vistelse i Sverige; norrmän, danskar, finländare, ryssar, balter, militärer och desertörer från de krigsförande staterna (främst tyskar). Vid krigsslutet kom även överlevande från koncentrationslägren (Johansson 2004:15). De olika grupperna placerades i olika sorters läger²². Skatåsförläggningen var vad man kallade för ett ”mottagningsläger” och ingick i ett nätverk av svensk lägerverksamhet i samband med andra världskriget. Dessa läger var relativt olika till sin karaktär men hade även en del gemensamt, framförallt administrativt eftersom det var samma myndighet som ansvarade för dem. Omhändertagandet av flyktingar såsom på Skatås skedde i regi av Socialstyrelsens Utlänningsbyrå fram till juli 1944, därefter av den då inrättade Statens Utlänningskommission (SUK). Syftet med etableringen av SUK var att ta ett samlat grepp kring flykting- och utlänningsfrågorna som ökade och blev alltmer komplicerade. Den nya myndigheten ansvarade nu för frågor som tidigare legat under flera olika myndigheter (Berglund & Sennerteg 2008:7, Ekholm 1984:40, (Lhammer 2006:8 och däri anförd litteratur, Rehn 2002:21). De olika lägren kan delas in i följande grupper (Berglund & Sennerteg 2008:7-14):

²² Benämningen på dessa institutioner inklusive Skatås var ”läger”. Skatås faller under kategorin mottagningsläger. I dokumentationen rörande Skatås används omväxlande benämningarna Skatåslägre och Skatåsförläggningen. Jag har valt att använda mig av beteckningen Skatåsförläggningen, men jag relaterar till det som ett mottagningsläger.

- *Militära interneringsläger.* Detta var interneringsläger för utländska militära flyktingar (balter, tyskar, och sovjettryssar). Dessa läger drevs dock av krigsmakten och inte av socialstyrelsen. Där fanns utländsk militär som av olika anledningar hade hamnat på svensk mark. Ett exempel är Backamo i Ljungskile, Bohuslän som var Sveriges största interneringsläger. Där internerades ett stort antal deserterade tyskar (Berglund & Sennerteg 2008:7, 40-41, Ekholm 1984:66, Smedmark & Fredriksson 1963:12).
- *Arbetskompanier för värnpliktiga med kommunist sympatier.* I dylika läger krigsplacerades svenska värnpliktiga med kommunist sympatier. Detta är inte vad man kan kalla interneringsläger, de intagna hade närmast samma rätt till fritid och permissioner som övriga värnpliktiga. De isolerades dock från övriga värnpliktiga för att försöka begränsa kommunistisk infiltration. Ett sådant läger fanns exempelvis i Öxnered utanför Vänersborg, Västergötland (Berglund & Sennerteg 2008:7, 41, Boëthius 2001:149).
- *Läger för "opålitliga utlänningar".* Civila utlänningar internerades i slutna förläggningar eftersom de betraktades som säkerhetsrisker, även sådana som vistats länge i Sverige. Sådana läger fanns exempelvis i Kusfors i Västerbotten, Tjörnarp i Skåne, Smedsbo och Långmora i Kopparbergs län. Uppskattningsvis internerades sammanlagt 3000 personer i sådana läger i samband med andra världskriget. Vilka som internerades präglades av det politiska läget (Berglund 2008, Berglund & Sennerteg 2008:8, 14-15, Åmark 2011:563-564).
- *Utländska legationers läger.* De sköttes oftast av personal från respektive land. Krampen i Västmanland är ett exempel på ett så kallat ryssläger som lydde under den sovjetiska beskickningen i Stockholm. Vägershult i Småland hyste norska och danska flyktingar och lydde under respektive regeringar men drevs däremot i svensk regi (Berglund & Sennerteg 2008:42-43, Lihammer 2006, Lundgren 2008).
- *Läger för överlevande koncentrationslägerfångar.* 30 000 före detta koncentrations- och arbetslägerfångar inhystes i olika mottagnings- och konvalescensläger åren 1945-46. När de överlevande från kon-

centrationslägren kom till Sverige användes den befintliga lägerapparatens från ovan nämnda lägerorganisation.

Den sortens läger som studerats minst är läger som Skatås, mottagningsläger för överlevande från koncentrationsläger, detta trots att så många som 30 000 flyktingar togs emot i denna typ av läger under åren 1945-46 (Byström 2012:25, Åmark 2011:592). Det fanns inte mindre än 135 mottagningsläger liknande Skatås runt om i Sverige (Gottfarb 2006:206). I Göteborg fanns det förutom Skatås ett i Bergsjön och ett i Robertshöjd. För mottagningslägren användes oftast läger som hade använts för att hysa andra grupper under kriget. Mottagandet av överlevande från koncentrationslägren var en mycket omfattande verksamhet som möjliggjordes av att Sverige redan hade en väl utbyggd lägerapparat.²³ Det var utrymnings- och civilförsvarsmyndigheten som lät uppföra anläggningen på Skatås 1944. Syftet med anläggningen var att fungera som reservbostäder för de som skulle bemanna luftvärnställningarna vid den närliggande sjön Delsjön (Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar. 1947, N:o 208²⁴). Skatås kom dock aldrig att användas i detta syfte utan kunde tas i bruk av Utlänningskommissionen då behovet av inkvartering uppstod för de från koncentrationslägren ankommande flyktingarna. Baracklägret kunde snabbt iordningställas inför deras ankomst.

Räddade från nazistiska koncentrationsläger

De överlevande som kom till Skatås var holländska och polska kvinnor. De var dock inte på Skatås samtidigt utan kom i två olika omgångar. De holländska kvinnorna kom först, i början av maj 1945 (Statens Utlänningskommision. Andra världskrigets lägerarkiv. Skatås, Vol 3 ²⁵). Dessa kvinnor anlände till Sverige med räddningsaktionen "Vita bussarna" och kom till Skatås via Malmö. Räddningsaktionen var ett samarbete mellan svenska röda korset och danska och norska regeringarna under ledning av

²³ Skatåsförläggningen hade däremot inte varit ett läger under kriget. Den bör dock ändå betraktas i detta sammanhang, framförallt ur ett byråkratiskt perspektiv.

²⁴ Hädanefter förkortat GSH 1947:208.

²⁵ Hädanefter förkortat: SUK, Skatås. Numret som anges därefter är vilken volym informationen är hämtad ur.

svenske greve Folke Bernadotte.²⁶ Genom Bernadottes förhandlingar med Heinrich Himmler kunde man genom aktionen föra drygt 20 000 människor från nazistiska koncentrationsläger till Sverige mellan mars och maj 1945. Den första delegationen avreste den 9 mars och bestod av 75 fordon och 250 personer som personal. Syftet med denna första aktion var att rädda alla danska och norska medborgare som fanns i nazistiska koncentrationsläger (Koblik 1987:123). I ett första skede inriktades aktionen just på att rädda skandinaviska fångar men den kom även att omfatta bland annat polska, franska, belgiska och holländska fångar. Av de 20 000 människor som räddades genom aktionen beräknas ungefär 40% ha varit skandinaver.

Resorna med de vita bussarna gick genom ett sönderfallande Tyskland, genom brinnande byar och städer i ruiner. Man färdades i konvoj natt och dag genom spärrade och sönderbombade vägar, under natten med släckta lyktor. Ibland gick flyglarm som tvingade chaufförer och passagerare ur bussarna för att ta skydd. Expeditionerna blev utsatta för både allierade och tyska luftangrepp och artillerield (Gottfarb 2006:152, Persson 2002:338-339). Vägen till Sverige var omtumlande på fler sätt. Många som reste med de vita bussarna förstod inte att de hade blivit befriade, många trodde att de var på väg till ett annat läger eller till avrättning. Nazisterna hade själva under slutet av kriget använt sig av fordon med röda kors uppmålade som ambulanser för att kunna ta sig fram och för att transportera fångar mellan lägren. Något som ytterligare stärkte osäkerheten var att chaufförerna i bussarna var förbjudna att tala med passagerarna. Det fanns män från Gestapo med på bussarna som skulle se till att denna order följdes. De som reste med de vita bussarna fick därför till att börja med inga klara besked om vad som skulle hända med dem. Gestapo klev av bussarna vid den tysk-danska gränsen. Ankomsten till Sverige skedde under slutet av april och början av maj 1945 (Byström 2012:24-25, Liljewall 2000:125, Koblik 1988:117ff, Persson 2002, Åberg & Gertten 2011:17, Åmark 2011:546-553).

²⁶ Initiativet var dock norskt från början. Nils Christian Ditleff vid den norska exilregeringens beskickning i Stockholm lade upp strategin och var den som uppmanade Bernadotte att resa till Berlin för förhandlingar (Schimanski 2010:51-52).

Figur 19. Snart i Sverige. Kvinnor på färjan över Öresund med de vita bussarna. Foto K.W. Gullers. ©Nordiska Museet.

Först inkvarterades de i provisoriskt iordningsställda uppsamlingslokaler i Malmö. Dessa utgjordes bland annat av Malmöhus slott, Tennisstadion i Malmö, sporthallar, skolor och dansställen. Alla tänkbara lokaler hade gjorts i ordning i all hast med sängar eller madrasser på golven för att hysa de anländande. Det var Länsstyrelsen och Civildförsvaret som hade huvudansvaret för omhändertagandet vid ankomsten, ett arbete som genomfördes tillsammans med personal från Röda Korset, lottor, sjukvårdare, poliser, soldater och representanter för olika utländska delegationer samt frivilliga. Det allra första som hände vid ankomsten var att de fick mat. Sedan följde bad och avlusning, deras kläder brändes, de fick nya kläder samt en uppsättning toalettartiklar. Det gjordes även en allmän hälsoundersökning, 100 läkare arbetade vid mottagningen. Hälsoundersökningen utgjordes av skärmbildsfotografering²⁷ samt difteri och dysenteriprov. Vid misstänkt sjukdom togs även tyfus och paratyfusprov. Därefter inhystes de ankomna i provisoriska lokaler i Malmö- och Helsingborgstrakten. Efter en till två veckor reste de som inte behövde mer omfattande vård till olika

²⁷ En slags röntgen som användes vid massundersökningar för att diagnostisera TBC.

mottagningsläger. Skatås var ett av dem (Gottfarb 2006: 200, Olsson 1995: 14, 49, Schimanski 2010, VI 1945, 19:4, Åberg & Gertten 2011).

Figur 20. Några av kvinnorna nyss anlända till Sverige med de vita bussarna. Foto K.W. Gullers. ©Nordiska Museet.

De holländska kvinnorna anlände till Skatås i början av maj 1945. I Göteborgs-Posten den 4 maj 1945 kunde man läsa om deras ankomst:

Med ordinarie persontåget från Malmö anlände i går kväll 198 holländska medborgare, huvudsakligen kvinnor men också en del barn, vilka frigivits ur interneringsläger i Mecklenburg och genom Röda Korsets försorg förts till Sverige i avbidan på hemresan till fosterlandet. I fem av spårvägens bussar fördes de omedelbart ut till barackförläggningen i Skatås vid Delsjön, där de inkvarteras. Det blir en karantänsförläggning med hänsyn till risken för att en del av dem skulle kunna vara smittoförande efter vistelsen i Tyskt interneringsläger. Allmänheten får sålunda inte komma i kontakt med dem. Alla voro vid ett strålände humör. I Malmö hade de klätts från topp till tå, och det var tydligt att de återfått känslan av att de hade ett människovärde. De flesta hade suttit i åratals i tysk fångenskap, och efter de umbäranden de där fått utstå voro de överlyckliga över att åter få leva och vara som fria människor. Inlastningen i bussarna hade ordnats mycket diskret, men det kunde inte hjälpas att en hel del folk samlades kring holländarna, när de med sitt minimala gepäck – på sin höjd ett litet paket – i handen vandrade från

tåget till bussarna. Vänliga vinkningar från Göteborgarna besvarades glatt av främlingarna som säkert inte kunde undgå att märka det delta-gande som mötte dem från skaran av åskådare [...]. (Göteborgs-Posten 4 maj 1945)

De holländska kvinnorna stannade på Skatås under sommaren 1945. Efter att de under sensommaren lämnat Skatås kom en andra grupp flyktingar, en grupp polska kvinnor. De kom inte via aktionen med de vita bussarna utan via ett flyktingmottagande arrangerat av det internationella hjälporganet UNRRA.²⁸ Detta flyktingmottagande bestod av 10 000 personer från Bergen-Belsen som den svenska regeringen tog emot via avtal med UNRRA. De kom till Sverige i juli 1945 (Byström 2012:24; Olsson 1995:27) och anlände till Skatås mellan augusti och november 1945. De skulle komma att stanna på Skatås över vintern 1945-46. De sista polska kvinnorna lämnade förläggningen i mars 1946 varefter lägret stängdes (SUK, Skatås).

Genom aktionen med de vita bussarna och via UNRRA fördes sammanlagt cirka 30 000 överlevande från koncentrationslägren till Sverige 1945. Dessa personer var av ett trettiotal olika nationaliteter. De största grupperna utgjordes av danskar, norrmän, polacker, fransmän, tyskar, holländare och belgare (Åmark 2011:551-554). Genom en uppskattning från judiska församlingen i Stockholm beräknas 8224 av dessa ha varit av judisk härkomst (Åberg & Gertten 2001:21).

På Skatås

I början rådde karantän på Skatås på grund av de sjukdomar som kvinnorna led av. Området inhägnades med staket och allmänheten förbjöds att beträda lägerområdet. Området "fridlystes" (SUK, Skatås, 1). Efter ett tag hävdes karantänen och då ändrades livet på förläggningen. Då vidtog ett förhållandevis friare liv med kontakter utanför förläggningen. Under sommaren 1945 kunde kvinnorna bland annat gå till den närliggande sjön Härlanda tjärn och bada. Olika företag, organisationer och privatpersoner kom till förläggningen och ordnade olika aktiviteter för flyktingarna, såsom musikuppvisningar, pjäser, föreläsningsverksamhet, filmvisning och dans (SUK, Skatås, 1, 2, 4, informanter SH, ÅJ, SA, SL, SJ). Även kvinnorna

²⁸ United Nations Relief and Rehabilitation Administration, hjälporganisation bildad av de allierade staterna 1943, till hjälp för krigsoffer under andra världskriget.

själva anordnade liknande tillställningar, bland annat satte de upp en kabaré som de spelade upp för de anställda i lägret (informant SL). Även folk från trakten bjöds in vid flera tillfällen och många kontakter uppstod mellan kvinnorna i lägret och människor från Göteborg. Under projektet fick vi kontakt med många människor som kunde berätta att de, eller deras föräldrar hade lärt känna kvinnorna på Skatås. Dessa informanter berättade dels att de hade gått till Skatås med förnödenheter som de ville skänka till dem; mat, läppstift och kläder, samt att de även hade börjat umgås med dem och bjudit hem dem till sig eller på utflykt runt om i staden (informant LL, BJ, UH). Men trots att karantänen hävdades var det trots allt en fråga om ett läger och lägerliv, kvinnorna fick inte gå vart de ville, när de ville. Ett individuellt liv och en riktig frihet hade de inte. Det var utan tvekan en mycket kontrollerad tillvaro.

Tiden som kvinnorna stannade på Skatås varierade men varken de holländska eller de polska kvinnorna var på Skatås någon längre tid, de flesta endast några månader. De registerkort som finns i arkivmaterialet rörande lägret anger vart kvinnorna reste då de lämnade Skatås. De flesta av de holländska kvinnorna åkte tillbaka till Holland i augusti 1945. Ett mindre antal stannade temporärt i Sverige för att arbeta eller åkte vidare till andra läger i Sverige. Vad gäller de polska kvinnorna åkte endast ett fåtal tillbaka till Polen, de flesta stannade i Sverige. Många av dem fick arbete ganska omgående. En del av dem har ett företag angivet som sin avresedestination. Andra skickades vidare till andra förläggningar i Sverige då Skatåsförläggningen stängde. De polska kvinnor som reste tillbaka till Polen fick med sig ett matpaket som skulle räcka i tio dagar (SUK, Skatås, 3, 4). Det finns en märkbar skillnad mellan de holländska och de polska kvinnorna. Medan de flesta av de holländska kvinnorna reste till Holland direkt efter Skatås stannade betydligt fler av de polska kvar i Sverige. Förklaringen är att de polska kvinnorna fick flyktingstatus under vintern 1945-46, något som de holländska aldrig fick. De betraktades hela tiden som repatriandi. Repatriandistatusen innebar att de skulle återvända till sina hemländer så snart de var i stånd till det. Från början gällde detta både de som kom med de vita bussarna och UNRRA-aktionen. De var samtliga inbjudna till Sverige för vård och återhämtning, men skulle sedan åka tillbaka till sina hemländer. Detta skulle dock komma att ändras vad gällde UNRRA-aktionen (Gottfarb 2006:24, 287, Liljewall 2000:127). Det var inte speciellt svårt att få arbete för de som temporärt eller permanent stannade i Sverige efter tiden på Skatås. Den svenska industrin hade gått oskadad genom kriget

och det rådde brist på arbetskraft. Kuratorerna i lägren hade i uppgift att hjälpa flyktingarna att skaffa sig inkomster genom arbete.

Figur 21. Flygbild över Skatås-förläggningen (1969). Bilden är tagen ett antal år efter flyktingförläggningens tid men inga ombyggnationer har skett vid den här tiden varför bilden ändå motsvarar Skatås under förläggningstiden. ©Göteborgs Stad. Stadsbyggnadskontorets arkiv.

Utplacering i arbete kunde ske på flera sätt. Man kunde få dagspermission från sin förläggning där man då fortfarande bodde kvar, eller man kunde få en så kallad enskild placering och då skrevs man ut från förläggningen (Byström 2012:73ff, Gottfarb 2006:210, 262, Olsson 1995). På Skatås fanns en arbetsförmedling i syfte att förmedla kontakter med företag (SUK lägerarkiv. Poliskommissarie Folke Brinkhoffs arkiv. Vol 9²⁹). Den svenska staten var mån om att dessa människor skulle komma ut i arbete. Historikern Lars Olsson har argumenterat för att svenska staten såg dessa människor som en arbetskraftsresurs. Han menar att de utnyttjades som arbetskraft på ett sätt som är anmärkningsvärt. De fick utföra hårda och oattraktiva arbeten inom framför allt jordbruksnäringen. Bland annat arbetade polska överlevanden på betfälten i Skåne och inkvarterades i vad som faktiskt kallades för ”arbetsläger”. Flyktingarna sågs som en välkommen arbetskraftsreserv då folkhemsbygget skulle återupptas efter andra världskriget (Olsson 1995).

En del av kvinnorna på Skatås kunde efter förvånansvärt kort tid lämna förläggningen för att gå ut i arbete i Sverige eller åka tillbaka till sitt hemland. För de flesta överlevande fanns dock ingen anhörig och inget hem att återvända till. Andra blev kvar på svenska sjukhus och konvalescenthem i Sverige under flera år. En del överlevde inte. På judiska begravningsplatsen i Göteborg finns ett tjugotal gravar samlade på ett ställe över människor som avlidit under sommaren 1945. Dessa kan antas vara människor som räddats till Sverige men som inte överlevt.

De sista kvinnorna lämnade förläggningen i mars 1946 (SUK, Skatås, 3), men det skulle komma att bli en sista fas av användande på Skatås innan förläggningen slutgiltigen lades ner. Hösten 1946 blev Skatåsanläggningen elevhem för unga normän som gick i yrkesskola. På Skatås ordnades en snickarkurs i Länsarbetsnämndens regi. Efter detta avvecklades förläggningen (SUK, Skatås, 1-2). År 1947 sålde Kronan genom kungliga civilförsvarsstyrelsen anläggningen till Göteborgs stad. De dokument som upprättades inför och vid försäljningen ger viktig information, framförallt om själva den fysiska anläggningen.

Skatåslägrer, som nu är till salu och äges av Kronan genom Kungl. Civilförsvarsstyrelsen, är sedan en tid tillbaka utrymt och användes senast

²⁹ Hädanefter förkortat: SUK, Brinkhoff, 9.

för yrkesutbildning av norska ynglingar. Det uppfördes under år 1944 av statens utrymningskommission. Norrmännen utförde en del förbättringsarbeten å byggnaderna, vilka äro i gott stånd. De bestå av 23 vinterbonade paviljonger, matsal, bastu och ekonomibygnader, utförde enligt s.k. blocksystem. Tjugoen av paviljongerna kunna omedelbart användas till bostäder med plats för 168 sängar. Ordnas de i 'över- och undersängar', kan antalet platser avsevärt ökas. Matsalen rymmer 280 personer och är sammanbyggd med kökslokalerna. (GSH 1947, 208)

Figur 22. Skatås i början av 1950-talet. Fastighetskontoret i Göteborgs arkiv (K2 C:5). Fotograf okänd.

Det var Fastighetskontoret i Göteborgs stad som köpte Skatåsanläggningen av Kronan och civilförvarsstyrelsen. Redan när Göteborgs stad köpte förläggningen fanns planer på att göra Skatås till en friluftsanläggning liknande den som finns idag. Skatås är idag centra för göteborgarnas populäraste friluftsområde, en anläggning med en mycket speciell historia.

Efter den här presentationen av fallstudiernas platser och kontexter kommer jag i nästa del övergå till att analysera de samtidsarkeologiska undersökningar som gjorts av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Detta kommer att göras genom en komponentanalys, där fyra utvalda komponenter kommer att användas för att diskutera avhandlingens frågeställningar.

Del IV
Samtidsarkeologiska
komponenter

Jag har valt att arbeta utifrån en komponentanalys för att besvara avhandlingens frågeställningar. Analysmetoden innebär att ett antal komponenter plockas ut och separeras ur en helhet, i syfte att förklara ett större sammanhang. Metoden möjliggör både att begränsa avhandlingens omfattning och att skapa en tydlig analysstruktur. I föreliggande del kommer avhandlingens fallstudier, Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen att belysas och analyseras utifrån fyra utvalda komponenter vilka jag ser som bärande för ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Jag vill betona att de urval av komponenter som gjorts i avhandlingen och de aspekter jag valt att betona inom ramarna för komponenterna inte innebär att jag utesluter andra komponenter som bärande och viktiga. Återigen, det är ett urval för att möjliggöra studiens genomförande. Jag har valt att analysera samtidsarkeologi utifrån följande fyra komponenter:

1. Arkeologiska metoder
2. Samtidsarkeologi och community archaeology
3. Samtidsarkeologi som tvärvetenskap
4. Fyndmaterialet

En komponentanalys är vad man kan kalla för en separerande metod. Det är dock viktigt att betona att metoden även syftar till att betrakta de separerade delarna som delar av en helhet – i det här fallet samtidsarkeologi. Jag betraktar således de fyra komponenterna som sammanlänkade. Varje enskild komponent är beroende av alla eller någon av de andra komponenterna för att fylla sin funktion. Jag kommer därför inte bara att analysera komponenterna som separata enheter utan även peka på deras inbördes relationer. Den ordning jag kommer att behandla komponenterna i är inte heller slumpvis vald. Flera metoder och källmaterial kommer att diskuteras. Min utgångspunkt är dock arkeologisk, därför inleds och avslutas komponentanalysen med det särpräglade arkeologiska, de arkeologiska metoderna och de arkeologiska fynden. Jag kommer vid analysen av den första komponenten att diskutera de arkeologiska metoder som användes vid undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. De arkeologiska metoderna kommer att diskuteras utifrån begreppen; inventering, utgrävning och dokumentation. Den andra komponenten behandlar konceptet community archaeology och innefattar samtidsarkeologins publika potential. De arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen genomfördes tillsammans med aktuella intressegrupper. Jag kommer i detta kapitel att diskutera konceptet community archaeology, hur de aktuella

undersökningarna genomfördes med inspiration från detta koncept och vad ett sådant arbetssätt bidrar med för resultat. Den tredje komponenten innefattar andra slags metoder och källmaterial som kan vara aktuella vid en samtidsarkeologisk undersökning; det skriftliga och muntliga källmaterialet. Komponenterna innefattar hur man som arkeolog kan konsultera detta källmaterial och vad det ger för resultat. Slutligen diskuteras såsom den fjärde komponenten det arkeologiska fyndmaterialet.

Det föreligger en del upprepningar i kapitlen. Bland annat nämns den inledande inventeringen av Ramneskärsparken som gjordes tillsammans med en av huvudinformerarna i projektet under komponenterna 1, 2 och 3. Detta upplägg har gjorts för att skapa förståelse för läsaren i de fall kapitlen läses separat. Det är även en följd av att komponenterna är inbördes sammanlänkade. Upplägget av samtliga komponenter kommer att vara disponerade på samma sätt vilket innebär att jag inledningsvis presenterar vad jag innefattar i den aktuella komponenten, därefter appliceras detta på fallstudierna. Ytterligare information om fallstudierna finns i de publikationer som gjordes i de respektive projekten. Där finns bland annat en komplett redogörelse av fyndmaterialet (Persson, 2006, 2009, 2011).

Fallstudierna består av de samtidsarkeologiska projekten kring festplatsen Ramneskärsparken och mottagningslägret Skatås. Projekten har ett flertal likheter men också avgörande skillnader. Syftet med båda projekten kan dock sägas vara liknande då det bestod i att undersöka dessa platser och kontexter med samtidsarkeologiska metoder. Båda projekten innefattar arkeologiska undersökningar genomförda med lokala intressegrupper och ett samspel med skriftligt och muntligt källmaterial. Kontexter, metoder och tillgängligt material skiljer sig dock åt i flera väsentliga aspekter. Detta ger intressanta möjligheter till jämförelser av resultaten.

8. Arkeologiska metoder

Inledning

Att gräva ut sentida sammanhang skiljer sig inte väsentligt från arkeologiska undersökningar av förhistoriska kontexter. Det handlar även här om att gräva fram ett material, tolka detsamma och ställa frågor till det (Schofield 2005:34). Det finns dock ett antal grundförutsättningar som skiljer sig åt mellan undersökningar av förhistoriska respektive samtida kontexter. En av dessa grundförutsättningar är att de lämningar som omfattas av den samtidsarkeologiska intressesfären inte har fornlämningsstatus och omfattas av Kulturmiljölagen. Enligt lagen gäller år 1850 som främre tidsgräns för att en lämning skall omfattas av lagligt skydd. Detta ställer samtidsarkeologiska lämningar utanför lagskyddet. I förlängningen innebär det att samtidsarkeologiska kontexter endast mycket sällan behandlas av den uppdragsarkeologiska verksamheten och istället främst är aktuella i forsknings-sammanhang. Skillnaden mellan uppdragsarkeologiska projekt respektive forskningsprojekt visar sig bland annat genom skilda resurser, tidsschema och bemanning samt en ökad frihet i utförandet (för diskussion kring samtidsarkeologi och uppdragsarkeologi se Rosén 2008). Mitt syfte är inte att argumentera för att samtidsarkeologiska lämningar borde täckas av kulturmiljölagen, det är en annan fråga. Det jag vill framhålla är de delvis skilda förutsättningar som föreligger vid samtidsarkeologiska undersökningar och hur detta kan påverka valet av undersökningsmetoder. En följd av uteslutandet ur lagskyddet är att grävstillstånd inte behöver sökas hos Länsstyrelsen vid samtidsarkeologiska undersökningar eftersom dessa undersökningar inte innebär ett ingrepp i en registrerad fornlämning. Något som däremot behövs är ett godkännande från aktuell fastighetsägare. Skall metalldetektor användas behöver givetvis tillstånd för detta sökas hos Länsstyrelsen.

En annan grundförutsättning är att det är det översta lagret av landskapet som undersöks, det som annars tas bort före utgrävning och betraktas som recent och inaktuellt för arkeologisk undersökning. Inte sällan visas de övre lagren på plankartorna som "tomma" vid undersökningar av äldre kontexter (Matthews 1998:157). På vilket djup den materiella kulturen av intresse påträffas skiljer sig således åt. Den samtidsarkeologiska tidshorisonen ligger vanligtvis 0-20 centimeter ner i jorden.

Landskapet består av olika tidsdimensioner som är närvarande samtidigt och som tillsammans präglar vår upplevelse av det. Denna upplevelse kan ge en känsla av att befinna sig i det förflutna och i nuet samtidigt (Gustafsson 2002:31 och däri anförd litteratur, Saltzman & Svensson 1997:11 och där anförd litteratur). Att ge landskapet ett både stratigrafiskt och tidsmässigt slut skapar en märklig arkeologisk landskapsbild. Detta kapitel handlar om hur man med arkeologiska metoder kan ta sig an detta översta lager i landskapet. I kapitlet kommer jag att diskutera vilka arkeologiska metoder som användes vid de för avhandlingen aktuella projekten och hur själva utgrävningarna genomfördes. I senare kapitel kommer jag att behandla vilka andra metoder och källmaterial som kan samspela med de arkeologiska och materiella i samtidsarkeologiska projekt.

De arkeologiska metoder som diskuteras i detta kapitel har således en tyngdpunkt mot den grävande aspekten av den arkeologiska metoden. En arkeologisk undersökning kan dock göras på många sätt där den bärande beståndsdelen är studiet av det materiella, så även inom samtidsarkeologi. Flera samtidsarkeologiska undersökningar grundar sig inte i en arkeologisk undersökning i form av utgrävning utan andra metoder för att analysera det materiella (exempelvis Buchli 1999, Buchli & Lucas 2001, McWilliams 2013). Jag har dock valt att utgå ifrån mer traditionella arkeologiska metoder. Detta grundar sig i att jag ser utgrävningssituationen som en viktig arena för samtidsarkeologins publika potential, samt att denna arkeologimetodiskt mer traditionella del tidigare inte problematiserats i någon större utsträckning inom samtidsarkeologin. Metodfrågor har som tidigare påpekats överhuvudtaget inte diskuterats i någon större omfattning tidigare inom det samtidsarkeologiska forskningsområdet (med undantag för exempelvis Harrison & Schofield 2010, McWilliams 2013, Pétursdóttir 2013b). Även om jag vad gäller de arkeologiska metoderna sätter fokus på utgrävning av mer traditionellt slag vill jag betona att jag ser arkeologiska metoder i stort som en premiss för att studera samtiden med ett arkeologiskt perspektiv. Jag ser inte utgrävningen som en förutsättning för detta, men som en lämplig metod i de sammanhang som behandlas i avhandlingen.

Det har riktats kritik mot vad som sägs vara undermålig fältarkeologisk metod vid ett antal samtidsarkeologiska undersökningar (Petersson 2011). Ur ett uppdragsarkeologiskt perspektiv kan jag ställa mig bakom en del av denna kritik. Det är dock viktigt att komma ihåg att den samlade metoden och även syftet med samtidsarkeologiska projekt oftast skiljer sig väsentligt från uppdragsarkeologin. Väl avvägda arkeologiska metoder är givetvis av

största vikt även vid samtidsarkeologiska projekt. Det väsentliga är även här att metoderna anpassas efter de kontexter och frågeställningar som föreligger i det aktuella projektet. Samtidsarkeologi kan genomföras med mycket noggranna traditionella arkeologiska metoder som exempelvis vid den minutiösa arkeologiska undersökningen av en Ford Transit (Bailey et al. 2009). Traditionella metoder kan dock även leda till absurda, och i förlängningen ointressanta, resultat (Burström 2007:102).

Förutsättningarna för de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärs-parken och Skatåsfröläggningen skiljer sig åt på flera sätt. Ramneskärs-parken är en plats som vid den arkeologiska undersökningen varit övergiven sedan över femtio år tillbaka. Dessutom var de enda materiella resterna ovan jord från den aktuella användningsfasen grundstenarna till dansbanan. Skatås däremot är på inga sätt en övergiven plats, den besöks av tusentals människor varje dag. Delar av de materiella lämningar undersökningen berörde finns dessutom fortfarande kvar. Flera av de byggnader fröläggningen bestod av finns kvar på platsen och är fortfarande i bruk. Detta ser jag som en av de metodologiska utmaningarna inom samtidsarkeologin, att utveckla metoder för att undersöka både övergivna och icke övergivna platser och dylik materiell kultur. Jag kommer i detta kapitel att diskutera vilka arkeologiska fältmetoder som användes vid de arkeologiska undersökningar som avhandlingen berör. Metoderna som beskrivs är till största del praxis inom arkeologin generellt. Däremot har de använts på delvis nya sätt i det aktuella sammanhanget.

Metoder

Trots att grundförutsättningarna på olika sätt skiljer sig åt mellan förhistoriska, historiska och samtidsarkeologiska kontexter är det egentligen få skillnader i vilka metoder som kan användas för att undersöka kontexter från det närliggande förflutna jämfört med äldre. De olika metoder jag kommer att diskutera mina fallstudier utifrån är följande:

- Inventering
- Utgrävning
- Dokumentation

Precis som vid arkeologiska undersökningar av förhistoriska kontexter är även den inventerande delen av undersökningen viktig. Inventering är en nödvändig början för att lära känna en plats och för att inventera statusen på den lämning som skall undersökas. Vanligtvis föregås inventeringen av att de tillgängliga bakgrundsuppgifterna för det aktuella området genomgås, såsom FMIS, kartor, och arkivdokument för att skapa sig en bakgrund till det för inventeringen aktuella området. Det gjordes även i föreliggande fall, men det som framför allt låg till grund för inventeringarna var muntliga uppgifter. I Ramneskärssparkens fall var dessa uppgifter de enda som gjorde det möjligt att lokalisera platsen överhuvudtaget eftersom festplatsen inte finns med på varken foton eller kartor. Lokaliseringen av Skatås-förläggningen var av förklarliga skäl okomplicerad. Båda undersökningarna inleddes med en inventering av det aktuella området samt den närliggande terrängen. Inventeringen låg i båda fall till grund för planeringen av den arkeologiska undersökningen. Båda platserna var således kända platser, med kända lägen i landskapet. Det kan dock även inom samtidsarkeologi vara aktuellt att undersöka en kontext där platsen inte är känd. Arkeologen Charles Orser har föreslagit tre olika sätt att fastställa platsen för lokaler från historisk tid: genom att använda kartor, foton och skriftliga källor, genom fältinventering samt genom olika metoder där förhållandena under markytan undersöks utan egentlig arkeologisk undersökning som t.ex. med metalldetektor, markradar eller fosfatanalys (Orser 2004:154-168). Rörande samtidsarkeologiska förhållanden vill jag lägga till muntliga uppgifter som en av de absolut viktigaste källorna till denna slags information.

Vad gäller dokumentationsmetodik finns flera avgörande skillnader i jämförelse med undersökningar av äldre kontexter. Med detta syftar jag främst på dokumentationen av de muntliga uppgifter som inkom i samband med projekten, främst under fältsituationen. Det finns ingen praxis i hur detta arbetssätt kan anpassas till arkeologisk fältdokumentation. Även den här delen av ett samtidsarkeologiskt projekt skall dokumenteras, avrapporteras och arkiveras. Jag har i båda projekten arbetat med grävdagböcker, där även de muntliga uppgifterna har nedtecknats. Jag kommer att återkomma till den här delen av dokumentationen under komponenten samtidsarkeologi som tvärvetenskap.

Den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken

Den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken genomfördes under åtta dagar i september 2005. Fältpersonalen bestod av två arkeologer. Undersökningen genomfördes inom ramarna för projektet ”Modernitet och materialitet – sentida kulturarv med arkeologisk blick” (appendix 1).

Inventering

Inventering av området för Ramneskärsparken gjordes i flera omgångar under projektets gång. Den första inventeringen gjordes under projektets planeringsfas. Syftet med den första inventeringen var trefaldigt; att lokalisera platsen i fråga, undersöka i vilken utsträckning det fanns spår kvar av festplatsen ovan jord, samt för att ta reda på förutsättningarna för en arkeologisk undersökning av platsen. Den första inventeringen låg således till grund för planeringen av projektet. Inventeringen gjordes tillsammans med en av huvudinformaterna i projektet, vilket var en förutsättning för att överhuvudtaget hitta platsen. Ramneskärsparken finns inte upptagen på några kartor som uppger var festplatsen en gång låg. Vid detta första besök var området täckt av tät sly och inledningsvis syntes inget som kunde tyda på att detta en gång i tiden var platsen för en relativt stor festplats. Efter en stund påträffades däremot grundstenarna till dansbanan. Förutom ganska rikliga mängder glasskärvor samt hela eller delar av glasflaskor runt om i terrängen påträffades inga övriga lämningar eller strukturer efter festplatsen genom okulär besiktning i det här skedet. Efter den första inventeringen röjdes den sly som täckte området bort. Sedan ominventerades området med ytterligare informanter. Denna andra inventering låg till grund för planeringen av den arkeologiska undersökningen. Inga fler synliga strukturer påträffades denna gång, men efter att marken röjts på sly och det blev lättare att orientera sig i området kunde informanterna peka ut platser där olika byggnader hade stått och platser där olika aktiviteter hade ägt rum. Utifrån detta valdes därefter platserna för de provgropar som gjordes under utgrävningen. Informanterna styrde på detta sätt utgrävningen genom deras tolkning av området. Eftersom det inte finns några foton eller kartor som visar festplatsen kom dessa uppgifter att vara de bakgrundsuppgifter som låg till grund för upplägget av utgrävningen.

Figur 23. Tittade man riktigt noga fanns det spår kvar efter Ramneskärssparken. Foto: Maria Persson.

Figur 24. Dansbanans utsträckning framträdde tydligt efter rövning. Foto: Linda Andersson.

Inventeringen tillsammans med de informanter som kände till Ramneskärsparken var följaktligen avgörande för både planeringen och genomförandet av undersökningen.

Utgrävning

Den arkeologiska undersökningen gjordes för hand, i form av provgropar på 1x1 meter. Sammanlagt nio provgropar grävdes. Utgrävningen gjordes i lager och det fyndförande lagret låg på 0-0,15 meters djup över hela området. Förutom utgrävning genom provgropar avsöktes även större delar av undersökningsområdet med metalldetektor. Detta gjordes i flera omgångar. Jämfört med då metalldetektor används på andra sentida platser kunde man här med ganska stor sannolikhet ana redan i förväg att utslagen skulle ha med det aktuella undersökningsobjektet att göra. Platsen för Ramneskärsparken har tidigare varit utmark för gårdarna i närheten. Marken anges vid uppteckningen för laga skifte som avrösningsjord, det vill säga ej odlingsbar. Inga byggnader såsom torp eller liknande finns upptaget på de historiska kartorna (lantmäterikarta, Utby by Laga skifte 1840). Efter Ramneskärsparkens dagar har marken använts som betesmark av fastighetsägaren. I linje med detta kan det med sannolikhet sägas att platsen endast har en egentlig brukningsfas förutom som utmark, nämligen den för Ramneskärsparken. Följaktligen kunde den påträffade materiella kulturen härledas till undersökningsobjektet. Jämfört med metalldetektorundersökningar av förhistoriska kontexter används inget filter för att sälla bort föremål av oädla metaller, utan alla utslag betraktades som av intresse. Vid undersökningen av Ramneskärsparken fungerade det därför bra med metalldetektoravsökning, vilket det inte skulle komma att göra på Skatås. De föremål som hade gett metalldetektorindikationer grävdes upp och de flesta av dessa skulle visa sig vara kapsyler av olika slag samt järnföremål, främst spik.

Att det endast finns en känd brukningsfas av området bestyrktes även av lagerföljden som bestod av ett kulturlager. Stratigrafin utgjordes av förna, kulturlager från aktuell fas samt opåverkad jord.

Undersökta ytor

Den arkeologiska undersökningen koncentrerades till tre ytor inom det cirka 2000 m² stora område som utgjorde festplatsen Ramneskärsparken; *kiosken*, *skjutbanan* och *dansbanan*. Förutom dessa tre aktivitetsytor fanns

ytterligare några platser som kunde identifieras; entrén och ”pokerhällen”. Samtliga dessa aktivitetsytor bekräftades av muntliga uppgifter.

Jag har valt att kalla dessa olika platser för aktivitetsytor men flera av dem kan även betraktas som anläggningar. De grävdes dock inte ut som sådana, metoden gick ut på att göra meterrutor i dessa aktivitetsytor. Två av dem, skjutbanan och pokerhällen kunde inte fastställas genom arkeologiska metoder. Samtliga ytor framkommer på översiktsplanen, figur 27.

Figur 25.
Avsökning med
metalldetektor
runt dansbanan.
Foto: Linda
Andersson.

Dansbanan

Lämningen utgörs idag av 27 cirkellagda stenblock som utgjorde grunden till dansbanan. Stenarnas storlek varierar mellan cirka 0,5 x 0,5 till 0,5 x 1 meter stora block. Somliga av stenarna var uppallade ovanpå varandra för att plana ut dansbanan eftersom terrängen är svagt lutande från söder mot norr. Stenarna som på ytan såg ut att vara lagda direkt på marken visade sig vara ordentligt förankrade och i sin tur uppallade av mindre stenar under markytan för att förstärka konstruktionen. En del dansbanor byggdes upp säsongsvist, men Ramneskärssparkens dansbana var av allt att döma byggd för att stå längre än över en sommar, och var snarare ämnad som en permanent konstruktion. Den cirkelrunda lämningen är cirka 14 meter i diameter. Inom och strax utanför lämningen togs sex provgropar upp. Dansbanan betraktades som festplatsens medelpunkt av de som varit där då det begav sig. Den arkeologiska undersökningen genomfördes tillsammans med människor från den lokala intressegrupp som ingick i projektet. De som

medverkade i projektet och som var med och grävde fick själva välja placeringen av sina provgropar. De flesta valde platsen för dansbanan och därför kom provgroparna att koncentreras dit. De flesta fynden som gjordes under utgrävningen påträffades därför i dessa schakt. Speciellt den provgrop (pg 9) som togs upp i dansbanans södra kant visade sig innehållsrik. Denna plats kan tolkas som den plats där man stod och tittade på de som dansade när man inte dansade själv. Marken där dansbanan stod lutar och det var på denna plats man kunde stå och se in på dansbanan, över räcket. I den västra sidan av dansbanan var musikernas taktäckta utbyggnad belägen och ingången till dansbanan var på den östra sidan (muntlig uppgift RK). Den södra och sydöstra sidan av platsen för dansbanan består av en plan yta varifrån man bör ha haft god insyn på dansbanan (se översiktsplan figur 28). Det är lätt att se framför sig hur ungdomarna stod där, någon tappade exempelvis den kam som behandlas i fyndkapitlet och som påträffades i pg 9. I provgropen bakom dansbanans musikpaviljong (pg 5) påträffades rester av glödlampor och en tillbucklad strålkastare. Ytan tolkades som en undanskymd plats, men marken skvallrade dock inte om några speciella aktiviteter.

Kioskområdet

På festplatsen fanns en kiosk där bakverk, korv, smörgåsar och alkoholfria drycker såldes. Kiosken bemannades av kvinnorna i föreningen (informant MBM). När den arkeologiska undersökningen började fanns inga synliga rester efter denna byggnad. Med hjälp av människors minnen och berättelser tillsammans med arkeologiska metoder kunde däremot platsen och utsträckningen av kiosken fastställas. Två provgropar (pg 6 & 7) togs upp i det område där muntliga uppgifter angav att kiosken skulle ha varit placerad. En större ansamling kapsyler påträffades i de två provgroparna. Det skulle visa sig att dessa provgropar togs upp i vad som var området framför, strax väster om kiosken. Dessa fynd var tydliga indikationer på kioskens placering, en liknande ansamling av kapsyler påträffades ingen annanstans under utgrävningen. Några meter öster om pg 6 och 7 var marken synbart utjämnad och tre flata stenar, ca 0,3-0,6 meter stora, påträffades i den norra delen av den utjämnade ytan där marken sluttar något. Troligtvis har dessa stenar pallat upp kiosken på den sida där marken lutade. Stenarna och den utjämnade markytan har varit grunden för kioskbyggnaden. Kiosken var en cirka 8x3 meter stor byggnad. Utsträckningen

kunde bestämmas genom en kombination av terrängen, fynd och människors minnen.

Skjutbanan

Alla festplatser av rang hade en skjutbana och detta var även ett viktigt inslag i Ramneskärs parkens nöjesutbud. Priser utdelades ofta i form av mindre pokaler. Skjutbanan utgjordes av en avskjutningsplats i form av en hög träbänk. Därifrån sköt man med luftgevär mot måltavlor fastsatta på träd i södra kanten av festplatsen (informant BJ). Idag syns inga spår av denna aktivitet. Genom muntliga berättelser och minnen kunde ett ungefärligt område för skjutbanan ringas in (se avgränsningar på översiktsplan figur 27). Hela skjutbaneområdet avsöktes med metalldetektor. Utslagen visade sig uteslutande bestå av kapsyler. Även en provgrop (pg 8) togs upp inom skjutbaneområdet, men endast kapsyler och glasbitar påträffades. Platsen för skjutbanan skulle inte komma att kunna beläggas genom arkeologiska fynd. Bänken man sköt ifrån var en portabel bänk och måltavlorna hängdes upp på träden. Att detta inte skulle ha lämnat några spår efter sig var rimligt. Det vi däremot förväntade oss att hitta och kunna fastställa skjutbanans placering utifrån var rester av de luftgevärspilar som avlossades (muntlig uppgift BJ). Skjutbanan har ändå tagits med eftersom de muntliga uppgifterna var helt eniga om var den var placerad. Det skulle även visa sig finnas en förklaring till varför inga fynd gjordes som jag kommer att återkomma till under komponenten fyndmaterialet.

Figur 26.
Fastighetsägarna och
arkeolog Linda
Andersson på platsen
för Ramneskärs-
parkens skjutbana.
Foto: Maria Persson.

Övriga platser på festområdet

Förutom de tre platser som undersökningen koncentrerades till kunde två övriga aktivitetsytor fastställas genom muntliga uppgifter. Den ena av dessa platser var entrén till festplatsen. Lokalisering av den bestämdes genom flera människors minne av ett stort träd som stod alldeles bredvid entrén (muntlig uppgift BO). Stubben efter detta träd återfanns. Inga fynd av konstruktioner eller utslag av metalldetektor kunde göras på denna plats. Platsen kunde däremot bekräftas genom ett foto där det går att orientera sig i terrängen och därigenom känna igen entréplatsen (figur 5). Den andra aktivitetsyta som kunde lokaliseras genom muntliga berättelser var den ”pokerhäll” som användes för kortspel, i närheten av entrén (informant BE). Pokerhällen var en bergklack strax utanför festplatsområdet. Där kunde man vara i festplatsens omedelbara närhet, men istället roa sig med kortspel som en del kanske tyckte var mer intressant än att dansa. Eftersom man spelade kort utanför parkens ljuskällor och kanske även under inflytande av rusdrycker förväntade vi oss att hitta bortspelade mynt. Området avsåktes med metalldetektor men inga fynd gjordes. Detta skulle visa sig ha samma förklaring som frånvaron av luftgevärspilar från skjutbanan.

Dokumentation

Dokumentationen av utgrävningen av Ramneskärsparken skedde genom fältdagböcker, provgroppsbeskrivningar, kamera samt totalstation. I fältdagboken nedtecknades olika typer av iakttagelser. Den publicerades även i rapporten och fungerade på så sätt som en del av den officiella dokumentationen (Persson 2006). I fältdagboken nedtecknades bland annat de olika berättelser som deltagare i projektet delgav under utgrävningens gång. I fältdagboken nedtecknades även exempelvis väderförhållanden, besöksantal, iakttagelser kring platsen i sig och själva utgrävningen. Utgrävningseenheterna dokumenterades genom provgroppsbeskrivningar. I dessa angavs enhetens nummer, ungefärlig lokalisering, jordförhållanden, fynddjup, fynd, vem som grävde enheten samt övriga iakttagelser. Fyndbeskrivningar och fyndlistor gjordes efter fältfasen. I fält sorterades fynd utefter grävenhet, beskrevs i provgroppsbeskrivningarna och fotograferades per provgrop. Fotodokumentation gjordes genom hela utgrävningssfasen. Kamera användes för att dokumentera konstruktioner, fynd, miljöer, de människor som deltog i projektet samt själva utgrävningssarbetet eftersom detta var av intresse i sig. Foton registrerades enligt fotolistor.

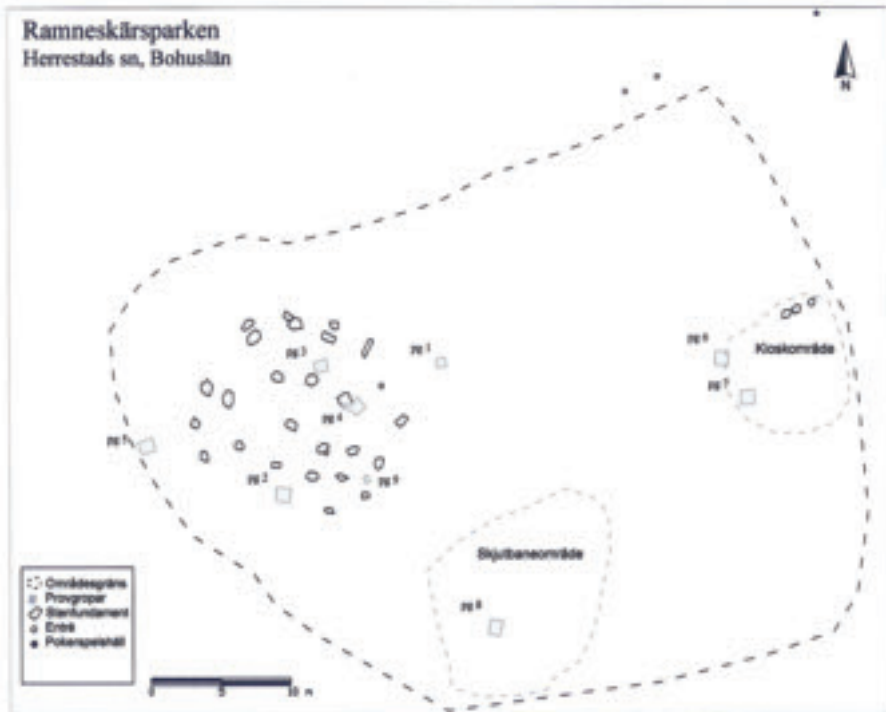
Den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken dokumenterades även med totalstation. Det som dokumenterades genom digitala inmätningar kan sammanfattas som:

- Provgroparnas placering
- Dansbanans grundstenar
- Den estimerade utsträckningen av det staket som omgärdade festplatsen
- Det estimerade skjutbaneområdet
- Det estimerade kioskområdet samt kioskens grundstenar
- Platsen för entrén och pokerspelshällen

Som framkommit ovan kunde de olika aktivitetsytorna på Ramneskärs-parken fastställas genom en kombination av människors berättelser och minnen samt genom arkeologisk undersökning. De digitala inmätningarna gör det möjligt att visa dessa olika företeelser på samma bild. I första hand möjliggör det att dokumentera själva utgrävningsarbetet med placeringen av provgroparna samt övriga eventuella strukturer och iakttagelser. Dessa inmätningar möjliggör även att påvisa relationer som inte är möjliga att överblicka med blotta ögat men som bidrar till förståelse av platsen. Att använda sig av totalstation är praxis inom all arkeologi och på inget sätt unikt för samtidsarkeologi. Det jag vill understryka är den stora behållning sådan dokumentationsteknik har *även* då det rör sig om sentida kontexter.

Vid den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken gav dokumentationsmetoden möjlighet att skapa en bild av en sentida plats som inte finns på bild. Förutom ett foto föreställande två män stående vid entrén till festplatsen finns inga kända foton från Ramneskärsparken. Festplatsen är inte heller med på någon av de kartor som finns över området. Den digitala bilden från inmätningarna vid undersökningen är därför den enda bild som idag kan visa Ramneskärsparken. Även detta förhållande gäller givetvis även förhistoriska undersökningar, metoden är idag standard inom arkeologin. Då det kommer till samtidsarkeologi däremot är förhållandena annorlunda. De flesta sentida miljöer finns med på foton och/eller kartor i någon utsträckning. Detta är även ett välkänt argument för att inte behöva göra arkeologiska undersökningar av liknande platser, att de redan är väldokumenterade. Så är dock inte alltid fallet. De digitala inmätningarna av Ramneskärsparken gav i detta fall den enda möjligheten att visualisera och dokumentera festplatsen. Jämfört med Skatåsförläggningen är utgrävnings-

planen den enda bild som finns tillgänglig där hela anläggningen framträder. Den är delvis skapad genom tolkningar grundade i människors minnen av platsen. Översiktsplanen är därför ett viktigt och bestående resultat av den arkeologiska undersökningen.

Figur 27. Översiktsplan över undersökningsområde Ramneskärsparken. Provgropar markerade. Inmätning och bearbetning: Linda Andersson.

Den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen

Den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen genomfördes under tio dagar i maj 2008. Fältpersonalen bestod av tre arkeologer samt nio studenter från masterkursen ”Kulturarv och modernitet” vid Göteborgs universitet. Undersökningen genomfördes inom ramarna för projektet ”Från vita bussar till friluftsliv. Skatås, en motionsanläggning med historia” (appendix 2).

Inventering

Den arkeologiska undersökningen på Skatås inleddes med en inventering och digital kartering av det område som 1945 omfattade Skatåsförläggningen. Hela ytan befinner sig idag inom området för den moderna motionsanläggningen Skatås. Jämfört med den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken rådde andra grundförutsättningar på Skatås. Det som framförallt skiljer sig åt mellan de två lokalerna är att på Skatås var platsen och delar av den materiella kontext som skulle undersökas fortfarande kvar om än förändrad. Förläggningen bestod av sammanlagt cirka 30 byggnader inräknat bostadsbaracker, matsal, sanitetsbyggnader och diverse förrådsbyggnader. Idag finns ungefär hälften av dessa byggnader kvar och är fortfarande i bruk. En del av byggnaderna står in-situ och är förhållandevis oförändrade medan andra är ombyggda och flyttade. Den inventering som inledde Skatåsundersökningen bestod i att inventera dagens byggnadsbestånd och övrig terräng samt hur det såg ut på de platser där byggnader från förläggningstiden är borttagna. Som bakgrund till detta kunde den karta som upprättades över förläggningen då den såldes av Kronan till Göteborgs stad användas (figur 64) samt ett äldre om än inte samtida flygfoto (figur 21). Kartan och flygfotot digitaliserades och kunde jämföras med nutida Skatås i fält. Förutom själva byggnaderna inventerades även andra strukturer på området såsom vägar och gångvägar, trädbestånd samt den närliggande omgivningen och jämfördes med de äldre bilderna. Mycket hade förändrats under de år som gått, framför allt på grund av att platsen ändrat användningsområde. Att få kunskap om dessa äldre förhållanden vad gällde byggnadsbestånd och markanvändning var viktigt för att tolka det dåtida bruket av platsen. Den inledande inventeringen gjordes således för att se vad som fanns kvar av Skatåsförläggningen, vad som var borttaget och vad som var flyttat, samt hur dessa förhållanden

förhöll sig till senare byggnationer såsom exempelvis den moderna motionsanläggningen. Inventeringen syftade därmed till att kunna orientera sig på platsen.

Figur 28. Äldre kartmaterial och flygfoton digitaliserades och kunde i fält jämföras med nutida Skatås. Foto: Maria Persson.

Förutom detta inventerades även själva markförhållandena. Skatås var en mycket speciell plats att göra en arkeologisk undersökning på. Den tidshorisont som var av intresse var kort, mindre än ett år och platsen har brukats intensivt på helt andra sätt sedan dess. Vad gäller markförhållandena var det av avgörande vikt att se om det fanns platser där marken såg förhållandevis opåverkad ut. Stora ytor täcks idag av anlagda gräsmattor och även andra större markförändringar har skett då området förvandlats från mottagningsläger till friluftss- och idrottsanläggning. Denna del av inventeringen avsåg att dokumentera vilka platser som kunde bedömas vara aktuella för arkeologisk undersökning, i syfte att påträffa spår av 1945-46 års händelser. Placeringen av de provgropar som gjordes valdes mot bakgrund av resultatet av denna inventering. Grundförutsättningarna vid den arkeologiska undersökningens inledning var således på flera sätt annorlunda än de för Ramneskärsparken.

En noggrann inventering var avgörande även på Skatås. Inventering gjordes även kontinuerligt under fältfasen tillsammans med olika informanter som ingick i projektet.

Utgrävning

Det fanns en speciell metodologisk utmaning med detta projekt, nämligen att undersöka möjligheterna att gräva ut en sentida lokal som varit kon-

tinuerligt i bruk sedan den korta användningsfas som var av intresse och där stora delar av den aktuella kontexten egentligen fanns kvar. Flera av byggnaderna från lägertiden finns som bekant bevarade. Utmaningen bestod istället i huruvida det skulle gå att komma åt Skatås som mottagningsläger genom det arkeologiska material som grävdes fram ur jorden.

De byggnader som finns kvar var givetvis även de viktiga för undersökningen eftersom de är det som omedelbart påminner tydligast om Skatås 1945. Även byggnader kan betraktas ur ett arkeologiskt perspektiv, just som materiella lämningar. Byggnader ger indikationer om vad som en gång försiggått i dem och ger ett ramverk för tolkningar av aktiviteter på platsen. Byggnader som har kvar sin ursprungliga form och placering är därför mycket viktiga för intrycket av en plats (Schofield 2005:51-53). Många byggnader som tillkom i liknande kontexter som Skatås byggdes inte för någon längre varaktighet utan som provisorier. Det som främst utmärker ett provisorium är att det är betydligt enklare utfört (Book & Bergman 2008:159), något som stämmer väl in på Skatås. Husen levererades i färdiga lösningar klara att monteras och enkla att nedmontera och flytta till en annan plats om så skulle behövas (GSH 1947:208). Provisoriet Skatås skulle däremot komma att bli permanent och de provisoriska barackerna har i omgångar byggts om till permanenta byggnader, av vilka en del fortfarande finns kvar. Dessa synliggör lägret förhållandevis tydligt eftersom de har kvar ett ålderdomligt utseende trots att de är renoverade. Interiörmässigt är däremot inget kvar sedan 1945. En del av de ursprungliga byggnaderna är borttagna men platserna för dem kunde fastställas genom äldre flygbilder och kartor. Syftet var dock inte att gräva fram eller leta efter strukturer efter dessa borttagna byggnader, just på grund av att deras placering är enkel att fastställa. Istället fokuserades på de fynd som gjordes i jorden *kring* byggnaderna.

Utgrävningen koncentrerades främst till ytor i direkt anslutning till de av förläggningens byggnader som fortfarande står kvar in situ och där det kunde konstateras att marken inte var alltför omrörd. Förutom runt dessa byggnader undersöktes även andra områden som kunde tolkas som aktivitetsytor genom inventering samt genom muntliga uppgifter och ett äldre flygfoto. Platserna där arkeologisk undersökning genomfördes på kan sammanfattas på följande sätt:

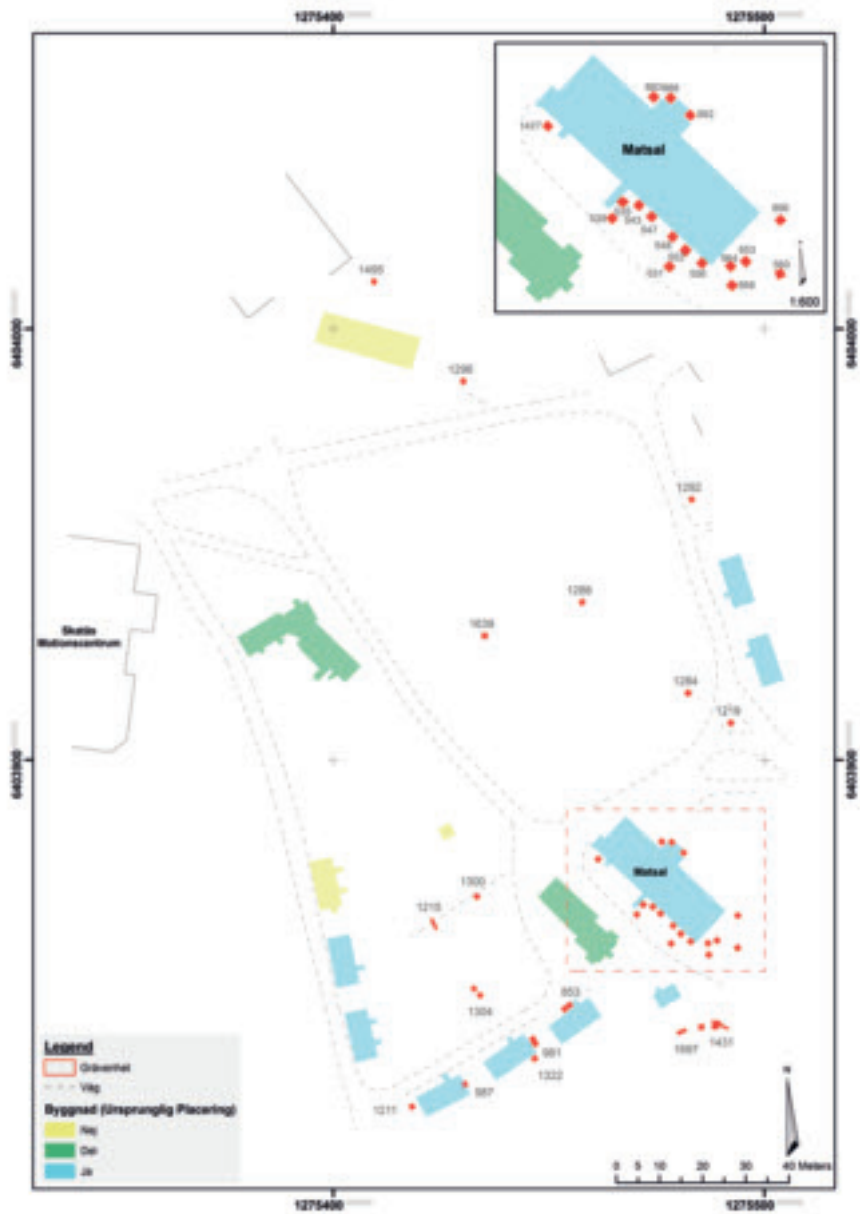
- Omkring de byggnader som fortfarande står kvar på ursprunglig plats.

- Omkring förläggningens matsal. Runt den tolkades marken som mest orörd på hela området.
- Längs en väg som under förläggningstiden gick mellan matsalen och några av stugorna. Vägen är sedan länge igenlagd och där växer idag gräs.
- Syd syd-öst om matsalen och förläggningen i vad som tolkades som ett avskrädeslager.
- På den stora öppna yta i mitten av lägerområdet som troligtvis var menad som en samlingsplats om lägret hade kommit att användas i militärt syfte.
- Vid den dåtida infarten till lägret.
- Längs med de gångvägar som användes då förläggningen var i bruk i syfte att försöka spåra dåtida rörelsemönster.

Samtliga grävvytor framkommer i rött på översiktsplanen (figur 29).

Sammanlagt 37 grävnheter togs upp, de flesta i form av provgropar på 1x1 meter samt fyra mindre schakt. Hela det område som omfattades av Skatås-förläggningen är en yta på inte mindre än drygt 19 000 kvadratmeter. Undersökningen fokuserades kring matsalen och ytan närmast öster om den där några av husen flyktingarna bodde i finns kvar på ursprunglig plats. Valet av provgroparnas placering gjordes dels utifrån markförhållanden och dels utifrån muntliga berättelser. Några av de människor från olika intressegrupper som var med och grävde valde själva ut den plats de ansåg lämplig.

Metalldetektor användes även vid Skatåsundersökningen, men det skulle visa sig vara en icke fungerande metod vid den här undersökningen. Området är fortfarande i bruk och har varit så sedan 1945. Det brukas dessutom av tusentals människor varje dag. Metalldetektorn gav alldeles för många utslag för att användningen av den skulle vara en funktionell metod. Vid utgrävningen valdes en fyndinriktad strategi. Anläggningar nedprioriterades till förmån för fynd. Det kan framförallt förklaras med det enkla faktum att anläggningen Skatås faktiskt finns kvar.

Figur 29. Översiktsplan över undersökningsområdet. Utgrävningsytor markerade med rött, byggnader In-Situ blå. Inmätning och digital bearbetning: Christopher Sevara.

De delar av anläggningen som inte är bevarad har ändå ett känt läge. Snarare betraktades hela platsen Skatås som en anläggning, och i denna anläggning gjordes provgropar. Fynden refererades sedan till dessa provgropar. Några konkreta anläggningar påträffades däremot vid utgrävningen. Bland annat ett (recent) stolphål, ett parti av en väg som nu är igenlagd samt en stenrad som tolkades som äldre än Skatåsförläggningen. Anläggningarna kunde dock inte bidra till någon ny kunskap om förläggningen, och jag valde därför att inte gå vidare med dessa anläggningar, utan istället fokusera på fynden.

Figur 30. Utgrävning vid matsalen. Foto: Maria Persson.

Utgrävningen gjordes i lager. Jämfört med Ramneskärsparken som endast har en känd användningsfas av området fanns det på Skatås flera brukningsfaser. Dessa låg dessutom relativt nära varandra i tid. Det gjorde att det fanns en förväntad stratigrafi vilket också skulle visa sig stämma. Fynden från den fas som undersökningen berörde kom även något djupare än vid undersökningen av Ramneskärsparken vilket troligtvis kan förklaras av att platsen brukats intensivt sedan 1946. Fynden från tiden för mottagningslägret påträffades på cirka 10-25 centimeters djup. Stratigrafin visade sig även vara tydligare och mindre omrörd än vad som förväntades vilket gjorde att ett förhållandevis stort antal fynd kunde tolkas som tillhörande lägerfasen. Lagerföljden såg ut enligt följande:

- På cirka 0-10 centimeters djup påträffades fynd som både kunde tolkas som yngre än tiden för 1945-46 och som tillhörande det senare användningsområdet av platsen som friluftsanläggning.

Exempel på fynd från denna fas är tävlingsmedaljer och kapsyler av senare dato. Även en bit av en Virrvarr laminatskiva påträffades cirka en decimeter ner i jorden. Virrvarr designades 1958 vilket daterar lagret till yngre än tiden för Skatåsförläggningen.

- På cirka 10-25 centimeters djup återfanns fynd som kunde relateras till Skatåsförläggningen. Djupet varierade dock mellan olika ytor på platsen. Detta kan troligtvis förklaras av markberedning och anläggande av gräsmattor samt genomförande av ombyggnationer. I en provgrop (pg 1211) fanns fynd från den aktuella tiden (bland annat ett mynt från 1939) på 25-35 centimeters djup. Detta var däremot ett undantag och lagerföljden i denna provgrop visade tydligt att jord hade påförts på tidigare marknivå.
- På cirka 20-40 centimeters djup påträffades material äldre än tiden för Skatåsförläggningen. Det kan härröras till den tid då det fanns torp på platsen. Bland annat påträffades handsmidda spikar samt porslin och keramik från 1700-talet. På området för Skatåsförläggningen har det tidigare legat flera torp. Fynden kommer kanske från torpet Skålmekärr som låg närmast där dessa fynd påträffades. Torpet revs 1878. Det sista torpet på området, torpet Skatås, revs 1937. Endera användes detta material av människorna som då bodde i torpen eller så finns det en annan förklaring. I enhet 1639 som togs upp mitt på den stora öppna ytan i mitten av förläggningen påträffades ett antal bitar ostindiskt porslin. Denna yta utgjorde tidigare åkermark tillhörande torpet Skålmekärr. Ostindiskt porslin påträffades även i enhet 1304. Det går inte att utesluta att torpare kan ha använt sig av ostindiskt porslin. Detta porslin rörde sig både utåt och nedåt i den sociala hierarkin när vurmén för 1700-talsporslin mattades av. Troligare är dock att det ostindiska porslinet följt med dumpningar av avfall från centrala Göteborg (Hallén blogginlägg 120304, muntlig uppgift Göte Nilsson-Schönborg). Dessa äldre fynd bidrog således till förståelsen av lagerföljden.

Att stratigrafien skulle visa sig vara förhållandevis intakt trots det intensiva bruket av platsen med många förändringsfaser gjorde att även svårdaterade fynd kunde tolkas som härrörande från Skatåsförläggningen. Fyndmaterialet diskuteras mer utförligt under komponenten fyndmaterialet.

Figur 31 och 32. Grävenhet 1211, strax intill en av förläggningens byggnader som står på ursprunglig plats. Foto: Maria Persson.

Dokumentation

Dokumentationen vid undersökningen skedde genom fältdagböcker, kontextblanketter, kamera samt totalstation. Samtliga arkeologer och även de studenter som ingick i projektet förde fältdagbok. Vad som antecknades i dessa var delvis upp till var och en, men det främsta användningsområdet för fältdagböckerna var för anteckningar av de muntliga uppgifter som kom in under fältarbetet. I efterhand sammanställdes de muntliga uppgifterna i ett dokument som ingick i dokumentationen av den arkeologiska undersökningen. Fältdagböckerna gav även stöd för ifyllandet av kontextblanketterna. Dessa utgjorde navet i dokumentationen. En kontextblankett fylldes i för varje grävenhet som gavs ett unikt ID-nummer via de digitala inmätningarna. ID-numren utgjordes av nummer på provgropar och schakt samt på lager i grävenheterna där sådana kunde fastställas. På kontextblanketterna ifylldes bland annat lagerbeskrivning, nr i fotologg, fyndbeskrivning samt övriga kommentarer och tolkningar. Dokumentations-

systemet med kontextblanketter fungerade bra och möjliggjorde ett effektivt efterarbete. Undersökningen på Skatås dokumenterades även med kamera. Dels fanns en officiell projektkamera som användes för dokumentation av det arkeologiska arbetet och som loggades med fotolista, dels använde flera av arkeologerna egna kameror. De senare användes främst till att täcka den publika delen av utgrävningen samt för dokumentation på ett friare sätt. Även dessa foton lades dock till den samlade dokumentationen av projektet.

En av de viktigaste metoderna för dokumentation under utgrävningen var användandet av digitala inmätningmetoder och kartografi. Det är en aspekt som utvecklats betydligt från undersökningen av Ramneskärsparken. Genom en kombination av gamla flygfoton, foton och muntliga uppgifter kunde digitala kartor med olika lager av information skapas vilket innebar en möjlighet att relatera olika företeelser till varandra. Denna metod som är praxis inom arkeologi kunde även vid denna undersökning fylla flera viktiga funktioner. Förutom att fungera som sedvanlig dokumentation under utgrävningen användes metoden även för on-site orientering som möjliggjorde att man genom kartans hjälp kunde gå runt på Skatås anno 1945. Detta gjordes framförallt genom digitalisering av ett äldre flygfoto taget av förläggningen före de ombyggnationer som gjordes senare. Genom detta blev det möjligt att visualisera Skatåsförläggningen från 1945 på dagens kartbild. Utgrävningen kunde sedan relateras till borttagna, omflyttade och bevarade strukturer av lägret. Det bidrog bland annat till att återskapa dåtida rörelsemönster i området och relatera dem till dagens. Flera av de vägar och gångvägar som fanns 1945 är idag borttagna eller omdragna. Genom kartbilden kunde nu dessa lokaliseras vilket bidrog till förståelsen av aktivitets- och rörelsemönster. Bland annat gjordes ett schakt längs med en väg som under förläggningstiden gick mellan matsalen och några av stugorna, men som sedan länge är igenlagd och ej synlig på markytan.

Under utgrävningen inmättes kontinuerligt placeringen av de provpropor som togs upp. Förutom att dokumentera nutida och dåtida förhållanden på Skatås vad gäller hus och vägar samt som dokumentation under utgrävningen användes digitala metoder även för att ta in ytterligare en aspekt av undersökningen, nämligen minnen. En viktig del av projektet bestod i att använda arkeologiska metoder för att väcka minnet av en plats som fallit i glömska, och genom att använda utgrävningens platsen som arena för denna minnesprocess. På Skatås karterades därför ytterligare en form av information, nämligen människors minnen kring platsen. Projektet genomfördes publikt och många människor deltog med sina erfarenheter och

minnen av Skatåsförläggningen. En del av dessa minnen var knutna till fysiska platser inom området. I syfte att dokumentera även detta testades därför en ny metod – att mäta in dessa minnesplatser digitalt och föra in dem på utgrävningsplanen över Skatås tillsammans med övrig karterad information. Genom detta skapades digitala minneskartor. Metoden bestod i att informanten pekade ut platsen för det aktuella minnet för en arkeolog. Denna plats mättes sedan in antingen som en punkt eller som en polygon beroende på minnets art. Det kunde röra sig om en plats personen mindes att den hade befunnit sig på vid ett speciellt tillfälle eller ett större område där informanten mindes att en speciell händelse utspelat sig. Bland annat kunde platsen för de två ingångarna till lägret dokumenteras på detta sätt. Inmätningarna relaterades sedan till information om informanten och det aktuella minnet i databasen. På detta sätt kunde även denna del av den information som inhämtades under projektets gång dokumenteras och även relateras till övrig inhämtad data. Samspelet mellan människors minnen och det arkeologiska materialet kunde därmed dokumenteras ur ett platsperspektiv, både i relation till dåtida och nutida landskap på Skatås. För vidare diskussion kring detta se Sevara 2011.

Som framkom av redogörelsen för de digitala metoderna vid undersökningen av Ramneskärsparken grundade sig även den dokumentationen delvis i människors minnen av platsen. Flera aktivitetstyper som fastställdes vid den undersökningen kunde endast beläggas av människors minnen. På översiktsplanen för Ramneskärsparken (figur 27) framkommer bland annat platsen för skjutbanan och pokerhällen. Dessa aktivitetstyper kunde inte fastställas med arkeologiska metoder. Flera informanter uppgav dock samma information och dessa platser togs därför med i dokumentationen, grundat i deras minnen. Skillnaden är att vid Skatåsundersökningen var detta redan från början en planerad strategi. Därför gav det möjligheter att utveckla metoden och mer information kunde hämtas in på detta sätt.

Sammanfattning av komponenten arkeologiska metoder

De arkeologiska metoder som diskuterats i detta kapitel är praxis inom all arkeologi. De har dock till viss del använts på nya sätt, och framförallt på för arkeologin nya kontexter. Samma moment är viktiga inom samtidsarkeologi som för arkeologi rörande förhistoriska kontexter; inventering, anpassad utgrävningsmetodik och genomtänkt dokumentationsstrategi. Metoderna

valdes i relation till de aktuella projektens frågeställningar. I båda fallen var dessa centrerade kring möjligheterna att med arkeologiska metoder öka kunskapen om en samtidshistorisk kontext. Prioriteringar och val gjordes även i själva fältsituationen där vissa anpassningar fick göras för att få in största mängd relevant information och för att projekten även i andra avseenden skulle fungera på bästa sätt. Några delar känns igen från arkeologi i övrigt medan andra innebar nya sätt att närma sig en plats och dess historia. Jag vill särskilt lyfta fram möjligheterna i användningen av digitala metoder. Att kunna skapa digitala bilder av en plats och att relatera olika företeelser till varandra ger unika möjligheter till förståelse men även till visualisering. Rörande Ramneskärsparken, en plats där inga foton eller kartor finns som visar utsträckningen av platsen blev de digitala bilderna de enda som idag finns av festplatsen. På Skatås möjliggjorde digitala inmätningar nya möjligheter att arbeta med de olika tidsskikten på platsen. Skatås är en plats som används intensivt även idag vilket kan göra det svårare att avläsa tidigare händelser. Karteringen av det tidigare och det nuvarande Skatås möjliggjorde att idag visuellt gå runt på 1945-års Skatås, med hjälp av kartan i handen. Att kombinera GIS med muntliga källor, utgrävningsdata, flygbilder och kartor ger möjligheten att skapa kartor med olika lager av information som kan öka förståelsen av en plats. Detta görs även vid undersökningar av äldre kontexter. Det jag vill lyfta fram här är de möjligheter det tillför då sentida kontexter undersöks.

De arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen skiljer sig åt i både omfattning och resultat. Undersökningen av Ramneskärsparken gav ett betydligt blygsammare materiellt resultat då endast nio provgropar togs upp vid utgrävningen. Det hade varit önskvärt om det hade blivit fler. Den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken var dock underbemannad och kunde inte på ett tillfredställande sätt bemöta det stora intresse som projektet mötte, och samtidigt effektivt genomföra en arkeologisk undersökning. Bemanningen bestod av två arkeologer, varav den ena även skulle sköta inmätningen med totalstation. Ett tydligt syfte med projektet kring Ramneskärsparken var att genomföra det tillsammans med lokala intressegrupper. Det rörde i allra högsta grad även fältarbetet där de aktuella intressegrupperna inbjöds att vara med. En del var själva med och grävde, andra deltog genom att besöka oss i fält och berätta om sina upplevelser av Ramneskärsparken. Detta arbete var på flera sätt tidskrävande, dels gräver oerfarna långsammare och dels måste tid ges till att samtala med de medverkande. Både utgrävningen och samtalen skulle

dessutom dokumenteras. Med endast två arkeologer i fält är det inte möjligt att gräva, handleda och dokumentera samtidigt. Vi valde under fältfasen att prioritera samspelet med de lokala intressegrupperna samt att ta in den platsbundna historia som kom fram i och med utgrävningssituationen. Därför kom samtal många gånger att gå före utgrävning. Möjligen hade projektet fått ett rikligare arkeologiskt resultat om mer tid hade kunnat läggas på själva den arkeologiska undersökningen, om exempelvis fler grävnheter hade tagits upp. Syftet kan dock ändå sägas vara uppfyllt då historien om Ramneskärsparken kunde återberättas med den arkeologiska undersökningen som nav och det samspel som i utgrävningssituationen uppstod mellan det materiella och de medverkande.

Den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen blev på flera sätt mer resultatrik. För det första bestod personalen av sammanlagt 12 personer. Samtidigt var antalet människor som antingen medverkade aktivt eller endast besökte oss under utgrävningen betydligt fler. Det rörde sig om cirka tusen personer. Personalstyrkan kan ändå sägas ha varit tillräckligt. Med ett större antal personer kunde arbetet delas upp på ett helt annat sätt, bland annat var en person ansvarig för de digitala inmätningarna. Fördelningen rörande vilka ur den övriga personalen som grävde och/eller samtalande med besökarna kunde anpassas efter situationen på ett helt annat sätt. Detta medförde att fler ytor kunde grävas och fyndmässigt gav undersökningen ett betydligt rikare resultat. Skillnaden mellan undersökningen av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen ligger framför allt i metodutveckling. Undersökningen av Ramneskärsparken gjordes redan 2005, och var i mycket en pilotstudie för att pröva vilka metoder som kan vara lämpliga för att undersöka sentida miljöer – med publika metoder. Vid denna undersökning inhämtades flera viktiga erfarenheter som ledde till att teknik och metoder kunde utvärderas inför undersökningen av Skatåsförläggningen. Framför allt den digitala dokumentationstekniken och utgrävningstekniken utvecklades vilket bidrog till ett rikare resultat vid Skatåundersökningen.

Vid båda undersökningarna genomfördes utgrävningen med hjälp av provgröpar. Valet av denna metod kan motiveras på flera sätt. Framför allt var syftet med båda undersökningarna att olika intressegrupper skulle ges möjlighet att medverka vid undersökningarna. De som var med och grävde fick själva välja den plats de grävde på. Motiveringen av valet av plats grundades oftast i att de ansåg att det borde gå att återfinna spår efter någon viss företeelse kopplad till Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen

på den utvalda platsen. En provgröp är även en tydligt avgränsad yta för en arkeologiskt oerfaren person att ta sig an och att ansvara för. Flera medverkande kallade sin valda yta för "min grop". Att ansvara för en specifik grävighet tycktes stärka känslan av ett aktivt deltagande kopplat till den egna personen. Ur en publik aspekt kan därför metoden med provgroppar sägas ha fungerat bra. Det hade däremot varit önskvärt att fler provgroppar tagits upp vid undersökningen av Ramneskärsparken. Där kom dessa även att placeras som ett kluster runt dansbanan. Det kan förklaras med att det var där de medverkade önskade gräva. Det visade att dansbanan var festplatsens mittpunkt, vilket är en iakttagelse i sig. Vid Skatåsundersökningen fyllde valet av provgroppsundersökning samma publika funktion. Det fanns även en praktisk aspekt av utgrävningsmetoden kopplad till platsens utseende och funktion idag. Området liknar idag en parkanläggning med välskötta gräsmattor och grusgångar. Vid planeringen av projektet var det en farhåga att vi inte skulle tillåtas att göra en utgrävning i någon form på området. Då provgroppsmetoden presenterades för de ansvariga på Skatås fick vi löftet att gräva var vi ville med denna metod. Metoden gör inte stor inverkan och de aktiviteter som utförs på Skatås kunde fortgå som vanligt. Att göra några större ingrepp såsom avbaningar med maskin var inte aktuellt och jag ställer mig tveksam till om det skulle ha gett ett rikare resultat vad gäller annat än fyndmängd. Funktionen av utgrävningssituationen som arena för samtidsarkeologins publika potential fungerade bra med valet av provgroppar som utgrävningsmetod.

Både vid undersökningen av Ramneskärsparken och Skatåsföreläggningen fungerade utgrävningen som arena för minnen och berättelser. Utgrävningen fyller en viktig funktion eftersom den utförs på den plats där historien ägt rum. Det ger en direkthet i synnerhet för dem som har erfarenheter av denna historia. Utgrävningen innebär även en arena för det Cornelius Holtorf har beskrivits som "Archaeo-appeal" (Holtorf 2005:150ff). Begreppet innefattar den attraktionskraft arkeologi har på människor och innefattar både upplevelsen av den arkeologiska praktiken och upplevelsen av det förflutna genom arkeologi. Den attraktionskraft som ligger i arkeologi, och framför allt i utgrävningssituationen, innebär en upplevelse för de inblandade. Användningen av välkända arkeologiska metoder tror jag både bidrog till intresset för projektet och förståelsen för de metoder som användes. Utifrån projektens publika ansats fungerade de arkeologiska metoderna bra. Utgrävningssituationen möjliggör mötet mellan människan och det materiella på den aktuella platsen. Att uppleva arkeologi, genom att

besöka eller medverka vid en arkeologisk undersökning av en lokal man själv har erfarenheter av kan aktivera minnen kopplade till platsen. Jag kommer att återkomma till minnesprocesser kopplade till de arkeologiska undersökningarna och de fynd som påträffades inom den komponent som behandlar samtidsarkeologi som tvärvetenskap då jag diskuterar muntliga källor.

Det här kapitlet har presenterat de arkeologiska metoder som användes vid undersökningen av Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen. Båda undersökningarna genomfördes inom ramarna för konceptet community archaeology, en arkeologisk inriktning som innebär att involvera intressegrupper i forskningsprocessen. Nästkommande kapitel kommer att behandla community archaeology som en av de komponenter som jag urskiljer som bärande för ett samtidsarkeologiskt perspektiv.

Minnen från vår samtid

9. Samtidsarkeologi och community archaeology

Inledning

I föreliggande kapitel kommer jag att diskutera konceptet community archaeology och hur de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärs-parken och Skatåsförläggningen genomfördes inom ramarna för detta koncept. Community archaeology innebär att genomföra projekt tillsammans med berörda intressegrupper. Det identifierar jag som en av de bärande komponenterna i samtidsarkeologin då samtidsarkeologi behandlar sammanhang som nu levande människor har personliga erfarenheter av och värdefull kunskap om. Att genomföra samtidsarkeologiska projekt tillsammans med dem ger därför unika möjligheter att arbeta med och tolka det arkeologiska materialet. Det innebär även att arbeta utifrån de demokratiska eftersträvanden som ofta återfinns som mål inom dagens kulturarvsdiskussion. Community archaeology innebär en möjlighet för människor utanför arkeologin att aktivt delta i den arkeologiska kunskapsprocessen och samtidsarkeologi har därför goda förutsättningar att arbeta utifrån sådana utgångspunkter.

Inledningsvis kommer jag att diskutera vad community archaeology innebär. Utanför Sverige, framför allt i de anglosaxiska länderna är det en väletablerad forskningsinriktning och ett vanligt sätt att arbeta inom den arkeologiska verksamheten. I Sverige är det däremot betydligt ovanligare. Den första delen av kapitlet syftar därför till att göra läsaren bekant med konceptet. I den andra delen av kapitlet kommer jag att diskutera hur undersökningarna av Ramneskärs-parken och Skatåsförläggningen genomfördes inom ramarna för community archaeology. Förutom att diskutera hur detta perspektiv implementerades rent praktiskt kommer jag även att utvärdera och analysera hur detta arbetssätt fungerade samt vad det bidrog till vid de aktuella undersökningarna.

Vad är community archaeology?

Arkeologer har sedan lång tid tillbaka tagit hjälp av allmänheten vid arkeologiska undersökningar. Community archaeology handlar däremot om

något mer än detta, närmare bestämt att allmänheten involveras i själva forskningsprocessen.

Figur 33. Arkeologer har sedan lång tid tillbaka tagit hjälp av allmänheten vid arkeologiska undersökningar. Community archaeology handlar däremot om något mer än detta. Utgrävning av kökkenmödding i Himmerland 1895, längst till höger Georg Sarauw (Jensen & Olsen 1988:74).

Termen community archaeology innebär att involvera lokalbefolkning eller andra intressegrupper i undersökningen och tolkningen av det förflutna, på ett jämställt plan. Det är ett samlingsbegrepp för arkeologi som bedrivs av arkeologer och intressegrupper *tillsammans*, genom samarbetsprojekt (Atalay 2012, Byrne 2012, DalGLISH (red.) 2013, Holtorf & Högberg 2006, Högberg 2008, Isherwood 2012, 2013, Marshall 2002, Moser et al. 2002, Moshenska & Dhanjal 2012, Simpson & Williams 2008, Tully 2007). Det finns även en tidskrift som behandlar temat; *Journal of Community Archaeology and Heritage*. Community archaeology innefattar inte några speciella arkeologiska metoder, utan innebär snarare att intressegrupper på olika sätt samarbetar med arkeologer i forskningsprocessens genomförande. Arkeolo-

gen Sonya Atalay (2012) har identifierat två hörnstenar inom community archaeology (Atalay 2012:55):

- Community archaeology innefattar och erkänner lokal kunskap från människor utanför den arkeologiska sektorn såsom en värdefull och nödvändig förutsättning för en framgångsrik forskningsprocess.
- Community archaeology innebär ett arbetssätt där ingen av de inblandade, varken arkeologer eller intressegrupper, hade kunnat tillgodogöra sig den arkeologiska kontexten på ett lika meningsfullt sätt utan den andra parten. Community archaeology förutsätter därför ett ömsesidigt samarbete.

Community archaeology kan sorteras in under inriktningen publik arkeologi, idag ett ständigt växande forskningsfält (exempelvis Svanberg & Wahlgren 2007, Merriman 2004, Skeates et al. 2012). Det har skett en ökad publik verksamhet inom arkeologin de senaste åren. Publik arkeologi innefattar många olika företeelser såsom visningar av arkeologiska utgrävningar, guidningar på museer och vid fornlämningsplatser, publikt anpassade skrifter och möjligheter för allmänheten att få vara med vid arkeologiska undersökningar. Även inom uppdragsarkeologin finns idag en tydlig publik vinkel (Svanberg & Wahlgren 2007:54ff, Högberg 2008). Detta ger möjligheter för en intresserad allmänhet att ta del av resultaten av den arkeologiska verksamheten både på museer och ute i fält. Genom detta ges möjlighet att ta del av kunskapsprocessen, inte bara i form av färdiga resultat, utan även den arkeologiska processen förmedlas. Detta är avhängigt av ekonomiska förutsättningar, men det blir allt vanligare att visningar och publika publikationer läggs in som en post redan under planeringsarbetet och anbudsförandet inför större utgrävningsprojekt. Arkeologerna Fredrik Svanberg och Katty H. Wahlgren urskiljer i sin bok *Publik arkeologi* (2007) den publika arkeologins två viktigaste principer; delaktighet och flervägskommunikation (Svanberg & Wahlgren 2007:11-12). Detta stämmer även väl överens med målen för community archaeology, men de två bör dock särskiljas. Publik arkeologi kan trots allt fortfarande sägas vara präglad av förmedling och tillgängliggörande, medan community archaeology innebär att detta förs ett steg längre, till *samarbete* mellan arkeologer och allmänhet. Community archaeology handlar inte om att förmedla arkeologisk kunskap till allmänheten, utan om att skapa denna kunskap tillsammans med dem. Då det kommer till community archaeology handlar

det snarare om att demokratisera själva kunskapsproduktionen och att möjliggöra för allmänheten att vara en del av den. Atalay påpekar att denna demokratiska process föreligger i teorin men att det nu gäller att finna vägar för att omsätta den i praktiken (Atalay 2012:3). Samtidsarkeologi som genomförs som community archaeology ger goda möjligheter till detta.

Det mest önskvärda är att intressegrupperna är involverade i alla delar av projektet, från planering av projektet och utformandet av projektplanen till efterarbete och publicering. Det är dock inte alltid möjligt eller eftersträvansvärt (Byrne 2012:46). Grundtanken är dock att samarbete bör ske i någon eller några väsentliga delar av projektet. Det vanligaste är däremot även vid community archaeologyprojekt att initiativet kommer från arkeologer och att det är arkeologer som väljer ut det aktuella objektet för undersökningen.

I främst de anglosaxiska länderna, Storbritannien, USA, Australien och Nya Zeeland är community archaeology ett väletablerat sätt att bedriva arkeologiska projekt. En tyngdpunkt har tidigare legat på postkoloniala kontexter där de involverade intressegrupperna består av olika ursprungsbefolkningar. Vid en merpart av projekten har syftet varit både att få nödvändig hjälp med tolkningen av det arkeologiska materialet genom levande muntliga traditioner, och att respektera dessa människors kulturarv och traditioner vilka tidigare blivit åsidosatta i forskning och historieskrivning. Idag har community archaeology breddats och genomförs inom en rad olika kontexter och innefattar många olika intressegrupper. En tyngdpunkt ligger idag på att genom arkeologi stärka olika gruppers situation i samhället. Det arkeologiska projektet syftar i de här fallen till att motverka socialt utanförskap. Inte sällan är den arkeologiska frågeställningen sekundär. Huvudsyfte med projekten är då att använda arkeologi som en gemensamhetsskapande åtgärd (se exempel i Dalglish (red.) 2013 och Moshenska & Dhanjal 2012). Det bör dock betonas att community archaeology är lämpligt för alla sorters kontexter och intressegrupper (Byrne 2012:32, Moser et al. 2002:221, Moshenska & Dhanjal 2012:2).

Publika satsningar blir allt vanligare även inom svensk arkeologi. Projekt med inspiration av community archaeology är däremot fortfarande ovanliga, både inom exploateringsarkeologin och i forskningssammanhang. Det finns dock några exempel på svenska arkeologiska projekt som uttalat genomförts i denna anda. Malmö kulturmiljö har exempelvis bedrivit omfattande publik verksamhet i anknytning till stora exploateringsarkeologiska projekt. Under ledning av Anders Högberg har till exempel projekten "Arkeologi för

alla” samt ”Människors platser” bedrivits utifrån samskapande ambitioner. Fokus har inte legat endast på de vetenskapliga resultaten av utgrävningarna utan även på hur olika människor uppfattar det förflutna och hur det förflutna samspelar med deras liv idag. Arkeologin har här använts för att belysa viktiga samtidsfrågor. Högberg har analyserat detta med hänseende till community archaeology (Högberg 2008). Ett annat exempel är Anita Synnestvedts projekt kring en hållkista i Göteborgsförorten Bergsjön. Syftet med projektet var att tillsammans med de som idag bor på platsen undersöka hur platsen för en hållkista belägen mitt i ett bostadsområde har brukats sedan området började bebyggas på 1920-talet och fram till idag. Bergsjön är ett mångkulturellt miljonprogramsområde och utgrävningsprojektet kom att fungera som en mötesplats för de grupper som bor där i syfte att diskutera förhistoria, de senaste hundra årens historia samt dagens situation i vad som kan betecknas som ett problemområde med utanförskap och sociala problem. En arkeologisk undersökning genomfördes tillsammans med lokala intressenter samt en stor grupp skolbarn. Projektet kunde förutom att rent konkret visa hur fornlämningsplatsen hade använts i historisk tid (betesmark, jakt, trädgård, picknick, lekplats) fungera som en arena för samtal om spridda ämnen rörande förorten Bergsjön. Som en röd tråd genom dessa samtal gick en känsla av hemmahörande och stolthet över detta miljonprogramsområde. Denna känsla förstärktes genom projektet både genom att det fokuserade på den kontinuitet bakåt i tiden som hållkistan bland höghusen påvisade och genom att den här historien lyftes fram tillsammans (Synnestvedt & Persson 2007).

Expertroll och samarbete

Community archaeology ger möjligheter för människor utanför arkeologin att involveras i arbetet med kulturarvet. Det kan därför knytas till den arkeologiska disciplinens strävan efter mer demokratiskt styrda kulturarvsprocesser som diskuterades i kapitel 5. Lika viktigt är även vad denna form av arkeologi kan bidra med till den arkeologiska disciplinen och de arkeologiska kunskapsmålen (Högberg 2008). I samarbetet med allmänheten ställs andra frågor till materialet och tolkningarna av det blir inte heller desamma, en möjlighet som inte bör gå förlorad eftersom det berikar den arkeologiska disciplinen (Marshall 2002:218). Potentialen i vad människor utanför den arkeologiska disciplinen har att bidra med bör inte

undervärderas. De har med sina erfarenheter och kunskaper ovedersägligen något att bidra med i forskningsprocessen i allt från problemformulering till tolkningsprocess (Moser et al. 2002:233). Anders Högberg formulerar detta som:

Arkeologer är experter på den arkeologi de praktiserar. Men det betyder inte att arkeologer är experter på alla uttryck, uppfattningar, tolkningar och undersökningar av det förflutna. Det betyder heller inte att de är experter på att formulera alla typer av frågor om det förflutna som intresserar. (Högberg 2008:137)

Community archaeology handlar därför om att våga släppa på expertrollen – och kontrollen. I ett community archaeologyprojekt har arkeologen snarare en handledarroll än en expertroll. Arkeologen är expert på den arkeologiska metoden, men i andra delar väsentliga för resultaten behöver arkeologen nödvändigtvis inte ha större kunskaper än allmänheten. Det gäller exempelvis i fråga om en specifik plats och historia knuten till denna plats. Hur man som arkeolog respektive icke-arkeolog uppfattar det förflutna skiljer sig åt. När det kommer till samtidsarkeologi tar sig detta större proportioner. De intressegrupper som ingår i ett samtidsarkeologiskt projekt har möjligheter att tolka det arkeologiska materialet på ett sätt som en arkeolog utan koppling till platsen inte har. Som tidigare påpekats rör samtidsarkeologi en tidsperiod varifrån nu levande människor har egna minnen och erfarenheter. I ett community archaeologyprojekt finns därför ett särskilt behov av deras kunskaper.

Arkeologens expertroll vad gäller arkeologisk metodik bör däremot framhållas. Den utgör den andra och lika viktiga förutsättningen för ett framgångsrikt community archaeologyprojekt. Det är kombinationen av dessa olika kunskaper som förutsätter att projekten genomförs tillsammans och som leder till ett framgångsrikt resultat. Att som arkeolog arbeta i community archaeologyprojekt är inte oproblemiskt. Det ställer andra krav och medför arbetssätt vi oftast inte är skolade för. Sådana projekt ställer exempelvis krav på kunskap i pedagogik och kommunikation vilket bör övervägas i planeringen av projekten. Att släppa på expertrollen, även för en arkeolog van att arbeta med publik arkeologi, kan kännas ovant och svårt att förhålla sig till. Det varierar däremot från projekt till projekt i vilken utsträckning detta är önskvärt och eftersträvansvärt.

Aktuella intressegrupper

Vilka intressegrupper som kan vara aktuella i ett community archaeology-projekt är avhängigt av valet av plats och objekt (Marshall 2002:215-216). Utifrån detta val kan sedan vanligtvis två olika sorters intressegrupper urskiljas. Den ena består av människor som idag bor i närheten av den aktuella platsen. Denna grupp definieras utifrån nutida förhållanden och är geografiskt grundad. Den utgörs av människor som inte nödvändigtvis har en personlig koppling till den historia som undersöks, men som däremot bor och lever i närheten. Den andra gruppen utgörs av människor som har en relation till det objekt och sammanhang som undersöks, men som inte behöver bo i närheten av platsen. Vid projekt som rör äldre kontexter har den senare gruppen ofta utgjorts av ättlingar till de människor som en gång brukade platsen i fråga eller liknande platser, som till exempel aboriginer i Australien eller annan ursprungsbefolkning. Den senare gruppen definieras således av deras förhållande till det förflutna jämfört med den förstnämnda som definieras utifrån dagens förhållanden. De grupper som involveras i community archaeologyprojekt utgörs dock oftast av människor från flera kategorier. En intressegrupp kan även vara grundad i andra gemensamma nämnare såsom sociala och kulturella erfarenheter i form av exempelvis politiska preferenser, etnicitet, religion eller liknande (Marshall 2002:216, Smith & Waterton 2009:18). Community archaeology kan i dessa fall användas för att lyfta en företeelse där den specifika platsen möjligen är sekundär.

Eftersom samtidsarkeologi kan kopplas till minnen och berättelser kring platser kan urskiljandet av intressegrupper även kopplas till minnesprocesser. Enligt Maurice Halbwachs är vårt minne socialt betingat utifrån de grupper (kollektiv) vi som individer ingår i. Minnet konstrueras i samtiden och påverkas sålunda av samtida sociala och kulturella strukturer. Därför är minnen både strukturerade av, och funktionella för, det kollektiv som individen tillhör. I detta sammanhang innebär det att olika grupper har olika kollektiva minnen (Halbwachs 1992). Därför är de intressegrupper som blir aktuella i respektive projekt alltid unika för just den platsen och kontexten.

De intressegrupper som är aktuella vid community archaeologyprojekt innefattar oftast en heterogen samling människor med olika slags relation till den aktuella platsen. Ur ett svenskt perspektiv kan några generella grupper urskiljas som potentiella samarbetspartners vid samtidsarkeologiska

projekt. En viktig grupp är hembygdsföreningar eller liknande lokalt förankrade organisationer. I Sverige finns idag cirka 2000 hembygdsföreningar med över 450 000 medlemmar (Sveriges hembygdsförbund e-postkorrespondens). De har stor kunskap om det lokala kulturarvet och landskapet. Jämfört med arkeologisektorn har även hembygdsföreningarna en lång tradition av att värna om det sentida kulturarvet. De omfattande torpinventeringar som gjorts av hembygdsföreningar är ett talande exempel på detta. En annan viktig potentiell samarbetspartner är fastighetsägaren till den för undersökningen aktuella platsen. De känner väl till vad som finns på deras marker och ofta även markens historia. Ytterligare grupper och personer som kan tänkas ingå är andra människor med någon form av personlig koppling till eller intresse för den aktuella platsen. Vid samtidsarkeologiska undersökningar kan dessa personer utgöras av människor som har egna personliga erfarenheter av platsen och de händelser som en gång utspelats där. Några av de viktigaste deltagarna hittar man därför på lokalnivå. Där kulturarvssektorn har en bred kunskap om kulturarvet på en övergripande nivå har hembygdsföreningar, markägare och andra lokala aktörer en kunskap om lokalhistoria, landskap och lokala traditioner som är djupgående. De är bekanta med det lokala kulturarvet på ett djupare plan, och känner även till de muntliga berättelserna om landskapets och platsers folkliga traditioner.

Platsanknytning och platsupplevelse

Community archaeology kan förutom att bidra till en mångstämmig forskningsprocess och unika tolkningsmöjligheter av det arkeologiska materialet även leda till en ökad känsla av anknytning till den plats som undersöks för de inblandade. De intressegrupper som är involverade vid community archaeology bor ofta i närheten av den plats som undersöks. Den arkeologiska undersökningen kan på så sätt stärka en känsla av anknytning till den plats där man bor. Även när man inte bor på platsen skapas genom det arkeologiska projektet en koppling till platsen som ligger på ett personligt plan, eftersom man själv är en del av undersökningen. Den här aspekten av community archaeology har betonats under senare år (Dalglish (red.) 2013, Henson 2012, Isherwood 2012) och är en viktig motivering till att bedriva samtidsarkeologiska projekt utifrån dessa intresseramar.

I den anglosaxiska litteraturen används begreppet "sense of place" för att beskriva detta orsakssammanhang. Begreppet innefattar hur människor identifierar sig med, tänker och känner kring platser. Oftast avses den plats där man bor men det kan även innefatta andra platser människor har en relation till (Heritage counts hemsida). Samspelet mellan människan och hennes omgivning studeras bland annat inom det tvärvetenskapliga fältet "miljöpsykologi". En viktig gren av denna forskning rör frågor kring platsidentitet och platsanknytning. Dessa både begrepp utgörs av emotionella band mellan människor och deras fysiska omgivning som fyller viktiga meningsskapande funktioner (Manzo & Devine-Wright 2014). Kopplas detta till samtidsarkeologi kan arkeologin ses som ett redskap för att möjliggöra en ökad platsanknytning, särskilt när den bedrivs publikt och allra helst i samarbete med lokala intressegrupper. Detta är fallet med arkeologi i allmänhet, men som redan påpekats har många människor en nära relation till sentida kulturarv vilket gör samtidsarkeologi särskilt lämpligt. Samtidsarkeologi har unika möjligheter att ta upp aktuella ämnen kopplade till människors liv. Då det gäller samtidsarkeologi berör arkeologin en tidsperiod människor kan relatera till i högre grad genom egna erfarenheter. Jag menar att detta bidrar med unika möjligheter för att med arkeologins hjälp skapa en ökad känsla av tillhörighet med både plats och historia. En metod för att nå sådana resultat är att genomföra samtidsarkeologiska projekt inom ramarna för community archaeology.

Kritik och problem

Det har riktats kritik mot community archaeology och den tyngst vägande kritiken kommer från de som själva arbetar utifrån sådana ansatser. Arkeologerna Faye Simpson och Howard Williams har argumenterat för att projekt drivna med denna intresseram inte sällan har idealistiska och överdrivna förväntningar på den potential som community archaeology har, samt att resultaten av sådana undersökningar ofta överskattas. De menar vidare att det är felaktigt att betrakta community archaeology som "by the people for the people" eftersom det i själva verket oftast är initierat av arkeologer (Simpson & Williams 2008:72 och däri anförd litteratur). De menar att de utvärderingar som gjorts av community archaeologyprojekt framför allt har varit kvantitativa. Fokus har legat på att lyfta fram antalet människor som har ingått i projekten och på så sätt mätt projektens

framgång. Det har inte framgått vad projekten egentligen har inneburit för de involverade grupperna (Simpson & Williams 2008:87). Simpson och Williams efterfrågar mer forskning på vad community archaeology faktiskt kan göra för nytta för människor utanför arkeologin och den möjlighet konceptet har för att förändra människors förhållande till arkeologiska lämningar, det förflutna, sig själva och sin identitet. Liknande kritik har framförts av Laurajane Smith och Emma Waterton (2009) som menar att mycket av retoriken inom community archaeology från arkeologiskt håll handlar om politisk korrekthet (Smith & Waterton 2009:13).

Få utvärderingar har gjorts av vad community archaeologyprojekt egentligen får för resultat, både då det kommer till inkluderande av grupper utanför arkeologin och rent arkeologiskt. En av få utvärderingar som genomförts gjordes inom projektet ”Dig Manchester”. Projektet genomfördes 2003-2008 i samarbete mellan lokalbefolkning och arkeologer. Syftet med projektet var att engagera människor i socialt utanförskap och att försöka skapa en känsla av platsanknytning i utsatta och impopulära områden. Inom ramarna för projektet undersöktes fyra lokaler från historisk tid. Projektets resultat har analyserats i syfte att utvärdera hur de involverade intressegrupperna upplevde sin medverkan och möjlighet att påverka. Utvärderingen gjordes genom bland annat djupintervjuer och enkätundersökningar. Den visar bland annat att projekten bidrog till en ökad platsanknytning, och stolthet över det område där de involverade bodde. Av undersökningen framkom även att det var inom områden där intressegrupperna hade haft mest eget ansvar som upplevelsen av projektet varit mest positiv, samtidigt som det framkom att den arkeologiska expertisen var efterfrågad. Utvärderingen visade även att det fanns delar av projektet, exempelvis rörande organisation och marknadsföring som fungerade sämre. Bland annat påpekades behovet av samordning och central organisation även vid community archaeologyprojekt (Nevell 2013, Russel & Williams 2008).

Etiska avväganden

Att arbeta med intressegrupper kopplade till sentida kulturarv innebär även viktiga aspekter av etiskt ställningstagande. De personer som berörs av projekten bör både ha rätt att göra sin röst hörd och att *inte* göra sin röst hörd. Rätten till glömska bör ses som lika viktig som rätten till minnen (Burström et al. 2006:9). Det är kanske inte alla berörda som vill att den

aktuella historien skall lyftas fram. Undersökningarna måste genomföras med lyhördhet. Samtidsarkeologi behandlar sammanhang som genom deras nära koppling till nu levande människor ännu inte känslomässigt ”preskriberats”.

Att etiska avväganden bör göras vid arkeologiska undersökningar är inte på något sätt unikt för samtidsarkeologi. Det är del av en större diskussion kring etik inom arkeologin (se exempelvis Hamilakis & Duke 2007, Karlsson (red.) 2004, Meskell & Pels (red.) 2005, Scarre & Scarre (red.) 2006, Vitelli (red.) 1996). Olika arkeologiska sammanslutningar har även slutit upp bakom gemensamma etiska regler. Exempelvis har European Association of Archaeologists (EAA) enats bakom en gemensam policy för etiska förhållningsregler (EAA code of practise). Detsamma gäller Svenska Arkeologiska Samfundet (SAS). Det som främst varit föremål för diskussion kring etik och arkeologi rör förhållandet mellan arkeologer och olika ursprungsbefolkningar, postkoloniala etiska frågor samt illegal handel med fornyfynd och mänskliga kvarlevor. I samtidsarkeologiska sammanhang möter arkeologin delvis nya krav på etiska avvägningar. Samtidsarkeologi behandlar sammanhang där de inblandade fortfarande lever. Samtidsarkeologiska projekt kan innefatta att arbeta med förstahandsvittnen, ibland rör det sig till och med om överlevande efter händelser från krig och andra katastrofer. En stor del av den samtidsarkeologi som bedrivits har haft kopplingar till 1900-talets stora väpnade konflikter. I sådana sammanhang möter arkeologin stora etiska utmaningar. Detta har bland annat diskuterats av Gabriel Moshenska (2008) som menar att detta orsakssammanhang inte problematiserats i någon högre grad. Moshenska påpekar vidare att denna form av arkeologi inte får resultera i välmenande plattityder, utan bör användas för att i hög grad ta upp känsliga och svåra ämnen, vilket det arkeologiska perspektivet har goda möjligheter att göra. Att arbeta med överlevare och ögonvittnen ställer andra och nya krav på arkeologin och på arkeologen. Det är de överlevandes historia som konstrueras och presenteras vilket ställer stora krav på att detta görs på ett ansvarsfullt sätt (Harrison & Schofield 2010:75). Arkeologi kopplat till sentida konflikter och andra svåra kulturarv kan även uppfylla en terapeutisk funktion. Att som arkeolog arbeta i sådana situationer är något arkeologer generellt är ovana vid, och det bör övervägas noga i projektplaneringen.

Att arbeta publikt med människor och deras historia ställer även krav på metod och tillvägagångssätt vid avslutningen av projekten. Om man har väckt en historia, hur skall den leva vidare? Det finns en överhängande risk

att det på kolonialt manér blir fråga om en månlandningsstrategi där arkeologerna tar sig an en plats, om än tillsammans med intressegrupper, och när projektet är avslutat lämnas platsen, och intressegrupperna, åt sitt öde. Hur och om projektet skall fortleva efter dess avslutning är även det kopplat till etiska avväganden och något som bör tas i beaktande i planeringsstadiet.

Community archaeology innebär en förändrad syn på kunskapsprocessen och hur den arkeologiska kunskapen produceras. Community archaeology innebär även en betoning av att det är viktigt att förhålla sig till vad andra än arkeologer har för kunskaper och åsikter om det förflutna, och ett erkännande av deras kunskap. Det innebär därmed att arkeologen tar ett steg tillbaka från sin expertroll och delar med sig av sitt tolkningsföreträde. Att som arkeolog arbeta tillsammans med intressegrupper i ett samtidsarkeologiskt projekt ger tillgång till värdefull kunskap om den plats och de sammanhang som undersöks. Samtidsarkeologi berör sammanhang som nu levande människor har egna erfarenheter av och kan därför på ett annat sätt än arkeologi som behandlar äldre tidsperioder sägas vara en arkeologi som angår alla, eftersom det rör sammanhang de flesta har en egen uppfattning om. Att driva samtidsarkeologiska projekt tillsammans med aktuella intressegrupper kan därför motiveras av både demokratiska och kunskapsmässiga skäl, viktiga incitament för en meningsfull och ändamålsenlig samtidsarkeologi.

Jag kommer nu att gå över till att diskutera hur undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen genomfördes med metoder inspirerade av community archaeology och vad detta fick för resultat.

Community archaeology och fallstudierna

Det finns många sätt att bedriva community archaeology på. Samarbetet med intressegrupper kan ske i samtliga faser av projektet eller i utvalda delar av detsamma. Jag kommer i följande avsnitt att diskutera och analysera hur projekten kring Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen genomfördes med hänsyn till community archaeology. Jag kommer att fokusera på hur samarbetet gick till, före, under och efter den arkeologiska undersökningen, vilka intressegrupper som var inblandade, hur projekten kommunicerades till dessa grupper samt vilka resultat Community archaeology bidrog till i projekten. Jag kommer att använda mig av en vidare tolkning av begreppet

community archaeology då detta anslag inte är applicerbart i alla led i projekten, men en tydlig ansats av *samarbete* stod i fokus i både projektet kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Projektet genomfördes redan från början med community archaeology i åtanke, vilket skapade möjligheter till andra arbetsätt, frågeställningar och tolkningar av det arkeologiska materialet än vad som annars varit fallet.

Community archaeology och Ramneskärsparken

Projektet kring Ramneskärsparken genomfördes redan från början i linje med community archaeology och är även det av de två projekten som hade tydligast ansats av community archaeology. Den arkeologiska undersökningen skedde inom ramarna för det större projektet ”Modernitet och materialitet – sentida kulturarv med arkeologisk blick”. I den första fasen av projektet skickades en enkät ut till samtliga hembygdsföreningar i Bohuslän. Detta gjordes i syfte att inventera deras intresse för, och arbete med, sentida materiella lämningar i deras respektive områden. I enkäten efterfrågades även vilka sentida lämningar de ansåg kunde vara intressanta för en arkeologisk undersökning. Efter en utvärdering av svaren, samt i samband med den inventering av dansbanor och festplatser som samtidigt genomfördes vid Bohusläns Museum kom valet av plats för den arkeologiska undersökningen att bestämmas till en festplats. Efter en urvalsprocess i dialog med representanter för Skredsviks, Herrestads och Högås hembygdsförening samt berörda markägare kom valet att falla på Ramneskärsparken.

Projektet inleddes med ett besök på platsen tillsammans med en av de kontaktpersoner som var mest bekant med platsen och som själv hade varit med i festkommittén då festplatsen var i bruk. Syftet med besöket var initialt att inventera hur platsen såg ut idag för att kunna planera det fortsatta arbetet. Därefter följde ett antal möten och kontakter med vad som skulle utkristallisera sig till att bli den intressegrupp som var aktuell för projektet. Som tidigare nämnts består oftast den grupp människor som ingår i ett community archaeologyprojekt både av personer som bor i närheten av den lokal som undersöks och därför har kopplingar till platsen samt av människor som inte nödvändigtvis bor i närheten men som på olika sätt har en relation till platsen. Detta stämde även överens med de som skulle komma att bli involverade i projektet kring Ramneskärsparken. De medverkande i projektet bestod av; markägarna, andra som bodde i närheten, hembygdsföreningen samt människor som bodde i staden Uddevalla

med omnejd. Merparten av dem hade egna erfarenheter av festplatsen Ramneskärsparken.

Förutom att undertecknad tog kontakt med aktuella personer spreds informationen om projektet inledningsvis via informella kanaler. För officiell kommunikation både före, under och efter projektet stod främst media. Ett pressmeddelande sändes ut inför projektet, och responsen blev mycket god. Mediauppbådet var stort från både tidningar, radio och tv:

- Tidningar: Göteborgs-Posten (två tillfällen), Uddevalla-Posten (två tillfällen), Bohusläningen (två tillfällen)
- TV: TV4 västs nyheter
- Radio: En timmes direktsänt radioprogram från utgrävningen i programmet "Puls" på Sveriges radio väst, P4

Genom denna förhållandevis omfattande mediabevakning spreds informationen om projektet framför allt inom staden Uddevalla, men även utanför närområdet. Cirka hälften av de som deltog i eller besökte utgrävningen sade sig ha fått information om projektet på detta sätt. I artiklar och inslag eftersöktes människor som hade information och minnen kring Ramneskärsparken och som ville vara med i projektet. Även de som inte hade egna erfarenheter av festplatsen men som ändå ville vara med välkomnades givetvis. Det var tydligt att det var via media och inte via annan informationsspridning som flest människor fick kunskap om projektet.

Den målgrupp som eftersöktes vid media och andra kanaler utgjordes framför allt av människor som hade egna erfarenheter av Ramneskärsparken. Av förklarliga skäl var de flesta av dem pensionärer i olika åldrar, eftersom de som hade egna erfarenheter av festplatsen nu befann sig i den åldern. Övriga som deltog i projektet hade ett åldersspann från tio år och uppåt. De som på olika sätt deltog i projektet och som inte hade egna erfarenheter av Ramneskärsparken bodde samtliga i närheten av undersökningslokalen.

Samarbetet

I projektet med Ramneskärsparken skedde samarbete med den aktuella intressegruppen under i stort sett samtliga faser av projektet. I förberedelserna inför utgrävningen togs viktiga och avgörande beslut om var och hur utgrävningen skulle ske tillsammans med berörda personer med kunskap om platsen. Vid flera tillfällen besöktes platsen tillsammans med

människor i den aktuella arbetsgruppen och dessa förberedande besök konkretiserade och avgränsade utgrävningsplatsen. Inledningsvis gjordes en omfattande inventering av området för Ramneskärsparken. Hela området var bevuxet med meterhög sly och därför svåravläst. Området hade däremot röjts på samtliga större träd ett antal år tidigare då en kraftledningsgata dragits över området. Det var därför svårt att orientera sig för de människor som hade varit på Ramneskärsparken när den var i drift. Deras bestående intryck var att området hade varit lummigt och skogbeklätt, och att kulörta lyktor och bord hade varit fästa vid de stora träden, som nu var borta.

Figur 34. Ramneskärsparken under utgrävningen. Foto: Maria Persson.

Det huvudsakliga samarbetet skedde under fältarbetet, det vill säga under utgrävningsmomentet. Där medverkade intressegruppen i de flesta moment, som inventering, utgrävning, val av utgrävningsplatser samt avsökning med metalldetektor. De deltog inte i dokumentationsarbetet vilket framförallt berodde på tidsbrist. Då vi endast var två arkeologer i fält fanns ingen tid för utbildning i dokumentationsteknik.

Utgrävningen var igång även under några kvällar samt under en hel helg för att möjliggöra att alla som ville skulle kunna medverka. Helggrävningen var mycket välbesökt, vilket visar på det viktiga i att planlägga projekt av den här typen på flexibla arbetstider.

Samtliga platser för utgrävning valdes ut i dialog tillsammans med de som deltog. De som var med och grävde gjorde antingen detta på egen hand eller tillsammans med oss. Innan de satte spaden i marken fick de lära sig grundläggande utgrävningsteknik. Då fynd påträffades diskuterades dessa tillsammans, vilket var en mycket viktig fas av informationsinhämtandet under utgrävningen. Det var tydligt hur det materiella framkallade berättelser och minnen, allt eftersom det påträffades. Det var även uppenbart att fynden styrde de berättelser som kom fram, vilket är intressant då möjligen helt andra minnen hade kommit fram om andra fynd hade hittats. Detta gällde även hela utgrävningssituationen. En del uppsökte oss för att berätta en historia de tänkt ut i förväg, men mycket mer kom fram när de var på plats, och särskilt då de konfronterades med fynden. Fynden tolkades följaktligen främst i fält och inte efteråt.

Samarbetet gav unika möjligheter till tolkningen av platsen och det arkeologiska materialet. Utan överdrift kan man säga att resultatet hade blivit betydligt knapphändigare om endast arkeologer hade deltagit vid undersökningen. Det blev tydligt under utgrävningen att även en sentida kontext kan vara svår att tolka. Ett arbetssätt med endast arkeologer inblandade hade gett magra resultat. Festplatsen som hade varit i bruk under en förhållandevis lång tid (1939-1955) hade lämnat få synliga spår efter sig i landskapet. Efter slyröjning var i och för sig grundfundamenten till dansbanan tydliga, men i övrigt fanns inga spår efter övriga aktiviteter eller byggnader som kunde fastställas okulärt. Till skillnad från omständigheterna kring Skatåsförläggningen fanns heller inga kartor eller foton tillgängliga som kunde visa på festplatsens utseende och utsträckning, undantaget ett foto taget vid entrén (figur 4). Utan samarbetet med de människor som var engagerade i projektet hade platsen varit mycket svår att tolka. Det finns många exempel på hur informanter kunde ge information som inte hade kunnat fastställas med endast arkeologiska metoder. Detta gällde exempelvis rörelsemönster på platsen samt lokaliseringen av några aktivitetsytor som inte efterlämnat några materiella spår. Även utsträckningen av festplatsen är ett exempel på detta. Ramneskärsparken var omgärdad av ett taggtrådsstaket och ingången till parken skedde via entrén där man betalade sitt inträde. Utsträckningen av det staketomgärdade området

hade inte lämnat några synliga spår. Tillsammans med informanter drogs den ungefärliga utsträckningen av staketet upp och mättes in med totalstation som en polygon. Utsträckningen skulle visa sig kunna styrkas genom arkeologiska fynd. Då området utanför staketet avsöktes med metalldetektor visade det sig att utslagen i stort sett uteslutande bestod av skruvkapsyler från Vin- och spritcentralen, medan de på insidan bestod av läskkapsyler. Spridningsbilden av de olika kapsylerna, vin- och spritcentralens och läskkapsylerna var mycket tydlig och kombinationen av muntliga och arkeologiska källor kunde återskapa platsens utsträckning, rörelsemönster och aktivitetsytor.

Samarbetet fortsatte på flera olika sätt efter själva utgrävningsfasen. Olika berättelser om Ramneskärsparken fortsatte att komma in genom olika kanaler. Cirka en månad efter utgrävningen ordnades en träff för samtliga som deltagit i eller var intresserade av projektet. Ytterligare någon månad senare ordnades ett möte i den lokala hembygdsföreningens regi. Det var inte alla som hade haft möjlighet att komma ut i fält. Detta möte med uppskattningsvis ett hundratal besökare visade på det stora intresse som fanns för projektet i bygden. Vid samma möte donerades ett antal fynd som påträffats under utgrävningen till hembygdsföreningens samlingar.

En annan viktig del av efterarbetet i projektet var kopplat till den publikation som skulle komma att ges ut. I projektplanen var endast planerat för en avrapportering av det mer traditionella slaget i form av en arkeologisk rapport (Persson 2006). Vid sidan av denna rapport skulle även en annan publikation komma i fråga. Ett stort antal besökare frågade under projektets gång om det skulle komma en bok om Ramneskärsparken och projektet. Det var mycket tydligt att det var denna slutprodukt man väntade sig, möjligtvis för det är just det man är van vid. I arbetet med boken ombads några av de som verkat som nyckelpersoner under projektet att skriva ner sina tankar kring utgrävningen och Ramneskärsparken. Dessa togs sedan med i publikationen (Persson 2009).

Sammanlagt deltog drygt 40 personer i projektet, förutom arkeologer. Projektet var ett småskaligt forskningsprojekt, där endast två arkeologer arbetade under utgrävningsfasen, och det blev snart märkbart att detta var alldeles för få. Det hade behövts minst det dubbla för att på ett tillfredställande sätt kunna möta det intresse som fanns och för att handleda under utgrävningen. Vid sidan av detta behövde de berättelser som kom in, och tolkningar av det arkeologiska materialet dokumenteras. Det skulle komma att bli en av de viktigaste erfarenheterna från detta projekt, att

community archaeology som metod kräver ett förhållandevis stort antal arkeologer på plats. Att släppa på expertrollen och ansvaret betyder inte att det blir mindre arbetsintensivt och arbetsinsatskrävande för arkeologerna, möjligen snarare tvärtom.

En fornlämningsliknande lämning

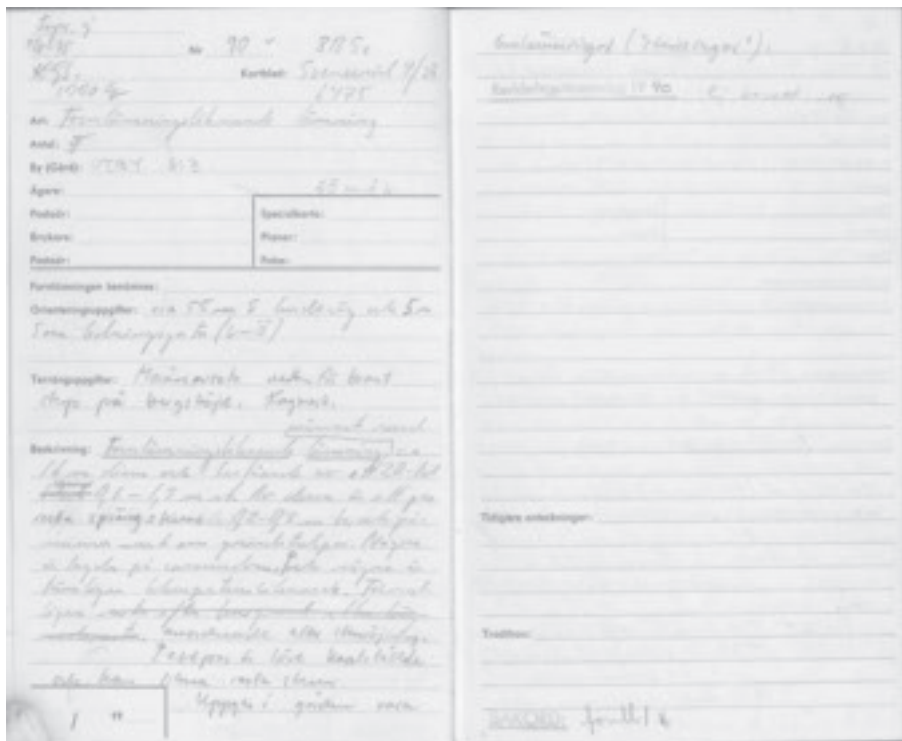
Det finns ett tydligt exempel kopplat till Ramneskärssparken som visar på det viktiga i att arkeologin bör verka i nära samverkan med lokala intressegrupper. Under den initiala planeringen inför utgrävningsprojektet kontrollerades om det fanns några registrerade fornlämningar på platsen för Ramneskärssparken eller strax i närheten. Hade så varit fallet hade valet av utgrävningslokal fallit på någon annan plats. Efter en sökning i FMIS kunde det konstateras att det faktiskt fanns en registrerad lämning just på samma plats, men den skulle visa sig vara av ett överraskande slag. På platsen fanns registrerat 90:1 Herrestad socken och detta angavs vara en "fornlämningsliknande lämning"³⁰. Informationen som gick att läsa om lämningen 90:1 var:

Fornlämningsliknande lämning, närmast rund, ca 16 m diam och bestående av ett 20-tal stenar, 0,6-1,3 m st. Av dessa är ett par resta sprängstenar som påminner mest om grindstolpar. Några är lagda på varandra, ett par är löst kantställda och liknar resta stenar och några är tämligen klumpstensliknande. Förmodligen anordnade efter stenröjning. Uppges i gården vara fornlämningar ("stenringar"). (FMIS, Raä 90:1 Herrestads sn, Bohuslän)

Det som var inrapporterat som en fornlämningsliknande lämning var i själva verket grundstenarna till Ramneskärssparkens dansbana, men Ramneskärssparken nämns inte. Utan facit i hand är det inte lätt att veta varför stenarna ligger där de ligger. Bland hög sly liknar de dessutom en domarring. Inventeraren hade stött på något i en fornlämningsrik bygd som

³⁰ Denna beteckning används för lämningar som har ett fornlämningsliknande utseende och som är skapade av människan (att jämföra med fornlämningsliknande bildning som är formad av naturen). Vad sådana lämningar består av varierar, oftast är det något som ser ut som en fornlämning men som ändå kan konstateras vara sentida. Sådana lämningar läggs in i FMIS eftersom även det faktum att det *inte* rör sig om en fornlämning är av vikt att kunna kontrollera i registret.

såg ut som en domarring eller stenkrets, men som av stenarnas utseende inte kunde tänkas vara av förhistoriskt slag.

Figur 35. Ramneskärsparken – en fornlämningsliknande lämning (FMIS).

På nära avstånd ligger dessutom flera boplatser, ett röse, hällristningar och ett gravfält, det är ett fornlämningstätt område. Det var därför av vikt att registrera den fornlämningsliknande lämningen. Här framträder alltså Ramneskärsparken i fornminnesregistret, men anonymt. Vad som är talande här är två saker; lämningar förfaller till oigenkännlighet mycket snabbt. Fornminnesinventeringen skedde 1975, endast 20 år efter att festplatsen lades ner. Det visar hur snabbt även vårt sentida kulturarv förfaller och försvinner, snabbare än vi tror. Det visar också att även sentida lämningar är angeläget att uppmärksamma från kulturmiljövårdens sida. Landskapet fylls hela tiden på med lämningar, något som skett så länge människan har levt i och brukat landskapet. Att bortse från det som tillkommit under de senaste åren förvirrar och gör att man tappar en känsla av kontinuitet. Dessa lämningar är dessutom mycket viktiga för många människor. Vi har ofta

lättare att relatera till lämningar från vår egen tid eller tiden strax före vår egen levnadstid, eftersom de är markörer för vår egen historia. Det visar även på en tydlig brist i kommunikationen mellan arkeologi och allmänheten. Hade inventeraren frågat fastighetsägaren eller någon annan i trakten vad det var för slags lämning hade denne utan tvekan fått rätt svar. Ramneskärsparken är fortfarande inte bortglömd i trakten runtomkring den gamla festplatsen. Det är därför märkligt att registret anger att lämningen enligt vad som troligtvis är fastighetsägaren skulle vara en fornlämning: ”Uppges i gården vara fornlämningar ("stenringar")”. Denna uppgift kan omöjlig stämma. Fastighetsägaren på den tiden var den som själv upplät mark för festplatsen och skulle inte ha gett en sådan uppgift till inventeraren. Det har skett någon form av missförstånd. För rättvisans skull är det dock viktigt att tänka på att inventeraren oftast hade ett mycket stort område att gå över. Däremot går det inte att bortse från det faktum att de som arbetar med kulturmiljön och lokalbefolkningen har olika förutsättningar att känna det lokala landskapet. Arkeologer har en stor kännedom om kulturlandskapet, men samtidigt är denna kunskap oftast av generell karaktär. Det är de boende som känner *sitt* landskap, det är de som sedan lång tid tillbaka har brukat det och som är vana att vistas i det. Inom dagens kulturarvsdebatt framhålls ofta behovet av ökad dialog mellan kulturarvsinstitutionerna och allmänheten. Det är viktigt ur en demokratisk synvinkel, men det här exemplet visar även hur viktigt det är för de sentida lämningarna i sig. På lokal nivå var förklaringen bakom Raä 90:1 Herrestad socken uppenbar, att det är resterna av den gamla dansbanan. Om inte allmänheten får komma till tals kan en lämning i onödan förvandlas till något svårförklarligt och anonymt. Slår man upp Raä 90:1 i Herrestads socken i fornminnesregistret idag, efter utgrävningen av Ramneskärsparken får man ett helt annat resultat än 2005. Idag är registret uppdaterat och lämningen är angiven som en ”samlingsplats” och mötesplats för dans samt som ”övrig kulturhistorisk lämning”. Formuleringen fornlämningsliknande lämning är struken. Texten som beskriver lämningen idag lyder (FMIS):

Samlingsplats, ca 55x40 m (Ö-V), mötesplats för dans. Ramneskärsparken, bestod av 1 dansbana, 1 kiosk och 1 skjutbana. Dansbanan var åttakantig, bestående av 27 stenblock. Inga synliga lämningar från kiosken eller skjutbanan finns idag. Tidigare registrerad som fornlämningsliknande lämning. /.../ Tillägg dnr 321-3718-2006: Vid arkeologisk utgrävning år 2005 påträffades 27 cirkellagda stenblock,

0,5x0,5 - 0,5x1 m st. Fynd av järnbeslag, spik, 1 hovtång, 1 strålkastarskärm, glas, tegel, kamfragment samt kapsyler [...]. Ramneskärsparken användes som dansbana från 1939 till mitten av 1950-talet.

Figur 36. Fastighetsägarna (sittande) och representanter från Skredsvik-Herrestad och Högås hembygdsförening (stående) i samspråk under utgrävningen. Foto: Maria Persson.

Community Archaeology och Skatåsförläggningen

Projektet kring Skatås hade ett liknande upplägg som det för Ramneskärsparken. Det som skiljer sig åt är att projektet genomfördes i betydligt större skala, både vad gällde den publika delen och utgrävningen i sig. Utgrävningsprojektet kring Ramneskärsparken skedde några år före det på Skatås, och kan sägas ha fungerat som en pilotstudie inför detta större projekt. Flera viktiga iakttagelser och erfarenheter från Ramneskärsprojektet kunde användas som riktlinjer inför planeringen av Skatåsprojektet, framför allt vad gäller den publika delen. Bland annat konstaterades vid Ramneskärsprojektet att nyckelfasen för samarbete mellan inblandade intresse-

grupper och arkeologer låg i själva utgrävningsmomentet, i fält. Därför lades flest publika insatser under denna fas vid undersökningen av Skatås-förläggningen.

Den arkeologiska undersökningen på Skatås genomfördes inom projektet ”Från vita bussar till friluftsliv - Skatås, en motionsanläggning med historia”. Även vid detta projekt var ett av syftena att genomföra det tillsammans med delar av allmänheten. Till skillnad från undersökningen av Ramneskärsparken gjordes valet av utgrävningslokal dock inte tillsammans med representanter från inblandade intressegrupper utan av undertecknad. Olika intressegrupper skulle däremot komma att involveras i andra väsentliga delar av projektet efter det att lokalen hade valts ut.

Platsen som skulle undersökas inom Skatåsprojektet utgörs idag av Göteborgs största motionsanläggning. Att undersöka en plats som ligger i en stor stad och som inte på något sätt är övergiven, skapar redan från början goda förutsättningar för olika publika ansatser. Skatåsprojektet beräknas ha cirka en miljon besökare per år. Den första kontakten som knöts var därför med Skatås motionscentral och Göteborgs stads Kultur och Fritidsförvaltning som driver anläggningen. Det var en grundförutsättning att de skulle ställa sig bakom projektet. Det handlade både om att mycket uppmärksamhet skulle komma att riktas mot anläggningen samt att viss hjälp behövdes för att kunna genomföra projektet. Utgrävningsprojektet skulle även möjligen kunna störa ordinarie verksamhet. De var redan från första stund mycket positiva till projektet.

För att inledningsvis kommunicera projektet sattes affischer om det kommande projektet upp på olika platser i Göteborgs stad. På dessa affischer informerades om projektet samt efterfrågades människor med minnen från andra världskrigets Skatås eller som på annat sätt ville vara med och delta i projektet. Vidare förmedlades flera viktiga kontakter via Skatås motionscentral. Det skulle visa sig att ett antal människor som hade kunskaper och egna erfarenheter om Skatås som mottagningsläger fortfarande bodde kvar i närheten och hade för vana att vistas på Skatås för diverse aktiviteter. Vidare skickades en pressrelease ut före projektet och även vad gäller Skatåsprojektet var intresset stort ifrån media:

- Tidningar: Göteborgs-Posten, GT, Örgryte/Härlanda tidning, Västfronten.
- TV: TV 4 Göteborg, Västnytt, Vetenskapslandet (längre reportage).

- Radio: Vetenskapsradion Historia (längre reportage), Göteborg Direkt Radio P4.

Via dessa kommunikationskanaler efterfrågades människor som hade erfarenheter av Skatås som mottagningsläger. De som svarade på våra eftersökningar via affischer och media kan sägas ha bestått av flera olika grupper. Dels var det de som hade varit med 1945-46. De hade antingen själva besökt Skatås då anläggningen var en förläggning eller på något sätt varit inblandade i flyktningmottagandet i Göteborg under den här tiden. Det fanns även ett tiotal exempel på människor som hade bott i närheten av Skatås då de var barn, och som inte själva hade besökt förläggningen, men som hade träffat kvinnorna som bodde där i sina barndomshem. Deras föräldrar hade bjudit hem flyktningarna till sig på kaffe och en pratstund. Dessa personer kunde inte ge några närmare upplysningar om just Skatåsförläggningen men kunde i flera fall berätta hur kvinnorna uppfattat sin tid i Sverige och vad som hade hänt dem efter vistelsen på Skatås. Det var även flera som hörde av sig som inte hade uppgifter om Skatåsförläggningen utan om de två andra liknande mottagningslägren som fanns i Göteborg vid samma tid. I de flesta fall bodde de människor som hade uppgifter om Skatås fortfarande i närområdet.

Vi fick även möjlighet att sprida information om projektet på nationell nivå. Ett tv-program om projektet gjordes under utgrävningen och sändes på Kunskapskanalen. Även ett radioprogram producerades om projektet som sändes på Vetenskapsradion. Båda programmen sändes nationellt och gav möjlighet att få kontakt med människor som idag bor i andra delar av Sverige. En av de viktigaste informanterna vi kom i kontakt med under projektet var en av de kvinnor som 1945 kom till Skatås och som idag bor i Stockholm. Henne kom vi i kontakt med genom att en anhörig till henne hade hört radioprogrammet på Vetenskapsradion.

På flera väsentliga sätt skiljde sig de intressegrupper åt som skulle komma att vara engagerade i Ramneskärsparken- respektive Skatåsundersökningen. De personer som på något sätt deltog i Ramneskärsprojektet innefattade drygt 40 personer. Då syftar jag på de som aktivt deltog i projektet, endera genom att delge oss sina minnen eller kunskaper om Ramneskärsparken och/eller själv var med under den arkeologiska undersökningen. Förutom dessa 40 personer var det få ytterligare personer som besökte oss under utgrävningen. Däremot tog ett större antal del av undersökningen genom de diskussionskvällar och föredrag som anordnades

i efterhand. Av den aktuella intressegruppen som bestod av drygt 40 personer hade ungefär hälften av dessa egna erfarenheter av Ramneskärs-parken.

Vid undersökningen av Skatås-förläggningen kan det totala antalet som på något sätt deltog eller tog del av projektet uppskattas till runt tusen personer. I denna höga siffra räknar jag in alla de personer vi samtalade med som besökte oss under utgrävningen. Vilka bör då egentligen räknas in i den grupp som utgjorde den för Skatåsprojektet aktuella intressegruppen? De cirka 1000 personer som "besökte" oss under utgrävningen kan inte sägas ha utgjort en intressegrupp. Ett stort antal tog endast del av våra publika insatser och vår information. De var alltså snarare besökare vid en publik utgrävning än samarbetspartners. De flesta av dem hade däremot sökt sig aktivt till utgrävningen och råkade inte bara gå förbi. Ett förvånansvärt litet antal av de vi samtalade med hade kommit dit av en slump. De flesta hade tagit sig till Skatås på grund av utgrävningen. Av de cirka tusen personerna utkristalliserades sig däremot en grupp människor varmed nära samarbete etablerades. De kan sägas utgöra den intressegrupp som var engagerad i Skatåsprojektet. Den bestod av cirka hundra personer och innefattar en heterogen samling människor med olika band, kunskap och relation till Skatås-förläggningen. Gruppen bestod bland annat av människor med egna erfarenheter av Skatås-förläggningen, barn till de som antingen bott där eller till människor som på den tiden lärde känna flyktingarna, människor med kunskap om eller erfarenhet av flyktingmottagandet vid den här tiden, personalen på Skatåsanläggningen samt ett antal ytterligare personer som inte faller in under någon av dessa kategorier men som hade ett stort intresse för och engagemang i projektet. Av detta hundratal personer kan ett mindre antal huvudpersoner på ungefär 25 stycken urskiljas. De fungerade som nyckelinformanter, vilka vi hade samtal med vid flera tillfällen. Tillsammans med dem tolkades fynden och omständigheterna kring Skatås-förläggningen.

Övriga publika insatser

Under utgrävningssfasen på Skatås gjordes flera insatser för att förmera den publika upplevelsen och för att parallellt med utgrävningen försöka tillgängliggöra den historia som undersöktes. Det främsta exemplet på detta är att det under två dagar fanns en av originalbussarna från räddnings-aktionen med de vita bussarna på plats. Detta kunde ske i samarbete med Humanitetens hus i Malmö och Volvos veteranbilssamling i Göteborg där den vita bussen finns idag. Med bussen följde även utomhusutställningen

”Mod och ansvar” som behandlar räddningsaktionen (för mer om detta se Stojakovic’ 2011). Bussen och utställningen placerades i närheten av övrig verksamhet under undersökningen. Bussen blev ett publiknavn under de två dagarna den var på plats vid utgrävningen. Att ha en av de vita bussarna på plats blev mycket uppmärksammat.

Figur 37. Den vita bussen, utställningen ”Mod och ansvar” samt besöksältet.
Foto: Maria Persson.

Kombinationen av bussen och utställningen samt utgrävningen som pågick samtidigt gjorde historien kring Skatås mycket påtaglig. Vid sidan av bussen hade vi under samtliga utgrävningsdagar ett besöksält på plats. Området för Skatås motionscentral är stort och det var viktigt att skapa en mitt- och mötespunkt för utgrävningen så att besökarna visste vart de skulle ta vägen. Kring tältet placerades en skärmutställning med information om Skatås som mottagningsläger, flyktingmottagandet under andra världskriget samt om samtidsarkeologi. De flesta av besökarna tog del av utställningen. I besöksältet placerades även stolar och bord samt en besöksbok som de som besökte och/eller deltog i undersökningen ombads att skriva i. Många tog

sig tid att sätta sig ner och skriva ner sina minnen och erfarenheter kring Skatåsfröläggningen, även de som redan gett oss informationen muntligen. I besökstältet fanns även boken *Om detta må ni berätta* (Bruchfeld & Levine 2004), svenska statens bok om förintelsen, att ta för den som ville. Besökstältet var bemannat under hela utgrävningen och upplägget fungerade väl på en plats som Skatås, där området är stort och besökarna många. Vidare ställdes en av de originalstugor flyktingarna bodde i 1945 till vårt förfogande för förvaring av redskap och annan utrustning samt för sådant arbete som behövde utföras inomhus. Husen har idag inte kvar något av sin interiör från 1945, men det var ändå intressant att kunna gå in i en av stugorna. Fynden förvarades därinne och lades ut för uppvisning vilket gjorde att många gick in i stugan.

Samarbetet

Den arkeologiska undersökningen pågick i tio dagar och hölls öppen även över helgen samt en vardagskväll för att alla som önskade skulle kunna ges möjlighet att delta. Det publika deltagandet bestod i att vara med och gräva, att berätta om eller skriva ner sina erfarenheter av Skatås i besöksboken eller bara besöka utgrävningen och ta del av informationen i vårt informations-tält. Samarbetet med aktuella intressegrupper kan i detta projekt sägas ha legat framför allt under fältfasen och efterarbetet. Endast enstaka möten med dem skedde under förarbetet inför projektet. Detta berodde delvis på att platsen Skatås i sig är förhållandevis lätt att orientera sig på. Vid planeringen inför undersökningen av Ramneskärsparken var det inte ens möjligt att lokalisera platsen för festplatsen utan hjälp av informanter, och även då vi arkeologer befann oss på plats och grundstenarna till dansbanan hade lokaliserats var övriga delar av festplatsområdet svårt att tolka utan förkunskaper eftersom inga andra lämningar ovan jord fanns kvar. På Skatås däremot är ungefär hälften av de ursprungliga byggnaderna kvar in situ och det finns även tillgängligt arkivmaterial och kartor som kan avslöja Skatåslägreets utsträckning och byggnadsbestånd. Själva den materiella lämningen var därför betydligt lättare att tolka på den här platsen. Syftet med projektet var istället att tillsammans med människor med minnen och erfarenheter av Skatåsfröläggningen plocka fram en underkommunicerad historia genom att vara på plats och att använda sig av den arkeologiska undersökningen som arena för detta. Det främsta samarbetet kom även att ske under utgrävningen. Däremot kan det konstateras att oväntat få var intresserade av att själva vara med och gräva, endast ett knappt tiotal

personer förutom oss arkeologer deltog i själva utgrävningsdelen av projektet. Möjligen finns en överdriven syn från arkeologers sida på allmänhetens önskan att vara med och gräva. Däremot har utgrävningsfasen visat sig vara nyckeln till att skapa en kreativ dialog kring platsens historia och materiella lämningar. Huvudparten av de berättelser som kom in till oss under projektet kom in i fält och dokumenterades på plats. Här var både utgrävningssituationen i sig och de fynd som påträffades nyckeln till de berättelser vi fick berätta för oss. Tolkningen av fynden gjordes kontinuerligt och i fält tillsammans med de människor som ingick i projektet, även om endast få av dem grävde på egen hand. Detta kunde egentligen konstateras först i efterhand.

Figur 38. Samtal med representant från Göteborgs Röda kors. Foto: Martina Hjertman.

Som vid alla arkeologiska undersökningar kretsade besökarnas frågor kring vad vi hade hittat. De fick då följa med någon av oss in i den stuga där fynden förvarades. Detta blev ofta nyckeln till de olika historier de kunde berätta. Den historia som ett samtidsarkeologiskt projekt ger upphov till

kan därför sägas vara fyndstyrd. Hade andra fynd påträffats hade delvis andra berättelser kommit i dagen. Detta gäller givetvis arkeologi generellt, men då det kommer till samtidsarkeologi finns även andra källor tillgängliga, och den fyndstyrda historien kan därför jämföras med exempelvis den textstyrda historien, vilket jag kommer att återkomma till i nästkommande kapitel.

Det huvudsakliga samarbetet i Skatåsprojektet kan sägas ligga i tolkningsprocessen av de arkeologiska fynden, en tolkningsprocess som i stort sett uteslutande ägde rum i fält. Detta arbetssätt är tidskrävande och god tidsmarginal bör finnas för samtal och dokumentation av samtalen. Jämfört med Ramneskärsprojektet där endast två arkeologer var i fält kunde den publika tillströmningen mötas på ett betydligt mer tillfredställande sätt på Skatås. Sammanlagt deltog tre arkeologer samt nio studenter i projektet. Det fanns därmed ett bättre underlag för att möta den publiktillströmning som skedde.

Efter fältfasen fortsatte berättelserna om Skatås att komma in till oss, under lång tid. Det fanns ett omfattande intresse för projektet i Göteborgs stad. Att överlevande från de nazistiska koncentrationslägren hade bott på Skatås motionsanläggning var för många en okänd historia och projektet mötte därför ett stort intresse. För att kommunicera projektets resultat arrangerades strax efter utgrävningens slut en utställning på Skatås motionscentral med bilder, information och även fynden utställda. Det samma gjordes även under Vetenskapsfestivalen³¹ året efter undersökningen genomfördes (2009). En utställning om projektet fanns då att ta del av på Institutionen för arkeologi och antikens kultur vid Göteborgs Universitet. Efter att själva utgrävningen var avslutad anordnades flera möten där projektet, utgrävningen och dess resultat diskuterades och summerades tillsammans med de personer som ingick i intressegruppen. Även i detta projekt producerades en publik publikation om projektet och dess resultat (Persson (red.) 2011).

Skatåsprojektet hade ett tydligt publikt anslag, men inte ett lika uttalat community archaeology-mål som Ramneskärsprojektet, framförallt då projektet inte planerades tillsammans med de aktuella intressegrupperna. Projektet kan dock ändå sägas ha fyllt denna intresseram. De resultat som nåddes genom projektet var avhängiga av det publika samarbetet. Slutsatsen av projektet blev även i detta fall att det inte hade nått samma tillfred-

³¹ Publika vetenskapsdagar som anordnas varje år i Göteborg.

ställande resultat om det hade genomförts endast av arkeologer. Det kan snarare konstateras att det var just samarbetet med intressegrupper som gav projektet bäring.

Sammanfattning av komponenten Community archaeology

Utgrävningsprojekten kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen genomfördes i nära samarbete mellan arkeologer och människor som på olika sätt hade anknytning till dessa platser. Trots att samarbete inte skedde i alla led i projekten var det samarbete som genomfördes en förutsättning för projektens resultat. Det var även syftet med båda projekten; att de skulle utföras i så nära samarbete som möjligt med människor som hade koppling till de platser och kontexter som undersöktes. Tillsammans diskuterades frågeställningar kring utgrävningen, var vi skulle gräva och tolkningarna av de fynd som påträffades gjordes tillsammans. På detta sätt kom resultaten av utgrävningarna snarare att präglas av de människor som deltog än av arkeologerna. Häri ligger den viktigaste aspekten av community archaeology kopplat till Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen.

Flera generationer bidrog med egna eller ärvda minnen och berättelser. Båda undersökningarna visade att det var själva fältfasen som var den givna arenan för detta samarbete, snarare än under planering och efterarbete. Att befinna sig på platsen, utgrävningsmomentet i sig och mötet med de fynd som påträffades var det som gjorde att människors berättelser om dessa kontexter kom till ytan.

En intressant iakttagelse har varit att trots att allmänheten erbjöds att själva vara med och gräva bestod deras medverkan i fält framför allt i tolkningar av fynden och övriga materiella omständigheter, men i mindre utsträckning i att delta i själva grävandet. Givetvis bör man beakta att många av dem som varit engagerade i projekten är äldre människor som kanske inte har fysiska förutsättningar för att vara med och gräva, men tendensen har ändå varit tydlig.

Grundförutsättningarna för projekten skiljde sig åt på flera sätt som påverkade det publika arbetet. Platsen för Ramneskärsparken ligger på landsbygden och används idag som betesmark. Förutom grundstenarna till dansbanan finns inga synliga lämningar kvar efter festplatsen. Skatåprojektet behandlade istället en plats i en storstad och delar av den

materiella kontext som undersöktes finns kvar än idag. Platsen besöks även av tusentals människor varje dag. Skatås är ingen övergiven plats vilket Ramneskärssparken kan sägas vara. Dessa förutsättningar avspeglade sig i besöksantalet. Medan Ramneskärsprojektet hade ett besökstal på drygt 40 personer kom Skatåsprojektet att ha ett besöksantal på över tusen personer. Detta gäller det totala *besöksantalet*. Det antal människor som skulle komma att utgöra den intressegrupp som samarbetet främst utgjordes av, bestod av ungefär lika många i båda projekten, cirka 25. Detta är en intressant iakttagelse som gjordes först i efterhand. Vid Skatåsprojektet ingick ungefär hundra personer i den grupp som på olika sätt samverkade med arkeologerna. En mindre del av dessa, cirka 25 stycken, utgjorde en kärngrupp med vilka ett närmare samarbete etablerades. Samma summa gäller för projektet kring Ramneskärssparken, av de 40 som besökte oss i fält var det cirka 25 stycken som samarbetade med oss på olika plan. Under Skatåsprojektet kommunicerade vi med ett betydligt större antal människor och det projektet var kvantitativt betydligt mer omfattande. Kvalitativt kan däremot projekten sägas ha lett till ett likartat samarbete med ungefär samma antal personer.

Community archaeologyprojekt är arbetsintensiva. Det behövs ett större antal arkeologer för att fylla de behov som uppstår i att handleda de människor som är med och gräver samt för att dokumentera berättelser och minnen som kommer fram i samband med den arkeologiska undersökningen och de fynd som påträffas. Ramneskärsprojektet var utan tvekan underbemannat med endast två arkeologer i fält. Skatåsprojektet däremot kan sägas ha varit mer lämpligt bemannat med en personal på sammanlagt 12 personer, varav tre arkeologer och nio studenter. Där kunde arbetsuppgifterna delas upp och tillräckligt med personal fanns för att kunna samtala med de som besökte oss. Kraven på arkeologer som arbetar i community archaeologyprojekt kan delvis sägas skilja sig från övrig arkeologi. Ett sådant arbetssätt ställer krav på kunskaper i pedagogik och kommunikation, något arkeologer endast undantagsvis har utbildning i. Detta bör övervägas vid planeringen och bemanningen av projekten.

Community archaeology, och samtidsarkeologi ställer höga krav på efterbruket av utförda insatser. Det är viktigt att projekten inte bara avslutas med en teknisk rapport, vetenskapliga artiklar och presentationer vid konferenser. Vid både undersökningen av Ramneskärssparken och Skatåsföreläggningen efterfrågades hur det skulle bli möjligt att ta del av resultaten efteråt. En publik publikation producerades efter respektive projekt och det

är dessa publikationer som har blivit slutprodukten för projekten. Här är det på sin plats att vara självkritisk. Om man "väcker upp" en närmast bortglömd historia är det viktigt att den ges möjlighet att på något sätt leva vidare, för att förhindra att den återigen faller i glömska, och då räcker inte en publikation. Förslagsvis borde exempelvis en skylt ha satts upp på Skatås som informerar om projektets resultat och platsens historia eller en permanent utställning om förläggningstiden ha funnits på Skatåsanläggningen. Projektet har dock fått stor spridning inom staden Göteborg, genom föredragsserier och utställningar. Vad gäller Ramneskärsparken anordnades sommaren 2013 utställningen "Får jag lov" på Bohusläns museum som behandlade dansbanor och festplatser, där fanns även Ramneskärsparken med.

Att som arkeolog arbeta tillsammans med intressegrupper i ett samtidsarkeologiskt projekt ger tillgång till ovärderlig kunskap om platsen och de sammanhang som undersöks. Arkeologer är experter på arkeologiska metoder, men inte nödvändigtvis på den platsknutna historien. Människor som kommer att ingå i community archaeologyprojekt har ofta anknytning till de platser som undersöks. En arkeologisk undersökning kan ytterligare stärka känslan av platsanknytning. Arkeologi kan bidra till en starkare anknytning till både plats och historia, även när man känner till den innan. Detta vill jag framhålla som ett av de viktigaste resultaten för de människor som involveras genom community archaeology. De arkeologiska undersökningarna som diskuteras i avhandlingen har bidragit till att människor ändrat syn på de platser som undersöktes. Detta gäller främst undersökningen av Skatåsförläggningen. Skatås är en välbesökt plats idag. Dit tar sig människor för att jogga, promenera och utföra ett antal olika sporter. Före utgrävningsprojektet var det inte allmänt känt att Skatås en gång varit ett mottagningsläger för överlevande från nazistiska koncentrationsläger. Den här historien blev känd genom den arkeologiska undersökningen. Denna kunskap nådde givetvis även personer som inte aktivt deltog i projektet. Vetskapen om vad som en gång i tiden hade skett på Skatås gör att även de har möjlighet att betrakta platsen ur ett annat perspektiv. Starkast anknytning till platsen får dock de som på olika sätt medverkar i dylika projekt. Vid många tillfällen under projektet påtalade människor sin förvåning över att Skatås en gång i tiden hade varit ett mottagningsläger och att de hädanefter skulle betrakta platsen på ett nytt sätt. Troligtvis förstärktes denna känsla av att flera av förläggningens byggnader fortfarande finns kvar vilket ger en inblick i hur Skatås såg ut 1945. I vilken omfattning

människor känner koppling till en plats är ett värde som är svårt att utvärdera, det hör till vad man brukar referera till som mjuka värden. Det ingick inte i projektens frågeställningar att undersöka detta förhållande, därför går det tyvärr bara att reflektera över undersökningarnas resultat kopplade till platsanknytning.

Etik

Samtidsarkeologi, och särskilt då den genomförs tillsammans med intressegrupper rymmer viktiga aspekter av etiskt ställningstagande. Det gäller givetvis arkeologi rörande alla tidsperioder, men samtidsarkeologi rör tidsperioder varifrån nu levande människor har minnen och erfarenheter. Det ställer nya och utökade krav på den arkeologiska verksamheten. Det är viktigt att de vars historia undersöks får möjlighet att göra sin röst hörd. Lika viktigt är deras rätt att inte göra sin röst hörd. Att bedriva samtidsarkeologi som community archaeologyprojekt möjliggör för människor med erfarenhet av de sammanhang som undersöks att påverka projekten. Att de ges möjlighet att göra detta är den grundläggande etiska aspekten i ett sådant projekt.

Ett stort antal av de delar av samtidshistorien som har undersökts inom samtidsarkeologin har rört kontexter kopplade till krig och katastrofer. Undersökningar av sådana sammanhang innebär att de människor som har erfarenheter av dem ofta har traumatiska upplevelser kopplade till dem. Skatåsörläggningen är en sådan plats. Att välja att lyfta fram en sådan historia innebär även att man får vara beredd på att behöva hantera flera olika reaktioner, inte bara av det positiva slaget. Jag fick bland annat ett samtal under Skatåsprojektets gång från en kvinna vars mamma var en av de flyktingarna som kom till Skatås 1945. Hon berättade att hennes mamma fått en panikångestattack då hon hade läst om utgrävningarna i tidningen och att mamman var arg och bestört över att vi gjorde något sådant. Hennes mamma som dessutom var dement hade tagit detta mycket hårt. Dottern var däremot positiv, hon kände inte till någonting om hennes mammas ankomst till Sverige och tyckte det var bra att projektet genomfördes. Det här är ett av flera liknande exempel på starka reaktioner som Skatåsprojektet mötte. I det fall som nämns ovan räckte det för den äldre kvinnan att höra om projektet för att det skulle göra henne upprörd. I sådana här sammanhang möter arkeologin stora etiska utmaningar, något som inte har problematiserats i någon högre grad (Moshenska 2008).

Undersökningen av Ramneskärsparken behandlade en plats med mer positiva konnotationer. Inga berättelser och reaktioner av det mer traumatiska slaget kom in till oss under det projektet. Etiska avväganden är givetvis viktiga vid samtliga undersökningar, inte bara de av mer traumatiskt slag. Hur man ämnar förhålla sig till eventuellt negativa reaktioner bör övervägas tidigt i planeringen av ett samtidsarkeologiskt projekt. Att detta tas med i beräkningen redan vid planeringen av projektet är således av stor vikt.

Inkludering – exkludering?

Syftet med att bedriva arkeologiska projekt tillsammans med intressegrupper inom ramarna för community archaeology har oftast i syfte att verka inkluderande. I förhållandet mellan arkeologidisciplinen och allmänheten innebär community archaeologyprojekt att de senare inkluderas i forskningsprocessen. En community archaeology som riktar sig till "alla" är däremot inte genomförbar, inkluderingen innebär även en exkludering. Den samarbetspartner som arkeologerna samarbetar med utgörs av en mer eller mindre begränsad grupp människor som utgör den aktuella intressegruppen. Vilka människor den består av är avhängigt av kontexten, men det finns även fler aspekter som påverkar. För det första finns det påverkande faktorer från arkeologiskt håll. Som tidigare påtalats kommer oftast initiativet till community archaeologyprojekt från arkeologer snarare än från intressegruppen. Exempelvis görs valet av undersökningsobjekt ofta av arkeologer. Vid den inledande planeringen av projektet urskiljs oftast några målgrupper projektet vänder sig till. Någon form av målgruppsanalys är nödvändig. Det är inte ändamålsenligt att rikta ett projekt till exempelvis alla som bor på en ort. Redan här sker en exkludering som påverkar vilka som kommer att delta i projektet. Utifrån valet av kontext kan förutsättningar för deltagande utifrån exempelvis kön, ålder och socioekonomisk representation påverkas. För det andra påverkas detta även inifrån intressegruppen. Inom den kommer somliga personer vara mer tongivande än andra. Dessa orsakssammanhang är inte utforskade. Att analysera dessa förhållanden ligger inte heller inom ramarna för avhandlingen. Däremot kan konstateras att även community archaeology innebär att endast vissa röster blir hörda.

Att arbeta utifrån community archaeology fyllde flera viktiga funktioner vid undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Att låta människor utanför arkeologin vara en aktiv del av forskningsprocessen

möjliggör att arbeta utifrån de demokratiska strävanden som efterfrågas inom kulturarvssektorn. Att det finns ett intresse och engagemang från allmänhetens sida tydliggjordes av det stora intresse som båda projekten mötte. Att arbeta tillsammans med berörda intressegrupper möjliggör även att ta del av deras kunskap om de kontexter som undersöks. Samtidsarkeologi rör sammanhang nu levande människor har egna erfarenheter av och deras erfarenheter har genom projekten visat sig avgörande för att tolka de sammanhang som undersökts. Genom att låta andra än arkeologer ställa och besvara frågor om det materiella kan arkeologin komma åt fler delar av det förflutna och genom detta bidra till en mer mångstämmig historia.

Community archaeology innebär samarbete mellan arkeologer och intressegrupper. Samarbetet kan göras under samtliga faser av ett arkeologiskt projekt eller i utvalda delar. I de projekt som behandlas i avhandlingen har samarbetet främst skett under utgrävningsfasen och i tolkningen av det materiella. I flera avgörande delar av projekten låg ansvaret och beslutsfattandet endast hos arkeologerna, det var således inte fråga om ett samarbete på alla punkter. Projekten kan dock ändå sägas ha genomförts i en tydlig anda av community archaeology. Den kunskapsproducerande delen av projektet var avhängig av intressegruppernas tolkningar av det arkeologiska materialet. De berättelser kring Ramneskärs-parken och Skatåsförläggningen som blev möjliga att få fram i och med de arkeologiska undersökningarna grundades i deras tolkningar, inte av arkeologernas.

De personer som ingick i intressegrupperna medverkade inte i egenskap av besökare. Skillnaden på besökare och deltagare i en intressegrupp ligger främst i aspekter av information och kommunikation. När publik arkeologi kan sägas innebära att allmänheten tar del av arkeologernas tolkningar och resultat innebär community archaeology att vi istället tar del av *deras* tolkningar och att de har avgörande inverkan på resultatet.

Att arbeta med intressegrupper inom ramarna för community archaeology innebär således en möjlighet att ta del av de berättelser och minnen som kommer fram i och med de arkeologiska projekten. Dessa minnen och berättelser utgör muntligt källmaterial. Ett samtidsarkeologiskt arbetsätt innebär att arbeta tvärvetenskapligt, med fler källkategorier än det materiella. Det muntliga materialet är tillsammans med skriftligt källmaterial, två källkategorier som oftast finns tillgängliga rörande samtidsarkeologiska kontexter. Även i ett samtidsarkeologiskt projekt bör arkeologiska metoder och materiell kultur stå i fokus. Vad som skiljer

samtidsarkeologi från övrig arkeologi är att det i stort sett alltid finns andra sorters källmaterial att konsultera. I nästkommande kapitel kommer jag att diskutera hur man i ett samtidsarkeologiskt projekt kan arbeta med detta övriga källmaterial, vad det kan tillföra och hur det förhåller sig till det arkeologiska materialet. Att arbeta tvärvetenskapligt ser jag som en bärande komponent i ett samtidsarkeologiskt arbetssätt.

Minnen från vår samtid

10. Samtidsarkeologi som tvärvetenskap

Inledning

De arkeologiska metoder som diskuterades som den inledande komponenten känns samtliga igen från arkeologi i stort. I föregående kapitel diskuterade jag hur de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen genomfördes tillsammans med intressegrupper som hade koppling till platserna. Genom community archaeology möjliggjordes bland annat att få ta del av människors upplevelser och minnen kring de platser som undersöktes. Dessa berättelser kan betraktas som muntligt källmaterial. Vad gäller arkeologiska metoder skiljer sig inte samtidsarkeologin särskilt mycket från arkeologi rörande äldre kontexter, förutom att det är det övre lagret i landskapet som undersöks. Något som däremot skiljer arkeologi rörande äldre kontexter och samtidsarkeologi åt är att vid samtidsarkeologiska undersökningar finns oftast även andra typer av källmaterial att tillgå. Det finns i stort sett alltid skriftliga och/eller muntliga källor tillgängliga då lokaler från det närliggande förflutna undersöks. Nästa komponent jag urskiljer som utmärkande för samtidsarkeologin är därför behovet av, och möjligheterna i, att arbeta tvärvetenskapligt.³² Att som arkeolog arbeta med tidsperioder där det finns skriftligt källmaterial tillgängligt känns igen från historisk arkeologi. Muntligt källmaterial, från människor med egna erfarenheter av det sammanhang som undersöks är däremot unikt för det samtidsarkeologiska perspektivet. Samtidsarkeologi kan följaktligen definieras utifrån användandet även av andra metoder och källmaterial än det materiella (Harrison & Schofield 2010:89). Detta är inte ett problematiskt förhållande. Hur ska man som arkeolog kunna arbeta med, och förhålla sig till detta övriga källmaterial som ofta är omfattande och som kräver metoder som en arkeolog inte alltid är bekant med? Det finns även en överhängande risk att dessa övriga källor överskuggar det arkeologiska materialet eller resulterar i tautologiska resonemang (Andrén 1997:7,183). Min utgångspunkt är att arkeologiskt material har ett eget vetenskapligt

³² Jag tolkar tvärvetenskaplighet som en forskningsverksamhet som involverar kunskap och metodik från olika vetenskapsgrenar men som kan utföras av samma forskare. Om flera forskare från olika discipliner samarbetar i en gemensam studie men där respektive forskare arbetar endast utifrån sin respektive disciplins metoder och kunskap kallas forskningsverksamheten istället för mångvetenskap.

värde oavsett tidsperiod. Dessa övriga källor syftar i detta sammanhang till att tillföra ingångar till det arkeologiska materialet och tolkningen av det. Trots styrkan i det arkeologiska materialet vore det ogenomtänkt att inte konsultera dessa övriga källor då de finns tillgängliga. Syftet är inte att ställa de olika källmaterialen mot varandra utan istället att visa på hur arkeologer kan arbeta med dessa andra sorters källor för att berika tolkningen av det arkeologiska materialet och vad detta ger för resultat för de arkeologiska forskningsresultaten.

I detta kapitel kommer jag således att diskutera dessa övriga källor och hur de kan användas och samspela med de arkeologiska metoderna och det arkeologiska källmaterialet. För att diskutera detta kommer jag att relatera till de två fallstudierna. Jag kommer att behandla de skriftliga och muntliga källor som kan relateras till Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen och vad de kunde ge för information vid undersökningen. Vidare kommer jag att analysera hur ett tvärvetenskapligt arbetssätt påverkade resultaten av fallstudierna och arbetet med det arkeologiska materialet.

Figur 39: Samtidsarkeologi tangerar ett antal olika forskningsfält.

Samtidsarkeologi tangerar ett antal andra discipliner såsom historia, etnologi och antropologi. Från dessa andra discipliner och forskningsområden kan kunskap och inspiration hämtas. Jag kommer inte att diskutera samtidsarkeologins förhållande till dessa andra discipliner utan istället diskutera några metoder och källmaterial som vanligtvis kopplas till några av dem och hur dessa kan används i ett samtidsarkeologiskt arbete. Huvudsyftet med kapitlet är att diskutera hur man som arkeolog kan arbeta med källmaterial annat än det materiella och vad ett sådant arbetssätt ger för resultat.

Är all arkeologi tvärvetenskaplig?

Samtidsarkeologi innefattar ett tvärvetenskapligt arbetssätt. Forskningsområdet har möjlighet att använda sig av ett diversifierat källmaterial innefattande även skriftliga och muntliga källor. Att använda sig av fler källor än det materiella, att arbeta tvärvetenskapligt och att ta hjälp av andra discipliner är inget nytt inom arkeologin. All modern arkeologi kan sägas vara tvärvetenskaplig i någon mån. Det är få arkeologiska projekt som inte tar hjälp av metoder som vanligtvis kopplas till andra discipliner, såsom botanik, geologi, kemi etc. Det har blivit allt vanligare att framförallt naturvetenskapliga metoder som isotopanalyser, C14, DNA, röntgen och georadar får avgörande inverkan på forskningsresultaten. Samtidsarkeologin är inte behjälplig av C14, men väl av en del andra metoder och källmaterial som vanligtvis hör hemma i andra discipliner så som historia, etnologi och antropologi. De källor som främst är aktuella för samtidsarkeologiska kontexter är skriftliga och muntliga källor. Jag kommer i detta sammanhang att fokusera på skriftligt källmaterial i form av arkiv- och tidningsmaterial samt muntliga källor. Jag har av utrymmesskäl valt att inte vidare problematisera fotomaterial, men detta är ett annat källmaterial som har stor potential för att användas inom samtidsarkeologin och som jag även själv till en mindre del använt mig av.

Ett utökat spänningsfält

Vid en arkeologisk undersökning uppstår ibland frågor som inte kan besvaras enbart utifrån det arkeologiska materialet. Samtidsarkeologin har förutsättningar att kunna konsultera andra sorters källor för att förmera forskningsresultatet. Samtidsarkeologi behandlar en tidsperiod som är rik på

övrigt källmaterial. Det vore inte ändamålsenligt att inte konsultera detta källmaterial (för en liknande diskussion rörande historisk arkeologi se Orser 2004:19ff). Det finns olika sätt att se på syftet i att konsultera annat källmaterial, antingen som kontrasterande, kompletterande eller vidimerande i förhållande till det arkeologiska materialet. Kritiker framför inte sällan åsikten att det de arkeologiska källorna kan tillföra då det kommer till sen tid endast är att konfirmera och illustrera det vi redan vet från skriftliga och/eller muntliga källor. Denna diskussion känns väl igen från fältet historisk arkeologi. Anders Andrén (1997:7,183) har påtalat att det föreligger ett tautologiskt hot inom historisk arkeologi, vilket innefattar risken att arkeologin endast renderar en kaka på kaka effekt där det arkeologiska materialet bekräftar det vi redan vet från det skriftliga källmaterialet. För att bemöta detta tautologiska hot påtalar Andrén att det är just mötet mellan arkeologi och text som skapar möjligheten till nya perspektiv och tolkningar av det förflutna i och med att det uppstår ett spänningsfält. Vid samtidsarkeologiska undersökningar uppstår i allra högsta grad det för historisk arkeologi omtalade spänningsfältet mellan arkeologiska och skriftliga källor (Andrén 1998). Spänningsfältet består av de olika källmaterialens information som kan vara samstämmigt eller dra åt olika håll, och som kan jämföras med och komplettera varandra. Medan historisk arkeologi kan sägas vara text-hjälpt (Little 1992, Orser 2004:19) är samtidsarkeologin lika behjälpt av muntliga källor som av de skriftliga. Till spänningsfältet mellan materiella och skriftliga källor kan således läggas ännu ett spänningsfält innefattande de muntliga källorna. De olika källorna skapar tillsammans ett utökat spänningsfält där samtliga källor kan relateras till varandra. Det arkeologiska materialet bör dock alltid stå i centrum och betraktas som navet i tankeprocessen. Det är det materiella som startar denna process (Burström 2007:86).

Spänningar mellan de olika källmaterialen kommer utan tvivel att uppstå då det är vanligt att de olika källorna ger olika och motsägande information. De ger även olika slags information. Samtidsarkeologi behandlar dessutom en tidsperiod där det oftast finns en stor mängd av samtliga källor bevarade. Både det materiella och skriftliga materialet ökar generellt i kvantitet ju längre fram i tiden man kommer och detsamma gäller de muntliga källorna. Samtidsarkeologi behandlar en tidsperiod varifrån nu levande människor har egna erfarenheter och minnen. Ju yngre kontexter som undersöks ju fler människor kan förväntas finnas kvar som kan berätta om dem. Det stämmer däremot inte att kontexter från vårt närliggande

förflutna genomgående gett upphov till ett rikt källmaterial, av olika slag. Detta faktum är en viktig motivering till många samtidsarkeologiska projekt i de fall kontexten inte gett avtryck i exempelvis det skriftliga materialet. Generellt finns däremot ett mer omfattande källmaterial från alla källkategorier ju längre fram i tiden man kommer.

Att arbeta med andra sorters källor kan först verka som ett virrvarr av information, av olika slag och i stora kvantiteter. Att hantera dessa och göra nödvändiga urval bland dem är en viktig del i arbetsprocessen. Olika källor ger inte sällan olika resultat. Det kan förklaras av att källorna är så pass skilda till sin karaktär och att de även har tillkommit i olika syften. Det påverkar hur de kan användas och vad de kan berätta. Följaktligen ger även olika källor skilda bilder av dåtida förhållanden (Rosén 1999:101).

Arkeologen som historiker och etnolog?

En given fråga som uppstår då det kommer till samarbete mellan arkeologi och skriftligt och muntligt källmaterial är huruvida det är så att arkeologen även skall förväntas behärska metoder som vanligtvis hör till andra discipliner, och om detta i så fall ger ett lyckat forskningsresultat? Kan samma person behärska samtliga metoder på ett tillfredställande sätt, eller bör projekt som exempelvis innefattar både arkeologiska och historiska metoder även innefatta båda arkeologer och historiker. Att arbeta med flera källtyper är en utmaning för den som gör det och det finns en given risk att det uppstår ett kompetensproblem som påverkar resultatet. Anders Andrén har diskuterat detta relaterat till historisk arkeologi och påpekar att kompetensproblemet är avhängigt av sammanhanget. När det kommer till historisk arkeologi är detta exempelvis avhängigt av från vilken tidsperiod källmaterialet kommer ifrån (Andrén 1997:184-185). Även om det skriftliga källmaterial som kan kopplas till samtidsarkeologiska kontexter är av betydligt senare dato och därför lättare att läsa än exempelvis ett medeltida material, är vidare kunskaper i metoder kopplade till den historiska disciplinen av stort värde. Sentida skriftligt källmaterial ställer exempelvis minst lika höga krav på källkritik.

Detsamma gäller även de muntliga källorna och kunskaper i etnologiska metoder som intervjuteknik och deltagande observation. Förutsättningarna för detta skiljer sig åt mellan kontexter och projekt, och är avhängigt framförallt vari projektets syfte och målsättningar består. Det arkeologiska,

skriftliga och muntliga källmaterialet är unikt för varje projekt. Hur en sammankoppling mellan de olika källmaterialen kan och bör ske varierar därmed också. Det viktiga är att försöka skapa de bästa förutsättningarna för samspelet mellan de olika källmaterialen, oavsett om bearbetningen sker av samma person eller av flera personer med olika kompetens. Arkeologer är inte sällan även utbildade i historia, etnologi eller antropologi, vilket onekligen är en fördel vid samtidsarkeologiska projekt.

Ett metodologiskt förhållningsätt

Det arkeologiska perspektivet och den materiella kulturen bör vara i centrum i ett samtidsarkeologiskt projekt. Därefter får avgöras från fall till fall hur man skall förhålla sig till eventuellt övrigt källmaterial, hur det bäst kan användas och vad det kan ge för information. Att arbeta med fler källkategorier innebär således ett metodologiskt förhållningsätt och aktiva val (Andrén 1997:184). Spänningarna mellan det arkeologiska materialet och de övriga källorna kan endast ge intressanta resultat genom kritisk analys och jämförelse (Orser 2004:19-20). Även om det kan vara värdefullt att använda de olika källmaterialen för att vidimera varandra är det när de olika källmaterialen pekar åt olika håll som det blir riktigt intressant. Jag kommer att diskutera några exempel på detta i det avslutande kapitlet i denna del som behandlar fyndmaterialet.

Skriftliga källor

Samtidsarkeologi är som tidigare framhållits inte den enda form av arkeologi som tar hjälp av olika typer av skriftligt material. Historisk arkeologi är ett stort och väletablerat forskningsfält som behandlar tidsperioder från vilka det finns skriftligt källmaterial. Inom detta fält finns lång erfarenhet av att som arkeolog arbeta med skriftligt källmaterial. Tidigare var en vanlig motivering för att använda sig av arkeologiska metoder för att beforska historiska tidsepoker att de möjliggjorde att komma åt de människor vars liv lämnat inga eller ringa spår efter sig i det skriftliga materialet. Det var alltså i syfte att fylla en kunskaps- och källlucka. Idag är verksamheten inom historisk arkeologi betydligt mer diversifierad än så. Arkeologen Patricia Galloway (2006) menar att det finns fyra olika sätt arkeologer vanligtvis förhåller sig till historiskt källmaterial:

- Arkeologiskt källmaterial används för att konfirmera eller testa skriftliga källor
- Texter används för att kommentera arkeologiskt källmaterial
- Båda källmaterialen används och betraktas som likvärdiga för att nå bästa forskningsresultat
- Fokus på dissonansen mellan källmaterialen

Under senare år har fokus legat på den sistnämnda *dissonansen* mellan de materiella och skriftliga källorna. Det är relaterat till det spänningsfält mellan källmaterialen som påtalats av Andrén och som diskuterats ovan. Ett klassiskt exempel är jämförelser mellan arkeologiskt material och boupp-teckningar. Inte sällan har det visat sig att en jämförelse mellan boupp-teckningar och arkeologiskt material påträffat vid utgrävningar av hus-lämningar gett mycket olika resultat. Den arkeologiska metoden har kunnat visa att boupp-teckningar inte uppvisar en komplett bild av ett hushåll. Sådana jämförelser har bland annat varit vanligt vid utgrävningar av torplämningar (se exempelvis Bodin et al. 2005, Deetz 1996, Gasco 1992 och däri anförd litteratur, Orser 2004: 69). Vilken linje man bör välja är avhängigt av det aktuella projektets syfte, kontext samt inte minst vilka sorters källmaterial som finns tillgängliga.

Jag kommer nu att gå igenom det skriftliga material som fanns att tillgå relaterat till Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen. Förutom att diskutera vad de skriftliga källorna bestod av kommer jag även att diskutera vad de gav för slags information samt hur de kunde användas. Det sist-nämnda kommer jag även att återkomma till i samband med komponenten Fyndmaterialet.

Fallstudiernas skriftliga källmaterial

Ramneskärsparken

De skriftliga källor där Ramneskärsparken återfinns består av ett lättöverskådligt och begränsat material bestående av nöjesannonser i tidningen Bohusläningen och bevarade handlingar på Bohusläns Föreningsarkiv i Uddevalla. Arkivhandlingarna finns i material rörande Herrestads Allmänna Idrottsförening, den förening som drev Ramneskärsparken och som är arkivbildare för detta material. Föreningen är aktiv än idag och det samlade arkivmaterialet består av volymer för hela dess verksamhet och verksamhetsår. De årgångar som rör tiden för Ramneskärsparken består av ett sporadiskt och inkomplett material. Handlingarna som finns bevarade består av kassaböcker, verksamhetsberättelser, mötesprotokoll och revisionsberättelser. Det finns stora luckor i arkivbeståndet, exempelvis finns endast kassaböcker bevarade från åren 1937-1939 (festplatsen drevs 1939-1955). I samtliga dessa handlingar är Ramneskärsparken en post bland många, festplatsen var endast en del av idrottsföreningens verksamhet.

För att ta några exempel på vad arkivmaterialet kan avslöja berättar festkommitténs årsberättelser en hel del om hur det var att driva Ramneskärsparken och hur parken med åren gick sämre och sämre. I årsberättelsen från år 1949 anges att detta år var ”det kanske bästa året sedan Ramneskärsparkens tillkomst” och att festkommittén förstärkt föreningens kassa med 2195 kronor detta år. Ramneskärsparken var föreningens största inkomstkälla och inkomsterna från festplatsen stod under Ramneskärsparkens glansdagar för cirka 75% av föreningens samlade intäkter (Herrestads AIF Revisionsberättelser 1940-1991). 1951 var ett sämre år då festerna inte sällan fick ställas in på grund av dåligt väder. I 1953 års årsberättelse var festerna inte längre en inkomstbringande verksamhet utan belastade istället föreningen med utgifter. Bland annat var nöjesskatten betungande. Anledningen till nedgången anges vara att det inte kommer tillräckligt med festdeltagare och 1953 anges som ”prövningens och de stora bekymrens år”. Från 1955 finns inte längre någon rapport från festkommittén med i årsberättelsen (HAIF, Verksamhetsberättelser 1941-1976). Ur ”protokoll för årsmöten och månadsmöten” kan man ta del av olika satsningar som gjordes på festplatsen och hur verksamheten fortlöpte. År 1943 anlades en skjutbana och 2 luftgevär inköptes. 1944 gjordes en omläggning av dansbanegolvet, 1945 diskuteras om en elektrifiering av parken skulle ske, vilket

inte skedde förrän 1949. Den här satsningen görs alltså ganska sent. Innan dess fanns varken elektrisk belysning eller el till orkestern (protokoll för årsmöten och månadsmöten 1943-1950). Även kassaböckerna ger ledtrådar om parkens aktiviteter och ekonomi. Låt oss ta invigningsåret 1939 som exempel. Under denna sommarsäsong anordnades så mycket som 30 festkvällar. Under en festkväll sålde idrottsföreningen entrébiljetter för sammanlagt mellan 40 och 200 kronor per gång. Den 23 juni verkar ha varit en rekordkväll för år 1939. Då såldes 138 entrébiljetter vilket gav en intäkt på nästan 240 kronor. För att få insikt i festkommitténs ekonomi kan nämnas att bandet den här kvällen fick ett gage på 62 kronor och de inhyrda ordningsvakterna arvoderades med 4 kronor. Den 23 juni 1939 gick alltså föreningen med en vinst på 174 kronor (Kassabok för HAIF 1937-1939). Det fanns däremot kvällar som visade en oönskad bild i balansräkningen. Kassaboken kan även avslöja att Ahlona-trion var den mest anlitate orkestern på Ramneskärsparken under 1939. Trion spelade på festplatsen vid 12 tillfällen under sommaren. I kassaboken nämns även artisterna Willy och Vestgöta-Sigge (Kassabok för HAIF 1937-1939).

Även vägen till nedläggningen av Ramneskärsparken går att följa i HAIF's bokföring. Vid ett av föreningens månadsmöten 1953 fick festkommittén och styrelsen i uppdrag att underhandla om Ramneskärsparkens eventuella utthyrning eller nedläggning. Det anges i kanten av protokollet att detta beslut tillkom efter "en livlig diskussion". HAIF anordnade ändå festkvällar även under sommaren 1953, men betydligt färre än tidigare år. Vid HAIF's årsmöte 1954 valdes även detta år en ny festkommitté som ämnade arrangera fester i Ramneskärsparken. Denna sommar anordnades bland annat en kräftskiva och några få andra festtillfällen. Vid årsmötet året därpå, 1955, valdes däremot ingen festkommitté, och 1954 skulle bli sista året det var dans i Ramneskärsparken. Vid föreningens årsmöte 1956 nämns inte Ramneskärsparken i dokumenten. Vid årsmötet 1957 däremot diskuterades Ramneskärsparkens "vara eller icke vara" som protokollet så hamletskt uttrycker det. Det beslutades att man skulle hålla ett möte i parken senare under säsongen för att man på ort och ställe skulle kunna bedöma parkens skick som då var i behov av renovering efter att väder och vind hade slitit hårt på de enkelt uppförda byggnaderna. En sista andhämtning gjordes i maj 1957 då en kommitté i HAIF bildades som skulle undersöka om Ramneskärsparken skulle repareras eller rivas. Tydligt kom ovanstående kommitté fram till att det bästa vore om parken lades ner permanent. Vid årsmötet 1958 beslutades att föreningen skulle infordra

anbud på parkens byggnader. Ramneskärsparken revs 1959 (Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1950-1961).

Trots att arkivmaterialet är knapphändigt och att få årgångar av bokföringen finns bevarade ger arkivmaterialet ändå en hel del betydelsefull information. Framförallt får man viktig insyn i hur det gick till att driva festplatsen och man kan ana det stora arbete som låg bakom arrangemangen. Ur arrangörernas synvinkel får man följaktligen en ganska tydlig bild. Arkivmaterialet ger framförallt en stomme av förståelse för hur parken drevs och vad man skulle kunna kalla för dess uppgång och fall. Hur det var att vara där som besökare är däremot svårare att komma åt genom arkivmaterialet.

I tidningsmaterialet får man istället en officiell bild av festplatsens verksamhet, den man önskade visa upp utåt. I tidningen Bohusläningens annonsdel påträffas många annonser om festkvällar på Ramneskärsparken. Inför varje festkväll annonserade HAIF om helgens festiviteter. I annonserna kan man läsa vilken orkester som skulle spela, om det förekom någon annan sorts uppträdande och vilka ”festanordningar” eller ”nöjesanordningar” som kunde nyttjas på plats. Med de två sistnämnda kunde avses tombola, servering, pilkastning, skjutbana och likande. Man försökte även locka människor till festplatsen med beskrivande ord om hur parken skulle komma att ta sig ut: ”Hela den vackra parken upplyst av kulörta lyktor” (Bohusläningen 390811).

I dessa annonser kan man även följa hur många festkvällar per säsong som anordnades. Allra flest var det under de två första åren, 1939-40 med nästan 30 festtillfällen båda åren. Fredsåret 1945 var siffran fortfarande så hög som 20 tillfällen per säsong för att sedan sakta men säkert dala till sex tillfällen det sista året, 1954 (Bohusläningen årgångar 1939-1954). Förutom i nöjesannonserna nämns Ramneskärsparken endast en gång på annan plats i tidningen Bohusläningen. En mindre notis nämner 1939 namn och plats för den nya festplatsen (Bohusläningen 390515). Det förekommer ingen bild av festplatsen vid något tillfälle i tidningen. Förutom ett foto taget vid entrén till festplatsen (figur 4) finns inget tillgängligt bildmaterial från själva festplatsen. Sådant material efterfrågades under utgrävningsprojektet, både via media och via möten inom projektet, men utan resultat. Förutom de bevarade arkivhandlingarna samt nöjesannonserna i tidningen finns det mig veterligen inte några fler skriftliga dokument eller källor som tar upp Ramneskärsparken. Det är således ett objekt med ett förhållandevis begränsat skriftligt källmaterial.

RAMNESKÄRSPARKEN
Uppträdande **DANS**
Lördagen den 6 augusti kl. 8—12
Uppträdande av den välkända
sångerskan **SIV RUDQVIST**
Gammal och modern dans till
musik av **Roxys orkester (5 man)**
Silvertombola m. m.
H. A. I. F.

Ramneshärsparcken
STOR DANSFEST
Lördagen den 17 juni kl. 8 e. m.
Uppträdande av Glada Hotellets Direktör
Thore Uttman

Has ljuder
på ett helt nytt
speciellt program

- Nya visor
- Kupletter
- Roliga historier

Accordiantrios
svavar för
musiken

- SERVERING
- SKUTBANA
- FRI DANS

Alla härligt
sällsamt!

H. A. I. F.

Besök den stora **HÖGSOMMARFESTEN** i
Ramneshärsparcken
Lördagen den 16 aug. kl. 20.00.
Kl. 21.30 uppträdande av **JATTESENSATIONEN**
BADFLICKAN
Dessutom kommer
**To Spravlings
Boys**
De båda Revyapparna kommer
med ett nytt och förut ej framfett
program, bl. a. skåg, spex, humor
m. m.
ACCORDIONS trio spelar.
Fri DANS — SERVERING m. m.
Kom och se Årets populäraste
Badflicka!

Figur 40, 41, 42. I afton dans. Nöjesannonser i Bohusläningen 490806, 500617, 520806.

Det skriftliga material som finns tillhanda gör det möjligt att skapa sig en bild av hur ofta det var fest på festplatsen och vilket nöjesutbud som utbjöds vid dessa tillfällen, samt hur det ekonomiskt gick till att driva festplatsen. Det som däremot inte går att komma åt är hur besökarna upplevde sina besök på Ramneshärsparcken och en utförligare bild av vad som faktiskt hände under dessa festkvällar, endast vad festkommittén planerade inför dem, en avgörande skillnad.

Skatåsförläggningen

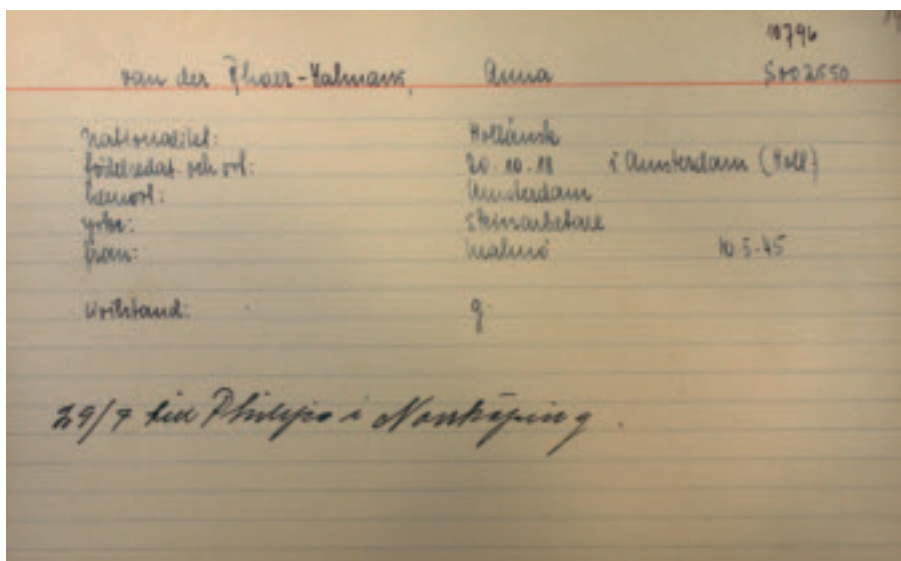
Det skriftliga materialet rörande Skatåsförläggningen består av arkivmaterial, tidningsartiklar, samt av några brev. Skatåsförläggningen återfinns i flera olika arkiv och hos flera arkivmyndigheter. I de olika arkiven och dokumenten går det att följa etableringen av anläggningen på Skatås, tiden som mottagningsläger och slutligen avvecklingen av förläggningen och försäljningen av anläggningen till Göteborgs stad. Anläggningens etablering och uppförande kan följas i dokument hos Göteborgs Stads Drätselkammars andra avdelning. Nedläggningen och försäljningen av förläggningen återfinns i dokument dels hos Drätselkammaren samt i Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar. I stadsfullmäktiges arkivmaterial finns bland annat en karta över Skatåsförläggningen som upprättades vid försäljningen (figur 64). Den ger den tydligaste bild som påträffats över hur förläggningen var organiserad (GSH 1947: 208).

Det mest informationsrika arkivmaterialet rörande Skatås är dock själva "lägerarkivet". Skatåsförläggningen handhades av den statliga myndigheten Statens utlänningskommission som även är arkivbildare för detta material. Den byråkratiska apparaten kring mottagningsläger som Skatås var omfattande och tack vare denna finns ett rikt källmaterial bevarat. Dokumenten för Skatåsförläggningen finns idag på Riksarkivet i Stockholm och består av fyra akter som sorteras under "Andra världskrigets lägerarkiv"³³. En del av materialet är sekretessbelagt på 70 år eftersom det innehåller bland annat sjukjournaler. Det samlade materialet består av avgående och ankommande korrespondens (akt 1-2 respektive 4) som rymmer ett mycket diversifierat material. Arkivmaterialet består även av en akt med kartotekskort (akt 3). De innefattar registerkort över den personal som tjänstgjorde på Skatås, men framför allt upprättades ett registerkort över varje kvinna då hon anlände till förläggningen. Registerkortet talar om kvinnans namn, födelse-datum, födelseort, nationalitet, vilket av husen på Skatås hon bodde i, civilstånd, ankomstdatum till Sverige, ankomstdatum till Skatås, eventuella anförvanter och vart hon avreste efter vistelsen på Skatås. På registerkortet står även kvinnans yrke angivet, exempelvis köksa, sömmerska, sjuksköterska, kontorist, fabriksarbeterska, expedit, student, skolflicka eller fru (SUK, Skatås, 3). Registerkortet ger en unik möjlighet att få en glimt av de kvinnor som var på Skatås.

³³ Andra världskrigets lägerarkiv är ett omfattande material bestående av 74 hyllmeter. Det visar att Skatåsförläggningen var en kugge i en mycket stor lägerapparat.

Figur 43. Registerkort, Riksarkivet, Stockholm.

Figur 44. Exempel på registerkortens information. Återgivet med tillstånd från Anna Karlsson. Foto: Maria Persson.

Dokument rörande Skatåsförläggningen återfinns även i Poliskommissarie Folke Brinkhoffs arkiv (vol 9), sorterat under samma arkivbildare. Brinkhoff var ansvarig för de tre ”utlänningslägren” i Göteborg. I dessa arkivhandlingar kan man se från vilka koncentrationsläger kvinnorna hade räddats. Uppgifterna går att hämta från de polisrapporter som upprättades av kriminalpolisen i Göteborg och som omfattar 110 kvinnor. Rapporterna skrevs efter rutinmässiga förhör med de kvinnor som ämnade gå ut i arbete i Sverige. Materialet visar att de flesta hade varit i flera olika nazistiska läger. Av de holländska kvinnorna räddades de flesta från Ravensbrück och Bergen-Belsen. Många hade först varit i det holländska lägret Vught. De polska kvinnorna räddades främst från Bergen-Belsen men även från Ravensbrück, och de hade varit i ett stort antal läger dessförinnan såsom Buchenwald, Neusalz, Plaszow, Mauthausen, Majdanek och de allra flesta hade även varit i Auschwitz. Denna dokumentation är talande för det faktum att det var vanligt att koncentrationslägerfångarna skickades runt mellan olika läger. Rapporterna avslöjar även vad kvinnorna hade tvingats arbeta med i lägren, till exempel nämns; ammunitionstillverkning, i saltgruvor, i medicinska experiment, skogsarbete, sömnad, spinneri och flygplanstillverkning (SUK. Poliskommissarie Folke Brinkhoffs arkiv. Vol 9). Existensen av dessa polisrapporter är i sig själva talande för synen på främlingen i Sverige vid den här tiden.

Tidningsmaterialet som tar upp Skatåsförläggningen är mycket knapphändert.aktionen med de vita bussarna hölls till en början hemlig. Det var ett krav Heinrich Himmler ställde till Folke Bernadotte. Information om aktionen fick inte publiceras, detta för att Hitler inte skulle få kännedom om den. I sådan händelse skulle aktionen ha stoppats och det låg därför i allas intresse att den förblev hemlig (Svensson 2007:26). I arkivmaterialet finns dokumentet: ”Instruktion för föreståndare vid Skatås utlänningsläger” utfärdat den 20 april 1945. Där anges bland annat att ”All sorts publicitet om förläggningen bör undvikas” (SUK, Skatås, 4). Sammanhangen kring flyktingmottagandet vid krigets slutskede rapporterades förvisso i tidningarna. Bilderna av befrielsen av koncentrationslägren hade kablat ut över världen tidigare under vårvintern, Auschwitz befriades redan i januari 1945.

Skatåsförläggningen nämns vid tre tillfällen i den samtida pressen. Några ytterligare artiklar rör de två andra förläggningarna av samma typ som fanns i Göteborg. De tre artiklarna är samtliga av stort intresse. Den första gången Skatås nämns är i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning

(GHT) den 4 april 1945. Där anges att förläggningen färdigstälts för 300 anländande holländska flyktingar. Artikeln publicerades således drygt en månad före Tysklands kapitulation (8 maj). Nästa omnämmande är i Göteborgs-Posten den 4 maj där det i en artikel rapporteras om de holländska kvinnornas ankomst till Göteborg och Skatås. Detta är den enda mer beskrivande tidningsartikel som behandlar Skatåsförläggningen. Skatås nämns även vid ett tillfälle i de notiser i GHT där stadsläkaren redogjorde för sjukdomsfall i staden Göteborg. Den 24 maj 1945 rapporteras i GHT att fem fall av fläcktyfus har upptäckts på Skatåsförläggningen. De sjuka uppges ha avrest till epidemisjukhuset i Göteborg (Nilsson 2011, Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 450404, 450524, Göteborgs-Posten 450504).

I samband med projektet kom det även in ett mindre antal brev från allmänheten som härrörde från sammanhang kring Skatåsförläggningen och som kan räknas till det skriftliga materialet. Flera personer hörde av sig och sade att de hade lärt känna kvinnorna som var på Skatås 1945-46 och att de hade brev som skickats från kvinnorna till dem själva eller till deras föräldrar. Breven gav ingen egentlig ny information utan bekräftade snarare de muntliga uppgifterna om att kontakter och vänskapsband uppstått mellan kvinnorna på Skatås och människor runt omkring i Göteborg. Ett antal informanter kunde även visa upp fotoalbum med bilder föreställande kvinnor från Skatås på besök hemma hos dem. Något foto som säkert föreställer Skatåsförläggningen under den aktuella tiden gick däremot inte att uppbringa. Några foton inklusive ett flygfoto finns däremot av förläggningen som är tagna efter det att anläggningen övergått i Göteborgs stads regi men före det att några större ombyggnationer skedde på området. Dessa foton gör det ändå möjligt att få en bild av hur Skatås såg ut under tiden som mottagningsläger (Fastighetskontoret i Göteborgs arkiv, Stadsbyggnadskontorets arkiv).

Det skriftliga källmaterial som behandlar Skatåsförläggningen skiljer sig på flera sätt från det rörande Ramneskärsparken. Det är betydligt rikare vad gäller arkivmaterialet. Det består av korrespondens till och från förläggningen som behandlar mycket skilda ämnen. Det innehåller allt från ansökan om licenser för matinköp till polisrapporter och permissionsedlar samt registerkort med personliga uppgifter om de inneboende. Arkivmaterialet är fortfarande sekretessbelagt och sålunda inte allmänt tillgängligt. En ansökan om förbehåll fick göras för att få ta del av materialet. Sekretessen kommer dock att upphöra år 2015. Det skriftliga källmaterialet bidrog vid undersökningen av Skatåsförläggningen framför allt med viktig

bakgrundsinformation och en förståelse av den administrativa skötseln av förläggningen. Den noggranna diarieföringen ger en god insyn i förläggningens praktiska göromål. Något som stod ut i arkivmaterialet var en del ordval som speglar synen på flyktingarna. I dokumenten refereras de bland annat till som "interner" (SUK, Skatås, 1, 2). Det finns en allmänt hård ton i arkivmaterialet som inte generellt överensstämmer med tidigare forskning rörande flyktingmottagandet 1945. Tidigare forskning har i stort sett utslutande speglat en filantropisk anda (med undantag Lomfors 2005 samt Olsson 1995). Arkivmaterialet gav en annan syn vilket även var betydelsefullt för tolkningen av det arkeologiska fyndmaterialet som jag kommer att återkomma till.

Avslutning skriftliga källor

Skriftliga källors styrka i sammanhang såsom undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen är att de bidrar till förståelse av själva syftet med platsen. De kan ofta ge detaljerad information om etablering, konstruktion, administration och organisation rörande den aktuella kontexten (Schofield 2005:34-38). Sådan information är viktig för att teckna en bakgrundsbild till de sammanhang som undersöks. Vad de däremot inte alltid avslöjar är vad som i själva verket hände på platsen.

En vanlig kritik som riktats mot både historisk arkeologi och samtidsarkeologi är att det är överflödigt att ta arkeologin till hjälp för att beforska perioder som är väldokumenterade i det skriftliga källmaterialet. Det är dock en förenkling av ett generellt källäge. Det är inte så att alla händelser och sammanhang från vårt närliggande förflutna har gett avtryck i det skriftliga materialet. I fråga om Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen hade däremot båda sammanhangen gjort det. Det fanns därför skriftliga källor att använda som bakgrund till den arkeologiska undersökningen. De skriftliga källorna kunde även användas för att tolka de fynd som påträffades i samband med undersökningarna. Det skriftliga materialet kunde likaså användas som bakgrund till, och jämförelse med, de muntliga källorna.

Jämfört med nästa källkategori är de skriftliga källorna förhållandevis okomplicerade i detta sammanhang. De muntliga källorna bär däremot på en större komplexitet. Att arbeta med muntliga källor med koppling till de sammanhang som undersöks innebär att ha direktkontakt med människor och att förhålla sig till vad de minns, anser och upplever. Detta är laddat med betydligt mer subjektivitet och komplexitet. Att som arkeolog arbeta

med skriftliga källor har en forskningstradition från historisk arkeologi bakom sig. Att förhålla sig till och arbeta med muntliga källor är däremot betydligt mer ovanligt och mindre utforskat inom arkeologin. Det är däremot en minst lika viktig del av samtidsarkeologi som tvärvetenskap.

Muntliga källor

Den andra sortens källkategorier som i stort sett alltid finns närvarande vid undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter är de muntliga källorna. De utgörs av människors minnen av en plats och ett sammanhang. Eftersom samtidsarkeologi rör tidsperioder varifrån nu levande människor har minnen är det viktigt att genomföra arkeologiska undersökningar av sådana kontexter tillsammans med dem. Ett sådant samarbete fyller flera funktioner. Det innebär bland annat att fler än arkeologer får möjlighet att delta i forskningsprocessen och göra sin röst hörd i de kulturarvsprocesser som innefattas av en samtidsarkeologisk undersökning. Att låta muntliga källor samverka med de materiella fyller därför demokratiska aspekter. Det medför även unika möjligheter till tolkningar av det arkeologiska materialet som inte hade varit möjliga att göra med endast arkeologer inblandade. En utmärkande del av samtidsarkeologin är att det rör sammanhang dit tidslinjen inte är bruten, det finns människor som har upplevt de sammanhang som undersöks. Möjligheten att kunna låta det materiella samverka med människors minnen är därför en viktig del av samtidsarkeologin.

Flera forskare har påpekat att det är mötet mellan människan och det materiella som startar minnesprocesser och som gör att minnen aktiveras (Burström 2009, 2012, Gunnemark 2004, Moshenska 2006, 2010, Myers 2008, Saunders 2002a&b, Stone 2004, Tarlow 1997). Min utgångspunkt är att en arkeologisk undersökning är en viktig mötesplats mellan människan och det materiella och en arena för de minnesprocesser mötet leder till.

En viktig målsättning med både Ramneskärs- och Skatåsprojektet var i linje med detta att genomföra den arkeologiska undersökningen tillsammans med människor med anknytning till platsen för att möjliggöra ett sådant möte. Deras medverkan kunde bestå av att vara med och gräva och/eller att besöka oss under utgrävningen och medverka i form av att delge oss sina minnen och erfarenheter kring Ramneskärssparken respektive Skatåsförläggningen. De muntliga källor som är aktuella beträffande Ramneskärssparken och Skatåsförläggningen är följaktligen människors minnen och

berättelser kring dessa platser. I den här delen av kapitlet kommer jag att diskutera vilka slags informanter som utgjorde de muntliga källorna i de aktuella fallstudierna, vad de muntliga källorna gav för slags information, hur de muntliga källorna dokumenterades samt hur de kunde bidra till forskningsresultatet. De muntliga källorna refereras till som *informanter*.

Det muntliga källmaterialet är nära sammankopplat med övriga komponenter. Det var genom det publika samarbetet vilket diskuterades under komponenten Community archaeology och samtidsarkeologi som de muntliga källorna kunde samlas in. Hur de muntliga källorna kunde bidra till tolkningar av de arkeologiska fynden diskuteras under komponenten fyndmaterialet.

Metod för insamling av de muntliga källorna

De muntliga källorna samlades främst in under utgrävningsfasen vid de aktuella fallstudierna. Detta gjordes genom informella samtal, och inte i form av formella intervjuer. Givetvis ställdes frågor till informanterna, men dessa var inte förhandsbestämda och ambitionen var att inte styra samtalet. Detta upplägg valdes för att skapa flexibilitet i dialogen och för att samtalet inte skulle styras alltför mycket (Lundahl & Skärvad 1999, Trost 2005). Oftast flöt samtalen på av sig själva, troligen på grund av att informanten var på platsen för händelsen, kunde se sig omkring där det hela hade utspelats och även ta del av de fynd som påträffats. En del av informanterna deltog även själva i den arkeologiska undersökningen. Ibland fick informanterna frågor kring specifika sammanhang kring utgrävningen. Det kunde exempelvis röra sig om förklaringen av ett påträffat fynd eller liknande. Endast ett samtal gjordes i regelrätt intervjuform, med förhandsbestämda frågor och i form av ett inspelat samtal som sedan beskriverades (se informanten Anna nedan). Detta samtal ansågs särskilt viktigt att dokumentera eftersom det kunde förväntas ha ett intresse utanför undersökningens sammanhang samt betraktades som viktigt att kunna citera. I övriga fall fördes endast fria anteckningar över samtalen, under tiden de pågick eller efteråt.

Detta är givetvis endast ett exempel på hur detta kan tänkas gå till. Ett annat alternativ skulle vara att ha en etnolog knuten till det samtidsarkeologiska projektet med ansvar för insamlingen av det muntliga källmaterialet. Jag tror dock det finns något värdefullt i omedelbarheten i

dessa samtal, och även i att det är just arkeologen som i realtid samtalar med informanterna. Samtalen fördes i utgrävningssituationen, med fynden i händerna och på plats på Ramneskärsparken respektive Skatåsörläggningen. Detta kunde kompletteras i efterhand och gjordes så i vissa fall. Inte sällan hörde även informanterna av sig efteråt då de hade kommit på något ytterligare de ville tillägga. En del av informanterna skrev även själva ner sina minnen. Vid Ramneskärsprojektet gjordes detta via dokument som användes i en av publikationerna (Persson 2009) och vid Skatåsundersökningen skedde det i de besöksböcker som fanns på plats i besökstältet under den arkeologiska undersökningen. Vid Skatåsundersökningen dokumenterades även en mindre del av informanterna och deras minnen med totalstation som diskuterats i tidigare kapitel.

Fallstudiernas muntliga källmaterial

Ramneskärsparken

Det skriftliga materialet rörande Ramneskärsparken var relativt ringa, däremot fanns flera informationsrika muntliga källor som kunde berätta om festplatsen. Dessa utgjordes av en kärngrupp bestående av ett tjugotal personer som själva hade varit på festplatsen då det begav sig. De flesta av dem hade varit engagerade i den idrottsförening som drev festplatsen, och några av dem hade själva ingått i festkommittén som ansvarade för arrangemangen på Ramneskärsparken. Dessa informanter kan därmed betraktas som förstahandskällor. Projektet innefattade även informanter som inte själva hade varit på Ramneskärsparken, men som ändå kände till en hel del om festplatsen genom vad de fått berättat för sig. Fastighetsägarna är ett exempel på sådana informanter. Det var den nuvarande fastighetsägarens far som upplät marken till idrottsföreningen att bygga Ramneskärsparken på. Genom historier om festplatsen som gått i arv, och även det faktum att lämningen efter festplatsen ligger på deras ägor, kände fastighetsägarna till Ramneskärsparken tämligen väl. Andra personer som var engagerade i projektet utgjordes till en del av människor som hade åldern inne för att kunna ha varit på Ramneskärsparken, men som antingen inte hade bott i trakten på den tiden eller som hade valt att bevista andra festplatser i trakten. De hade således ingen information om just Ramneskärsparken men däremot erfarenheter av att bevista liknande festplatser vid samma tid.

Figur 45. De muntliga källorna togs in i fält. Närvaron på platsen och mötet med de arkeologiska fynden aktiverade minnet av Ramneskärsparken. Foto: Maria Persson.

De muntliga källorna var inledningsvis avgörande för att kunna orientera sig på platsen. Som arkeolog trodde jag att det skulle vara relativt enkelt att läsa av landskapet och förstå hur festplatsen varit organiserad, men detta skulle visa sig vara ett felaktigt antagande. Det allra första besöket på platsen för Ramneskärsparken gjordes tillsammans med en av projektets huvudinformanter (KEK). Han hade själv besökt festplatsen många gånger då den var i bruk och han ingick under några år i festkommittén. Efter att ha parkerat bilarna började vi gå uppför det som en gång i tiden varit vägen upp till festplatsen som legat på en höjdplatå ovanför landsvägen. Väl uppe på platån syntes inga spår av några materiella lämningar. Området var täckt av tät sly. De stora träd som täckt området på Ramneskärsparkens tid var däremot nedtagna sedan ett tiotal år sedan vid dragningen av en ny ledningsgata. Det var svårt att orientera sig, även för ovan nämnda informant. Inte konstigt med tanke på förändringarna i terrängen och det faktum att det hade gått nästan femtio år sedan hans senaste besök på

platsen. Efter en stunds letande påträffades däremot grundstenarna till dansbanan, och detta skulle visa sig vara det enda som fanns kvar av Ramneskärssparken synligt ovan jord. Efter det första besöket röjdes området på sly och högt gräs och vid nästa besök deltog fler informanter. Efter detta besök kunde ungefärliga områden för dansbana, skjutbana, kiosk och entré lokaliseras på platsen. Utan de muntliga uppgifterna hade det varit näst intill omöjligt att lokalisera dessa platser, då de förutom dansbanan inte lämnat några synliga spår efter sig.

Under de åtta dagar som den arkeologiska undersökningen pågick fortsatte berättelserna kring Ramneskärssparken att komma in till oss. De flesta informanter tog sig ut i fält och samtalen med dem gjordes i utgrävningssituationen. Metoden som användes för att hämta in de muntliga källorna var helt enkelt att föra en diskussion kring utgrävningen, Ramneskärssparken och det arkeologiska materialet som påträffades. Samtalen dokumenterades i grävdagböcker.

Det är tidskrävande att ta in de muntliga källorna och det finns en risk för att dokumentationen av samtalen blir knapphändig. Det beror på hur situationen ser ut. Vid utgrävningen av Ramneskärssparken var dessutom endast två arkeologer i fält. Detta skulle visa sig vara alldeles för få för att kunna dokumentera de muntliga källorna på ett tillfredställande sätt. Inte sällan kom ett antal människor samtidigt. Med flera personer byttes dock kontaktuppgifter och vidare samtal fördes vid senare tillfälle. Då kunde samtalen följas upp och uppgifter kunde kontrolleras. Förutom under dagarna i fält anordnades även efter fältfasen flera träffar rörande projektet där de som inte hade kunnat besöka oss i fält kunde komma och ta del av utgrävningens resultat, men även dela med sig av sina erfarenheter och minnen.

Jag kommer nu att ta upp några exempel på muntliga informanter och vad de i egenskap av muntliga källor kunde bidra med vid den arkeologiska undersökningen. Ett exempel är ett äldre par boende i trakten (YA och DA). De två hade träffats och blivit ett par på Ramneskärssparken under åren 1952-53, och förlovat sig 1954. De kom till utgrävningen, i sällskap med barn och barnbarn. Detta äldre par som träffats på Ramneskärssparken kom nu dit tillsammans med sin familj för att visa platsen de en gång hade träffats på. De berättade att de hade gjort ett försök tidigare att besöka platsen för Ramneskärssparken i detta syfte. Det besöket hade däremot inte gett mycket uppgav de, eftersom de inte hade kunnat orientera sig på den övervuxna platsen. Nu sade de sig däremot kunna känna igen sig väl efter

slyröjningen. De mindes speciellt den gången Harry Brandelius hade varit där och spelat. Uppgifter om att just han hade varit och spelat på Ramneskärsparken återfanns inte i det skriftliga materialet. De angav även att det oftast var mycket folk, 150-200 besökare varje kväll, och att man brukade hålla på till framåt midnatt. Som många andra verkar de ha slutat gå till dansbanor och festplatser efter sitt giftermål. Ramneskärsparken är en viktig del i dessa människors historia. Ur ett arkeologiskt perspektiv kan man säga att Ramneskärsparken är en viktig historisk nod i deras landskap. Alla människor har sådana platser, dit minnen är knutna.

Figur 46. De träffades på Ramneskärsparken på 1950-talet, under utgrävningen deltog de med sina minnen av platsen och kunde även visa barn och barnbarn platsen där de en gång hade träffats. Foto: Maria Persson.

Det finns många liknande exempel på berättelser kring Ramneskärsparken som kom in till oss under projektets gång. De muntliga uppgifterna har kunnat användas på olika sätt för att skapa en bild av Ramneskärsparken och vad som en gång utspelades där. De muntliga uppgifterna bidrog till personliga tolkningar av de fynd som påträffades vid undersökningen. Några

informanter ombads även att skriva ner sina minnen kring Ramneskärsparken i samband med produktionen av den publikation som gjordes i samband med projektet. Dessa nedtecknade minnen utgör en del av de muntliga källorna. Ett exempel är informanten NB. Han brukade inte gå till Ramneskärsparken och dansa, han var barn på den tiden och bodde alldeles i närheten. Han kunde alltså inte berätta hur det var att besöka Ramneskärsparken som festplatsbesökare. Däremot hade han förklaringen till varför vi inte påträffade några av de föremål som vi under utgrävningen hade förväntat oss att hitta; mynt och rester de luftgevärspilar som avlossades vid skjutbanan.

Jag växte upp i Holma Handel, som låg precis nedanför berget där Ramneskärsparken låg. Det är tre olika minnesbilder som dyker upp. Eftersom affären låg så nära dansbanan hördes tydligt musiken på lördagskvällarna från orkestrarna. Någon dragning till parken under dessa kvällar fanns inte eftersom det skulle dröja många år till innan mitt intresse för den sortens nöjen växte fram. Vid sidan av dansmusiken kunde vi från vår balkong under kvällen höra skratt och prat från festbesökare som av olika anledningar lämnat själva parkområdet för att i de flesta fall ägna sig åt kortspel, främst poker. Jag såg exakt var dessa spelare uppehöll sig, eftersom delar av pengapotten i det sparsamma ljuset ibland blev kvar i gräset. Tidigt på söndagsmorgnarna före frukost bar det sedan iväg uppför backen till dessa pokerplatser och områdena närmast utanför entrén, kiosken, skjutbanan och Olaussons korvstånd. Där kunde pigga ögon hitta spännande saker. Främst tappade pengar, men också pilar från luftgevären vid skjutbanan och ibland broscher, slipsnålar osv. Vi var några stycken grabbar i grannskapet som tävlade om att vara först på plats och belöningen blev att man efter någon timme gick hem igen med en upphittad förmögenhet i form av pengar i alla valörer från 1-öringar till 2-kronor. Någon gång var lyckan fullständig om en sedel i form av en femma eller tia låg på backen och väntade. (informant NB i Persson 2009)

Den här informationen avslöjar en hel del. För oss arkeologer var den mest intressanta informationen att det förklarade för oss varför vi *inte* hittade vissa saker. Att vi inte påträffade ett enda mynt eller några pilar från skjutbanan, trots att vi sökte av området med metalldetektor föreföll märkligt. Det fick nu sin naturliga förklaring. Jag kommer att återkomma till hur de muntliga källorna kunde användas för att tolka fyndmaterialet i kapitlet som behandlar komponenten fyndmaterialet.

Skatåsförläggningen

De muntliga källorna rörande Skatåsförläggningen består av ett större antal människor än det för Ramneskärsparken och kan delas in i fler kategorier av människor som på olika sätt hade erfarenheter och minnen från tiden då Skatås var ett mottagningsläger. Det fanns ytterligare människor som inte själva hade erfarenheter av förläggningen. De hade hört om Skatåsförläggningen från sina föräldrar eller av andra och utgjorde därför sekundärkällor.

Vid planeringen av projektet var den främsta förhoppningen att komma i kontakt med någon eller några av de kvinnor som 1945 kom till Skatås. Vid tiden för undersökningen var detta mer än 60 år sedan och de flesta kvinnor som kom dit var då över 18 år, många betydligt äldre (SUK, Skatås, 3). Farhågan var därför att inte många av dem skulle vara i livet. Ytterligare två aspekter skall läggas till detta. Huvuddelen av de holländska kvinnorna reste tillbaka till Holland efter deras konvalescenstid i Sverige. Erfarenheterna från kriget är även något som många av de överlevande från koncentrationslägren har haft svårt att prata om, inkluderande tiden efter räddningen och vistelsen på platser som Skatås.

Vi skulle under projektet få kontakt med flera barn till kvinnorna som kom till Skatås 1945. I de flesta fall var deras mor antingen avliden, gammal och sjuklig eller ovillig att tala om händelserna. Vi skulle däremot komma att få kontakt med en kvinna som kom till Skatås 1945, Anna, och hon kom att bli en av de mest betydande muntliga källorna i projektet.

Anna Karlsson³⁴

Anna var vid tiden för utgrävningsprojektet 90 år gammal och boende i Stockholm. Hon föddes i Holland men kom 26 år gammal till Skatås våren 1945 efter flera år i olika koncentrationsläger. Hon hade bland annat varit i utrotningslägret Auschwitz. Anna intervjuades i sitt hem i Stockholm strax efter att utgrävningen på Skatås hade avslutats.

Anna berättade att hon räddades den 30 april 1945. Hon befann sig då i ett läger i Hamburg. Dit kom Folke Bernadotte själv och ordnade så att hon och hennes grupp kom med ett godståg som ingick i Vita bussarna-aktionen. Tåget kom fram till Malmö den 1 maj. Där blev de tillfälligt

³⁴ För en utförligare redogörelse kring Anna och intervjun med henne hänvisas till publikationen som gjordes i samband med Skatåsprojektet (Persson 2011).

inackorderade för att efter ett tag åka vidare till förläggningar som Skatås. Många av dem som kom med Annas tåg dog på vägen eller när de kom fram. Anna beskriver det som att.

Det var många som dog. Som klarade kriget men när det var slut, så var dom också slut.

Bland annat dog Annas bästa vän. Hon var mycket sjuk när de kom fram till Sverige. De svenska lottorna kom med havregrynsgröt och Anna och hennes väninna hade längtat efter att få mat. När de fick sin gröt orkade inte Annas väninna äta den, och hon dog strax därefter.

Vi sa: åh vi får havregrynsgröt! Men hon kunde inte äta den. Det har jag aldrig glömt. Denna havregrynsgröt.

Annas väninna hade orkat hela vägen, men dog när hon nådde friheten som de hade drömt om så länge. Anna orkade däremot vidare och kom till Skatås den 10 maj 1945 tillsammans med en grupp andra holländska kvinnor.

I vår grupp var vi 125 som kom. Och sedan var det en annan grupp som kom. Det var två systrar som mötte varandra på Skatås, från olika grupper. Förstår du att möta sin syster där?

Något som Anna minns särskilt från Skatås var hur det var att börja äta igen, hur svårt det var när man hade drömt om mat så länge men inte kunde äta.

Vi var så hungriga men kunde inte tåla maten. Det var svårt på Skatås. Man kan inte säga: nu har jag hungrat så länge, nu ska jag äta. För det kan man inte.

Efter ett tag på Skatås blev de lite starkare och Anna minns hur de gick till den stora matsalen för att äta, och att de fick enkla uppgifter som att hjälpa till att duka eller diska. Anna hade även en speciell uppgift att sköta om; hon hade hand om kryddträdgården som låg strax utanför den stora matsalen. Det är även ett av hennes starkaste minnen från Skatås.

Det största minnet jag har från Skatås det är att de hade en köksträdgård. Rödakorsdamerna skötte allt, maten och allt och jag fick hjälpa till i köket. Vi fick turas om med att hjälpa till och det var så roligt att få hjälpa till. En dam kom till mig, gav mig en sax och sa "varsågod Anna – dill!". Och jag visste inte vad dill var. Jag satt där i köksträdgården och kände mig eländig och tänkte, vad långt hemifrån jag är. Jag vet inte vad dill är.

Efter en tid på Skatås fick kvinnorna hjälp med nya kläder.

När vi kom till Malmö brände de upp våra kläder, de var fulla med löss. Och från ett kvinnofängelse fick vi overall. Och när vi kom till Göteborg så samlade de ihop kläder. Inte bara från Göteborg utan från alla möjliga håll. Det var ju krig, de hade ju inte så mycket att välja på heller. Men vi fick kläder, jag fick en kappa och en klänning.

Anna berättar att det var många människor som engagerade sig i henne och hennes medsyster, som samlade in vad de behövde, gav dem presenter och även hittade på saker med dem.

Vi var liksom adopterade av familjer i Göteborg, vi blev hembjudna och vi fick åka runt och det var så trevligt. Och så var det folk som tog med oss på promenad i Slottsskogen och sådär. Och så var vi vid havet och tittade [...]. Och så kom, särskilt i början, olika företag och olika föreningar, med tårta eller glass eller nåt sånt.

Anna stannade på Skatås juni och juli 1945. I augusti lämnade hon Skatås och åkte till Norrköping. Det hade ordnats så att hon kunde arbeta på Philips fabrik där i tre månader. Anna träffade sin kommande make i Norrköping, men hon skulle ändå komma att resa tillbaka till Holland efter månaderna på Philips. Anna var holländsk medborgare och det var redan från början bestämt att hon och de andra som kom till Sverige vid och efter krigsslutet skulle åka tillbaka till sina hemländer då de hade återhämtat sig. Så kom även Anna att resa tillbaka till Holland och stanna där under nästan ett år. Men hon hade lovat sin tillkommande make att komma tillbaka till Sverige. Hon säger att det var ett svårt val, att stanna i sitt hemland eller att resa till Sverige och börja ett nytt liv där.

Det var ett väldigt svårt val. Men å andra sidan så fick jag så dåligt samvete när jag tänkte här lever jag livet. Vi var ett gäng (före kriget) som åkte ut om

kvällarna, dansade och hade så trevligt, åkte runt. Och så tänkte jag att här är jag den enda som har överlevt i hela mitt gäng. Jag tyckte att det var en skandal att jag var lycklig. Jag hade inte rätt till det. Förstår du?

Anna åkte tillbaka till Sverige och gifte sig med mannen som hon hade träffat i Norrköping. De fick barn och hon skulle komma att stanna i Sverige. Förutom en svägerska och en brorsdotter var Anna den enda i hennes familj och bekantskapskrets som överlevde kriget (Anna Karlsson, intervju juni 2008). Anna utgjorde tveklöst den viktigaste muntliga källan i projektet.

Figur 47. Anna.
Foto: Maria
Persson.

Andra muntliga källor

Anna var den enda av kvinnorna som kom till Skatås 1945 som kontakt kunde etableras med. Det fanns dock fler förstahandsvittnen som själva hade besökt Skatås vid denna tid och som kunde berätta om sina erfarenheter. Framför allt utgjordes de av personer som då var unga män och kvinnor och som hade tagit sig till Skatås för att få kontakt med kvinnorna där, och som i olika grad kommit att lära känna dem. Det visade sig genom deras berättelser att det förekommit mycket kontakt mellan kvinnorna som bodde på Skatås och boende dels runtomkring själva Skatåsförläggningen, men även i andra delar av Göteborg. Många infor-

manter berättade att de på olika sätt hade lärt känna kvinnorna på Skatås för att de helt enkelt hade gått dit och sökt kontakt med dem.

Figur 48. Informanter och arkeologer i samtal under utgrävningen. Foto: Maria Persson.

I början skedde kontakten på varsin sida av det staket som omgärdade förläggningen, under den tid då karantänssituation rådde. Trots att det inte var tillåtet tog sig även flera människor in på förläggningen för att samtala och umgås med kvinnorna. Andra hade endast tagit sig fram till staketet för att överrätta någon form av gåva till kvinnorna vars öde vid den här tiden blivit känt genom media. Ett antal personer kunde berätta att de gått med gåvor som mat, kakor och kläder till Skatås och överlämnat detta till kvinnorna. En del av dem kom att få nära kontakt med flyktingarna och i en del fall upprättades en längre vänskap. Även ett antal kärleksrelationer etablerades på det här sättet. Dessa informanter kunde framförallt berätta vad som hade hänt kvinnorna efter Skatås, men de hade även uppgifter om deras tid på förläggningen. Andra informanter kunde berätta att de hade kommit till Skatås i egenskap av deltagare i olika arrangemang som ordnades som nöje

för kvinnorna på Skatås. Det anordnades bland annat uppvisning i folkdans, sång- och musikkvällar av både föreningar och skolklasser. Nyfikenheten hos lokalbefolkningen verkar ha varit stor, ändå tycks Skatåsförläggningen endast ha varit känd i de närmsta stadsdelarna (informanter SL, SA, ÅJ, SH, LL, ID, BJ, UH, SJ, GÅ).

Det finns även ett antal informanter som inte själva hade kommit i kontakt med Skatåsförläggningen, men som ändå hade intressant information relaterad till den. De utgjordes exempelvis av barn till de kvinnor som vistades där. De kunde i och för sig sällan ge någon information kring själva förläggningen, men väl om orsakssammanhangen kring hur deras mödrar kommit till Skatås, och vad som kom att hända dem senare i livet. Dessa informanters information kunde följaktligen inte relateras till fyndmaterialet i någon större utsträckning. Några av dem kontaktade oss däremot just för att de ingenting visste, eftersom deras mödrar aldrig velat tala om den här tiden, men de hade förstätt att de hade vistats på Skatås. Projektet kring Skatåsförläggningen blev därför en källa till information för dessa personer, vars mödrar inte velat eller fått möjlighet att berätta om de här händelserna för sina barn.

En slags muntlig källa (om än skriftlig) rörande Skatås är materialet i de ”gästböcker” som placerades dels i besökstältet under utgrävningen samt vid ett utställningsbord i anslutning till den utställning kring utgrävningsprojektet som anordnades på Skatås strax efter utgrävningen. Besöksböckerna innehåller bland annat inlägg med information om den historia utgrävningen och utställningen behandlade. En av berättelserna lyder:

1945 var jag 9 år och bodde i Kärralund. En dag när mina föräldrar tog en promenad runt Skatås träffade de två judinnor, Chelly och Rita från Holland, som räddats från koncentrationslägret i Bergen-Belsen. Det var första dagen som de, på grund av risk att ha smittats av sjukdomar under den tyska lägertiden, fick gå utanför området. Alla hade varit i karantän och genomgått medicinska undersökningar. Mina föräldrar bjöd hem dem till vårt hus, dit de sedan kom på besök varje dag de veckor de hade kvar på Sverigevistelsen. Chelly, som var mycket duktig att sy, tyckte det var roligt att sy kläder åt mig. Och så njöt de av mammas goda mat. När kriget bröt ut var Chelly nygift, men hon visste inte vad som hänt hennes man. En dag när min äldste bror Bertil följde henne tillbaka till Skatås kom någon glädjestrålände och berättade att det fanns ett telegram till henne. Det var från hennes man Broer som räddats från ett annat koncentrationsläger och

fanns i London. Bertil fick dela denna glädjestund med henne, Chelly och Broer återförenades i Amsterdam och fick en dotter. Många somrar kom de till oss i Sverige på semester och vi var ofta i Amsterdam hos dem. Vi hade kontakt med Chelly till 1984 då hon gick bort. (informant UG, besöksbok Skatåsutställningen)

Avslutning muntliga källor

Som framkommit är de muntliga källorna grundade i minnen kring Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen. Även minnena grävdes fram i samband med utgrävningarna. Mats Burström har liknat jorden vid en "minnesbank", fylld av presumtiva minnen, vilket är en passande liknelse (Burström 2012:105). Det materiella och arkeologi kan användas för att framkalla minnen som annars, i dubbel bemärkelse, inte hade kommit upp till ytan. Orsakssammanhangen bakom detta kan i linje med Pierre Nora förklaras med att skapandet, upprätthållandet och förhandlandet av minnen sker i relation till det konkreta, som platser och föremål (Nora 2001:367). Det är ett universellt och allmänmänskligt fenomen att använda det materiella som stöd för minnet och som utgångspunkt för en berättelse (Andrén 1997:126). Kort sagt, minnet behöver något att fästa sig vid och det kanske tydligaste exemplet är fenomenet med souvenirer. Dessa oftast enkla föremål köps in under resor för att efter hemkomsten finnas som minne av resan. Själva ordet souvenir betyder "minnas". De tydliggör på ett enkelt sätt förhållandet mellan det materiella, människan och minnet.

Om detta kopplas till utgrävningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen innebär deltagandet i utgrävningarna i sig en utlösande faktor till minnesprocesser. Detta har att göra med att utgrävningen av förklarliga skäl utförs på den aktuella platsen dit minnen är knutna. För det andra utgör de fynd som påträffas, likt souvenirer, föremål som sätter igång minnesprocesser. Denna process kan förklaras med vad Paul Ricoeur kallar för minnesfenomenologi (Ricoeur 2005:33-40). Detta begrepp består av tre delar. De två huvudkomponenterna är *Vad* det som blir ihågkommet och *Vem* det är som minns. Det sammanlänkande bandet mellan dessa, och i detta sammanhang kanske det mest intressanta, är den tredje komponenten: *hur* minnet väcks (Ricoeur 2005:33-40). Dessa begrepp passar väl att applicera på de undersökningar som diskuteras i avhandlingen. Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen är det som blir ihågkommet, och informanterna är de som minns. Den tredje beståndsdelen, hur minnet

väcks, utgörs av utgrävningssituationen och den materiella kultur som kommer i dagen i samband med utgrävningen. I samtidsarkeologiska kontexter fungerar arkeologin som en startmotor för minnet. Minnena kan sedan användas vid tolkningen av platsen och fynden. För att möjliggöra dessa minnesprocesser är det därför en förutsättning att bedriva denna typ av projekt i nära samarbete med de som kan tänkas ha dessa minnen. Hur ett sådant samarbete kan gå till har jag diskuterat under komponenten Community archaeology.

Genom att arbeta med muntliga källor tillsammans med arkeologiskt material skapas en möjlighet att genom arkeologi få ett personligt perspektiv på det förflutna. De människor som själva var med om den händelse eller sammanhang som undersöks bidrar med möjligheter till tolkningar av det arkeologiska materialet som är unikt. Muntliga källor kan innebära både det som är självupplevt och sådant man själv fått berättat för sig (Orser 2004:183). De muntliga källor som varit aktuella i fallstudierna faller främst under kategorin självupplevda berättelser eller vad man kan kalla för "oral history" eller "muntlig historia". Det innebär berättelser från förstahandsvittnen som själva varit med om det som berättas (Barber 1994:27). Att ta upp dessa berättelser genom en arkeologisk undersökning ger möjlighet att bevara även den muntliga delen av denna historia som annars riskerar att gå förlorad eftersom den endast existerar i minnet hos nu levande människor (Orser 2004:181). De muntliga källorna kan inte användas på liknande sätt om hundra år som de skriftliga källorna kan. Minnen kräver någon som minns. Det finns flera metodologiska problem med att arbeta med människors minnesbilder kring en plats och en händelse. Framför allt är det viktigt att ha i åtanke att dessa muntliga källor berättar hur något upplevdes av dem som var inblandade då *-idag*. Tidens gång och minnets problematik gör att informationen alltid blir en nutida tolkning av en dåtida händelse, även om den är självupplevd. Människor minns även det förflutna på olika sätt, både beroende av hur de upplevde det då och vad de har upplevt sedan dess (Tosh 2000:320ff). Beroende på vem man frågar kan man få helt olika svar, även om båda personerna var närvarande vid samma händelse. Därför är det viktigt att, om möjligt, samla in information från flera informanter (Deetz 1996:9). Att berättelserna och minnena skiljer sig åt bör däremot inte ses som en nackdel. Snarare skapar det möjligheter att bidra till en historieskrivning som är personligt färgad och mångstämmig. Hur vi förhåller oss till det förflutna är avhängigt av våra personliga erfarenheter. Därför kan samtidsarkeologin i förlängningen bidra till en mer subjektiv

kunskapsproduktion eftersom en del av tolkningarna av materialet ligger i en minnespraktik.

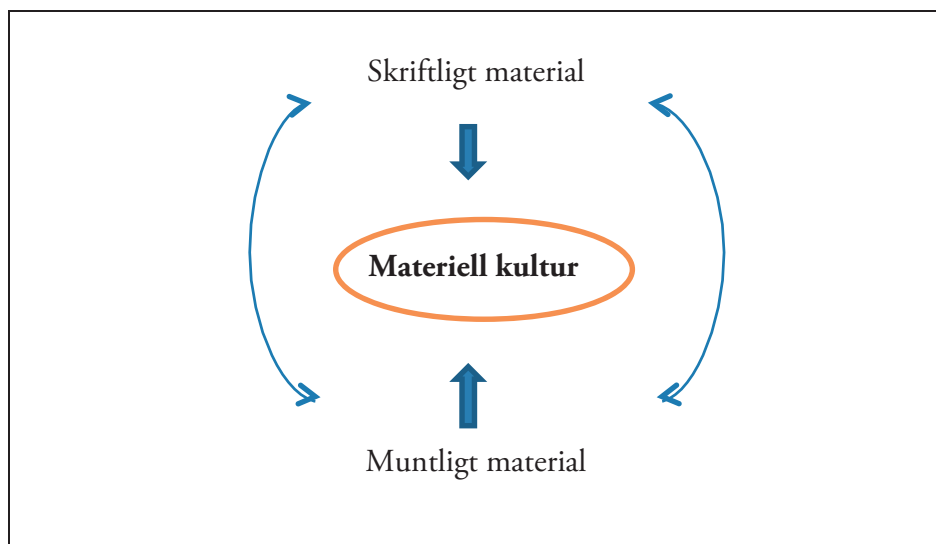
Historikern John Tosh har påpekat att muntliga källor ofrånkomligen har spår av efterklokhet i sig (Tosh 2000:321). Det är en av de viktigaste källkritiska aspekterna av de muntliga källorna. Deras information kommer alltid att vara en efterkonstruktion, gjord i nuet. Samtidigt är det viktigt att ha i åtanke att även arkeologi innebär en (re)konstruktion av det förflutna, som alltid äger rum i nuet.

Sammanfattning av komponenten samtidsarkeologi som tvärvetenskap

Att inkludera skriftligt och/eller muntligt källmaterial i en samtidsarkeologisk undersökning är en förutsättning för att undersökningen skall vara ändamålsenlig. Varför inte använda sig av detta andra källmaterial när det finns tillhands? Jag vill inte gå så långt som till att säga att den samtidsarkeologiska metoden är beroende av andra källor än de materiella. Det varierar från kontext till kontext vad de kan bidra med. Konsultationen av dessa andra källmaterial ger dock i de flesta fall ett starkt förmerande resultat. Det skulle inte vara ändamålsenligt att utesluta konsulterande källmaterial, i den mån det föreligger. Att arbeta tvärvetenskapligt ger unika möjligheter till tolkningar av det arkeologiska materialet.

Samtidsarkeologi berör en tid med en stor mängd källor av olika karaktär. Vilket perspektiv och källmaterial man väljer att arbeta med ger stora konsekvenser för forskningsresultatet (Burström 2007:84). Anders Andrén har identifierat att det uppstår ett spänningsfält när det arkeologiska materialet och de skriftliga källorna möts. I allra högsta grad uppstår ett sådant spänningsfält även då det materiella och de muntliga källorna möts. I ett samtidsarkeologiskt arbetssätt så som det diskuterats ovan uppstår ett utvidgat spänningsfält innefattandes samtliga källmaterial; det materiella, det skriftliga och det muntliga. Att arbeta med en arkeologi som innefattar även andra sorters källmaterial än det materiella innebär ett metodologiskt ställningstagande (Andrén 1997:184). Vilket förhållningsätt som är lämpligt för att förhålla sig till detta övriga källmaterial och hur det bäst kan användas får avgöras från fall till fall. Även vad det har möjlighet att bidra med för slags information varierar. I linje med detta är även de spänningsfält som kan uppstå olika. Samtliga tre källtyper, materiella, skriftliga och

muntliga behöver vägas mot varandra. Det är inte sällan i de motsägelser som kan påvisas mellan källmaterialen som möjligheten till att lyfta en intressant och komplicerad historia uppstår. Exempel på detta kommer att diskuteras i nästkommande kapitel.

Figur 49. Spänningsfält och arbetsgång i ett samtidsarkeologiskt arbetssätt. Det materiella befinner sig i centrum även då övrigt källmaterial finns tillgängligt.

Rörande både Ramneskärsparken och Skatås fanns det gott om både skriftliga och muntliga källor att förhålla sig till. Det mest fördelaktiga i ett samtidsarkeologiskt projekt är att utarbeta en metod som tar hjälp av alla sorters källor, där dessa används till det de bäst kan bidra med, men där den arkeologiska metoden och de arkeologiska källorna hela tiden är den röda tråden. Att undersöka sentida materiell kultur med en arkeologisk metodik och ett arkeologiskt perspektiv är att *ge företräde* till det materiella för att tolka det förflutna, även där andra sorters källor är närvarande. Det arkeologiska materialet är på så sätt grunden till den historia som blir möjlig att berätta, med hjälp av skriftliga och muntliga källor. Dessa kan användas för att vidimera, komplettera och ifrågasätta det arkeologiska materialet, och vice versa. I de fallstudier som presenteras i avhandlingen har jag använt de andra källorna som *konsulterande* material. De har använts för att tolka det arkeologiska källmaterialet och de sammanhang som den arkeologiska undersökningen behandlade. De flesta av informanterna som var involve-

rade vid Ramneskärs- och Skatåsprojektet delgav oss sina muntliga uppgifter på plats under utgrävningen. Endast de som av sjukdom, ålder eller andra hinder inte kunde ta sig till oss samtalande vi med vid andra tillfällen. Det var uppenbart att när informanterna kom till platsen, ibland för första gången på mycket lång tid, kom minnen till dem på ett sätt som kunde kopplas till att de befann sig på platsen. Fler berättelser kommer i dagen när informanten är på plats i fält, genom själva platsnärvaron, genom utgrävningssituationen och genom mötet med de fynd som påträffas vid utgrävningen. Den information vi fick in genom de muntliga källorna kan sägas bestå av olika kategorier. Den utgjordes av både bakgrundsinformation och förklarande information, i form av vad det är som påträffas och vad det betyder i det aktuella sammanhanget.

De skriftliga källorna ger en annan slags information än de muntliga. Skriftliga källors styrka i sammanhang som Ramneskärssparken och Skatåsförläggningen är att de bidrar till förståelse av själva syftet med och funktionen av platsen, de kan ofta ge detaljerad information om etablering, konstruktion och administration om den aktuella kontexten (Schofield 2005:34-38). Det stämde väl in vid undersökningarna av Ramneskärssparken och Skatåsförläggningen. Vad de däremot inte alltid avslöjar är vad som faktiskt hände på platsen. Det var däremot möjligt att komma åt via de muntliga källorna.

Att det materiella har ett eget kunskapsvärde även då det kommer till sentida kontexter är en grundtanke inom samtidsarkeologin. Låter man även andra sorters källor samspela med det arkeologiska materialet skapas goda möjligheter för intressanta och diversifierade forskningsresultat. Att samarbeta med människor med egna erfarenheter och minnen kring den kontext som undersöks ger möjligheter till tolkningar av det arkeologiska materialet som är unikt och personligt. Denna del av historien hade inte gått att komma åt med endast arkeologer inblandade. Det är dock det materiella som startar tankeprocessen. I nästkommande kapitel kommer jag att diskutera den avslutande komponenten – fyndmaterialet. Där kommer jag bland annat att diskutera hur skriftligt och muntligt källmaterial kan användas för att tolka det arkeologiska materialet. Jag kommer att diskutera vilken potential som finns i samtidsarkeologiskt fyndmaterial, utifrån ett urval av de fynd som påträffades vid de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärssparken och Skatåsförläggningen.

11. Fyndmaterialet

Inledning

Arkeologi bygger på antagandet att arkeologiska fynd och materiell kultur kan ge information om det förflutna (Orser 2004:94). Detsamma gäller även i samtidsarkeologiska sammanhang. Samtidsarkeologiska fynd betraktas inte sällan som triviala, som skräp, och som recent material. Innefattat i ett sådant synsätt är att dessa fynd inte skulle kunna ge viktig (arkeologisk) information om det samhälle där de tillkommit och använts. Jag kommer i detta kapitel att diskutera hur fynden som påträffades vid utgrävningarna av Ramneskärsparken och Skatåsöföreläggningen kan användas för att återberätta platsernas historia. Jag har valt att utgå ifrån ett urval av de fynd som gjordes vid utgrävningarna för att diskutera fyndmaterialets potential. För en fullständig förteckning över de fynd som påträffades vid de respektive fallstudierna hänvisas till de publikationer som producerats inom projektet: Persson 2009, Persson (red.) 2011.

Anledningen till att denna komponent behandlas sist av de fyra kan förklaras med den funktion jag menar fynden fyller vid samtidsarkeologiska undersökningar, såsom meningsbärande element. Genom de arkeologiska metoder som behandlades inledningsvis i denna del påträffas den materiella kulturen och fyndmaterialet. I nästkommande kapitel diskuterades hur de arkeologiska undersökningarna genomfördes inom ramarna för konceptet community archaeology. Genom detta arbetssätt möjliggörs mötet mellan människan och det materiella att omfatta fler än arkeologer. Den tredje komponenten behandlade vilka andra sorters källmaterial bredvid det arkeologiska som kan vara aktuella att behandla inom ramarna för en samtidsarkeologisk undersökning. Det muntliga källmaterialet blir tillgängligt genom community archaeology. Dessutom diskuterades värdet i att konsultera skriftligt källmaterial. Båda källmaterialen kan användas för att tolka de arkeologiska fynden. Som avslutande komponent kommer jag att diskutera fyndmaterialet utifrån några av de fynd som påträffades vid undersökningarna.

Att arbeta med fyndmaterialet

Den process som innefattar fyndhantering och analys då det kommer till samtidsarkeologi skiljer sig inte nämnvärt från övrig arkeologi. Den främsta skillnaden är att samtidsarkeologiska fynd inte behöver fyndfördelas. Samtidsarkeologiska kontexter räknas inte som fornlämningar enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) och de fynd som påträffas vid samtidsarkeologiska undersökningar tillfaller därför inte ansvariga myndigheter, oftast respektive länsmuseum.

Det är som inom all arkeologi viktigt att fynden hanteras metodiskt. Görs detta noggrant ökar mängden information som går att få ut från dem. Även om själva processen inte skiljer sig från traditionell arkeologi är det flera faktorer som skiljer sig åt. Till att börja med är själva den materiella kulturens beskaffenhet betydligt annorlunda. Framför allt är det mängden av fyndmaterial som, i alla fall oftast, är mer omfattande i samtidsarkeologiska kontexter. Aldrig har människor ägt och brukat så många materiella ting som idag och de senaste hundra åren. Detta ger även utslag i mängden föremål som efterlämnas av människan och som är möjliga för arkeologen att påträffa. Problemet är inte att det finns för lite material utan snarare att det finns för mycket (Harrison & Schofield 2010:55). Modern materiell kultur är även mångfacetterad och består av en mångfald föremål och utföranden. Att gräva ut delar av konsumtionssamhället ställer därför annorlunda krav på arkeologen. Den materiella kulturen är ofta massproducerad och inte sällan även producerad långt ifrån där den används. Föremålen behöver inte vara bekanta för oss bara för att de används under vår samtid (Harrison & Schofield 2010:56). Det väsentliga är även, som inom all arkeologi, vad ett visst föremål betyder på just den plats där det påträffas. En ytterligare utmaning är att de frågeställningar som kan vara aktuella vid samtidsarkeologiska projekt behandlar mycket snäva tidsavgränsningar. Vad gäller avhandlingens fallstudier gäller detta framför allt undersökningen av Skatås-förläggningen. Denna rörde en tidshorisont kortare än ett år. Jämfört med förhistorisk arkeologi fordrar samtidsarkeologi således oftast betydligt snävare dateringar. Några få års feldatering får ofta betydligt mer påverkan på utfallet av studien än vad som är fallet då det kommer till äldre kontexter. Frågeställningarna gör det nödvändigt att kunna tidsbestämma fynden mer exakt ur ett kronologiskt hänseende, för att de skall kunna ge meningsfulla resultat. Att kunna tidsbestämma sentida material är inte så enkelt som man kanske först kan tro. Samtidsarkeologiska kontexter ställer

stora krav på materialkunskap och vana att arbeta med just den aktuella materiella kulturen. Att den härstammar från vår egen tid innebär inte per automatik att den är lätt att känna igen och att tolka.

Om datering

Dateringen av fynden är minst lika avgörande då det kommer till samtidsarkeologi. Här kan det som redan påtalats vara viktigt att placera in fynden i en tidshorisont som är mycket kort, inte sällan finns behov av att kunna säga exakt från vilket år ett fynd härrör. De händelser som var i fokus vid den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen rörde en tid kortare än ett år. Platsen har dessutom använts både före och efter förläggningstiden. Att kunna datera fynden till den aktuella kontexten var därför mycket viktigt, men samtidigt en metodologisk utmaning. Vid undersökningen av Ramneskärsparken var detta betydligt enklare eftersom platsen inte haft några andra användningsområden förutom som utmark och betesmark.

Termerna "terminus post quem" och "terminus ante quem" kan vara användbara för att läsa av både stratigrafi och enskilda fynd även då det kommer till samtidsarkeologiska kontexter. Båda termerna är viktiga för att kunna göra en stratigrafisk datering. Den förstnämnda termen anger tidigast möjligt datum för det lager det syftar på. Vid Skatåundersökningen påträffades exempelvis ett mynt som var präglat 1939. I detta fall kunde myntet datera det lager det påträffades i som tidigast från 1939. Detsamma gäller de patronhylsor som påträffades på Skatås. Runt tändhatten är de märkta med produktionsåren 1942 respektive 1945. Produktionsår kan vara lätt att bestämma på ett samtidsarkeologiskt fynd, särskilt jämfört med äldre material. Det kan däremot vara svårare att avgöra hur länge föremålet brukades och när det hamnade i jorden. När man hanterar korta tids-horisonter är detta avgörande. Att kunna fastställa produktionsår som på myntet och patronhylsorna bidrar med ovärderliga möjligheter att göra en förhållandevis snäv datering av det lager de påträffas i och av övriga fynd i detta lager som kanske annars hade varit betydligt svårare att datera.

Termen terminus ante quem visar på det motsatta, termen syftar på den senast möjliga dateringen för ett lager eller fynd. Den ansamling spik och bitar av takpapp som påträffades vid området för Ramneskärsparkens dansbana kan användas som exempel på detta. De sätter terminus ante quem till

1959 då dansbanan revs. Virket återanvändes vid rivningen, spiken som drogs ur brädorna och takpappen från musikpaviljongens tak sätter ett tydligt ”tak” även på Ramneskärssparkens stratigrafi. Stratigrafien var dock inte lika avgörande vid undersökningen av Ramneskärsparken. Som redan nämnts har platsen förutom som festplats endast brukats som utmark. Alla fynd som gjordes där kunde därför med största sannolikhet hänföras till just Ramneskärsparken. Vid Skatåsundersökningen däremot var en förståelse av stratigrafien avgörande för att kunna tolka det arkeologiska materialet.

För att datera krävs också inom samtidsarkeologin tafonomiska kunskaper. Även i dessa sammanhang påverkar markförhållanden och andra faktorer, men en inledande datering görs utifrån föremålets patina, på föremål som inte har en uppenbar ålder.

Fallstudiernas fyndmaterial

Fynden är oftast det glömda, det tappade och det kasserade. Detta stämmer väl överens med fynden från Ramneskärsparken och Skatås. Platserna skiljer sig åt på flera sätt, den ena av dem är en plats som brukades några timmar per vecka under en period av året, dock under ganska många år och i syfte att roa sig. Den andra är en plats där människor har bott, men under en mycket begränsad tid. Platsen hade ett helt annat syfte, att ta hand om överlevande från nazistiska koncentrationsläger. Dessa iögonfallande olika bruk av platserna gör att fyndmaterialet skiljer sig åt. Av flera anledningar är fyndmaterialet från Skatåsförläggningen rikare och mer mångfacetterat. Vid undersökningen av Ramneskärsparken däremot, kunde samtliga fynd med stor säkerhet härröras till rätt kontext, vilket var betydligt svårare på Skatås. Vid båda utgrävningarna samlades allt fyndmaterial in. Fynden registrerades först utefter de provgröpar de påträffades i, vilket lager i den mån sådana fanns och därefter utifrån kategorier. En del av materialet gallrades ut vid fyndbearbetningen. Framförallt gäller detta material som påträffades vid Skatåsundersökningen och som härstammade från senare tidsperioder än förläggningstiden. Fynden förvaras på institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

För att diskutera vad fynden kan berätta i ett samtidsarkeologiskt projekt har jag valt ut fyra fynd eller fyndkategorier från Ramneskärs- respektive Skatåsundersökningen. Som framkommer har fynden tolkats tillsammans med muntliga informanter och genom konsultation av skriftligt

källmaterial. Fynden är det som vid båda projekten fått leda berättelsen och den historia som kommit fram om dessa platser.

Fyndmaterialet från Ramneskärsparken

Vid den arkeologiska undersökningen av Ramneskärsparken behövde inte de för undersökningen intressanta fynden urskiljas från övrigt material. Platsen har inte använts för andra ändamål än som betesmark sedan Ramneskärsparkens dagar. Även före dess användes den endast som utmark. Samtliga fynd som gjordes kunde därför antas höra till just Ramneskärsparkens verksamhet. Att kunna koppla samtliga fynd till den aktuella kontexten underlättar fyndarbetet väsentligt. Den fyndbild som fanns var däremot blygsam. Med tanke på att platsen användes av många människor under 17 års tid kan man undra om fyndbilden är representativ då det kommer till kvantitet. Förhoppningen var att finna både en större mängd fynd och ett mer varierat material. Liknande erfarenheter har dock gjorts vid arkeologiska undersökningar vid platser för de sovjetiska missilbaserna på Kuba (Burström et al. 2009). Vid dessa undersökningar gjordes betydligt färre fynd än vad man hade väntat sig, med tanke på att drygt tusen sovjetiska soldater uppehöll sig på platsen under flera månader. Det fick sin förklaring i att människor i trakten hade rensat platserna på föremål för att själva göra bruk av dem, strax efter det att soldaterna hade lämnat platsen. Vidare visade även muntliga uppgifter att man hade fortsatt att rensa platsen även senare då djur skulle släppas på bete i området. Området rensades då från sådant som skulle kunna skada djuren. Föremålen och byggnadsdelarna var däremot inte försvunna utan de hade återbrukats på olika sätt i det omgivande landskapet (Burström et al. 2009:310ff). Det kan tyckas långt från Kuba till Uddevallas landsbygd, men förhållandena stämmer väl överens med Ramneskärsparken. När festplatsen lades ner revs byggnaderna och området städades upp för att i snyggt skick överlämnas till fastighetsägaren. Virket från byggnaderna återanvändes för byggandet av ett hus i närheten av festplatsen. Ett antal år senare städades området upp en andra gång, denna gång av fastighetsägarna som då skulle låta sin boskap gå på bete på det område som utgjorde Ramneskärsparken. Framför allt rensades området på glas, som det tydligen skall ha funnits mycket kvar av (informanter ÖR, KEK, RK). Städade och rensade platser känns även igen från förhistoriska kontexter där i stort sett fyndtomma huslämningar

undersökts. Att platsen för Ramneskärsparken städats påverkade fyndbilden väsentligt. Tilläggas skall att endast nio provgropar togs upp vid utgrävningen. Det hade varit önskvärt med fler, även om alla upptagna provgropar var fyndbärande. Området avsåktes även med metalldetektor, utslagen utgjordes i stort sett uteslutande av kapsyler.

Musikforskaren Gunnar Ternhag har diskuterat organisationen av det rum som en festplats utgjorde och hur människor nyttjade en sådan plats. Han menar att rumsutnyttjandet och organisationen av festplatsen kan spegla samhällliga fenomen som sociala relationer (Ternhag 2008:89ff). Detta perspektiv är av intresse vid analysen av undersökningen av Ramneskärsparken. Fyndbilden ger viktiga indikationer om hur det rum i landskapet som Ramneskärsparken utgjorde var organiserat och hur det brukades. Samtliga fynd kan kopplas till detta. I nedanstående genomgång av fynden från Ramneskärsparken har jag utgått från detta perspektiv.

Från fotogenlampor till strålkastare

Flera fynd kan relateras till hur det ordnades feststämning på festplatsen. Framför allt gäller det hur parken lystes upp, både före och efter det att den elektrifierades.

Figur 50. Informanten BO med fotogenlykta, Ramneskärsparkens föregångare till elektriskt ljus som han var med och installerade genom att hänga upp den i en vajer i en stor gran. Foto: Maria Persson.

Figur 51 och 52. I början av Ramneskärsparkens dagar hängdes fotogenlyktor och kulörta lyktor upp i en vajer som spändes mellan träden i parken. Senare "elektrifierades" parken och från den tiden påträffades fragment av glödlampor och en tillbucklad strålkastarskärm. Foto: Maria Persson.

Figur 53. Vajern till fotogenlyktorna.
Foto: Maria Persson.

Ett ytfynd, en vajer fortfarande synlig i gräset på den sydöstra sidan av dansbanan gav upphov till en del diskussioner. Först tolkades den som en del av det staket som inhägnade Ramneskärsparken. Vajern låg ungefär där staketet beräknades ha gått. Staketet uppgavs däremot enligt muntliga uppgifter ha varit försett med taggtråd och det påträffade var en slät ståltråd. Inte heller det fäste och den träbit som vajern fortfarande var fästad vid kunde tolkas som tillhörande ett staket. Den skulle däremot komma att få en helt annan förklaring av en muntlig informant (BO). Han kunde berätta att det var resterna efter den vajer som han själv hade spänt upp mellan träden för att hänga upp fotogenlampor och kulörta lyktor i, vid tiden före elektricitet var installerad på festplatsen. Enligt honom löpte vajern från kiosken till ett träd vid skjutbanan och vidare till dansbanan (se översiktsplan figur 27). Vajern var alltså från tiden innan det fanns elektricitet på Ramneskärsparken. Festplatsen kan sedan sägas ha elektrifierats i två steg.

Till en början ”lånades” elektricitet från en närliggande (och ovetande) lanthandel med hjälp av en lång förlängningssladd (informant BO). Det var inte en hållbar lösning. Musikens utveckling kom att ställa krav på elektricitet för förstärkare och det var snarare av detta skäl än att man ville ha bättre belysning som man 1949 beslutades att parken skulle ”elektrifieras” (Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1943-1950). Om parken skulle elektrifieras eller inte hade diskuterats under några år. Nästkommande säsong (1950) installerades elektricitet på festplatsen. Fynd av glödlampor minner om detta (pg 9). Vid utgrävningen påträffades även en tillbucklad strålkastarskärm strax bakom musikpaviljongen (metall-detektorutslag). Den bör ha lyst upp musikpaviljongen, och kanske även dansgolvet. Trots att festplatsen endast var igång under den ljusa årstiden fanns det behov av ljus. Säsongen började vid pingst, och höll på en bit in i september. Danserna varade för det mesta från klockan 20 på kvällen och fram till midnatt, ibland ända till klockan ett om det var så kallad ”utsträckt tid” (Bohusläningen 1939-1954). Det fanns därför behov av att kunna lysa upp festplatsen. Särskilt tiden då endast fotogenlampor lyste upp festplatsen måste ha inneburit att det var ganska mörkt inne bland de höga träden på kvällarna. Men det fanns säkert även fördelar med att mörkret lade sig över festplatsen då kvällen övergick till natt.

Kam

Vid utgrävningen hittades två fragment av kammar (pg 9). Kamfragmenten är symboliska fynd för vad Ramneskärsparken var för sorts plats, ungdomens mötesplats i landskapet. Ramneskärsparken var en viktig arena för att träffa en käresta och det var viktigt att ta sig väl ut.

Figur 54. Fragment av kam.
Foto: Maria Persson.

Kammarna hittades båda på samma sida av dansbanan, på den södra sidan. Det var den sida man enligt muntliga uppgifter ”stod och hängde” på när man inte dansade, utan stod och betraktade andra som gjorde det. Lutningen i terrängen sluttar från söder till norr. Den södra sidan av dansbanan var den man behövde stå på för att se in över dansgolvet. Det är lätt att tänka sig ungdomar ståendes där, litegrann i skymundan, snabbt dragandes en kam genom håret. Ternhag (2008) har påpekat att kvinnor och män oftast stod på olika platser runt dansbanan då de inte dansade, och det fanns således kvinnliga respektive manliga zoner vid dansbanorna. Enligt muntliga uppgifter var det så även på Ramneskärssparken. Inför dansen stod kvinnor och män på olika platser (informant KEK). Vilka dessa platser var varierade däremot. Kanske kan den södra sidan tolkas som herrsidan, eftersom kamfragmenten kan tolkas som klassiska herrkammar.

Kapsyler och glas

De flesta av de fynd som påträffades vid undersökningen utgjordes av glas och olika sorters kapsyler. Var de olika kapsylerna hittades ger en intressant arkeologisk spridningsbild. Under Ramneskärsparkens dagar inhägnades festplatsen av ett staket. Besökare skulle betala sitt inträde i entrén och ordningsvakter kontrollerade att detta efterföljdes och att inget plankande förekom (Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1943-1950).

Utsträckningen av staketet stakades ut på ett ungefär av informanter under de första dagarna av utgrävningen. Denna ungefärliga gräns mättes in med totalstation för att skapa en polygon att röra sig innanför för att försöka begränsa undersökningsområdet. Denna utsträckning skulle visa sig stämma förvånansvärt väl även om det fanns få referenspunkter att beräkna staketets utsträckning efter. Områdesgränsen kunde vidimeras genom arkeologiska fynd. När området utanför staketet avsöktes med metalldetektor visade det sig att utslagen i stort sett uteslutande bestod av skruvkapsyler från Vin- och spritcentralen, medan de på insidan bestod av läskkapsyler. Detta berättar flera olika saker för oss. Dels var det gott ställt med ordningen på festplatsen. Alkohol fick inte medtagas in på festplatsen och det såldes heller ingen. I kiosken såldes lättöl och lemonad. Förbudet att medföra rusdrycker kontrollerades av ordningsvakter och detta verkar ha varit ett effektivt system. Det hindrade däremot inte att man stärkte sig med något innan man betalade sitt inträde och gick in. Det fanns också möjlighet att under festkvällen gå utanför grindarna under olika förespeglningar och stärka sig med en flaska som fanns undangömd utanför. Det fanns exempelvis ingen

toalett på Ramneskärsparken, behov fick göras i skogen utanför festplatsområdet (informeranter KEK, RK).

Figur 55. Nemo saltat sobrius – ingen dansar nykter.
Skruvkapsyl från Aktiebolaget Vin & spritcentralen. Foto: Maria Persson.

Detta var motbokens dagar, den avskaffades först 1955. Spritförsäljningen var noga reglerad och en festplats som Ramneskärsparken kunde inte få utskänkningstillstånd. Vem som helst kunde inte heller köpa ens för eget bruk. Att det förekom alkohol är dock inget vi behöver ifrågasätta, det hör till en festplats lika mycket som musik och dans.

Även läskkapsylerna kunde användas för orientering i rummet. Platsen för kiosken hade utpekats på ett ungefär av flera informanter. Före utgrävningen fanns däremot inget synligt ovan jord av denna byggnad. De två provgropar (pg 6 & 7) som togs upp i närheten av det utpekade kioskområdet kunde visa att detta var rätt plats. I dem påträffades ett större antal läskkapsyler. Spridningsbilden av de olika kapsylerna var mycket tydlig och kombinationen av muntliga och arkeologiska källor kunde återskapa festplatsens utsträckning via kapsylerna.

Figur 56.
Läskedrycks-
kapsyler. Foto:
Maria Persson.

Kopplat till kapsylerna är även glaset, som förekom i rikliga mängder under undersökningen. Fynd av glas och porslin är några av de vanligaste fynden vid samtidsarkeologiska undersökningar. Glas och porslin bryts inte ner, men går däremot lätt sönder (Bodin et al. 2005:16). Vid den här utgrävningen hittades inget porslin, men mycket glas. Det påträffades i samtliga provgröpar och på många andra platser på området. Glas kan sägas vara en ledartefakt för de aktiviteter som en gång ägde rum på Ramneskärssparken, sammankopplat med fynden av kapsyler. Glaset förekom i mycket rikliga mängder, och man behövde inte gräva sig ner i jorden för att träffa på det, det glimmade till lite här och där när man gick runt på området. Bara en bråkdel av det glas som hittades samlades in och registrerades. På vissa ställen låg drivor med glas, som rakats samman vid något tillfälle. Markägarna berättade att de fortfarande ständigt hittar glas på sina marker, och inte bara i anslutning till där festplatsen låg. Vanligtvis anlände besökare via landsvägen som gick norr om festplatsen. Kom man däremot med båt kunde man komma från andra hållet, från söder. Även bland gårdsgårdar och präng i den riktningen återfanns rikligt med glas. Glasmaterialiet påträffades i alla väderstreck utifrån Ramneskärssparken och kunde indikera hur man hade rört sig i landskapet.

Glasmaterialet utgjordes mestadels av flaskglas av olika tjocklek och kulörer men även av skärivor av dricksglas. Ofta markerade dryckesfabrikören sina flaskor med sitt signum, för det mesta i botten. Det är därför ofta möjligt att spåra tillverkare och innehåll rörande sentida glas. Recent glasmaterial är därför ofta lätt att datera och kan användas för att datera de sammanhang det påträffas i. Inget av glasmaterialet som hittades på Ramneskärsparcken hade däremot några sådana markeringar. Glasmaterialet kan ändå sägas vara det mest symboliska fyndet från Ramneskärsparcken. De hela flaskor som påträffades skänktes till hembygdsföreningen och deras samlingar efter projektet. Glaset var även, tillsammans med kapsylerna, det fyndmaterial som kunde avslöja mest om organisationen av det rum som Ramneskärsparcken utgjorde.

Tång

Strax intill där dansbanan en gång låg påträffades en tång (pg 2). Flera olika tolkningar om vad användningsområdet för denna tång en gång i tiden hade varit diskuterades under utgrävningen tillsammans med de människor som deltog. Detta fynd är ett bra exempel på att de samtidsarkeologiska fynden har meningsbärande egenskaper som väcker minnen hos de som en gång var en del av den historia som undersöks. Tången visar även att minnen är personliga och kan skilja sig betydligt åt, och att minnen är att betrakta som subjektiva. Mats Burström har diskuterat förhållandet mellan subjektivitet och minnespraktik kopplat till samtidsarkeologi (Burström 2007:94ff). Han menar att den positivistiska vetenskapssyn som länge varit rådande inom arkeologin medfört att begrepp som minne anses ”opålitligt” då det relateras till det konkreta. Till denna diskussion kan även fogas den postmoderna debatten kring meningsproduktion som även den diskuterats av Burström (1993:8). Här ligger inte meningen i objektet, utan objektet laddas med mening då det konfronteras med en uttolkare. Uttolkaren tillför sedan objektet mening i enlighet med hennes referensramar, som är personliga just för henne. Detta innebär att olika uttolkare kan utläsa olika innebörder hos samma objekt. Tången är ett bra exempel på detta. När tången diskuterades av de som deltog i projektet kom tolkningarna av dess användningsområde att variera betydligt. Det bör även påpekas att män och kvinnor hade helt olika tolkningar, även om samtliga hade varit på Ramneskärsparcken då festplatsen var i bruk. Detta beror troligtvis på att de gjorde olika saker på platsen på den tiden.

Figur 57. Hovtång eller sockertång? Foto: Maria Persson.

Den tolkning som ligger närmast till hands är att tången är en vanlig hovtång som bör ha använts under byggandet, reparationen eller rivningen av festplatsens byggnader, troligen rivningen eftersom tången är lämplig för att dra ut spik med. Det påpekade även flera deltagare. Två andra intressanta tolkningar skulle följa på denna. Två kvinnliga före detta Ramneskärsbesökare tolkade den omedelbart som en sockertång (informanter IN, ALK). I festplatsens kiosk såldes kaffe och de menade att tången hade använts i samband med detta. Tången ser inte ut som en sockertång, men i samband med denna diskussion följde ett långt samtal kring hur kiosken fungerade, vad som såldes där och hur den såg ut. Informanterna uppgav även att det var kvinnor i föreningen som stod för arbetet med kiosken. En helt annan tolkning var att tången kopplades samman med skjutbanan. En manlig före detta festplatsbesökare berättade att det behövdes en tång vid luftgevärsskyttet då pilarna ibland fastnade och behövde dras ur gevären (informant BJ).

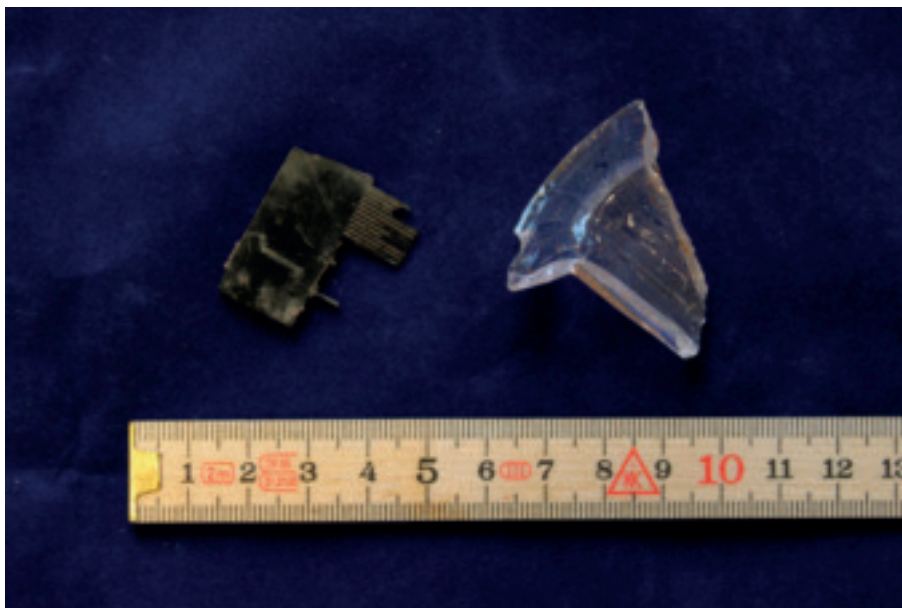
Huruvida den funna tången var en hovtång eller en sockertång är oklart och i detta sammanhang är det inte heller primärt att kunna säkerställa dess funktion. Det viktiga är att fyndet av tången gav upphov till flera olika berättelser kring Ramneskärsparken, som troligtvis inte hade kommit fram om inte tången hade påträffats. Det väsentliga i detta sammanhang är att det materiella via en minnespraktik ger personen i fråga en relation till det förflutna. Att minnen är subjektiva gör dem inte mindre intressanta. Detta faktum tillför snarare det förflutna en personlig dimension (Burström 2007:94).

Fyndmaterialet från Skatåsförläggningen

Under den arkeologiska undersökningen av Skatåsförläggningen skulle vi komma att hitta en oväntat stor andel fynd som kunde tidsbestämmas till just den korta tidsperiod som undersökningen rörde. Detta var en av utmaningarna med undersökningen, att se om det skulle gå att lokalisera specifika fynd från en så kort tidshorisont som den då mottagningslägret på Skatås var i bruk, i en kontext med kontinuerligt användande sedan dess. Farhågan var att jorden skulle vara alltför omrörd för att det skulle gå att säkerställa fyndmaterial från den specifika bruksperioden. Det skulle visa sig att jorden inte var speciellt omrörd. Däremot var jord påförd i efterhand på flera ställen, troligtvis vid markberedning och anläggandet av gräsmattor. Fynden kom därför något djupare (cirka 15-25 cm) än vid flera andra arkeologiska undersökningar av samma tidsperiod, exempelvis undersökningen av Ramneskärsparken. Utöver de fynd som i sig själva hade daterande egenskaper, bland annat ett mynt från 1939, kunde en stor del av övriga fynd dateras genom den oväntat orörda stratigrafien. I lagren under Skatåsförläggningens tidshorisont påträffades äldre material som kunde härröras till de torp som förut låg i närheten. Lagren över tidshorisonten 1945-46 uppvisade exempel på friluftaktiviteter och bestod av fynd som medaljer och läskapsyler. Fyndmaterialet är mycket varierat och jag kommer att ta upp några exempel på vilken information som kom fram med utgångspunkt i några olika fynd. Fyndmaterialet är även här tolkat tillsammans med skriftliga och muntliga källor. För en fullständig beskrivning av fyndmaterialet samt fyndlista se Persson 2011.

Luskam och mynningsbit av medicinflaska

Flera fynd som gjordes indikerade att detta är en plats där man tagit hand om sjuka människor. Bland annat påträffades en mynningsbit från en medicinflaska.

Figur 58. Ett fragment av en luskam och mynningsbit från medicinflaska. Foto: Maria Persson.

Den hittades i enhet 981 mellan en av de stugor kvinnorna bodde i (se figur 29). I arkivmaterialet kan man läsa vilka sjukdomar kvinnorna led av. Där anges bland annat: fläcktyfus, paratyfus, tuberkulos och syfilis. Två av stugorna utgjorde sjukstugor och läkare och annan sjukvårdspersonal fanns på plats i mottagningslägret. Det var däremot inte ovanligt att kvinnorna blev så dåliga att de behövde avresa till olika sjukhus och sanatorier runt omkring i regionen. Den svenska sjukvården fungerade förhållandevis bra när det gällde att ta hand om deras fysiska åkommor. Vården var snabb och effektiv och de sjuka togs om hand på sjukhus, sanatorier och konvalescenthem. Detta gällde dock de fysiska åkommorna, de psykiska problemen gavs det däremot ingen behandling för om det inte rörde sig om mycket akuta problem (Gottfarb 2006:301). Vid endast ett tillfälle i arkivmaterialet

uppges en kvinna ha avrest från Skatås till ett mentalsjukhus (SUK, Skatås, 1, 3).

Luskammen gör oss uppmärksamma på ett annat dilemma, flera av kvinnorna var fortfarande angripna av parasiter och löss när de kom till Skatås. Vid deras ankomst till Sverige hade deras kläder bränts och de hade avlusats (Gottfarb 2006:200). Den här behandlingen skulle visa sig vara otillräcklig. Problemen med löss och ohyra följde med dem även till Skatås. Luskammen är därmed en talande artefakt som är lätt att sätta in i ett sammanhang. Den räckte däremot inte alltid till. Faktum är att vissa kvinnor var så svårt angripna att de behandlades med DDT, en uppgift som är anmärkningsvärd idag. Bland dokumenten i Skatåsförläggningens arkiv återfinns instruktioner från Kungliga Medicinalstyrelsen i Sverige som skickades ut till de olika flyktingförläggningarna. Där anges hur man kunde behandla sina inneboende med DDT:

Enligt till medicinalstyrelsen inkomna uppgifter har vid ett flertal förläggningar för flyktingar och evakuerade påträffats klädlöss i större eller mindre omfattning trots företagen avlusning i samband med ankomsten till riket. Även erfarenheter från utlandet ge vid handen, att en sanitetsbehandling enligt hetluftsmetoden ofta icke är tillräcklig. Efter de mycket gynnsamma erfarenheter, som gjorts i krigförande länder med ett nytt kemiskt avlusningsmedel (DDT), har detta i samråd med försvarets sjukvårdsförvaltning prövats vid en del förläggningar också i vårt land. Då med hjälp av DDT även massavlusningar synes kunna verkställas utan större svårighet och till relativt ringa kostnad, torde det utgöra ett lämpligt medel i kampen mot klädlöss på förläggningarna för flyktingar och evakuerade. (SUK, Skatås, 4)

Luskammen hittades i enhet 1697 bakom de nu borttagna toaletterna i vad som kunde tolkas som ett avskrädeslager.

Patronhylsor

Under utgrävningen påträffades 3 patronhylsor. De var ett lika överraskande som intressant fynd som antagligen har att göra med verksamheter på platsen strax före tiden för mottagningslägret. Patronhylsorna är av 9 mm kaliber för pistol, vilket innebär att de har använts i ett grovkalibrigt vapen. Två av dem är märkta med tillverkningsåret 1945 och en med 1942 och det är fråga om militär ammunition. De tre patronhylsorna hittades vid sidan av

och bakom den gamla matsalen (1: ID 552 och 2: ID 896 figur 29). Allt tyder på att skytten stått just vid dessa platser då skotten avlossats. Vid pistolskytte trycks tomhylsan ur pistolen då skottet går iväg och tomhylsan landar på marken i närheten av där man står, i motsats till en revolver där man manuellt får tömma tomhylsorna ur trumman.

Figur 59. Patronhylsor. Foto: Maria Persson.

Tekniskt sett skulle samma ammunition kunna ha använts i en revolver, men det är inte sannolikt att en sådan använts i detta sammanhang. Med en revolver behöver hanen spännas mellan varje skott vilken gör avlossandet av en skottserie långsammare. Revolverar används därför inte i militärt syfte. Fyndplatserna för tomhylsorna indikerar därför pistolskyttens ungefärliga placering då skotten avlossades. Patronhylsorna var ett oväntat fynd och frågan uppstod givetvis i vilket sammanhang de hade kommit att hamna i jorden på Skatås. Vi vet att förläggningen patrullerades av beväpnad polis (SUK, Skatås, 1-2), men hade vakterna verkligen behövt använda sig av sina vapen? Istället började det diskuteras om det inte kunde vara så att patronhylsorna hade att göra med tidigare användningsområden av Skatåsförläggningen.

Under projektets gång förekom många diskussioner kring Skatås-förläggningens tidigare historia. Flera förklaringar kom in från olika informanter, både vad gällde när förläggningen byggdes, i vilken regi och varför. Inför utgrävningen hade inte dessa frågor stått i fokus eftersom syftet med projektet var att undersöka Skatås som mottagningsläger för överlevande från koncentrationslägren. Patronhylsorna tvingade dock fram andra frågor. Fyndet är även ett bra exempel på att ett arkeologiskt fynd även från sen tid driver fram en egen historia som kan ifrågasätta både muntliga och skriftliga källor. Fyndet av patronhylsor gav upphov till diskussioner som troligtvis inte hade kommit upp till ytan utan dem. Eftersom de skriftliga och muntliga källorna gav flera och olika förklaringar till patronhylsornas förekomst på Skatås fanns det flera olika trådar att följa upp. Flera informanter uppgav att förläggningen hade byggts för att hysa norska motståndsmän, andra att den hade byggts som en militärförläggning för luftvärnet i Göteborg, eller att den hade att göra med någon annan militär verksamhet under kriget. Samstämmiga uppgifter angav att det under kriget hade varit norrmän på Skatås, vilket var det spår vi började med att följa upp.

Flera besökare vid utgrävningen uppgav att det under kriget varit norska motståndsmän på Skatås och att patronhylsorna troligtvis härstammade från deras militära övningar. Att många norrmän befann sig i Sverige under kriget är allmänt känt. Det norska exil- och flyktingsamhället i Sverige var omfattande under andra världskriget, och innefattade över 60 000 människor. Förutom en rad civila verksamheter organiserades även efterhand diverse mer eller mindre hemliga militära aktiviteter. De mest omfattande var de 20-tal militärläger för en hemlig norsk armé, de så kallade "polistrupperna" bestående av sammanlagt cirka 15 000 personer (Anders Johansson e-postkorrespondens). Med start sommaren 1943 inrättades ett antal norska "hälsoläger" i Sverige med den officiella motiveringen att vaccinera delar av den norska manliga vapenföra befolkningen. Det verkliga syftet med dessa läger var för mönstring inför rustningen av polistrupperna där unga norrmän gavs grundläggande militär utbildning för uppdrag inom motståndsrörelsen i Norge, och inför befrielsen av landet (Johansson 2008:94-113, Johansson 2010:190). I deras träning ingick även övningar i att hantera handeldvapen där pistolskytte ingick. Patronhylsorna hade enligt denna teori mycket väl kunna ha haft sitt ursprung i en sådan kontext. Däremot finns det inget som tyder på att några sådana polistrupper skulle ha befunnit sig på Skatås. Det finns inga underlag eller arkivhandlingar som

stödjer denna teori. I kartoteket på Riksarkivet i Stockholm över polistrupperna i Sverige finns inga uppteckningar rörande Skatås. Det går däremot inte helt att utesluta att sådana aktiviteter möjligen kan ha ägt rum där. Det var krigs- och kristider och en rad olika aktiviteter bedrevs utan att det förekom skriftlig ordergivning eller skrevs rapporter, vilket gällde både norska och svenska myndigheter. De norska exilmyndigheterna var dessutom mycket uppfinningsrika i att dölja sina verkliga förehavanden under diverse olika täckmantlar. De berättade inte mer än nödvändigt för sina svenska motsvarigheter. Förutom de kända civila och militära förläggningarna finns vaga uppgifter om ett dussin andra hemliga norska "krigsläger" på olika platser i Sverige som hittills ännu inte gått att få bekräftade (Anders Johansson, e-postkorrespondens). Därför går det inte att definitivt utesluta sådana aktiviteter på Skatås, men det är inte troligt att det förekom.

Det inkom även muntliga uppgifter om att patronhylsorna kunde härstamma från skjutövningar med Svensk-norska frivilligförbundet, som skulle ha ägt rum i Delsjöområdet (informant anonym). Detta var en svensk frivilligkår som skulle rycka in i Norge från Värmland till stöd för Hjemmefronten och de allierade trupperna om tyskarna skulle göra motstånd vid krigsslutet. Kriget hann dock ta slut innan detta var färdigorganiserat. Förbundet grundades i december 1944. Våren 1945 började förberedelserna i fält i Trossnäs och i de värmländska skogarna (Sjöstedt 1999:103-122, 181-183). Det fanns ett rekryteringskontor i Göteborg där cirka 250 frivilliga hade anmält sig i början av april 1945. 50 av dessa kom att ingå i det första kompaniet (Sjöstedt 1999:158). Några kopplingar till Skatås har däremot inte gått att finna. Det närmaste Skatås det går att komma i detta sammanhang är en uppgift om att de frivilliga i Göteborg samlades den 8 april vid Sankt Sigfridsplan (några kilometer från Skatås) för att företa en skogsorientering (Sjöstedt 1999:159). Denna orientering får antas ha genomförts i Delsjöområdet där även Skatås ligger eftersom mötesplatsen angränsar till detta skogsområde. De militära övningar frivilligförbundet gjorde genomfördes däremot i Värmland. Till saken hör även att svensk-norska frivilligförbundet bestod av svenskar och inte norrmän.

Det finns däremot mycket riktigt en koppling till norrmän på Skatås. I de arkivhandlingar som upprättades i samband med att Skatås övergick i Göteborgs stads regi nämns att det senaste användningsområdet av anläggningen var som lokal för yrkesutbildning för norrmän:

Skatåslägrer, som nu är till salu och äges av Kronan genom Kungl. Civilförsvarsstyrelsen, är sedan en tid tillbaka utrymt och användes senast för yrkesutbildning av norska ynglingar. Det uppfördes under år 1944 av statens utrymningskommission. Norrmännen utförde en del förbättringsarbeten å byggnaderna, vilka äro i gott stånd. (GSH 1947:208)

Norrmännens närvaro på Skatås nämns här endast i förbifarten i ett längre dokument. Det är däremot tydligt att detta användningsområde tog vid efter att den sista gruppen flyktingar, de polska, hade rest därifrån eftersom det omnämns som det senaste användningsområdet. Dessa sammanhang återfinns även i arkivmaterialet rörande Skatås på Riksarkivet. Där finns utgående korrespondens som visar att det under juli-september 1946 fanns 93 stycken unga norrmän på Skatås som då var elevhem och yrkesskola för dem. De gick i snickarkurs på Skatås i Länsarbetsnämndens regi (SUK, Skatås, 1-2). De sista polska flyktingarna lämnade Skatås den 8 mars 1946 (SUK, Skatås, 1-2) och det var efter detta som Skatås övergick till att bli elevhem. Norrmännen på Skatås hade således inget med motståndsrörelsen i Norge att göra utan vistades på Skatås *efter* kriget. Intressant är dock att de muntliga uppgifterna om norrmän på Skatås ändå kunde bekräftas av de skriftliga källorna, även om tidpunkten och anledningen inte stämde. Minnet av norrmän på Skatås levde kvar.

Förklaringen till varför Skatås byggdes kan kopplas till luftskyddet i Göteborg. Det fanns en pjäsplats för luftvärnet vid Delsjön, en sjö en bit från Skatås (Bennegård 1982:67-68). Både muntliga uppgifter och ett fåtal skriftliga nämner att Skatås hade med denna pjäsplats att göra (exempelvis Hallén 2007:107, informant SP). Det som nämns är att förläggningen på Skatås uppfördes för att hysa soldaterna som bemannade dessa luftvärnsställningar, något som endast delvis stämmer. I arkivmaterial från Göteborgs Stads Drätselkammare kan man följa historien om hur Skatåsförläggningen kom till. Byggnaderna på Skatås uppfördes så sent som 1944 och de byggdes som utrymningsbaracker för att inhysa de som skulle bemanna luftvärnsställningarna vid Delsjön utifall dessa människor skulle komma att bli hemlösa vid eventuella bombningar. I februari 1944 hade Sveriges Riksdag beslutat om anslag för inköp av baracker som skulle utplaceras i landet i händelse av krig. Dessa skulle utgöra reservbostäder för utbombade, som för att kunna fullgöra sina arbetsuppgifter behövde vara kvar i närheten av sin arbetsplats. 400 baracker skulle uppföras runt om i Sverige varav 100 i Göteborg. Barackerna skulle uppställas i område skilt från tätare be-

byggelse, på mark som skulle upplåtas kostnadsfritt av staden (Drkns 2:dra avd 1944/385). Beslutet kom från Statens Utrymningskommission och gick ut till Göteborgs stad via ett PM från luftskyddschefen (Drkns 2:dra avd 1944/385):

Luftskyddschefen har i bilagda skrivelse av 11 dennes (mars 1944 förf.anm.) anhållit, att drätselkammaren måtte avgiftsfritt upplåta mark för utrymningsbaracker. Dessa skulle i händelse av krig utgöra reservbostäder för arbetsföra personer, som vid krig måste finnas kvar i närheten av sina arbetsplatser.

Fyra sådana reservbostadskolonier skulle uppföras i Göteborg, bland annat "ett område sydväst om Härlanda utgörande sydöstra delen av inägora till f.d. torpet Skatås". De andra platserna var i Bergsjön och Robertshöjd. I den senare stadsdelen uppfördes två reservkolonier. Samtliga dessa platser kom senare att bli flyktingförläggningar vid krigets slutskede av samma typ som Skatås. På varje plats skulle 13 baracker uppföras och i dessa skulle förvaras ytterligare 12 baracker för eventuell uppmontering vid behov. Marken för byggnationerna skulle Göteborgs stad upplåta avgiftsfritt till Statens Utrymningskommission "tillsvidare under den tid, då förstärkt försvarsberedskap är anbefalld". På alla fyra platser skulle baracker och centralkök uppställas samt andra gemensamma utrymmen som behövdes vid en krigssituation (Drkns 2:dra avd 1944/385).

Det var alltså Utrymnings- och civilförsvarsmyndigheten som lät uppföra anläggningen på Skatås. Detta gjordes så sent som 1944. Med facit i hand vet vi att anläggningen aldrig behövde brukas som utrymningsbaracker. Det går följaktligen att förklara varför Skatåsförläggningen uppfördes men förklaringen till patronhylsornas förekomst på platsen är fortfarande utom räckhåll, och går endast att spekulera i. Det troliga är att tomhylsorna härstammar från någon form av militär verksamhet i samband med att Skatås var utrymningsbaracker för luftvärnet. Det är inte osannolikt att man hade någon form av verksamhet där då anläggningen ändå fanns tillgänglig men som inte har avsatt några spår i arkivmaterialet.

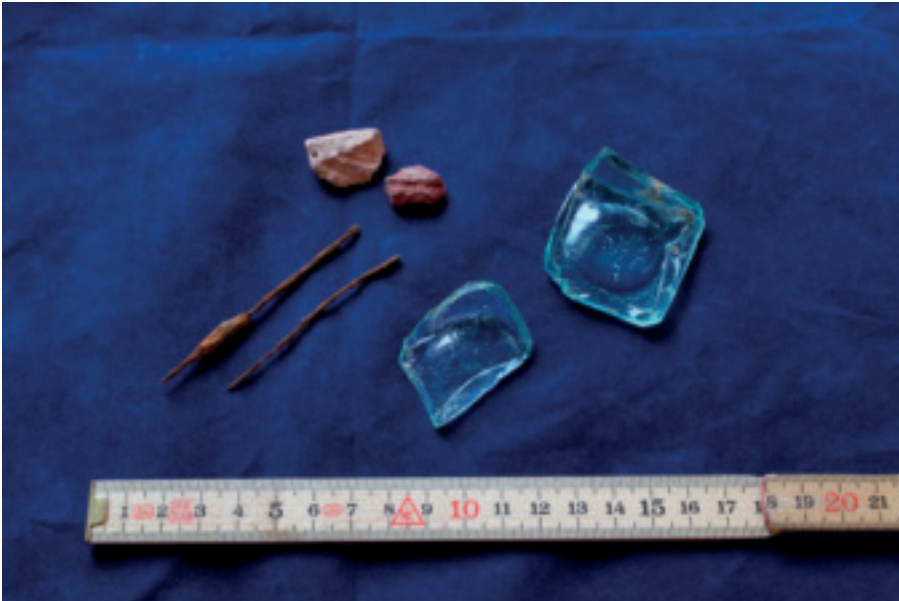
Trots att det inte går att förklara fynden av patronhylsor på Skatås fyllde de ändå en viktig funktion. Fynden av dem gjorde att frågan om bakgrunden till varför förläggningen byggdes och vad som försiggick där före det att flyktingarna kom dit blev aktuell. De skriftliga och muntliga källorna gav olika förklaringar. Den viktigaste aspekten med fyndet är att

det är ett bra exempel på att det arkeologiska materialet kan ha något unikt och oväntat att berätta, som inte kan förklaras av varken skriftliga eller muntliga källor. I det här fallet gjorde fynden att andra frågor väcktes än vad som hade planerats från början. Patronhylsorna visar också att även bakgrunden och förklaringen till ett sentida fynd inte alltid är lätt att finna.

Nålar, bläckflaskor och färg

När kvinnorna på Skatås började må bättre ordnades olika aktiviteter för dem och även möjligheter till arbete. Personalen hade i uppgift att hjälpa flyktingarna att skaffa sig inkomster genom arbete. En av stugorna på Skatås innehöll i detta syfte en arbetsförmedling (SUK, Skatås, 1-2). Även frivilliga krafter som Röda Korset och olika hjälpkommittéer hjälpte till med aktiviteter och möjligheter att genom arbete skaffa sig en inkomst, både utanför förläggningen och på plats. Beställningar togs emot på bland annat sömnadsarbete som kunde utföras på förläggningarna (Gottfarb 2006:210-212). Två nålar påträffades (enhet 981) som kan kopplas till dessa aktiviteter. Inga informanter hade några uppgifter kring detta, troligtvis på grund av att det var en del av kvinnornas vardag som inte var känd utanför förläggningen. Kvinnorna gavs även möjlighet att skriva brev. Två bottenar till bläckflaskor hittades vid utgrävningen (enhet 1304). Med hjälp av Röda Korset fick kvinnorna hjälp att söka efter eventuella överlevande släktingar. Det hade beslutats att portofrihet skulle råda för brevöversändelser från ”å förläggning omhändertagen till Sverige från Tyskland evakuerad utlänning till vederbörandes hemland” (SUK, Skatås, 4). Sådana brev kallades ”Röda korshälsningar” och hade portofrihet över hela världen. Eftersökningsbrev kom även in till Skatås, där personer runt om i världen förhörde sig om ifall deras släktingar möjligen kunde befinna sig på Skatås (SUK, Skatås, 4). Röda korshälsningar skickades i stora mängder tvärs över Europa och resten av världen. I många fall fanns det inga överlevande släktingar och kvinnorna stod ensamma kvar.

De små klumparna som syns på figur 60 är färgbitar (enhet 531). En av aktiviteterna som anordnades på Skatås var möjligheten att måla. Genom eftersökningar gick det att lokalisera en tavla som målats på Skatås. Tavlan (figur 61) hänger hos Röda korset i Göteborg dit den skänktes av en av de holländska kvinnorna som var på Skatås. Den är signerad med hennes namn och ”45’ Skatås”. Tavlan föreställer kvinnornas väg från koncentrationsläger till Skatås.

Figur 60 och 61. Nålar, bläckflaskor och färg samt tavla hos Röda korset i Göteborg. Foto: Maria Persson.

I det övre fältet ser man koncentrationslägret med de arbetande kvinnorna övervakade av en kvinnlig SS-vakt med en schäferhund. I bakgrunden syns även skorstenen på krematoriet i lägret. Det mellersta fältet speglar resan till Sverige med de vita bussarna. Det nedersta fältet skildrar kvinnorna på Skatås. Där ser man skog, en av stugorna, en kvinna som solbadar och kvinnor iklädda blå overaller. Texten på tavlan lyder:

Denna teckning är en gåva till det svenska Röda Korset för att tillkännage de holländska kvinnornas tacksamhet för allt gott arbete som gjordes för oss.

Även denna tavla kan sägas vara materiell kultur som kan kopplas till Skatåsförläggningen.

Taggtråd

Vid utgrävningen hittades en bit rostig taggtråd. Den påträffades på ett djup och i en kontext som kunde kopplas till Skatåsförläggningen (enhet 568). Fyndet av taggtråd var tveklöst det mest omdiskuterade fyndet under utgrävningen. Det kommer från det stängsel som omgärdade förläggningen. Att det fanns ett staket runt mottagningslägret visste vi genom de kartor som fanns i arkivmaterialet rörande försäljningen av förläggningen från Kronan till Göteborgs stad (GSH 1947:208). Att det var ett taggtrådsstängsel gick däremot inte att utläsa av kartorna. Muntliga uppgifter kunde dock konfirmera att det var så. Om ett taggtrådsstängsel omgärdade Skatåsförläggningen, hur kan då kvinnorna som hade räddats från koncentrationslägrens fasor och som vistades på Skatås ha känt inför att återigen vara satta bakom taggtråd? Kan de ha känt att de kom från ett läger till ett annat? Detta spørsmål blev mycket omdiskuterat både bland oss arkeologer, allmänheten och även i media under utgrävningen. Tidningen Expressen hade under det att undersökningen pågick en helsida med rubriken: "Här stängde vi in Hitlers offer" grundat i fyndet av taggtråd (Lindroth 2008). Muntliga uppgifter beskrev var staketet gick, att det var "ett nätstaket med taggtråd överst" (informant UH) och var grinden för att komma in fanns. Känslan av ett avskilt läger blev påtaglig när vi hittade taggtråd.

Figur 62 och 63. Taggtråd från Skatås och Auschwitz II Birkenau. Foto: Maria Persson.

Det finns olika sätt att betrakta detta taggtrådsstängsel. Under den första tiden rådde en karantänsituation. Detta bestämdes enligt dokument från kungliga medicinalstyrelsen:

På grund av risken för införande till Sverige av smitta genom flyktingar måste dessa första tiden hållas i karantän. De evakuerade få under karantänstiden icke ha någon direkt kontakt med personer utanför förläggningen. Obehöriga måste ovillkorligen hållas utanför denna. (SUK, Skatås, 4)

Karantänsförfarandet kan inte betraktas som anmärkningsvärt eftersom många av kvinnorna led av exempelvis tuberkulos och tyfus. Staketet var inte bara menat att kontrollera så att de sjuka höll sig inom anläggningen, det var även avsett för att hålla nyfikna på avstånd och hindra smittspridning på så sätt. Många människor tog sig till Skatås för att hjälpa till eller skänka saker till kvinnorna. En informant uppger även att under kriget hade man varit tämligen isolerad och att det därför var intressant att träffa dessa människor. Flera informanter berättade också att det var intressant att

få möjlighet att öva sig på språk och prata tyska och engelska (informanter SJ, UH). Informanterna minns taggtråden och staketet och hur de talade med kvinnorna genom stängslet, samt att de kastade över saker till dem (informanter ID, UH, GÅ).

Efter en tid upphörde karantänen, närmare bestämt den 8 juni 1945, det vill säga ungefär en månad efter att de holländska kvinnorna hade anlänt i början av maj (SUK, Skatås, 1). Det förefaller inte ha funnits något karantänsförfarande då de polska kvinnorna kom senare under sommaren 1945. Dokument om detta finns i alla fall inte i arkivmaterialet.

Det finns däremot ett annat sätt att se på saken. I lägerverksamheten i Sverige under kriget hade man skiljt på ”öppna” och ”slutna” förläggningar. I de öppna förläggningarna betraktades inte de inneboende som internerade utan de var platser för att rent praktiskt ordna deras vistelse i landet (Johansson 2004:44). Vid sidan av de öppna förläggningarna upprättades även ett antal slutna förläggningar, också kallade interneringsläger. Vilka som internerades präglades av den politiska konjunkturen. Läger som Skatås klassificerades som öppna förläggningar, men kan ändå sägas ha varit tämligen slutna till sin karaktär. De som inkvarterades där behövde ansöka om visering om de skulle vistas någon annanstans för en tid. Gällde det en kortare tid ansöktes om permission – en anhållan som enligt arkivmaterialet inte sällan avlogs. Om någon avvek från förläggningen rapporterades detta och de efterlystes med signalement. Sen ankomst noterades och reprimander gavs. I arkivmaterialet omtalas till och med vid flera tillfällen kvinnorna på Skatås såsom ”interner”. Under hela förläggningstiden bevakades anläggningen av polis, något som förstärker känslan av en sluten förläggning. Fram till februari 1946 var inte mindre än sex polismän anställda som förläggningens bevakningspersonal. De hade även hundar som hjälp i detta arbete (SUK, Skatås, 1-2). Minst en av flyktingarna reagerade mycket starkt på detta. En holländsk kvinna skickades till Lillhagens Sinnesjukhus efter att ha greppat ett av vakternas vapen och riktat det mot dem. Denna historia framkommer i både skriftliga och muntliga källor (SUK, Skatås, 3, informant BS). Enligt informanten skedde detta på grund av att kvinnan kände sig inspärrad och hon skall även ha nämnt att de hade varit instängda bakom taggtråd. I våra ögon signalerar taggtråden och bevakningspersonalen en bristande förståelse för de trauman kvinnorna genomlevt under kriget. Begreppet ”öppna förläggningar” kan därför i efterhand ses som ett relativt begrepp.

Figur 64. Karta över Skatåsförläggningen där staketet är rödmarkerat. Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar. 1947. N:o 208.

Andra världskriget har framhållits som en vattendelare i svensk flyktingpolitik, som tidigare hade präglats av antisemitism, rasbiologi och främlingsfientlighet. Under andra halvan av andra världskriget tog Sverige emot cirka 200 000 flyktingar. Det utgjorde en brytpunkt i det svenska flyktingmottagandet som tidigare varit minimalt (Byström 2006:13ff och däri anförd litteratur, Olsson 1995, Åmark 2011:519-534, 550). Historikern Mikael Byström framhåller emellertid i sin doktorsavhandling (2006) att det inte är så enkelt som att det skedde en helomvändning. Han påpekar att det fanns kvar ett antisemitiskt bakgrundsbrus även efter krigsslutet och en främlingsrädsla som påverkade hur vi tog hand om de flyktingar som kom till Sverige vid den här tiden. Byström påpekar även att det främst var människor från de nordiska länderna man kände ett äkta ansvar för. De humanitära insatserna och flyktingpolitiken fokuserade ända fram till krigsslutet på våra nordiska "broderfolk" (Byström 2006:95). Även aktionen med de vita bussarna var från början tänkt att omfatta endast nordiska medborgare. Om man väljer den här linjen skulle man kunna säga att denna främlingsrädsla avspeglades i det arkeologiska materialet, genom taggtråden.

Möjligen är taggtrådsstaket på Skatås omotiverat uppseendeväckande i våra ögon. Det var trots allt svårt sjuka människor som kom dit. Däremot är det ett faktum att kvinnorna inte var fria att komma och gå som de ville. Ett individuellt liv och en verklig frihet hade de inte på Skatås. Med tanke på vad de varit med om tidigare är det uppseendeväckande. Fyndet av taggtråd gjorde det påtagligt att det utan tvekan var en mycket kontrollerad tillvaro på Skatås. Taggtråden är ett bra exempel på hur kontroversiell en bit rostig ståltråd kan vara. Som arkeologiskt fynd gav den upptakt till många diskussioner och möjligheten att berätta en komplicerad historia, via det materiella.

Sammanfattning av komponenten Fyndmaterialet

Jag skrev i inledningen av det här kapitlet att jag skulle diskutera fyndmaterialets potential. Vad har en bit rostig taggtråd för potential som arkeologiskt fynd? Genomgången har kunnat visa att det samtidsarkeologiska fyndmaterialet uppfyller flera olika funktioner. Det är även tydligt att det delvis fyller andra funktioner än förhistoriskt fyndmaterial. Då det kommer till förhistoriska kontexter är det arkeologiska materialet den enda

kanalen till information. Materialet är öppet för tolkning av arkeologen, som oftast är expert på detta material. Den historia som går att berätta om platsen är helt avhängig av det arkeologiska materialet. I samtidsarkeologiska kontexter finns även annat källmaterial tillgängligt, oftast av både skriftlig och muntlig karaktär. Vid en första anblick skulle det kunna ge vid handen att det samtidsarkeologiska materialet är av mindre värde, eftersom det inte är den enda källan till information, och då det även konkurrerar med det informationsrika källmaterial som det sentida skriftliga och muntliga källmaterialet utgör. Jag vill dock hävda att den berättelse som blir möjlig att berätta kring den kontext som undersöks även här är avhängig av det arkeologiska källmaterialet. Fyndmaterialet fyller funktionen av *meningsbärande element*. Den funktionen fyller även fyndmaterial från äldre tidsperioder, men här är det meningsbärande på delvis andra grunder. Det samtidsarkeologiska fyndmaterialet kan samverka med andra källmaterial, men är tilldelat rollen som meningsbärande bland flera möjliga alternativ. Vid de undersökningar som har presenterats i avhandlingen har det varit fynden som styr berättelsen. Det var tydligt vid de arkeologiska undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen att de fynd som påträffades var avgörande för vilka minnen och historier kring platserna som informanterna berättade. Hade andra fynd påträffats hade med all sannolikhet andra berättelser kommit i dagen. På så sätt är den historia som är möjlig att berätta kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen en *fyndstyrd historia*. Häre ligger den arkeologiska ansatsen, utgångspunkten ligger i det materiella.

Det var påtagligt att det var just runt fynden allt kretsade under undersökningarna, även då det fanns andra lämningar ovan jord. I Ramneskärsparkens fall var grundstenarna till dansbanan väl synliga. På Skatås fanns flera av husen från förläggningstiden kvar, och vi grävde strax intill dem. Ändå var det fynden som fick mest uppmärksamhet.

Fyndmaterialet från undersökningen av Ramneskärsparken bestod av ett mindre material av ganska enahanda slag. Materialet dominerades av glas och kapsyler, men även en del andra fynd gjordes. Bland annat var den påträffade tången ett bra exempel på att ett och samma fynd kan ge upphov till flera tolkningar och berättelser. Det som var tydligt vid undersökningen av Ramneskärsparken var det förhållande att trots att materialet var ringa gav det upphov till ett rikt utbud av berättelser. Glasmaterialet och de olika kapsylerna kunde ge indikationer om hur platsen hade brukats och rörelsemönster i området. I just det fallet var tolkningen inte avhängig av

informanternas kunskap. Hur glaset och kapsylerna var utspridda över området gick att tolka även utan förförståelse. Däremot berikade informanterna de slutsatser som gick att dra av detta spridningsmönster. Tolkningen av fynden fick bäring genom det muntliga källmaterialet. Till synes oansenliga fynd kunde ge upphov till diskussioner och information som inte hade varit möjliga med endast arkeologer inblandade. De personer som en gång hade varit på Ramneskärsparken gav värdefull information kopplad till fynden som vi inte hade kunnat få på annat sätt. Till skillnad mot undersökningen av Skatåsförläggningen var fynden som gjordes vid undersökningen av Ramneskärsparken avgörande för att förstå organisationen av rummet. Förutom dansbanans grundstenar fanns inga andra lämningar ovan jord som kunde användas för att tolka organisationen av platsen.

Det fyndmaterial som påträffades vid Skatåundersökningen var betydligt mer omfattande och komplext. Bland en stor total fyndmängd gick det att urskilja en oväntat hög andel fynd som sannolikt härrörde från Skatåsförläggningen. Eftersom brukningstiden för förläggningen var kort, och platsen använts i andra syften både före och efter förläggningstiden var risken stor att fyndmaterial kopplat till Skatås som mottagningsläger skulle vara svårt att fastställa. Den förhållandevis intakta stratigrafin och fyndens beskaffenhet gjorde dock att oväntat många fynd kunde knytas till den aktuella kontexten. De fynd som påträffades vid undersökningen av Skatåsförläggningen var av förklarliga skäl av betydligt annorlunda art. De var indikerande för att där hade levt människor under mycket speciella förhållanden. Framförallt luskammen, delarna av medicinflaskor och taggtråden var talande för detta. Patronhylsorna är ett bra exempel på att ett till synes okomplicerat fynd kan vara svårt att finna förklaringen till. Patronhylsorna är okomplicerade såtillvida att de är lättdaterade och deras syfte är vid första påseende självklart. I den kontext de påträffades är de dock mer svårförklarade.

Som framkommit har tolkningen av fynden gjorts genom att konsultera både skriftligt och muntligt källmaterial. Tidigare forskning har pekat på att det inom historisk arkeologi kan uppstå ett spänningsfält vid mötet mellan materiell kultur och skriftliga källor, och att de riktigt intressanta resultaten uppstår när det föreligger dissonans mellan källmaterialen (Andrén 1997, Galloway 2006). Jag har i föregående kapitel som behandlar samtidsarkeologi som tvärvetenskap diskuterat hur ett utökat spänningsfält kan uppstå mellan materiella, skriftliga och muntliga källor i samtidsarkeologiska projekt. Detta spänningsfält uppstod mycket riktigt vid tolkningen

av en del av fyndmaterialet. Vid flera tillfällen pekade fynden, de muntliga och de skriftliga källorna åt olika håll. Förutom möjligtvis i fallet med patronhylsorna gav dock inte de olika källmaterialen rakt motsägelsefulla uppgifter. Däremot kunde samma källkategori ge olika tolkningsmöjligheter, såsom vid informanternas olika uppgifter om ändamålet med den påträffade tången. Vid tolkningen av de fynd som diskuterats i detta kapitel kan de olika källmaterialen snarast sägas förstärka varandra genom att ge olika vinklar av samma historia. Vissa fynd gick däremot inte att förklara, även om både muntliga och skriftliga källor fanns tillhands. Patronhylsorna visade att förklaringen även till sentida fynd inte behöver vara enkel, eller ens möjlig, att finna. Flera fynd gjorde det möjligt att lyfta fram en komplicerad och i flera fall oväntad historia. Framför allt gällde detta fynd som påträffades vid undersökningen av Skatåsörläggningen. Fyndet av taggtråd var det mest uppmärksamade vid Skatåsundersökningen. Taggtråden berörde många och skapade till och med rubriker i kvällspressen på grund av dess negativa konnotationer.

Sammanfattningsvis visar undersökningen att det är tingen som får saker att hända. De historier som är möjliga att ta med sig från de arkeologiska undersökningarna har sitt ursprung i fynden. Historien som går att berätta genom dem kan därför sägas vara fyndstyrd. Samtidsarkeologi innebär nära samarbete med andra källmaterial än enbart det materiella. Det kan användas som konsulterande material för tolkning och som bakgrundsinformation. Jag har tidigare påtalat att närvaron på den aktuella platsen och utgrävningen i sig väcker minnen kopplade till de kontexter som undersöks. Allra mest påverkar dock fynden de minnesprocesser som startades genom projekten. Tolkningen av fyndmaterialet skedde i fält tillsammans med informanter med erfarenheter av de platser som undersöktes. De processer som ligger bakom tolkningen av fynden kan förklaras av begreppet materialitet. Tolkningen sker i mötet och interaktionen mellan människan och det materiella. Denna interaktion kan förklara alla former av arkeologi. När det kommer till samtidsarkeologi sker interaktionen mellan människa och ting på flera plan – då och nu. Materialitet kan användas för att tolka de sammanhang som undersöks, alltså för att förklara vad som har skett (dået). I detta sammanhang har studiet av interaktionen mellan människan och det materiella en mer traditionell arkeologisk grund, om än applicerat på sentida materiell kultur. Vid samtidsarkeologiska undersökningar genomförda i nära samarbete med för platsen aktuella intressegrupper sker ytterligare en nivå av interaktion mellan människa och materiell kultur – i nuet. Detta uppstår

vid undersökningar av händelser rörande alla tidsperioder. Men när vi konfronteras med samtidsarkeologiska fynd innebär det att möta en materiell kultur vi har en mer direkt relation till. Att förstå samtidshistorien och oss själva genom vår interaktion med det materiella kan enligt detta synsätt betraktas som samtidsarkeologins kärna. Genom community archaeology möjliggörs detta möte för fler än arkeologer, för dem som kan ha personliga erfarenheter av de sammanhang som undersöks.

Jag kommer att fortsätta väva samman dessa tankar i nästa kapitel, som syftar till att knyta samman avhandlingen i en avslutande diskussion.

Minnen från vår samtid

Del V

Avslutning

12. Minne och materialitet – avslutande diskussion

Det övergripande syftet med avhandlingen har varit att problematisera forskningsområdet samtidsarkeologi med tyngdpunkt på två aspekter som jag definierat som både betydelsefulla och tämligen utforskade; nämligen metodutveckling och den publika potential som ryms inom ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Undersökningen har baserats på de samtidsarkeologiska undersökningarna av festplatsen Ramneskärsparken och mot-tagningslägret Skatås. Dessa undersökningar har analyserats utifrån fyra komponenter i en komponentanalys. Komponenterna utgör olika aspekter av samtidsarkeologin som jag definierar som bärande för ett samtidsarkeologiskt perspektiv och arbetssätt. Dessa komponenter har använts som utgångspunkt för att diskutera hur samtidsarkeologi kan genomföras i praktiken, vad det ger för resultat och varför dessa resultat uppstår. Ett teoretiskt ramverk baserat på begreppet materialitet samt teorier kring minnesprocesser har legat till grund för analysen. Detta avslutande kapitel består av en avslutande diskussion som konkluderar avhandlingens resultat.

En av de frågor som ställdes inledningsvis var hur ett arkeologiskt perspektiv kan användas för att studera vår samtid. Samtidsarkeologins grundprincip är densamma som vid arkeologi rörande äldre kontexter då syftet är att undersöka ett sammanhang och kontexter genom att studera det materiella. Ur ett renodlat arkeologiskt perspektiv skiljer sig därför inte samtidsarkeologi från arkeologi i övrigt. Det föreligger dock flera grundläggande skillnader i de förutsättningar som en samtidsarkeologisk undersökning innefattar. Ur ett svenskt perspektiv är en av dessa grundförutsättningar att de lämningar som omfattas av den samtidsarkeologiska intressesfären inte har fornlämningsstatus och således inte berörs av Kulturmiljölagen. Det innebär att samtidsarkeologiska kontexter endast undantagsvis kan vara föremål för den uppdragsarkeologiska verksamheten och istället främst är aktuella i forskningssammanhang. En annan aspekt är att de samtidsarkeologiska lämningarna inte alltid är just lämningar, det vill säga, de är inte alltid övergivna. Samtidsarkeologiska kontexter kan fortfarande vara i bruk, så som är fallet med Skatåsförläggningen. För samtidsarkeologiska förhållanden handlar det därför om att utarbeta metoder för att kunna undersöka även det som inte är övergivet. Avhandlingens fallstudier utgörs

dels av en plats som varit övergiven sedan den aktuella användningsfasen på 1950-talet, dels av en plats som fortfarande är i bruk och som har varit så sedan tidpunkten för den händelse jag velat undersöka. Kontexterna som undersöktes hade därför mycket olika förutsättningar för en arkeologisk undersökning. Båda platserna undersöktes med samma metoder, och avhandlingens resultat visar att metoderna fungerade på samma sätt och gav ett liknande resultat, trots att förutsättningarna för att undersöka de två platserna skilde sig åt. Rent praktiskt behandlar samtidsarkeologiska undersökningar det översta lagret i landskapet, det lager som oftast tas bort före en arkeologisk undersökning av äldre kontexter. Samtidsarkeologi innebär att även detta översta lager blir föremål för arkeologiskt intresse. Den största skillnaden mellan samtidsarkeologi och arkeologi rörande äldre kontexter är dock att samtidsarkeologi berör sammanhang som nu levande människor har egna erfarenheter av och minnen ifrån. Samtidsarkeologi behandlar tidsperioder vartill tidslinjen inte är bruten, sammanhang som fortfarande är pågående genom att nu levande människor har erfarenheter av dem. Att undersöka sådana sammanhang med ett arkeologiskt perspektiv är samtidsarkeologins innebörd.

Tyngdpunkten i avhandlingen har legat på att diskutera hur ett samtidsarkeologiskt arbetssätt kan gestalta sig. De metoder som analyserats i avhandlingen bygger på arkeologiska undersökningar centrerade kring utgrävningen som metod. Inom ramarna för komponenten *arkeologiska metoder* diskuterades vilka arkeologiska metoder som användes vid undersökningarna av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Utgångspunkten togs i begreppen inventering, utgrävning och dokumentation, samtliga välbekanta arkeologiska metoder. Det som ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv skiljer sig åt är att metoderna här delvis används på nya sätt och i för arkeologin nya kontexter. Vid båda undersökningarna utgjorde inventering både en viktig del av planeringen inför undersökningen och en del av det kontinuerliga arbetet under undersökningen. Utgrävningen i sin tur, var själva navet som undersökningarna av Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen kretsade kring. Den här delen av den arkeologiska metoden kan sägas ha fyllt två olika funktioner vid undersökningarna. Dels möjliggjorde utgrävningen att som vid alla arkeologiska undersökningar påträffa och undersöka materiell kultur kopplad till det sammanhang som undersöktes. Utgrävningen fungerade även som en viktig arena för det publika samarbete som diskuterats i avhandlingen. Utgrävningssituationen fungerade som mötesplats både för arkeologer och människor utanför

arkeologin och för mötet mellan människan och det materiella. Dessa möten kan möjliggöras vid utgrävningar av kontexter från alla tidsperioder, men vid samtidsarkeologiska undersökningar behandlar arkeologin en tid varifrån människor utanför arkeologin kan ha stor kunskap vilket leder till särskilda förutsättningar, vilket jag strax skall återkomma till. Den tredje delen av den arkeologiska metoden som diskuterades var dokumentation. Bland annat betonades möjligheterna i användningen av digitala metoder. Förutom att fungera som sedvanlig dokumentation under utgrävningsarbetet kan digitala metoder användas för att dokumentera bland annat minnen kopplade till specifika platser och för att skapa kartor med flera tidsskikt vilka kan användas för orientering under utgrävningsarbetet. När det gäller undersökningen av Ramneskärsparken möjliggjorde de digitala metoderna att skapa en bild av en sentida plats som inte finns dokumenterad på bild, foto eller karta. En annan del av dokumentationsarbetet som diskuterades var dokumentationen av de muntliga uppgifter som framkom i samband med undersökningarna. Det finns ingen föreliggande praxis i hur insamlandet av detta källmaterial kan anpassas till ett arkeologiskt perspektiv och till arkeologisk fältdokumentation. Även den här delen av ett samtidsarkeologiskt projekt skall dokumenteras, avrapporteras och arkiveras. Undersökningarna visade att detta var ett tidskrävande arbete som ställer krav på att det finns tillräckligt med personal för att hinna med den här delen av dokumentationen och att metoderna även för denna dokumentationsteknik bör övervägas noga. Jag har även diskuterat möjligheten att kombinera digital dokumentationsteknik med de minnesprocesser som aktiveras genom publikt genomförda samtidsarkeologiska undersökningar. Här visar undersökningen på möjligheterna i att kombinera välbekanta arkeologiska dokumentationsmetoder med ett samtidsarkeologiskt perspektiv och arbetsätt. De metoder som har diskuterats är i grunden praxis inom all arkeologi, men de har använts på delvis nya sätt som påkallats av den sentida kontexten.

Utgrävningen och utgrävningssituationen har varit central i analysen. Att fokusera på arkeologisk utgrävning kontrasterar delvis med argumenten i de få publikationer kring samtidsarkeologisk metodik som publicerats tidigare (Harrison 2011, McWilliams 2013). Exempelvis har Rodney Harrison argumenterat för att den arkeologiska disciplinen är alltför låst vid att en arkeologisk undersökning är likställt med utgrävning och fokus på det som finns dolt under ytan. Harrison menar att arkeologi, särskilt i fråga om samtidsarkeologiska kontexter, har allt att vinna på att flytta fokus från att

(genom utgrävning) undersöka det som är dolt under ytan till det som finns ovan jord och som är synligt (Harrison 2011). I avhandlingen har jag dock valt att fokusera just på utgrävningen som metod. Förklaringen till det är inte att jag menar att en arkeologisk undersökning av samtida kontexter nödvändigtvis behöver innefatta utgrävning. Inventeringar, landskapsanalyser och studier av byggnader och lämningar ovan jord kan på ett effektivt sätt användas för att studera vår samtid genom det materiella, och det ingår även som en del av den arkeologiska metod som har analyserats i avhandlingen. Jag menar dock att utgrävningen har flera viktiga funktioner att fylla vid samtidsarkeologiska undersökningar då utgrävningen i ett samtidsarkeologiskt sammanhang kan fungera som arena för fler företeelser än att avtäckas det (dolda) materiella. Framför allt gäller detta när de arkeologiska undersökningarna genomförs publikt, vilket jag skall återkomma till. Utgrävningen och de övriga arkeologiska metoderna bör även betraktas i sammanhang av de sammanvägda metoder och källmaterial som har diskuterats i avhandlingen.

Ett samtidsarkeologiskt arbetssätt utgörs inte endast av arkeologiska metoder och arkeologiskt källmaterial, samtidsarkeologi innefattar ett tvärvetenskapligt arbetssätt. Även vid arkeologiska undersökningar av samtida kontexter uppstår frågor som inte kan besvaras enbart utifrån det arkeologiska materialet. Det är inte heller alltid poängen, vid de samtidsarkeologiska undersökningar som har diskuterats inom ramarna för avhandlingen har avsikten redan från början varit att låta den materiella kulturen samspela med övrigt källmaterial, framförallt det muntliga. Samtidsarkeologi har goda förutsättningar att konsultera andra typer av källor för att förmera forskningsresultatet. En del av den samtidsarkeologiska metoden är att göra just detta, vilket diskuterades inom ramarna för komponenten *samtidsarkeologi som tvärvetenskap*. Vid undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter finns oftast både skriftligt och muntligt källmaterial tillgängligt. Dessa andra källtyper kan betraktas som kompletterande, vidimerande och/eller konsulterande material. Min utgångspunkt har varit att betrakta det skriftliga och muntliga materialet främst som *konsulterande källmaterial*, där dessa andra källtyper bidrar med en *interpretativ kontext*. Att som arkeolog arbeta med skriftligt källmaterial känns igen från forskningsfältet historisk arkeologi. Att konsultera muntligt källmaterial är däremot betydligt mer ovanligt och mindre utforskat inom arkeologin. För samtidsarkeologiska förhållanden är det muntliga källmaterialet minst lika viktigt och avhandlingens resultat visar att de muntliga källorna på flera

plan rymmer en större komplexitet. De muntliga källorna består av uppgifter från människor som har egna erfarenheter av de kontexter som undersöks. Att undersöka arkeologiska kontexter som även omfattas av andra typer av källmaterial innebär ett metodologiskt ställningstagande. Hur man skall förhålla sig till detta övriga källmaterial och hur det bäst kan användas tillsammans med det arkeologiska källmaterialet är dock något som bör avgöras från fall till fall. Det är givetvis även avhängigt av utbudet av skriftligt och muntligt källmaterial. Centralt är dock att det materiella bör stå i centrum och betraktas som navet i tankeprocessen och således står utgångspunkten att finna i det materiella även i ett samtidsarkeologiskt perspektiv. Att undersöka sentida materiell kultur med ett arkeologiskt perspektiv är att *ge företräde* till det materiella för att tolka det förflutna, även där andra sorters källor är närvarande. Det arkeologiska materialet är på så sätt grunden till den historia som blir möjlig att berätta, med hjälp av konsultationen av skriftliga och muntliga källor.

Jag menar att konsulterande av skriftliga och/eller muntliga källor är en förutsättning för att bedriva en ändamålsenlig samtidsarkeologi. Det mest fördelaktiga i ett samtidsarkeologiskt projekt är att utarbeta en metod som tar hjälp av samtliga typer av källor, där de olika källorna används till det de bäst kan bidra med men den arkeologiska metoden och den materiella kulturen bör hela tiden vara den röda tråden. Avhandlingens resultat visar att det skriftliga materialet bistår med viktig bakgrundsinformation till de kontexter som undersöks. Det skriftliga materialet bidrog till att förstå själv syftet och funktionen med Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen och hur administrationen av dessa platser fungerade. Däremot bidrog det skriftliga materialet inte till någon djupare kunskap om vad som faktiskt hade hänt på platserna. Exempel på detta kunde däremot återfinnas i det muntliga källmaterialet. Det utgjordes av uppgifter från personer som på olika sätt hade kunskap om de platser som undersöktes. De har betraktats som informanter i arbetet och deras information som muntligt källmaterial.

All arkeologi bygger på antagandet att arkeologiska fynd och materiell kultur kan ge information om det sammanhang som undersöks. Detsamma gäller således också vid undersökningar av samtidsarkeologiska kontexter. Jag har tilldelat det samtidsarkeologiska fyndmaterialet samma roll som vid undersökningar av äldre kontexter, nämligen rollen som meningsbärande element. Funktionen som meningsbärande element kan dock sägas fungera på ett något annorlunda sätt vid samtidsarkeologiska undersökningar såsom

de har beskrivits i avhandlingen, eftersom två ytterligare källtyper användes som konsulterande källmaterial vid tolkningen av fynden. Fyndmaterialet tolkades tillsammans med personer från de intressegrupper som ingick i projekten och genom att konsultera skriftligt källmaterial. Även om både skriftligt och muntligt källmaterial fanns tillhanda och kunde konsulteras vid tolkningen av fyndmaterialet var det ändå fyndmaterialet som styrde vilka historier som blev möjliga att berätta om Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen. Utgångspunkten togs i fyndmaterialet, på så sätt är den historia som blev möjlig att berätta kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen en *fyndstyrd historia*. Den historia som blev möjlig att berätta i och med undersökningarna var avhängig av de fynd som påträffades. Här återfinns en viktig del av det arkeologiska perspektivet, att låta det materiella styra vilka berättelser som kommer fram gör arkeologin till en vald infallsvinkel bland flera, när fler källtyper föreligger. Att fynden spelade en viktig roll vid de arkeologiska undersökningarna märktes inte minst på deras påverkan på de personer som förutom arkeologerna ingick i projekten, människor som hade tidigare erfarenheter av Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen. Undersökningen visade tydligt att det var vid konfrontationen med fyndmaterialet som de minnen och berättelser som informanterna hade kring platserna aktiverades. Detta möte förstärktes av att det ägde rum på platsen för händelsen och att det skedde under utgrävningsfasen. Hade informanterna konfronterats med fynden vid ett annat tillfälle hade inte samma omedelbarhet till det konkreta genom kombinationen av plats och ting uppstått.

Det samtidsarkeologiska fyndmaterialet diskuterades inom ramarna för komponenten *fyndmaterialet*. Fyndmaterialet från Ramneskärsparken kunde framförallt användas för att diskutera organisationen av det rum som en festplats utgjorde. Även om fyndmaterialet vid undersökningen var förhållandevis litet, fungerade det likväl som en startmotor för minnet hos de människor som deltog vid undersökningen och som hade egna erfarenheter av Ramneskärsparken. Undersökningen kunde därför visa att fyndmaterialet inte behöver vara omfattande, eller bestå av särskilt spektakulära fynd för att leda berättelsen. Ett exempel var tången som var ett till synes okomplicerat fynd. Den kom dock att tolkas på flera tämligen olika sätt av olika personer, där samtliga tolkningar var intressanta för förståelsen av platsen. Dessa berättelser hade inte kommit fram om inte tången hade påträffats. Tången påminde också om att minnen, även kopplade till det materiella, är

subjektiva och att ett historieberättande grundat i kombinationen av minne och det materiella ger det förflutna en personlig dimension.

Fyndmaterialet från Skatåsförläggningen var betydligt mer omfattande och bestod även av ett mer diversifierat material. Vid Skatåundersökningen kunde fyndmaterialet delvis betraktas i ett annat ljus, eftersom större delen av de byggnader som flyktingarna bodde i fortfarande finns kvar på platsen. Således fanns en till synes dominerande del av den materiella kulturen med koppling till Skatåsförläggningen kvar. Fyndmaterialet kan dock ändå sägas ha fyllt samma syfte. Att försöka berätta historien kring Skatås genom de fynd som påträffades vid utgrävningen var på flera sätt en metodologisk utmaning. Att ge fynden bäring i berättelsen bland de kvarstående husen och om det ens skulle gå att påträffa och fastställa fynd från den aktuella tiden, var en utmaning. Undersökningen visar dock att det även vid denna undersökning var fynden som var meningsbärande och som var den främsta associationskällan för de personer som ingick i projektet. Det är en intressant iakttagelse med tanke på att Skatås som plats är relativt intakt både vad gäller byggnader och utseende kopplat till händelsen i fråga. Fyndmaterialet från Skatåsförläggningen visar även på vikten av att kunna datera även samtidsarkeologiskt fyndmaterial. När man rör sig i korta tids-horisonter, såsom oftast är fallet vid samtidsarkeologiska undersökningar, är detta avgörande för att fyndmaterialet skall fylla någon funktion.

De fyndexempel som diskuterades i avhandlingen visade att även de mest anspråkslösa samtidsarkeologiska fynd kan leda till intressant information, som exempelvis kapsylerna från Ramneskärsparken som gav en insikt i organisationen av rummet. Ett annat exempel är taggtråden från Skatås, den var uppseendeväckande under utgrävningsprojektet och möjliggjorde även att berätta en komplicerad historia kopplad till de sammanhang som undersöktes. Andra fynd, som exempelvis patronhylsorna, var enkla att tolka och tidsbestämma men det gick ändå inte att förklara deras förekomst på den plats där de påträffades.

Det samtidsarkeologiska fyndmaterialet spelar alltså en liknande roll som förhistoriskt material gör vid en arkeologisk undersökning, men det uppfyller den här rollen på delvis andra sätt. Vid de undersökningar som diskuterats i avhandlingen har det varit tydligt att det varit fynden som har styrt de berättelser och minnen som har kommit fram i samband med projekten. Det medför även att om andra fynd hade påträffats, hade sannolikt andra minnen aktiverats. I linje med denna argumentation kan den materiella kulturen tilldelas en tydlig agens – det är den som får saker

att hända, i detta fall minnen att aktiveras och som påverkar händelseförloppet. Den materiella kulturen är dock inte ensam om detta, även människan har agens i den kunskapsprocess som har beskrivits i avhandlingen. Det är när fynden från Ramneskärsparken respektive Skatåsförläggningen interagerar med de människor som har egna erfarenheter och minnen av dessa platser som den historia som blir möjlig att berätta utifrån fynden uppstår. Detta skeende kan förklaras med hjälp av begreppet *materialitet*. Det är i interagerandet och mötet mellan det materiella och människan som den kunskapsproduktion som innefattas av ett samtidsarkeologiskt projekt möjliggörs. I enlighet med begreppet materialitet så som det diskuterats i avhandlingen bör varken det materiella eller människan ses som självständiga aktörer utan är beroende av varandra, vilket även avhandlingens resultat visar. Jag har valt att kalla den historia som är möjlig att berätta genom de samtidsarkeologiska undersökningarna för en fyndstyrd historia, men denna historia låter sig sålunda endast berättas genom interaktionen mellan människan och det materiella. För att möjliggöra mötet mellan människan och det materiella är det viktigt att de människor som kan tänkas ha minnen och erfarenheter av de aktuella kontexterna ges möjlighet att medverka i projekten. Här ryms en viktig aspekt av samtidsarkeologin, den rymmer i och med detta en publik potential av unikt slag.

En viktig aspekt av avhandlingen har varit att undersöka vilken publik potential som ryms inom samtidsarkeologin. Avhandlingens resultat visar att den publika potentialen följer två sammanflätade linjer; att det finns en publik potential vid tolkningsprocessen av det sentida arkeologiska materialet, och att ett publikt samarbete möjliggör att arbeta utifrån de demokratiska strävanden som ofta återfinns som mål inom dagens kulturarvsdiskussion. Jag har i avhandlingen diskuterat samtidsarkeologins publika potential utifrån konceptet *community archaeology*, vilket innebär att involvera aktuella intressegrupper i undersökningen och tolkningen av det förflutna. Utgrävningsprojekten kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen genomfördes med inspiration från detta koncept och innefattade ett nära samarbete mellan arkeologer och människor som på olika sätt hade anknytning till dessa platser. Samtidsarkeologi behandlar sammanhang som nu levande människor har personliga erfarenheter av. Att arbeta tillsammans med dem i samtidsarkeologiska projekt möjliggör att arbeta med och tolka det arkeologiska materialet tillsammans med dem. Samarbete inom ramarna för *community archaeology* kan göras under samtliga faser av ett arkeo-

logiskt projekt eller i utvalda delar. I de projekt som behandlats i avhandlingen har samarbetet främst skett under utgrävningsfasen och i tolkningen av det materiella. Utgrävningsfasen har jag även definierat som ett nyckelmoment i det publika samarbetet.

Trots att ansvaret och kontrollen till flera avgörande delar låg hos arkeologerna inom de projekt som diskuterats i avhandlingen kan projekten ändå sägas ha genomförts i en tydlig anda av community archaeology. Den kunskapsproducerande delen av projekten var avhängig av intressegruppernas tolkningar av det arkeologiska materialet. De berättelser kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen som blev möjliga att få fram i och med de arkeologiska undersökningarna grundades i *deras* tolkningar, inte i arkeologernas. Tolkningsföreträdet låg hos de aktuella intressegrupperna. På detta sätt kom resultaten av utgrävningarna snarare att präglas av personer från intressegrupperna än av arkeologerna. Samtidsarkeologi möjliggör på detta sätt för människor utanför arkeologin att vara en aktiv del av den arkeologiska kunskapsprocessen. Samarbetet mellan arkeologer och människor utanför arkeologin ger således upphov till en efterfrågad kunskapsdialektik som inte sällan saknas inom arkeologiska projekt. Community archaeology innebär därför en förändrad syn på kunskapsprocessen och hur den arkeologiska kunskapen produceras, då detta anslag innebär en betoning av att det är viktigt att förhålla sig till vad andra än arkeologer har för kunskaper och åsikter om det förflutna, och ett erkännande av deras kunskap. Deras kunskap om de kontexter som undersöks är efterfrågad och behövs för tolkningen av den samtidsarkeologiska kontexten och av fyndmaterialet. Att som arkeolog arbeta tillsammans med intressegrupper i ett samtidsarkeologiskt projekt ger möjlighet till värdefull kunskap om den plats och de sammanhang som undersöks. Att bedriva samtidsarkeologiska projekt tillsammans med aktuella intressegrupper kan därför motiveras av både demokratiska och kunskapsmässiga skäl.

Jag har även betonat det viktiga i den arkeologiska expertrollen. Inte sällan ifrågasätts den arkeologiska expertrollen i community archaeology-sammanhang, men undersökningen visar att ett underlåtande av den arkeologiska expertrollen skulle vara kontraproduktivt vid samtidsarkeologiska undersökningar liknande de av Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Även om tolkningsföreträdet helt eller delvis överläts till grupper utanför den arkeologiska disciplinen är den arkeologiska kunskapen av stor vikt. Arkeologen är expert på arkeologisk metodik och arkeologens roll är därför avgörande för framgången hos ett community archaeologyprojekt.

Community archaeology innebär ett arbetssätt där ingen av de inblandade, varken arkeologer eller intressegrupper, hade kunnat tillgodogöra sig den arkeologiska kontexten på ett lika meningsfullt sätt utan den andra parten. Ett av avhandlingens resultat är således att samtidsarkeologi, som den har beskrivits och analyserats i avhandlingen *förutsätter ett publikt samarbete*.

Avhandlingen bör ses i ljuset av pågående diskussioner om arkeologins roll i samhället. Jag inledde avhandlingen med att framlägga påståendet att det arkeologiska samhällsuppdraget under senare år har kommit att förändrats och utökats och att arkeologins delvis nya roll i samhället innebär att utöka det arkeologiska samhällsuppdraget till att problematisera hur det är att vara människa idag, på ett annat sätt än vad som betonats tidigare. Det medför att arkeologi inte bara handlar om det förflutna utan även om nutiden och framtiden. Jag ser samtidsarkeologi som en del av arkeologins utökade samhällsuppdrag. Samtidsarkeologi kan på flera sätt sägas vara ett uttryck för att den arkeologiska disciplinen befinner sig i en förändringsprocess. En av avhandlingens frågeställningar har behandlat varför samtidsarkeologi kan sägas vara en del av detta utökade samhällsuppdrag. Jag vill understryka att det jag vill betona är samtidsarkeologi som en del av ett *utökat* samhällsuppdrag, där arkeologi kan fylla *fler* funktioner. Att utöka den arkeologiska intressesfären även med samtida kontexter innebär att komplettera det arkeologiska perspektivet. I tillägg till att undersöka förhistoriska och historiska kontexter med syftet att genom det materiella nå kunskap om dessa samhällen och människor, visar samtidsarkeologi att det arkeologiska perspektivet *även* kan användas för att studera samtiden. Ett ökat intresse för arkeologi rörande sentida kontexter är en yttring av ämnets utveckling och breddning. De samtidsarkeologiska exempel som diskuterats i avhandlingen, både genom fallstudierna men även i genomgången av forskningsläge och samtidsarkeologiska teman har kunnat visa på att ett arkeologiskt perspektiv är möjligt att applicera på en mycket diversifierad uppsättning av samtidsarkeologiska kontexter och sammanhang, och att det ger viktiga resultat. Det visar bredden och flexibiliteten i ett arkeologiskt perspektiv, på ett generellt plan. Samtidsarkeologi är en gränsöverskridande arkeologi, som visar på arkeologins styrka då det kommer till alla slags tidsperioder och kontexter. Med samtidsarkeologi finns möjlighet att utvidga arkeologin till nya användningsområden och att appellera nya grupper av människor till arkeologin. Det tolkar jag som samtidsarkeologins viktigaste bidrag till arkeologins utökade samhällsuppdrag.

I avhandlingen har utgrävningen stått i centrum, och jag har påpekat att utgrävningen delvis kan fylla andra funktioner vid samtidsarkeologiska undersökningar än vid undersökningar av förhistoriska kontexter. Utgrävningen kan fungera som arena för publikt samarbete, för minnesprocesser och givetvis även för kunskapsproduktion av mer traditionellt arkeologiskt snitt. Den sammantagna utkomsten av utgrävningen består således av flera olika aspekter i de sammanhang som beskrivits i avhandlingen. Utgrävningssituationen är i dessa fall platsen för en komplicerad process som utgörs av en blandning av arkeologiska metoder, mötet mellan människan och den materiella kulturen och människors minnen och erfarenheter kopplade till denna materiella kultur. En dimension av begreppet materialitet är att materialitet är performativt, det är något som görs och som sker. Det som händer vid utgrävningen kan förklaras genom att betrakta utgrävningen som arena för materialitet i form av en process och där den arkeologiska utsagan är ett resultat av denna process. Utgrävningarna fungerade vid undersökningen av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen som arena för en sådan process. En viktig del av undersökningarna var att genomföra dem tillsammans med människor med erfarenheter och minnen av de platser som undersöktes. Förutom att fynden i sig väckte tankar och minnen av de respektive platserna, spelade även närvaron på den aktuella platsen en viktig roll. Att vara på platsen för den händelse som undersöktes förstärkte upplevelsen för de som hade personliga erfarenheter av Ramneskärsparcken respektive Skatåsförläggningen. Undersökningen har visat att det var fältfasen av de aktuella projekten som utgjorde den givna arenan för det publika samarbetet och därför även för tolkningen av det arkeologiska materialet. Undersökningen har även visat att det var kombinationen av att vara på plats, att konfronteras med fynden och att vara närvarande och medverkande i utgrävningssituationen som låg till grund för de minnesprocesser som aktualiserades genom de samtidsarkeologiska projekten. Det kan förklaras av att det är i fältfasen som interaktionen mellan människan och det materiella blir som starkast. Där strålar arkeologisk metod, plats och materiell kultur samman. Att undersöka samtiden med arkeologiska metoder centrerat till utgrävning fyller därför delvis andra funktioner, när arkeologi kopplas till minnesprocesser.

Förklaringen till de processer som ligger bakom resultaten av ett samtidsarkeologiskt projekt kan förklaras av mötet och interaktionen mellan människan och det materiella. Denna interaktion är central för alla former av arkeologi. När det kommer till samtidsarkeologi sker interaktionen

mellan människa och ting på flera plan – då och nu. Materialitet kan dels användas för att tolka de sammanhang som undersöks. Detta perspektiv innebär att förklara hur människor interagerade med det materiella i det förflutna. I detta sammanhang har studiet av interaktionen mellan människan och det materiella en mer traditionell arkeologisk grund, om än applicerat på sentida materiell kultur. Vid samtidsarkeologiska undersökningar genomförda i nära samarbete med för platsen aktuella intressegrupper sker ytterligare en nivå av interaktion mellan människa och materiell kultur – i nuet. När vi interagerar med samtidsarkeologiska fynd innebär det att möta en materiell kultur vi har en mer direkt relation till. Att förstå samtidshistorien och oss själva genom vår interaktion med det materiella kan enligt detta synsätt betraktas som samtidsarkeologins kärna. Genom community archaeology möjliggörs detta möte för fler än arkeologer.

Den kunskapsproduktion som sker i ett samtidsarkeologiskt projekt genomfört på de sätt som diskuterats i avhandlingen sker genom att minnen kring platserna aktiveras via mötet och interaktionen mellan människan och det materiella. Undersökningen visar att det materiella i denna roll kan tilldeles agens då det är det materiella som är den verkande kraft som startar de minnesprocesser som sker i mötet mellan människan och det materiella. Ett av avhandlingens viktigaste resultat är i linje med detta att minnet bör ses som en *effekt* av mötet mellan människan och det materiella.

Förutom den kunskapsproducerande aspekten fyller ett samtidsarkeologiskt projekt ytterligare aspekter som kan kopplas till minnesprocesser. Undersökningar av detta slag innebär att minnen av platserna och sammanhangen bevaras. I och med projekten dokumenteras minnen på olika sätt i och med undersökningen. Minnena är en del av tolkningen av det materiella och minnet av platsen och händelser kopplade till dem blir därför dokumenterade. Detta är särskilt viktigt i de fall sammanhangen inte täcks av historieskrivningen. Samtidsarkeologi, särskilt när den genomförs publikt, medför även att nya minnen skapas. Lika mycket som en samtidsarkeologisk undersökning innebär att väcka minnet av händelser kopplade till en plats innebär undersökningen i sig en minnesskapande händelse. Det är inte bara minnet av undersökningens resultat i form av ny kunskap och en åminnelse om vad som en gång hände på en plats som lever kvar. Även minnet av själva utgrävningen lever kvar (jämför Isherwood 2013).

En arkeologi som i mycket grundar sig i människors minnen har även möjlighet att på ett unikt sätt bidra till en mångfacetterad och personlig historieskrivning. Minnen betraktas inte sällan som en vansklig källa till kunskap om det förflutna, de utgör alltid en nutida tolkning av en dåtida händelse. Minnena har filtrerats genom senare erfarenheter och påverkats av de upplevelser personen varit med om sedan dess. Förutom personliga erfarenheter kan även historieskrivning, media och andras uppgifter påverka minnesbilderna man har av en händelse, vilket alltid gör dem till nutida erinringar. Det väsentliga är dock att detta inte gör minnen mindre intressanta. Hur vi förhåller oss till det förflutna är alltid avhängigt av våra personliga erfarenheter. Att låta minnesprocesser präglade av personliga erfarenheter påverka tolkningen av den samtida materiella kulturen medför därför i förlängningen att samtidsarkeologin kan bidra till en mer mångfacetterad kunskapsproduktion. Detta utgör den främsta demokratiska aspekten av samtidsarkeologin.

Sammanfattningsvis har avhandlingen kunnat visa att arkeologi kan fylla *andra* värden och funktioner när det appliceras på samtida kontexter. Det beror på att samtidsarkeologi är en arkeologi där fokus på alla plan ligger på nu levande människor, på oss själva. Att låta samtiden spegla sig i det materiella gör samtidsarkeologi till ett redskap för att förstå oss själva och vår samtid. Underförstått är dock att samtidsarkeologi även fyller *samma* värden och funktioner som arkeologi i övrigt, att undersöka det förflutna, eller samtiden genom det materiella. Även om ett flertal metoder och källmaterial har diskuterats i avhandlingen, vilket sammantaget kan sägas utgöra exempel på ett samtidsarkeologiskt arbetssätt, har hela tiden det arkeologiska perspektivet, arkeologiska metoder och den materiella kulturen befunnit sig i centrum. Jag har betonat att traditionella arkeologiska metoder ger viktiga resultat vid samtidsarkeologiska undersökningar och sådana utgör en viktig del av den samlade metoden som diskuteras i avhandlingen. De metoder och källmaterial som diskuteras i avhandlingen visar att förutsättningarna för samtidsarkeologiska undersökningar delvis är annorlunda, och att både genomförandet och resultaten därför även de blir annorlunda. Det har inte varit mitt syfte att definiera och fastställa en samtidsarkeologisk metod, utan att problematisera ett antal metoder och källmaterial som kan användas för att med ett arkeologiskt perspektiv studera samtiden. Enligt min mening är det inte möjligt, eller ändamålsenligt, att definiera *en* samtidsarkeologisk metod. Vilka metoder och källmaterial som kan vara lämpliga att använda och konsultera är

avhängigt av den aktuella kontexten. Däremot har jag förutom styrkan i traditionella arkeologiska metoder kunnat påvisa att både ett tvärvetenskapligt arbetssätt och ett publikt samarbete är viktiga utgångspunkter och förutsättningar för att bedriva en ändamålsenlig samtidsarkeologi.

Även om det i relation till avhandlingens frågeställningar varit av underordnad betydelse, har undersökningarna av Ramneskärsparcken och Skatåsförläggningen bidragit till ansenligt ökad kunskap om dessa kontexter och de sammanhang som de var en del av. Det ser jag som ett resultat av att de olika metoder och källmaterial som användes vid de samtidsarkeologiska undersökningarna av dessa platser var lämpliga för sina ändamål.

Avhandlingstiteln är en ordlek med Oscar Montelius verk *Minnen från vår forntid* (Montelius (2002[1917])) och den är menad att fånga sambandet mellan materialitet och minne, det vill säga mellan människa, materiell kultur och minnesprocesser. Montelius publikation är en typologisk redogörelse för fynd från sten- och bronsåldern där Montelius metaforiskt betraktar tingen som materiella minnen från det förflutna. Min avsikt har varken varit att ordna eller beskriva samtidsarkeologiska fynd, men likväl är ett av avhandlingens viktigaste resultat att den materiella kulturen är meningsbärande även då samtiden undersöks med ett arkeologiskt perspektiv. I avhandlingen har tolkningen av fyndmaterialet skett genom minnesprocesser, uttolkarna har utgjorts av människor med personliga minnen och erfarenheter av den materiella kontexten. Därför är den historia som blir möjlig att berätta om samtiden genom det här perspektivet lika avhängig av det materiella som av människan. Materialitetsstudier kan aldrig fokusera endast på den materiella kulturen utan består av kombinationen av, och mötet mellan, människan och det materiella. Den kunskapsproduktion som blir möjlig genom ett samtidsarkeologiskt perspektiv är utifrån dessa grundvalar avhängig av detta möte.

English summary

Memories of our Time. Archaeology, Materiality and Contemporary History

In later years, the role of archaeology in society has been increasingly discussed. An increasing number of voices appeal for a discussion on how archaeology can create meaning for people of today and which contributions it can make to contemporary society. Besides investigating the past, an emphasis on the link between past and present has become an additional part of archaeology. Consequently, there is a growing interest in the significance of archaeology for people of today. Archaeology can be applied to examine and explain what it is like to be a human being today. Thus, archaeology is not only a matter of exploring the past, but also the present and future (cf. González-Ruibal (ed.) 2013; Guttormsen 2013; Henson 2012; Holtorf, Jennbert & Petersson 2009; Holtorf & Piccini (ed.) 2009; Holtorf 2005, 2007, 2010; Prybylski & Stottman 2010; Rockman & Flatman 2012; Sabloff 2008; Schofield 2013; Smith et al. (ed.) 2010; Stottman (ed.) 2010). Due to its focus on the present, archaeology of the recent past is part of the extended function of archaeology in society and can be related to current discussions on the significance of archaeology in today's society. Contemporary archaeology has developed as a field of research over the course of the past 10-15 years. An extensive accumulation of knowledge has taken place during this period and the field is currently in a phase of rapid development and change. Just this past year (2013-2014), several works that are relevant for the development of knowledge and further progress of this field of research have been published (González-Ruibal (ed.) 2013; Graves-Brown, Harrison & Piccini (ed.) 2013; McWilliams 2013; Olsen & Pétursdóttir (ed.) in press; Pétursdóttir 2013b). Contemporary archaeology has become part of the archaeological discipline through these works, together with earlier publications (for example Buchli & Lucas (ed.) 2001; Burström 2007, 2012; Burström et al 2006, 2009; Campbell & Ulin 2004; González-Ruibal 2008; Graves-Brown (ed.) 2000; Harrison & Schofield 2010; Holtorf & Piccini (ed.) 2009; McAtackney, Palus & Piccini (ed.) 2007; Persson 2009; Persson (ed.) 2011; Schofield 2005, 2009; Voss 2010). However, few works problematise contemporary archaeology as a field of research and several areas of interest

are under-developed. A large number of studies of contemporary archaeological projects have been made, concerning contexts and results, but often without deeper analyses of underlying processes and of the methods that were used to reach the results. I have identified two aspects of contemporary archaeology that I consider to be of substantial relevance but are little attended to; they are moreover linked to each other. These aspects are:

- Development of methods
- Public potential

The methodological aspects of contemporary archaeology are still quite an undeveloped field of research, which has been discussed only slightly, although with some exceptions (Harrison & Schofield 2010; McWilliams 2013; Pétursdóttir (2013b)). At the same time, contemporary archaeology is frequently mentioned as an interdisciplinary field of research, using several different kinds of sources and methods that interact with each other (Burström 2007; Harrison & Schofield 2010; Schofield 2005). This seems to be common knowledge, even though the theme is problematised to a surprisingly insufficient degree. The results and significance of archaeological projects concerned with the recent past are often emphasised, but with less mention of how the projects were carried out. Only slight attention has been paid to discussions on methodology and the development of method within contemporary archaeology. Why, is difficult to say. Possibly, this field is regarded as archaeology per se and general archaeological methodology is therefore thought applicable. In a way, archaeology of the recent past and archaeology of the more distant past do not differ essentially; both focus on material culture. However, apart from the material sources, a conclusive difference is that archaeology of recent contexts can also often consult written and oral sources. This circumstance makes an immense difference; the interdisciplinary methodology opens the door for interpretations of the archaeological material that are much more nuanced. The possibility of using these types of sources is, however, not without its problems. Within the research field of historical archaeology, the relation between written sources and archaeological sources has long been a debated and problematic topic (cf. Andrén 1997). In the case of contemporary archaeology, yet another category of sources can be used, the oral sources. The combination of these sources has not been problematised

on a deeper level, particularly not the practical aspects. What does it mean to consider both written and oral sources from an archaeological point of view?

Apart from discussing and relating to sources that are unusual for an archaeological approach, another aim of the thesis is to problematise well-known archaeological methods and discuss how they can be used when recent contexts are investigated. The archaeological projects discussed in the thesis are focused on excavation. It is not my intention to argue that archaeological studies of the recent past should necessarily be conducted through excavation, rather to illuminate the full potential of this method. The archaeologist Rodney Harrison states that the archaeological discipline is preoccupied with the idea that an archaeological study involves excavation, intent on what is hidden under the surface. Harrison considers that archaeology, and contemporary archaeology in particular, has everything to win from moving its focus from excavation, in search of the things that are hidden under the surface, and to pay greater attention to matters that are visible and that occur above ground (Harrison 2011). I agree with the view that archaeology of the recent past does not necessarily need to depend on excavation as the method of investigation. Surveys and analyses of the landscape, along with studies of buildings and visible remains are useful in studies of the recent past and are included in the archaeological methods presented in this thesis. Nevertheless, excavation has an important role to play in archaeological excavations of recent contexts. One reason is that excavation is the most characteristic way of conducting archaeology. Excavation of contemporary archaeological contexts may function as an arena for other occurrences than recovering (hidden) material culture. Besides being a method for examining material culture, an archaeological excavation can function as an arena in the encounter between people and material culture, as well as in the cooperation between archaeology and the public. In this thesis, these two aspects are explored within the scope of excavation as a working method.

In contemporary archaeology, there is an undeveloped public potential. We are here concerned with times of which now living people have experiences and memories. With this in mind, I argue for conducting archaeology of the recent past together with people who might have these experiences and memories. The public potential in contemporary archaeology has been pointed out earlier (Burström 2007:97-98; Dalglish (ed.) 2013; Holtorf & Piccini 2009:12; Schofield 2005:91; Svanberg &

Wahlgren 2007:110ff). However, these ideas have not been deepened to any great extent. For this reason, an important goal for the thesis is to examine what this public potential actually involves, the benefits of it and how cooperation with the public can be performed. I use the concept of *community archaeology* to discuss how cooperation between archaeologist and groups of people outside the archaeological discipline might work and which purposes this might serve. Such collaboration may contribute to unique interpretations of the archaeological material, providing people outside the archaeological discipline with the possibility of being an active part of heritage processes from the perspective of contemporary archaeology.

A background tone of the thesis is to show the strength of an archaeological perspective in studies of contemporary occurrences. The general aim of the thesis is to discuss and scrutinise the meaning and results of a contemporary archaeological perspective. This is done with the help of two case studies, the archaeological excavation at the amusement park Ramne-skärsparken and at the Skatås camp. My contribution is a practical approach; I will analyse *how* contemporary archaeology can be conducted in practice, *what* results this provides and *why* these results are reached.

In accordance with the reasoning above, the purpose of the thesis is:

- To problematise contemporary archaeology as a field of research with emphasis on development of methodology and the public potential that is inherent in a contemporary archaeological perspective.

In line with this purpose, the thesis will deal with the following questions:

- How can we apply an archaeological perspective to study contemporary society?
- How might a contemporary archaeological method of working be formed?
- What public potential is encompassed within contemporary archaeology?
- What does it mean to consider both written and oral sources from an archaeological point of view?
- What significance do contemporary archaeological assemblages of material finds have in accounts of our present day?

- What part does contemporary archaeology play in the extended public mission of archaeology, with focus on people of today and the significance of archaeology in contemporary society?

The theoretical framework of the thesis consists of two approaches, the concept of materiality and theories concerning memory processes. The general theoretical perspective proceeds from the concept of materiality. This encompasses social relations between materiality and human beings (Boivin 2008; Damsholt et al. 2009; Dant 2005; DeMarrais et al. 2004; Glørstad & Hedeager 2009; Hicks 2010; Hodder 2012; Knappet 2012; Knappet & Malafouris (ed.) 2008; Malafouris 2013; Malafouris & Renfrew (ed.) 2010; Lucas 2012; Meskell 2004a; Meskell (ed.) 2005; Miller (ed.) 2005; Olsen 2003, 2010, 2012; Thomas 2004 chapter 9). My approach includes three dimensions of the concept of materiality.

1. Materiality includes the vitality and agency of material culture
2. Materiality is relational and is based on social relations
3. Materiality is performative, it is something that is done and that occurs

Emphasising these three aspects, the concept of materiality is used to understand the processes involved in the contemporary archaeological perspective and methodology described in the thesis, and the results that are reached. One part of the encounter between people and material finds in a contemporary archaeological context is that the finds have the ability of activating the memory of occurrences associated with the material culture. For this reason, the other part of the theoretical framework includes theories about memory processes that can be applied to explain the relation between recent material culture and memory processes. These two concepts are closely associated; the encounter between people and material culture activates memory processes. If the contemporary archaeological project is conducted together with those who might have memories about the contexts that are examined, the project acts as an arena for these memory processes.

The method of the thesis is based on the analyses of two case studies, the archaeological excavations at the amusement park Ramneskärsparken and at the refugee camp at Skatås. The study of these is conducted by the method of component analysis. The sources used in the thesis are material

sources, together with written and oral sources, all related to the case studies. The research questions are formulated and will be discussed along with the theoretical and methodological basis of the thesis in the first part, **Introduction.**

In the second part, **Contextualisation**, the thesis is, together with contemporary archaeology as a field of research, set into several current contexts. To start with, the current research is discussed. In this chapter, archaeological research on the recent past is presented together with an account of the development of this field of research. Contemporary archaeology is largely presented as a British and American occurrence, but it is also discussed from a Swedish perspective. It can be said to have developed from ethnoarchaeology and historical archaeology and was distinguished as a separate field of research around the turn of the century 2000. The discussion on the state of research is based on the most prominent publications concerned with contemporary archaeology. The following chapter in part two, deals with a number of contemporary archaeological themes. This chapter can be regarded as a continued account of the state of research exemplifying the kind of contexts that have been examined. The final chapter in part two sets contemporary archaeology into yet another context. It is here shown to be part of a development towards more democratically steered heritage management, but also as a part of a more general interest in society for remains from contemporary times. A number of state financed enterprises have indicated such a development. From a Swedish perspective, however, this development could be said to have been hampered by the new Heritage Conservation Act that places remains from the period after 1850 outside the general protection of the law. In the final part of the chapter, some popular movements that have been interested in recent Swedish heritage are discussed.

In the third part of the thesis, **The places and contexts of the case studies**, the amusement park Ramneskärsparcken and the rehabilitation camp at Skatås are presented. Apart from the fact that both contexts belong to the 1940s of Sweden, they have little in common.

Ramneskärsparcken was an amusement park situated near Uddevalla in Bohuslän on the west coast of Sweden. It was run as an amusement park during the years 1939-1955 by the local sports club. It had a dance pavilion, a shooting range and a kiosk. All there is left today is the foundation stones for the dance pavilion. The remains of Ramneskärsparcken represent a popular culture associated with dance pavilions that was typical of public

entertainment in Sweden during the first half of the twentieth century. This is a place that is related to the young people's culture of its day, which was a phenomenon that appeared in the public debate during this period. During the 1930s and 1940s, one of the most agitated debates of the twentieth century occurred about young people's culture in Sweden; the debate on the 'deplorable' dance pavilions. This originated in a moral panic related to changes in society in general. Ramneskärsparken was an important meeting place for the local youth; the amusement park should be regarded as an arena for young people. The coloured lights at Ramneskärsparken were finally switched off in the mid 1950s. Today, the place constitutes the remains of an amusement culture that no longer exists.

The second case study of the thesis deals with Skatås in Gothenburg. Skatås is today a centre for recreation and fitness and is a well-known place in Gothenburg. In 1945, Skatås was a rehabilitation camp for survivors from Nazi concentration camps, who came to Sweden with the rescue action of the White Buses. The Skatås camp was part of a great network of refugee camps in Sweden at the end of the Second World War. Around 30 000 survivors came from the Nazi concentration camps to Sweden during the spring and summer of 1945. Approximately 550 of these came to Skatås. They were Dutch and Polish women, who came in May and in August 1945. Skatås was a reception camp for convalescence; most of the women only stayed a few months. In 1946, the camp was closed after the last of the women had moved. These occurrences have been an untold story in the city of Gothenburg.

In part four, **Contemporary archaeological components**, the case studies of the thesis, Ramneskärsparken and the Skatås camp, are illuminated in the light of four selected components. I have identified these as important for a contemporary archaeological perspective.

1. Archaeological methods
2. Contemporary archaeology and community archaeology
3. Contemporary archaeology as an interdisciplinary science
4. The assemblage of finds

A component analysis is a method for separation, although the purpose of the method is to regard the separate components as part of an entirety, in this case contemporary archaeology. The four components are interconnected and are dependent on each other in order to serve their different

purposes. Several methods and sources are discussed within the frame of the component analysis. Nevertheless, my approach is an archaeological one. Consequently, the component analysis is introduced and concluded with a distinct archaeological perspective, relating to archaeological methods and the archaeological assemblage of finds.

To begin with, the archaeological methods that were applied at the excavations of Ramneskärsparken and the Skatås refugee camp are thus discussed with reference to the concepts of surveying, excavation and documentation. The archaeological methods that are discussed are general practices within archaeology. Here, the reasoning concerns how contemporary contexts can be examined by using archaeological methods, but also with the results that can be reached. The two sites were examined using the same methods, although the conditions of the sites differed. While Ramneskärsparken has been abandoned since the 1950s, the only visible remains consisting of the foundation stones of the dance pavilion, Skatås is still a lively place, where parts of the studied material culture is in situ and still in use.

The second component deals with the concept of community archaeology and encompasses the public potential of contemporary archaeology. The archaeological excavations of Ramneskärsparken and the Skatås camp were conducted together with concerned groups of people, communities. In the second component, the discussion on how the investigations were conducted is inspired by community archaeology, giving consideration to which results such a way of working might contribute. Contemporary archaeology works in contexts of which now living people have their own experiences and possess valuable knowledge about. Carrying out a contemporary archaeological project together with these people provides unique prospects of interpreting and working with the archaeological material. Furthermore, this is a way to work according to the democratic objectives that are often mentioned in the current debate on cultural heritage matters. Such an arrangement, however, does place new demands on archaeology, for instance, involving serious thought on ethical aspects.

The third component concerns contemporary archaeology as an interdisciplinary science. There is nearly always access to written and/or oral sources when sites of the recent past are investigated. To consult written sources within the frame of an archaeological investigation is common practise in the field of historical archaeology. When it comes to contemporary archaeology, it might moreover be possible to find oral

sources. To be able to consult and work together with people who have experienced the investigated occurrences is a unique possibility when working with contemporary archaeology. In line with the requirements and possibilities of working in this way, the third component comprises interdisciplinary work. The assumption here is that the archaeological material has a scientific value of its own, independent of date. In this context, these other sources provide insights into the archaeological material that are a help in the interpretation. They can be regarded as auxiliary sources for consultation. The thesis includes a discussion on which written and oral sources that could be used in relation to Ramneskärsparcken and the Skatås camp, how the archaeologists could consult these sources and which results this method provided.

Finally, the archaeological assemblages of finds are discussed within the framework of the fourth component. Together with the rest of the sources, the archaeological is the carrier of meaning. In the thesis, the finds have been allowed to determine which stories that were told. During the excavation, it was made clear that the memories and stories of the informants were evoked when they were confronted with the finds. The history that was possible to tell in relation to the excavation depended on the artefacts that were encountered. In this way, the attainable history of Ramneskärsparcken and the Skatås camp was a history that was contingent on the finds.

The final section, Memory and materiality – concluding discussion, consists of the conclusions and results of the thesis. In using two case studies, the excavations at Ramneskärsparcken and the refugee camp at Skatås, a discussion is presented as to how contemporary archaeology can be conducted in practice, what results can be expected and why these results are reached. The methods described in the thesis revolve around archaeological excavation. Archaeological methods discussed in the thesis are of a relatively traditional kind, even if they are applied on unconventional archaeological finds. Conducting archaeological excavation, surveys and documentation are shown to be suitable methods to examine contemporary contexts in order to (re)discover the stories of the investigated site. Excavation as a method serves several purposes in this case. The excavations were carried out in collaboration with communities of people who had connections to the site, with inspiration from the concept of community archaeology. This enables people with experiences of the contexts that were excavated to become an active part of the research process. Such

collaboration fulfils democratic objectives as well as making it possible to interpret the archaeological material together with these people. Their interpretations of the finds recovered at the archaeological excavations at Ramneskärsparken and at Skatås were considered to be of principle importance. This is the most significant aspect of the public potential of contemporary archaeology discussed in the thesis. The stories that could be told depended on the collaboration. In a way, the excavations became more influenced by the people who participated than by the archaeologists themselves. The collaboration with these communities was thus a precondition for the results of the project. Besides oral sources, yet another form of sources is discussed in the theses, the written sources. They provide a different kind of information, largely contributing to an understanding of the purpose of the site and its administration, giving important background information. A basic idea of contemporary archaeology is that material remains provide valuable knowledge, even when it comes to recent contexts. By allowing written and oral sources to interact with the archaeological remains, the setting of the research is favourable for producing interesting and diversified results. The study shows that the most advantageous way of working in a contemporary archaeological project is to establish a method that includes all three types of sources. The different sources are used where they are best needed, but the archaeological method and the archaeological sources are always the main thread running throughout the work. To examine modern material culture with archaeological methods and from an archaeological perspective is to give precedence to material culture in order to interpret the past, even when there is access to other types of sources. Consequently, the archaeological finds are the base of the stories that can be told, with assistance from written and oral sources; material culture sets the process of thought going.

The contemporary archaeological contexts could be said to be the starter motor spinning the memory into motion. The narrative of the recent past is enabled by the encounter between people and matter. This is explained by the concept of materiality, which encompasses such an encounter. This encounter is central in all forms of archaeology. In the case of contemporary archaeology, interaction occurs between people and matter on several levels – in the past and in the present. Materiality can partly be used in the interpretation of studied contexts. This is a perspective that explains how people interacted with material culture in the past. In this context, the use of materiality is a more traditional archaeological approach, even if it is

applied on recent material culture. When a contemporary archaeological excavation is carried out in close association with people sharing a community of interest in the site, yet another level of interaction between people and material culture is reached – in the present. When we interact with contemporary archaeological finds, we come across material culture to which we have a more direct relation. According to this point of view, the understanding of contemporary history and ourselves through our interaction with the material culture can be regarded as the very essence of contemporary archaeology. Through community archaeology, this encounter is enabled not only for archaeologists, but also for those who may have personal experience of the examined contexts.

Contemporary archaeology is part of the extended public function of archaeology. It is a means of broadening archaeology for partly new fields of use and a way of attracting new groups of people. The methods discussed in the thesis give rise to a demand of knowledge from people outside the archaeological discipline. The results of the thesis show that archaeology of recent contexts partly serves other purposes and provides other values than that of earlier contexts. A reason for this is that contemporary archaeology is an archaeology that has an overall focus on now living people, on ourselves.

Appendix 1

Tekniska och administrativa uppgifter Ramneskärsparken

Länsstyrelsens diarienummer:	431-42382-2005
Fornlämningsnr:	Herrestad 90:1
Fastighet:	Utby 6:3
Socken:	Herrestad
Kommun:	Uddevalla
Län:	Västra Götalands län
Landskap:	Bohuslän
Koordinater:	X 6476120, Y 1263160
Fastighetsägare:	Östen Ramneskär, Utby 355, Lerskall, 451 96 Uddevalla.
Undersökningsområdets yta:	Total yta: 2000 m ² . Denna yta omfattar hela den yta som inventerats, karterats och avsökts med metalldetektor. Utgrävd yta är 9 provgropar om 1m ² spridda över den totala ytan.
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Anders Gustafsson, Bohusläns museum.
Projektgrupp	Maria Persson och Håkan Karlsson, Bohusläns museum.
Fältpersonal:	Maria Persson (fältarbetsledare) och Linda Andersson (digital inmätning och bearbetning), Bohusläns museum.
Fältarbetstid:	2005-09-14 till 2005-09-21

Arkiv:

Bohusläns museums arkiv

Publicering:

Persson, Maria (2009).

Ramneskärsparken - sentida kulturarv med arkeologisk blick.

Lindome: Bricoleur press

Persson, Maria (2006).

Modernitet och materialitet: sentida kulturarv med arkeologisk blick: rapport över projektets utgrävning av Ramneskärsparken, Herrestads socken, Västra Götalands län.

Uddevalla:

Bohusläns museum.

Appendix 2

Tekniska och administrativa uppgifter Skatås

Länsstyrelsens diarienummer:	431-24103-2008
Fornlämningsnr:	-
Fastighet:	Torp 749:63
Socken:	Göteborg
Kommun:	Göteborg
Län:	Västra Götalands län
Landskap:	Västergötland
Koordinater:	X 6403862, Y 1275445
Fastighetsägare:	Göteborgs stad
Undersökningsområdets yta	Total yta: 19200 m ² . Denna yta omfattar hela den yta som inventerats, karterats och avsökts med metalldetektor. Utgrävd yta är 33 provgropar om 1m ² samt fyra mindre schakt om 2-3m ² spridda över den totala ytan.
Ansvarig institution:	Institutionen för Historiska studier, Göteborgs Universitet
Projektledare:	Maria Persson, Institutionen för Historiska studier, Göteborgs Universitet
Fältpersonal:	Maria Persson, Christopher Sevara, Andréas Skredsvik. Samt inom ramen för masterkursen Kulturarv och modernitet, Göteborgs universitet: Harri Blomberg,

Erik Franzén, Daniel Gillberg,
Martina Hjertman, Sofie
Hultqvist, Emelie Larsson,
Helena Nilsson, Goran
Stojakovic', Henrietta Taube.

Fältarbetstid: 2008-05-05 till 2008-05-14

Arkiv: Institutionen för Historiska
studier, Göteborgs universitet

Publicering: Persson, Maria (red.) (2011)
*Skatås: utgrävningen av en
minneslucka*. Lindome:
Bricoleur press.

Referenser

- Albris, L., Beck, A. S & Sørensen, L. (2008) Sex drugs (and rock'n'roll?) Arkæologiska undersøgelser på Roskilde Festivalen. I: Burström, M. (red.) *Samtidsarkeologi - varför gräva i det nära förflutna? Rapport från en session vid konferensen IX Nordic TAG i Århus 2007*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola, 17-24.
- Alzén, A. (2005) Amatörer eller proffs? Frågan om kulturarvets demokratiska villkor. I: Alzén, A. & Burell, B. (red.) *Otydligt, otympligt, otaligt: det industriella kulturarvets utmaningar*. Stockholm: Carlsson, 90-107.
- Alzén, A. (2006) Demokrati och kultur-varv. I: Alzén, A. & Aronsson, P. (red.) *Demokratiskt kulturarv?: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet, 139-163.
- Alzén, A. & Aronsson, P. (red.) (2006) *Demokratiskt kulturarv?: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. Norrköping: Tema Kultur och samhälle, Campus Norrköping, Linköpings universitet.
- Andersson, B. (red.) (2008) *Snarsmon: resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum.
- Andersson, G. & Nordin, M. J. (2010) Arkeologiska undersökningar i den utställda världen. Rapport över arkeologisk kartering och delundersökning av "Gamla Stockholm" och "Helgeandsholmen" inom området för Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897, Framnäs, Lejonslätten, Rosendalsvägen 3-5, Södra Djurgården, Stockholm stad. Fou rapport 6. Statens Historiska museer: Stockholm.
- Andrén, A. (1997) *Mellan ting och text: en introduktion till de historiska arkeologierna*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion.
- Andreassen, E., Olsen, B. & Bjerck, H. B. (2010) *Persistent memories: Pyramiden - a Soviet mining town in the high arctic*. Trondheim: Tapir Academic Press.
- Arbetsgruppen för forensisk arkeologi (AFFA). *Forensisk arkeologi*. (1996) Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Arén, L., Burström, M., Gustafsson, A. & Karlsson, H. (2007) *Bäckeboom-bomben: minnen av Hitlers raket*. Alsterbo: Lena Arén Kulturkonsult.
- Arnshav, M. (2011) *"Yngre vrak": samtidsarkeologiska perspektiv på ett nytt kulturarv*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola.

- Aronsson, P. (2004) *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Arroyo-Kalin, M. A. (2004) An Ongoing Outcome, a Surrounding World: Materiality, Agency and History. I: DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research, 73-81.
- Arwill-Nordbladh, E. (2008) Aska och rök – om minne och materiell kultur i nordisk vikingatid. I: Petersson, B. & Skoglund, P. (red.) *Arkeologi och identitet*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet, 169-188.
- Arwill-Nordbladh, E. (2013) Golden Nodes – Linking Memory to Time and Place. I: Bergerbrant, S. & Sabatini, S. (red.) *Counterpoint: essays in archaeology and heritage studies in honour of professor Kristian Kristiansen*. Oxford: Archaeopress, 411-419.
- Atalay, S. (2012) *Community-based archaeology: research with, by, and for indigenous and local communities*. Berkeley: University of California Press.
- Bailey, G., Newland, C., Nilsson, A., Schofield, J., Davis, S. & Myers, A. (2009) "Transit, Transition: Excavating J641 VUJ" *Cambridge Archaeological Journal* 19(1), 1-27.
- Bakka, E. (1978) *Norske dansetradisjonar*. Oslo: Det norske samlaget.
- Barber, R. J. (1994) *Doing historical archaeology: exercises using documentary, oral, and material evidence*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Barnes, J. A. (red.) (2011) *The materiality of freedom: archaeologies of postemancipation life*. Columbia, S.C.: University of South Carolina Press.
- Beaudry, M. C. (red.) (1988) *Documentary archaeology in the New World*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Beck, C. M., Schofield, J. & Drollinger, H. (2009) Archaeologists, activists and a Contemporary Peace Camp. I: Holtorf, C. & Piccini, A. (red.) *Contemporary archaeologies: excavating now*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 95-111.
- Beckman, S. (1993) Om kulturarvets väsen och värde. I: Anshelm, J. (red.) *Modernisering och kulturarv: essäer och uppsatser*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, 61-124.
- Bengtsson, S. & Willis, G. (1995) *K-märkt på väg: svenska vägar, platser och ställen*. Stockholm: Bonnier.

- Bengtsson, S. & Willis, G. (2005) *Hela svenska folkets park: en k-märkt turne*. Stockholm: Forum.
- Bengtsson, S., Juvander, K. & Willis, G. (1994) *Med K-märkt genom Sverige*. Stockholm: Byggförl.
- Bennegård, H. (1982) *Göteborgs luftförsvar*. Göteborg: Göta flygvapenförening.
- Bennett, J. A. (2010) Vitalist Stopover on the Way to a New Materialism. I: Coole, D. H. & Frost, S. (red.) *New materialisms: ontology, agency, and politics*. Durham, N.C.: Duke University Press, 48-69.
- Bennett, T. & Joyce, P. (red.) (2010) *Material powers: cultural studies, history and the material turn*. London: Routledge.
- Bennett, T. & Joyce, P. (2010) Material powers: Introduction. I: Bennett, T. & Joyce, P. (red.) *Material powers: cultural studies, history and the material turn*. London: Routledge, 1-21.
- Berglund, T. (2008) Slutna utlänningsförläggningar för civila i Sverige under andra världskriget. Ett systemperspektiv i en omvärldskontext. I: Andersson, L. M. & Kvist Geverts, K. (red.) *En problematisk relation?: Flyktningpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920-1950*. Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 139-175.
- Berglund, T. & Sennerteg, N. (2008) *Svenska koncentrationsläger i Tredje rikets skugga*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bertilsson, B. (2008) Dansbanans oskrivna spelregler. I: Lundström, C. (red.) *Dansminnen: moderna möten - magiska kvällar*. Östersund: Jamtli, 113-115.
- Binford, L. R. (1962) Archaeology as Anthropology. I: *American Antiquity*. 28(2), 217-225.
- Binford, L. R. & Binford, S. R. (red.) (1968) *New perspectives in archeology: [most of the papers presented at a symposium entitled "The social organization of prehistoric communities" held at the 64th annual meeting of the American anthropological association. Denver, 1965]*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Blank, Y. (2003) Attityder till kulturarv i Västra Götalands län – en medborgarundersökning om människa, samhälle, kulturarv. Länsstyrelsen Västra. Rapport 2003:32.
- Blank, Y. (2006) Svenska folkets egen K-märkning. En kampanj i tiden? Rapport. Tillgänglig: <http://www4.o.lst.se/pdf/rapport200619.pdf> (hämtad 2013-06-28).

- Bodin, S., Hulling, H., Pettersson, S. & Svensson, E. (2005) Olika perspektiv på föremål: materiell kultur hos obesuttna ca 1900. *Meta* 1, 3-20.
- Boëthius, M-P. (2001) *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*. Stockholm: Ordfront.
- Boivin, N. (2008) *Material cultures, material minds: the impact of things on human thought, society, and evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bolin, G. (2006) Makten över tekniken eller teknikens makt? I: Holmberg, S. & Weibull, L. (red.) *Du stora nya värld* (SOM-rapport nr. 39), Göteborg: SOM-Institutet, 403-412.
- Book, T. & Bergman, D. (2008) *Förgängelsens geografi: provisorier i kulturlandskapet*. Stockholm: Carlsson.
- Brandt, T. (2011) *Fritidslivets miljöer*. Uddevalla: Bohusläns museum.
Tillgänglig: <http://media1.vgregion.se/vastarvet/BM/MVG/PDFbibliotek/FritidslivetsMilj%C3%B6er.pdf> (hämtad 2012-11-01).
- Bruchfeld, S. & Levine, P. A. (2004) *...om detta må ni berätta... En bok om förintelsen i Europa 1933-1945*. 4., rev. uppl. Stockholm: Forum för levande historia.
- Buchli, V. (1999) *An archaeology of socialism*. Oxford: Berg.
- Buchli, V. & Lucas, G. (red.) (2001) *Archaeologies of the contemporary past*. New York: Routledge.
- Buchli, V. & Lucas, G. (2001) The archaeology of alienation. A late twentieth-century British council house. I: Buchli, V. & Lucas, G. (red.) *Archaeologies of the contemporary past*. New York: Routledge, 158-167.
- Burström, M. (1993) *Mångtydiga fornlämningar: en studie av innebörder som tillskrivits fasta fornlämningar i Österrekarne härad, Södermanland*. Stockholm: Univ., Institutionen för arkeologi.
- Burström, M. (2007) *Samtidsarkeologi: introduktion till ett forskningsfält*. Lund: Studentlitteratur.
- Burström, M. (2009) Selective Remembrance: Memories of a Second World War Refugee Camp in Sweden. I: *Norwegian Archaeological Review*, 42/2, 159-172.
- Burström, M. (2012) *Minnesgömmor: berättelser om föremål gömda i jorden i Estland under andra världskriget*. Lund: Nordic Academic Press.

- Burström, M. (red.) (2008) *Samtidsarkeologi - varför gräva i det nära förflutna?: rapport från en session vid konferensen IX Nordic TAG i Århus 2007*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola.
- Burström, M., Gustafsson, A. & Karlsson, H. (2006) The air torpedo of Bäckebo: local incident and world history. *Current Swedish archaeology*, 14, 7-24.
- Burström, M., Diez, T., González, E., Gustafsson, A., Hernández, I., G., Karlsson, H., Pajón, J.M. & Robiana, R., Westergaard, B. (2009) Memories of a world crisis. The archaeology of a former Soviet nuclear missile site in Cuba. *Journal of Social Archaeology* 9(3), 295-318.
- Burström, M., Gustafsson, A. & Karlsson, H. (2011) *World crisis in ruin: the archaeology of the former Soviet nuclear missile sites in Cuba*. Lindome: Bricoleur Press.
- Byrne, S. (2012) Community Archaeology as Knowledge Management: Reflections from Uneapa Island, Papua New Guinea. *Public Archaeology*, 11(1), 26-52.
- Byström, M. (2006) *En broder, gäst och parasit: uppfattningar och föreställningar om utlänningar, flyktingar och flyktingpolitik i svensk offentlig debatt 1942-1947*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Byström, M. (2012) *Utmaningen: den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andra världskrigets tid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Campbell, F. & Ulin, J. (2004) *Borderline archaeology: a practice of contemporary archaeology - exploring aspects of creative narratives and performative cultural production*. Diss. av båda författarna Göteborg: Univ., 2004.
- Carlsson, C. (2006) *Kulörta lyktor och dansbiljetter: västsvenska festplatser under 100 år*. Vänersborg: Regionmuseum Västra Götaland.
- Carman, J. (2005) *Against cultural property: archaeology, heritage and ownership*. London: Duckworth.
- Carman, J. (2013) *Archaeologies of Conflict*. London: Bloomsbury.
- Catterall, P. (1997) What (if anything) is Distinctive about Contemporary History? *Journal of Contemporary History*, 32(4), 441-452.
- Clark, K. (1999) The workshop of the world. I: Ralston, I. & Hunter, J. (red.) *The archaeology of Britain: an introduction from the upper palaeolithic to the industrial revolution*. London: Routledge, 280-296.
- Climo, J. & Cattell, M. G. (2002) Introduction: meaning in social memory and history: Anthropological perspectives. I: Climo, J. & Cattell, M. G.

- (red.) *Social memory and History. Anthropological Perspectives*. Walnut Creek: AltaMira Press, 1-38.
- Coole, D. H. & Frost, S. (red.) (2010) *New materialisms: ontology, agency, and politics*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Crossland, Z. (2011) *The Archaeology of Contemporary Conflict*. I: Insoll, Timothy (red.) *Oxford handbook of the archaeology of ritual and religion*. Oxford: Oxford University Press, 287-306.
- Dahlström, E., Fransson, B. & Henriksson, G. (red.) (2004) *Det var dans i folkets park. Minnen från den svenska folkparken*. Örebro: Folkrorelsernas arkiv i Örebro län i samarbete med Liv i Sverige.
- DalGLISH, C. (red.) (2013) *Archaeology, the public and the recent past*. Woodbridge: Boydell Press.
- Damsholt, T. & Simonsen, D. G. (2009) *Materialiseringer. Processer, relationer och performativitet*. I: Damsholt, T., Simonsen, D. G. & Mordhorst, C. (red.) *Materialiseringer: nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus: Århus Universitetsforlag, 9-34.
- Damsholt, T., Simonsen, D. G. & Mordhorst, C. (red.) (2009) *Materialiseringer: nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Dant, T. (2005) *Materiality and society*. Maidenhead: Open University Press.
- Dant, T. (1999) *Material culture in the social world: values, activities, lifestyles*. Open University Press, Buckingham.
- Deetz, J. (1996) *In small things forgotten: an archaeology of early American life*. Rev. and expanded ed. New York: Doubleday.
- DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) (2004) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research.
- Dewey, J. (1999) *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Domańska, E. (2006) *The Return to Things*. *Archaeologia Polona*. 44, 171-185.
- EAA. European Association of Archaeology. Code of practice. Tillgänglig: http://e-a-a.org/EAA_Code_of_Practice.pdf (hämtad 2013-12-12).
- Earle, T. (2004) *Culture Matters: Why Symbolic Objects Change*. I: DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research, 153-165.

- Edberg, Rune (2004). *Vikingaskeppet Ormen Friskes undergång [Elektronisk resurs]: ett drama i det kalla krigets skugga*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-373> (hämtad 2014-03-01).
- Edberg, R. (2011) *Samtidsarkeologi och moderna vikingafärder*. Rev. och utök. uppl. Stockholm: Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet.
- Edensor, T. (2005) *Industrial ruins: spaces, aesthetics, and materiality*, Berg, Oxford.
- Edin, O. (2008) Vägkorsningar, dansbanor och de fina salongerna. I: Lundström, C (red.) *Dansminnen: moderna möten - magiska kvällar*. Östersund: Jamtli, 14-23.
- Ekholm, C. (1984) *Balt- och tyskutlämningen 1945-1946: omständigheter kring interneringen i läger i Sverige och utlämningen till Sovjetunionen av f d tyska krigsdeltagare. D. 1, Ankomsten och interneringen*. Uppsala: Univ.
- Englund, Peter (1993) *Förflutenhetens landskap: historiska essäer*. Stockholm: Atlantis.
- Englund, Peter (2003) *Tystnadens historia och andra essäer*. Stockholm: Atlantis.
- Eriksen, A. (1999) *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Fahlander, F. (2008) Differences that matter. Materialities, material culture and social practice. I: Glørstad, H. & Hedeager, L. (red.) *Six essays on the materiality of society and culture*. Lindome: Bricoleur Press, 127-154.
- Fairclough, G. (2007) The Contemporary and future landscape: Change and Creation in the later twentieth century. I: McAtackney, L., Palus, M. & Piccini, A. (red.) *Contemporary and historical archaeology in theory: papers from the 2003 and 2004 CHAT conferences*. Oxford: Archaeopress, 83-88.
- Forty, A. (1999) Introduction. I: Forty, A. & Küchler, S. (red.) *The art of forgetting*. Oxford: Berg, 1-18.
- Frykman, J. (1988) *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Funari, P. P. A., Hall, M. & Jones, S. (red.) (1999) *Historical archaeology: back from the edge*. London: Routledge.
- Galloway, P. (2006) Material Culture and Text: Exploring the Spaces Within and Between. I: Hall, M. & Silliman, S. (red.) *Historical archaeology*. Oxford: Blackwell, 42-64.

- Gasco, J. (1992) Documentary and Archaeological Evidence for Household Differentiation in Colonial Soconusco, New Spain. I: Little, B. J. (red.) *Text-aided archaeology*. Boca Raton, Fla.: CRC Press, 83-94.
- Gegner, M. & Ziino, B. (red.) (2012) *The heritage of war*. Abingdon: Routledge.
- Gell, A. (1998) *Art and agency: an anthropological theory*. Oxford: Clarendon.
- Gillefalk, Lo L. (2011) *Platser för fritid, fostran och fest: skollovskolonier, semesterhem och festplatser i Halland*. Halmstad: Länsstyrelsen i Halland.
- Glørstad, H. & Hedeager, L. (red.) (2008) *Six essays on the materiality of society and culture*. Lindome: Bricoleur Press.
- González-Ruibal, A. (2007) Making things public: Archaeologies of the Spanish Civil War. *Public Archaeology* 6(4), 203-226.
- González-Ruibal, A. (2008) Time to destroy: An archaeology of supermodernity. *Current Anthropology*, 49(2), 247-279.
- González-Ruibal, A. (2011a) Digging Franco's trenches: An archaeological investigation of a Nationalist position from the Spanish Civil War. *Journal of Conflict Archaeology* 6(2), 96-122.
- González-Ruibal, A. (2011b) In praise of depth. *Archaeological Dialogues*, 18(2), 164-168.
- González-Ruibal, A. (2012) From the battlefield to the labour camp: archaeology of civil war and dictatorship in Spain. *Antiquity*. 86(332), 456-473.
- González Ruibal, A. (red.) (2013) *Reclaiming archaeology: beyond the tropes of modernity*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Gould, R. A. (2007) *Disaster archaeology*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Gould, R. A. & Schiffer, M. B. (red.) (1981) *Modern material culture: the archaeology of Us*. New York: Acad. P.
- Gottfarb, I. (2006) *Den livsfarliga glömskan*. Stockholm: Langenskiöld.
- Graves-Brown, P. (red.) (2000) *Matter, materiality and modern culture*. New York: Routledge.
- Graves-Brown, P., Harrison, R. & Piccini, A. (red.) (2013) *The Oxford handbook of the archaeology of the contemporary world*. 1st edition. New York, NY: Oxford University Press.
- Gunnemark, K. (2004) *Minnenas galleri: om minnesskåp och kulturarv*. Stockholm: Carlsson.

- Gustafsson, A. & Karlsson, H. (2011) A Spectre is Haunting Swedish Archaeology - the spectre of politics. Archaeology, cultural heritage and the present political situation in Sweden. *Current Swedish Archaeology* 19, 11-36.
- Gustafsson, L. (2002) Medeltidskartor och minnespolitik. I: Eriksen, A., Garnert, J. & Selberg, T. (red.) *Historien in på livet: diskussioner om kulturarv och minnespolitik*. Lund: Nordic Academic Press, 31-45.
- Guttormsen, T. S. (2013) *Arkeologi i all offentlighet: arkeologihistorie i Norge belyst ved fortidens veier som historie- og minnekunnskap*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Göteborgs universitet. Kursbeskrivning, samtidsarkeologi 7,5hp. Tillgänglig: <http://kursplaner.gu.se/svenska/AE1060.pdf> (hämtad 2014-02-17).
- Hahn, H., P. (2012) Words and things: reflections on people's interaction with the material world. I: Maran, J. & Stockhammer, P. (red.) *Materiality and social practice: transformative capacities of intercultural encounters*. Oxford: Oxbow, 4-12.
- Halbwachs, M. (1992) *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hall, M. & Silliman, S. (red.) (2006) *Historical archaeology*. Oxford: Blackwell.
- Hallén, P. (2007) *Storstadens utmark: Delsjöområdets historia under 10 000 år: fem kulturhistoriska vandringar och en cykeltur*. Göteborg: Per Hallén i samarbete med Friluftsförbundet, Göteborgs distrikt.
- Hamilakis, Y. & Duke, P. G. (red.) (2007) *Archaeology and capitalism: from ethics to politics*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast.
- Harrison, R. (red.) (2010) *Understanding the politics of heritage*. Manchester: Manchester University Press.
- Harrison, R. (2011) Surface assemblages. Towards an archaeology in and of the present. I: *Archaeological Dialogues*, 18(2), 141-161.
- Harrison, R. & Schofield, A. J. (2010) *After modernity: archaeological approaches to the contemporary past*. Oxford: Oxford University Press.
- Hedelius, H. (2008) *Öde: det bortglömda Sverige*. Stockholm: Max Ström.
- Heidegger, M. (2013) [1927] *Vara och tid*. Göteborg: Daidalos.
- Hell, J. & Schönle, A. (red.) (2010) *Ruins of modernity*. Durham, [N.C.]: Duke University Press.

- Henson, D. (2012) Does Archaeology matter? I: Moshenska, G. & Dhanjal, S. (red.) *Community archaeology: themes, methods and practices*. Oxford: Oxbow, 120-127.
- Hicks, D. & Beaudry, M. C. (red.) (2008) *The Cambridge companion to historical archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hicks, D. (2010) The material –cultural turn. Event and effect. I: Hicks, D. & Beaudry, M. C. (red.) *The Oxford handbook of material culture studies*. Oxford: Oxford University Press, 25-98.
- Hodder, I. (1991) *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. 2. ed. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Hodder, I. (2012) *Entangled: an archaeology of the relationships between humans and things*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Holtorf, C. & Högberg, A. (2006) Talking people – from community to popular archaeologies. I: Magnusson Staaf, B. (red.) *Arkeologi splittring eller mångfald? [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Holtorf, C., Jennbert, K. & Petersson, B. (red.) (2009) *Arkeologi och samhälle*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Holtorf, C. (2005) *From Stonehenge to Las Vegas: archaeology as popular culture*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Holtorf, C. (2007) *Archaeology is a brand: the meaning of archaeology in contemporary popular culture*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press.
- Holtorf, C. (2008) Zoos as Heritage: An Archaeological Perspective. I: *International Journal of Heritage Studies* 14(1), 3-9.
- Holtorf, C. (2010) Heritage values in contemporary popular culture. I: Smith, G., Messenger, S., Mauch, P. & Soderland, H. A. (red.) *Heritage values in contemporary society*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press, 43-54.
- Holtorf, C. & Piccini, A. (red.) (2009) *Contemporary archaeologies: excavating now*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Holtorf, C. & Piccini, A. (2009) Introduction: Fragments from a Conversation about Contemporary Archaeologies. I: Holtorf, C. & Piccini, A. (red.) *Contemporary archaeologies: excavating now*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 9-29.
- Holtorf, C. & Williams, H. (2006) Landscapes and memories. I: *The Cambridge companion to Historical Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 235-254.
- Hunter, J. & Cox, M. (2005) *Forensic archaeology: advances in theory and practice*. Abingdon: Routledge.

- Hunter, J., Roberts, C. & Martin, A. (1997) *Studies in crime: an introduction to forensic archaeology*. London: Routledge.
- Hurcombe, L. (2007) *Archaeological artefacts and material culture*. London: Routledge.
- Högberg, A. (2008) "Community archaeology" - en samskapandets arkeologi. I: Burström, M. (red.) *Arkeologi i förorten: berättelser från norra Botkyrka*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola, 119-140.
- ICOMOS (2007) *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. (Ename Charter). Tillgänglig: http://www.enamecharter.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_FR_10-04-07.pdf (hämtad 2014-01-10).
- Ingold, T. (2007) Materials against materiality. *Archaeological Dialogues* 14(1). Cambridge University Press, 1-16.
- Isherwood, R. (2012) Community archaeology: Conceptual and political issues. I: Moshenska, G. & Dhanjal, S. (red.) *Community archaeology: themes, methods and practices*. Oxford: Oxbow, 6-17.
- Isherwood, R. (2013) Rediscovering, Preserving and Making Memories at Community Archaeology Projects. I: Dalglish, C. (red.) *Archaeology, the public and the recent past*. Woodbridge: Boydell Press, 77-92.
- Jasinski, M, E. & Steinvik, L. (2010) Landscape of Evil – Archaeology and NaziPOW Camps in Norway: A New Approach. I: Soleim, M. N. (red.) *Prisoners of War and Forced Labour. Histories of War and Occupation*. Cambridge Scholar Publishing, 205-223.
- Jensen, J. & Olsen, O. (1988) *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd 1, I Begyndelsen: fra de ældste tider til ca. år 200 f. Kr.*. Copenhagen: Gyldendalske boghandel.
- Johansson, A. (2008) *Den glömda armén: Sverige-Norge 1939-1945*. Stockholm: Fischer & Co.
- Johansson, A. (2010) *De glömda agenterna: norsk-svenska vapenbröder mot Nazi-Tyskland*. Stockholm: Fischer & Co.
- Johansson, J. (2004) *Vägershult: en disciplinförläggning för flyktingar i Sverige under andra världskriget*. Växjö: Svensk emigrantinstitutet.
- Johnson, M. (1996) *An archaeology of capitalism*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Johnson, M. (1999) *Archaeological theory: an introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.

- Jones, S. (2013) Dialogues Between Past, Present and Future: Reflections on Engaging the Recent Past. I: Dalglish, C. (red.) *Archaeology, the public and the recent past*. Woodbridge: Boydell Press, 163-175.
- Josefsson, A. & Kjörck, I. (1998) *Den gamla dansbanan. Dansbaneinventering i Skaraborg*. Läns museet Skara.
- Journal of Community Archaeology & Heritage.
<http://www.maneyonline.com/loi/cah>
- Journal of Conflict Archaeology. <http://maney.co.uk/index.php/journals/jca/>
- Journal of Contemporary History. <http://jch.sagepub.com/>
- Jörnmark, J. (2007) *Övergivna platser*. Lund: Historiska media.
- Jörnmark, J. (2008) *Övergivna platser. 2*. Lund: Historiska media.
- Karlsson, H. (1998a) *Re-thinking archaeology*. Diss. Göteborg: Univ.
- Karlsson, H. (1998b) Arkeologins tid, ting, tänkande och Vara. I: Jensen, O. W. & Karlsson, H. (red.) *Arkeologiska horisonter*. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion, 146-175.
- Karlsson, H. (2000) Why is there material culture rather than nothing? I: Holtorf, C. & Karlsson, H. (red.) *Philosophy and archaeological practice: perspectives for the 21st century*. Göteborg: Bricoleur Press, 69-86.
- Karlsson, H. (2004) *Försummat kulturarv. Det närliggande förflutna och fotbollens platser*. Lindome: Bricoleur Press.
- Karlsson, H. (red.) (2004) *Swedish archaeologists on ethics*. Lindome: Bricoleur press.
- Karlsson, H. & Nilsson, B. (2001) *Arkeologins publika relation: en kritisk rannsaking*. Göteborg: Bricoleur press.
- Karlsson, S. O. (2008) *Svenska ödehus*. Stockholm: Natur och kultur.
- Knappett, C. (2005) *Thinking through material culture: an interdisciplinary perspective*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Knappett, C. (2012) Materiality. I: Hodder, I. (red.) *Archaeological theory today*. Rev. and updated ed. Cambridge: Polity, 188-207.
- Knappett, C. & Malafouris, L. (red.) (2008) *Material agency: towards a non-anthropocentric approach*. New York: Springer.
- Knappett, C. & Malafouris, L. (2008) Material and Nonhuman Agency: An Introduction. I: Knappett, C. & Malafouris, L. (red.) *Material agency: towards a non-anthropocentric approach*. New York: Springer, ix-xix.
- Koblik, S. (1987) *"Om vi teg, skulle stenarna ropa": Sverige och judeproblemet 1933-1945*. Stockholm: Norstedt.

- Kverndokk, K. (2009) Resan till ondskan. Skolelever på bussresa till Auschwitz. I: Aronsson, P. (red.) *Platser för en bättre värld: Auschwitz, Rubr och röda stugor*. Lund: Nordic Academic Press, 45-89.
- Lagerqvist, M. (2011) *Torpets transformationer: materialitet, representation och praktik från år 1850 till 2010*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Latour, B. (1993) *We have never been modern*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Latour, B. (1999) *Pandora's hope: essays on the reality of science studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: University Press.
- Lazzari, M. (2005) The Texture of Things: Objects, People, and Landscape in Northwest Argentina (First Millenium A.D). I: Meskell, L. (red.) *Archaeologies of materiality*. Malden, Mass.: Blackwell, 126-161.
- Lehrer, E. T., Milton, C. E. & Patterson, M. (red.) (2011) *Curating difficult knowledge: violent pasts in public places*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Lennon, J. J. & Foley, M. (2000) *Dark tourism*. London: Continuum.
- Leone, M. P. & Potter, P. B. (red.) (1999) *Historical archaeologies of capitalism*. New York: Kluwer Academic.
- Lihammer, A. (2006) *Krampen - ett interneringsläger från 1940-talet. Historisk arkeologi inom projektet "Interneringsläger för Sovjetryssar i Skinnskatteberg - en glömd del av andra världskriget". RAÄ 121. Aspänge 2:1, Heds socken, Skinnskattebergs kommun, Västmanland. Kulturmiljövard Mälardalen Rapport 2006:24*.
- Lihammer, A. (2010) De andras landskap. Små berättelser och moderna rum. I: Lihammer, A. & Nordin, J. M. (red.) *Modernitetens materialitet: arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. Stockholm: Statens historiska museum, 181-193.
- Lihammer, A. (2011) *The forgotten ones: small narratives and modern landscapes*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Lihammer, A. & Nordin, J. M. (red.) (2010) *Modernitetens materialitet: arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. Stockholm: Statens historiska museum.
- Liljewall, B. (2000) I förintelsens närhet: två polsk-svenska kvinnors liv. *Folkets historia* (Årsbok) 28, 112-132.

- Lind, H., Svensson, E. & Hansson, J. (2001) *Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.
- Lind, H. (red.) (2000) *Pinoberget: en socialhistorisk studie utifrån sentida bebyggelselämningar och obesuttna människor*. Karlstad: Skogsvårdsstyrelsen.
- Lindqvist, E. (2009) *Hon som älskade havet. Samlade dikter av Ebba Lindqvist med bilder ur hennes liv*. Sävedalen: Warne förlag.
- Lindqvist, S. (1978) *Gräv där du står: hur man utforskar ett jobb*. Stockholm: Bonnier.
- Lindroth, M. (2008) Här stängde vi in Hitlers offer. GT. Tillgänglig: <http://gt.expressen.se/kultur/1.1160591/har-stangde-vi-in-hitlers-offer> (hämtad 2009-02-03).
- Linnéuniversitetet. Projektbeskrivning: Ett hundra tusen år fram och bakåt i tiden. Arkeologi möter kärnbränsleförvaring. Tillgänglig: <http://lnu.se/forskning/forskningsdatabas/project.aspx?id=1524> (hämtad 2014-02-18)
- Little, B. J. (red.) (1992) *Text-aided archaeology*. Boca Raton, Fla.: CRC Press.
- Little, B. J. (2007) *Historical archaeology: why the past matters*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast.
- Logan, W. S. & Reeves, K. (2009) Introduction. Remembering places of pain and shame. I: Logan, W. S. & Reeves, K. (red.) *Places of pain and shame: dealing with "difficult heritage"*. Abingdon: Routledge, 1-14.
- Logan, W. S. & Reeves, K. (red.) (2009) *Places of pain and shame: dealing with "difficult heritage"*. Abingdon: Routledge.
- Lomfors, I. (2005) *Blind fläck: minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945*. Stockholm: Atlantis.
- Lowenthal, D. (1985) *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, G. (2012) *Understanding the archaeological record*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundahl, U. & Skärvad, P-H. (1999) *Utredningsmetodik för samhällsvetare och ekonomer*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, H. (2008) *Krampen: ryssläger i Sverige under andra världskriget*. Västerås: Västmanlands läns museum.
- Lundström, C. (2008) Dans – en diskutabel historia. I: Lundström, C. (red.) *Dansminnen: moderna möten - magiska kvällar*. Östersund: Jamtli, 9-13.

- Lundström, C. (red.) (2008) *Dansminnen: moderna möten - magiska kvällar*. Östersund: Jamtli.
- Macdonald, S. (2009) *Difficult heritage: negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond*. London: Routledge.
- Macdonald, S. (2013) *Memorylands: heritage and identity in Europe today*. Abingdon: Routledge.
- Majewski, T. & Gaimster, D. R. M. (red.) (2009) *International handbook of historical archaeology*. New York: Springer.
- Malafouris, L. (2013) *How things shape the mind: a theory of material engagement*. Cambridge, Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology.
- Malafouris, L. & Renfrew, C. (red.) (2010) *The cognitive life of things: recasting the boundaries of the mind*. Cambridge, UK: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Malan, A. & van Heyningen, E. (2001) Twice removed: Horstley Street in Cape Town's District Six, 1865-1982. I: Mayne, A. & Murray, T. (red.) *The archaeology of urban landscapes: explorations in Slumland*. Cambridge: Cambridge University Press, 39-56.
- Manzo, L. C. & Devine-Wright, P. (red.) (2013) *Place attachment: advances in theory, methods and applications*. London: Routledge.
- Marshall, Y. (2002) What is community archaeology? *World Archaeology* 34(2), 211-219.
- Martinson, S. (2000) *Dansbanor och spelemän i Hallands län*. Knäred: Höjden.
- Matthews, K. (1998) Familiarity and contempt. The archaeology of the 'modern' I: West, S. & Tarlow, S. (red.) *The familiar past: archaeologies of Britain 1550-1950*. London: Routledge, 155-179.
- Mayne, A. & Murray, T. (red.) (2001) *The archaeology of urban landscapes: explorations in Slumland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mayne, A. & Murray, T. (2001) Imaginary landscapes: reading Melbourne's "Little Lon". I: Mayne, A. & Murray, T. (red.) *The archaeology of urban landscapes: explorations in Slumland*. Cambridge: Cambridge University Press, 89-105.
- McAtackney, L., Palus, M. & Piccini, A. (red.) (2007) *Contemporary and historical archaeology in theory: papers from the 2003 and 2004 CHAT conferences*. Oxford: Archaeopress.
- McWilliams, A. (2013) *An archaeology of the Iron Curtain: material and metaphor*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2014.

- Merriman, N. (red.) (2004) *Public archaeology*. New York: Routledge.
- Meskell, L. (2004a) *Object worlds in ancient Egypt: material biographies past and present*. Oxford: Berg
- Meskell, L. (2004b) Divine Things. I: DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research, 249-259.
- Meskell, L. (2005) Introduction: Object Orientations. I: Meskell, L. (red.) *Archaeologies of materiality*. Malden, Mass.: Blackwell, 1-17.
- Meskell, L. (red.) (2005) *Archaeologies of materiality*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Meskell, L. & Pels, P. (red.) (2005) *Embedding ethics: shifting boundaries of the anthropological profession*. Oxford: Berg.
- Miller, D. (red.) (2005) *Materiality*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Mogren, M. (red.) (2009) *Triangulering: historisk arkeologi vidgar fältet*. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds Universitet.
- Montelius, O. (2002[1917]) *Minnen från vår forntid*. Faksimil. Gamleby: PM-Bokförlag.
- Moser, S., Glazier, D., Phillips, J. E., el Nemr, L. N., Mousa, M, S., Aiesh, R. N., Richardson, S., Conner, A. & Seymour, M. (2002) Transforming Archaeology through Practice: Strategies for Collaborative Archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt. *World Archaeology* 34(2), 220-248.
- Moshenska, G. (2006) Scales of memory in the archaeology of the Second World War. *Papers from the Institute of Archaeology* 17: 58-68. Tillgänglig: <http://pia-journal.co.uk/article/view/308/362> (hämtad 2012-07-22).
- Moshenska, G. (2008) Ethics and Ethical Critique in the Archaeology of Modern Conflict. *Norwegian Archaeological Review* 41(2), 159-175.
- Moshenska, G. (2010) Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict, *Cambridge Archaeological Journal* 20(1), 33-48.
- Moshenska, G. & Dhanjal, S. (red.) (2012) *Community archaeology: themes, methods and practices*. Oxford: Oxbow.
- Myers, A. & Moshenska, G. (2011) *Archaeologies of Internment [Elektronisk resurs]*. New York, NY: Springer New York.
- Myers, A. T. (2008) Between Memory and Materiality: An archaeological Approach to Studying the Nazi Concentrations Camps. I: Pollard, T. & Banks, I. (red.) *Bastions and barbed wire: studies in the archaeology of conflict*. Leiden: Brill, 231-246.

- Murray, T. (red.) (2003) *Exploring the Modern City. Recent approaches to urban history and archaeology*. Melbourne: La Trobe University.
- Nationalencyklopedin. Samtidshistoria. Tillgänglig:
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/samtidshistoria> (hämtad 2014-02-18).
- Nerlund, H. & Nerlund, T. (2012) *Spökmackar*. Göteborg: Tangent.
- Nevell, M. (2013) Archaeology for All: Managing Expectations and Learning from the Past for the Future – the Dig Manchester Community Archaeology Experience. I: DalGLISH, C. (red.) *Archaeology, the public and the recent past*. Woodbridge: Boydell Press, 66-75.
- Nilsson, H. (2011) Flyktingförläggningen skildrad i den samtida pressen. I: Persson, M. (red.) *Skatås: utgrävningen av en minneslucka*. Lindome: Bricoleur press, 153-156.
- Ninjalicious. (2005) *Access all areas: a user's guide to the art of urban exploration*. Toronto: Infilpress.
- Nora, P. (2001) Mellan minne och historia. I: Sörlin, S. (red.) *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*. Stockholm: SNS förlag, 365-389.
- Nordman, A-M. (1999) ”Det var på Capri vi mötte varandra” – dansorkestrarna och deras verksamhet i Österbottens svenska trakter 1920-1950. I: Nordman, A-M (red.) *Från dansbana till rockklubb: populärmusiken i fokus : sju artiklar om logdans, schlager, visa, jazz och rock 'n' roll*. Vasa: Finlands svenska folkmusikinstitut, 58-84.
- Nordström, M. & Varenius, L. (red.) (1997) *Det nära förflutna: om arkeologi i Jönköpings län*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Normark, J. (2006) *The roads in-between: causeways and polyagentive networks at Ichmul and Yo'okop, Coahuah Region, Mexico*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2006.
- Normark, J. (2010) Involutions of Materiality. Operationalizing a Neomaterialist Perspective through the Causeways at Ichmul and Yo'okop. *Journal of Archaeological Method and Theory* 17(2), 132-173.
- Ofstad, H. (2012) *Vårt förakt för svaghet: nazismens normer och värderingar - och våra egna*. [Ny utg.] Stockholm: Karneval.
- Olsen, B. (1997) *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, B. (2003) Material Culture after Text: Re-memembering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2), 87-104.

- Olsen, B. (2006) Scenes from a troubled engagement. Post-Structuralism and Material Culture Studies. I: Tilley, C. (red.) *Handbook of material culture*. London: SAGE, 85-103.
- Olsen, B. (2010) *In defense of things: archaeology and the ontology of objects*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.
- Olsen, B. (2012) Symmetrical Archaeology. I: Hodder, I. (red.) *Archaeological theory today*. Cambridge: Polity, 208-228.
- Olsen, B, Shanks, M., Webmoor, T. & Witmore, C. (2012) *Archaeology: the discipline of things*. Berkeley: University of California Press.
- Olsen, B & Pétursdóttir, Þ. (red.) *Ruin memories. Materiality, aesthetics and the archaeology of the recent past*. Routledge. I Tryck.
- Olson, H-E. (1992) *Staten och ungdomens fritid: kontroll eller autonomi?* Diss. Uppsala: Univ.
- Olsson, L. (1995) *På tröskeln till folkhemmet: baltiska flyktingar och polska koncentrationslägerfångar som reservarbetskraft i skånskt jordbruk kring slutet av andra världskriget*. Lund: Morgonrodnad.
- Orser, C. E. (2004) *Historical archaeology*. 2. ed. Upper Saddle River, N.J.: Pearson Prentice Hall.
- Orser, C. E. (red.) (1996) *Images of the recent past: readings in historical archaeology*. Walnut Creek, Ca.: Alta Mira Press.
- Palmer, M. & Neaverson, P. (1998) *Industrial archaeology: principles and practice*. London: Routledge.
- Penrose, S. (2007) *Images of change: an archaeology of England's contemporary landscape*. Swindon: English Heritage.
- Persson, L. K. (2013) *Dansbanor, dansorkestrar och festarrangemang i sydöstra Småland ca 1900- ca 1970*. Västra Frölunda: Eget förlag.
- Persson, M. (2006) *Modernitet och materialitet: sentida kulturarv med arkeologisk blick: rapport över projektets utgrävning av Ramneskärsparcken, Herrestads socken, Västra Götalands län*. Uddevalla: Bohusläns museum.
- Persson, M. (2009) *Ramneskärsparcken - sentida kulturarv med arkeologisk blick*. Lindome: Bricoleur press.
- Persson, M. (red.) (2011) *Skatås: utgrävningen av en minneslucka*. Lindome: Bricoleur press.
- Persson, S. (2002) *"Vi åker till Sverige": de vita bussarna 1945*. Rimbo: Fischer & Co.

- Peterson, H. (2011) Att gräva nuet – Samtidsarkeologi och fältarkeologi. *In situ archaeologica*. 2009-2010, 145-158.
- Pétursdóttir Þ. (2012) Small Things Forgotten Now Included, or What Else Do Things Deserve? *International Journal of Historical Archaeology* 16(3), 577-603.
- Pétursdóttir, Þ. (2013a) Concrete matters: Ruins of modernity and the things called heritage. *Journal of Social Archaeology* 13(1), 31–53.
- Pétursdóttir, Þ. (2013b) *Concrete Matters: Towards an Archaeology of Things*. Tromsø: Universitetet i Tromsø. Tillgänglig: <http://hdl.handle.net/10037/5508> (hämtad 2014-01-20).
- Pollard, T. & Banks, I. (red.) (2008a) *Bastions and barbed wire: studies in the archaeology of conflict*. Leiden: Brill.
- Pollard, T. & Banks, I. (red.) (2008b) *Scorched earth: studies in the archaeology of conflict*. Leiden: Brill.
- Preucel, R. W. & Mrozowski, S. A. (red.) (2010) *Contemporary archaeology in theory: the new pragmatism*. 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Projektgruppen The Archaeology of Zoos. (2005) Djurparksarkeologi – ett nytt forskningsfält inom arkeologin. *In situ. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift*. 2003. Göteborg: Göteborgs universitet, 59-78.
- Prybylski, E. M. & Stottman, M, J. (2010) Reconnecting Community. Archaeology and Activism at the Portland Wharf. I: Stottman, M. J. (red.) *Archaeologists as activists: can archaeologists change the world?* Tuscaloosa: University of Alabama Press, 126-140.
- Rathje, W. L. (1981) A Manifesto for Modern Material-Culture Studies. I: Gould, R. A. & Schiffer, M. B. (red.) *Modern material culture: the archaeology of Us*. New York: Acad. P., 51-56.
- Rathje, W. & Murphy, C. (2001) *Rubbish! The archaeology of garbage*. Arizona: University of Arizona Press.
- Regeringens proposition 1974:28. Kungl. Maj:t proposition angående den statliga kulturpolitiken; given den 8 mars 1974. Utbildningsdepartementet.
- Regeringens proposition 1987/88:104. Kulturmiljövård. Utbildningsdepartementet.
- Regeringens proposition 1998/99:114. Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål. Kulturdepartementet.
- Regeringens proposition 2009/10:3. Tid för kultur. Kulturdepartementet.

- Regeringens proposition 2012/13:96. Kulturmiljöns mångfald.
Kulturdepartementet.
- Rehn, S. (2002) *Internerad i norra Sverige: Krigsmaktens och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940-1945*. Stockholm: Probus.
- Renshaw, L. (2011) *Exhuming loss: memory, materiality and mass graves of the Spanish Civil War*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press.
- Ricoeur, P. (2005) *Minne, historia, glömska*. Göteborg: Daidalos.
- Riksantikvarieämbetet (2004a) *Människan i centrum: Agenda kulturarvs programförklaring*. (2004). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2004b) *Agenda kulturarv. Slutrapport*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet (2006) Program. Det moderna samhällets kulturarv. Tillgänglig: http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/6325/Varia%202013_60.pdf?sequence=1 (hämtad 2014-02-20).
- Riksantikvarieämbetet (2013) Vägledning från Riksantikvarieämbetet. Fornlämningsbegreppet och fornlämningsförklaring. För tillämpning av 2 kap. 1 och 1a §§ kulturmiljölagen. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/6432/Varia%202014_1.pdf?sequence=8 (hämtad 2014-03-22).
- Ringstedt, N. (2010) *Torpen i Bromma: historik, lägen och lämningar*. Stockholm: Instant book.
- Robb, J. (2004) The extended Artefact and the Monumental Economy: a Methodology for Material Agency. I: DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research, 131-139.
- Robertshaw, A. & Kenyon, D. (2008) *Digging the trenches: the archaeology of the Western Front*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Rockman, M. & Flatman, J. (red.) (2012) *Archaeology in society: its relevance in the modern world*. New York: Springer.
- Rosén, C. (1999) Fattigdomens arkeologi – reflexioner kring torpens och backstugornas arkeologi. I: Artelius, T., Englund, E. & Ersgård, L. (red.) *Kring västsvenska hus: boendets organisation och symbolik i förhistorisk tid*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Univ, 99-107.
- Rosén, C. (2007) Torpare och materiell kultur. I: Welinder, S. (red.) *Torpens arkeologi*. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 61-78.

- Rosén, C. (2008) Uppdragsarkeologi och samtidsarkeologi – oförenliga begrepp? I: Burström, M. (red.) *Samtidsarkeologi - varför gräva i det nära förflutna?: rapport från en session vid konferensen IX Nordic TAG i Århus 2007*. Huddinge: Arkeologi, Institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola, 71-77.
- Rowlands, M. (1999) Remembering to Forget: Sublimation as Sacrifice in War Memorials. I: Forty, A. & Küchler, S. (red.) *The art of forgetting*. Oxford: Berg, 129-145.
- Runeby, N. (1999) Att skriva samtidshistoria. I: Lindberg, B. (red.) *Efterkrigstid och samtid: det nys förflutnas idéhistoria*. Stockholm: Univ. Avdelningen för idéhistoria, 8-31.
- Russel, K & Williams, J. (2008) Dig Manchester Impact Study. An Evaluation of the Dig Manchester Project 2003 – 2007. Tillgänglig: <http://www.digmanchester.co.uk/downloads/ImpactstudymainReport.pdf> (hämtad 2014-02-01).
- Sabloff, J. A. (2008) *Archaeology matters: action archaeology in the modern world*. Walnut Creek, Calif.: West Coast Press.
- Saltzman, K. & Svensson, B. (1997) Inledning. I: Saltzman, K. & Svensson, B (red.) *Moderna landskap: identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och kultur, 9-20.
- Saltzman, K. (2009) Revor och fransar i vardagens föränderliga landskap. I: Saltzman, K (red.) *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*. Göteborg: Makadam, 23-55.
- Sather-Wagstaff, J. (2011) *Heritage that hurts: tourists in the memoryscapes of September 11*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press.
- Saunders, N.J. (2002a) Excavating Memories: Archaeology and the Great War, 1914-2001. *Antiquity* 76(1), 101-108.
- Saunders, N. J. (2002b) Memory and Conflict, I: Buchli, V. (red.) *The Material Culture Reader*. Oxford: Berg, 175-206.
- Saunders, N. J. (2003) *Trench art: materialities and memories of war*. Oxford: Berg.
- Saunders, N. J. (2010) *Killing time: archaeology and the First World War*. Stroud: History Press.
- Saunders, N. J. (red.) (2004) *Matters of conflict: material culture, memory and the First World War*. London: Routledge.
- Saunders, N. J. (red.) (2012) *"Beyond the dead horizon": studies in modern conflict archaeology*. Oxford: Oxbow Books.

- Scarre, C. & Scarre, G. (red.) (2006) *The ethics of archaeology: philosophical perspectives on archaeological practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scarre, C. (2004) Displaying the Stones: the Materiality of 'Megalithic' Monuments. I: DeMarrais, E., Gosden, C. & Renfrew, C. (red.) *Rethinking materiality: the engagement of mind with the material world*. Oxford: McDonald institute for archaeological research, 141-152.
- Schimanski, F. (2010) *Tillbaka till livet: Ramlösa hälsobrunn - en räddningsstation*. Kristianstad: Beredningen för integration och mångfald, Region Skåne.
- Schofield, J. (2005) *Combat archaeology: material culture and modern conflict*. London: Duckworth.
- Schofield, J. (2009) *Aftermath: readings in the archaeology of recent conflict*. Springer Verlag.
- Schofield, J. (2013) "A dirtier reality?" Archaeological methods and the urban project. I: Graves-Brown, P., Harrison, R. & Piccini, A. (red.) (2013) *The Oxford handbook of the archaeology of the contemporary world*. 1st edition. New York, NY: Oxford University Press, 466-478.
- Schofield, J. & Cocroft, W. (red.) (2007) *A fearsome heritage: diverse legacies of the Cold War*. Walnut Creek, Calif.
- Schofield, A. J., Johnson, W. G. & Beck, C. M. (red.) (2002) *Matériel culture: the archaeology of twentieth-century conflict*. London: Routledge.
- Schofield, J. & Morrissey, E. (2007) Titbits Revisited: towards a respectable Archaeology of Strait Street, Valletta (Malta). I: McAtackney, L., Palus, M. & Piccini, A. (red.) *Contemporary and historical archaeology in theory: papers from the 2003 and 2004 CHAT conferences*. Oxford: Archaeopress, 89-99.
- Selberg, T. (2002) Tradisjon, kulturarv og minnespolitikk. Å iscensette, vandre i og fortelle om fortiden. I: Eriksen, A., Garnert, J. & Selberg, T. (red.) *Historien in på livet: diskussioner om kulturarv och minnespolitikk*. Lund: Nordic Academic Press, 9-28.
- Sevara, C. (2011) Looking at Memory: Visualizing the Recent Past at Skatås through Cartography. I: Persson, M. (red.) *Skatås: utgrävningen av en minneslucka*. Lindome: Bricoleur press, 89-96.
- SFS. Lag om kulturminnen m.m. (1988:950)
- SFS. Kulturmiljölag. (1988:950)

- Shanks, M. & Tilley, C. (1987) *Re-constructing archaeology: theory and practice*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Shanks, M. (2007) Symmetrical Archaeology. *World Archaeology* 39(4), 589–98.
- Silvén, E. & Björklund, A. (red.) (2006) *Svåra saker: ting och berättelser som upprör och berör*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Simpson, F. & Williams, H. (2008) Evaluating Community Archaeology in the UK. *Public Archaeology* 7(2), 69-90.
- Sjöländer-Lindqvist, A., Bohlin, A. & Adolfsson, P. (2010) *Delaktighetens landskap: tillgänglighet och inflytande inom kulturarvssektorn*. Stockholm. Riksantikvarieämbetet.
- Sjöstedt, C. (1999) *I skuggan av ett hjälteland: svenska frivilliga för det ockuperade Norge*. 1. uppl. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Skeates, R. (2000) *Debating the Archaeological Heritage*. London: Duckworth.
- Skeates, R., McDavid, C. & Carman, J. (red.) (2012) *The Oxford handbook of public archaeology*. Oxford: Oxford University Press.
- Smedmark, G. & Fredriksson, H. (red.) (1963) *Interneringsläger 1945: Backamo, Grunnebo*. Uddevalla: Kungl. Bohusläns regementes historiekommitté.
- Smith, G. S., Messenger, P. M. & Soderland, H. A. (red.) (2010) *Heritage values in contemporary society*. Walnut Creek, Calif.: Left Coast Press.
- Smith, L. & Waterton, E. (2009) *Heritage, communities and archaeology*. London: Duckworth.
- Smith, L. (2004) *Archaeological theory and the politics of cultural heritage*. London: Routledge.
- Smith, L. (2006) *The uses of heritage*. Hoboken: Taylor & Francis Ltd.
- Speer, A. (1969) *Erinnerungen*. Berlin: Propyläen Verlag.
- Steiner, G. (1997) *Martin Heidegger: en introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Stenseke, M. (2001) *Landskapets värden: lokala perspektiv och centrala utgångspunkter*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Stojakovic', G. (2011) Vita bussar – Röda korsets räddningsaktion. I: Persson, M. (red.) *Skatås: utgrävningen av en minneslucka*. Lindome: Bricoleur press, 31-39.
- Stone, M. (2004) A Memory in Ruins? *Public Archaeology* 3(3), 131-144.
- Stottman, M. J. (red.) (2010) *Archaeologists as activists: can archaeologists change the world?* Tuscaloosa: University of Alabama Press.

- Sturdy Colls, C. (2012) Holocaust Archaeology: Archaeological Approaches to Landscapes of Nazi Genocide and Persecution. *Journal of Conflict Archaeology* 7(2), 70-104.
- Stratton, M. & Trinder, B. (2000) *Twentieth century industrial archaeology*. London: E & FN Spon.
- Svanberg, F. & Hauptman Wahlgren, K. (2007) *Publik arkeologi*. Stockholm: Historiska museet.
- Svenska Arkeologiska Samfundet. Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis. Tillgänglig: http://www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf (hämtad 2013-11-02).
- Svensson, E. (2010) *Kulturarv, natur och utveckling [Elektronisk resurs] : problem och möjligheter i skoglig glesbygd*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Svenson, Å. (2007) *De vita bussarna*. [Ny utg.] Stockholm: Svenskt militärhistoriskt bibliotek i samarbete med Quarnberget.
- Synnestvedt, A. (2008) *Fornlämningsplatsen – kärlekshistoria eller trist affär*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Synnestvedt, A. (2011) Göteborgsutställningen 1923- ett arkeologiskt äventyr 2010. *Gjallarhornet*. 31(4). Svenska arkeologiska samfundet, 8-9.
- Synnestvedt, A. & Persson, M. (2007) *Mångkulturella möten kring en forntida lämning: rapport om utgrävningen kring en hällkista i Bergsjön, Göteborg*. Lindome: Bricoleur Press.
- Tarlow, S. (1997) An Archaeology of Remembering: Death, Bereavement and the First World War. *Cambridge Archaeological Journal*. 7(1), 105-121.
- Tarlow, S. & West, S. (red.) (1999) *The familiar past? Archaeologies of later historical Britain*. London: Routledge.
- Tengrud, K., Öhrvall, R. & Johansson, J. (2002) *Vad betyder kulturmiljön för dig? Beskrivning av undersökningens uppläggning och genomförande samt resultatredovisning*, Statistiska Centralbyrån.
- Ternhag, G. (2008) Dansbanan: ett lyckligt minne. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 54, 86-96.
- Theune, C. (2011) Historical archaeology in national socialist concentration camps in Central Europe. *Historisches Archäologie*. 2010(2), 1-14. Tillgänglig: http://www.histarch.uni-kiel.de/2010_Theune_high.pdf (hämtad 2013-03-25).
- Theve, A., Wickman, M. & Hahn, O. (2003) *Folkets gröna lund på Kungl. Djurgården*. Stockholm: Lind & Co.

- Thomas, J. (1996) *Time, culture and identity: an interpretive archaeology*. London: Routledge
- Thomas, J. (2000) Reconfiguring the Social, Reconfiguring the Material. I: Schiffer, M. B. (red.) *Social theory in archaeology*. Salt Lake City: University of Utah Press, 143-155.
- Thomas, J. (2004) *Archaeology and modernity*. London: Routledge.
- Thomas, J. (2005) Materiality and the Social. I: Funari, P. P. A., Zarankin, A. & Stovel, E. (red.) *Global archaeological theory: contextual voices and contemporary thoughts*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 11-18.
- Tilley, C. (1991) *Material culture and text: the art of ambiguity*. London: Routledge.
- Tilley, C. (2006) Objectification. I: Tilley, C., Keane, W., Küchler, S., Rowlands, M., Spyer, P. (red.) *Handbook of material culture*. London: SAGE, 60-73.
- Tilley, C. (2007) Materiality in materials. *Archaeological Dialogues* 14(1), 16-20.
- Tilley, C. (red.) (1990) *Reading material culture: structuralism, hermeneutics and post-structuralism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tosh, J. (2000) *Historisk teori och metod. 2*. Lund: Studentlitteratur.
- Trost, J. (2005) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Troupp, V. (2000) *På dansbanan: Tanssilavan luona - At dance pavilions in Finland*. Helsingfors: Söderström.
- Tully, G. (2007) Community archaeology: general methods and standards of practice. *Public Archaeology*, 6(3), 155-187.
- Van Dyke, R. & Alcock, S. E. (2003) Archaeologies of memory: An introduction. I: Van Dyke, R. & Alcock, S. E. (red.) *Archaeologies of memory*. Malden: Blackwell, 1-14.
- Virilio, P. (1994) *Bunker archeology*. New York: Princeton Architectural Press.
- Vitelli, K. D. (red.) (1996) *Archaeological ethics*. Walnut Creek, Cal.: AltaMira Press.
- Voss, L. B. (2010) Matter Out of Time: The Paradox of the "Contemporary Past". *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress* 6(1), 181-192.

- Webmoor, T. (2007) What About 'One More Turn After the Social' in Archaeological Reasoning? Taking Things Seriously. *World Archaeology* 39(4), 563–578.
- Webmoor, T. (2013) STS, symmetry, archaeology. I: Graves-Brown, P., Harrison, R., Piccini, A. (red.) *The Oxford handbook of the archaeology of the contemporary world*. New York: Oxford University Press, 105-120.
- Welinder, S. (red.) (2007) *Torpens arkeologi*. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Wigerfelt, B. (1996) Ungdom i nya kläder. Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige. Stockholm: Univ.
- Wijk, J. (2001) Idrott, ungdom och "dansbanelände": om den svenska idrottsrörelsens begynnande engagemang som ungdomsfostrare på 1940-talet. *Idrott, historia och samhälle: Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift*, 85-111. Tillgänglig: <http://www.svif.net/dokument/06%20inlaga%20Johnny%20Wijk.pdf> (hämtad 2014-04-07).
- Wilkie, L. A. (2008) Documentary archaeology. I: Hicks, D. & Beaudry, M. C. (red.) *The Cambridge companion to historical archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. 13-33.
- Wilkie, L. A. (2010) *The lost boys of Zeta Psi: a historical archaeology of masculinity in a university fraternity*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Witmore, C. L. (2007) Symmetrical Archaeology: Excerpts from a Manifesto. *World Archaeology* 39(4), 546–562 .
- Wright R, Hansson, I & Sterenberg, J. (2005) The archaeology of mass graves. I: Hunter, J. & Cox, M. *Forensic archaeology: advances in theory and practice*. Abingdon: Routledge, 137-158.
- Wästerby, R. (2009) Dansplatser. *Tidskriften Västerbotten* 09/4, 22-36.
- Zachrisson, T. (1997) Antikvariernas och andras landskap. I: Burström, M., Winberg, B. & Zachrisson, T. *Fornlämningar och folkminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 12-59.
- Åberg, L. & Gertten, M. (2011) *Hoppets hamn: när överlevarna kom till Sverige*. Malmö: Roos & Tegnéer i samarbete med Auto Images.
- Åmark, K. (2011) *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen*. Stockholm: Bonnier.

Hemsidor

Agenda kulturarv:

<http://agendakulturarv.raa.se/opencms/export/agendakulturarv/sidor/startsidan/startsidan.html> (Besökt 2013-06-06).

Change and Creation: <http://users.ox.ac.uk/~arch0217/changeandcreation/> (Besökt 2012-04-12).

CHAT: <http://www.contemp-hist-arch.ac.uk/> (Besökt 2011-11-23).

Dig Manchester: <http://www.digmanchester.co.uk/index.html> (Besökt 2014-02-13).

DOCOMOMO: <http://www.docomomo.com/> (Besökt 2013-08-22).

Facebook. Gruppen "Övergivna platser": www.facebook.com (Besökt 2014-03-16).

FMIS. Digitala Fornminnesregistret. Riksantikvarieämbetet:
<http://www.fmis.raa.se> (Besökt 2014-01-15).

Forum för urban exploration i Sverige: <http://28dagarsenare.se/index.php> (Besökt 2014-03-16).

Göteborgs stad, Skatås: <http://www.goteborg.se/wps/portal/skatasgym> (Besökt 2010-11-04).

Hallén, Per. Delsjöområdet historia. Blogg. Inlägg 4 mars 2012:
<http://delsjoomradet.se/> (Besökt 2013-02-07).

Heritage counts: <http://hc.english-heritage.org.uk/> (Besökt 2013-05-28).

Herrestads Allmänna Idrottsförening: www.haif.o.se (Besökt 2012-11-02).

Moderna Västra Götaland: <http://www.modernavg.se> (Besökt 2012-09-12).

Riksantikvarieämbetet: <http://www.raa.se/> (Besökt 2014-01-19).

Terrorscapes: <http://www.terrorscapes.org/> (Besökt 2013-12-12).

UNESCO Modern Heritage program:

<http://whc.unesco.org/en/modernheritage/> (Besökt 2013-08-22).

Whitewater POW camp: <http://whitewaterpowcamp.com> (Besökt 2012-10-03).

Tidningsmaterial

Bohusläningen årgångar 1939-1954

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1945

Göteborgs-Posten 1945

VI. 1945. Nr 19 Överlevande från arbets- och koncentrationsläger på svensk mark våren 1945.

Arkivmaterial

Göteborgs Stadsfullmäktiges Handlingar. Göteborgs Universitetsbibliotek. 1947, N:o 208.

Göteborgs Stadsbyggnadskontors arkiv

Flygfoto Skatås 1969

Bohusläns Föreningsarkiv, Bohusläns museum, Uddevalla.

Herrestads AIF handlingar.

Kassabok för Herrestads AIF 1937-1939.

Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1943-1950.

Års- och månadsmötesprotokoll för Herrestads AIF 1950-1961.

Fastighetskontoret i Göteborgs arkiv

K2 C:5

Stadsarkivet, Göteborg.

Göteborgs Stads Drätselkammars andra avdelning.

Diarienummer 1944/385, volym 63 samt 172/1947.

Riksarkivet, Stockholm.

Statens Utlänningskommission, Andra världskrigets lägerarkiv.

Skatås. Vol 1-4.

Poliskommissarie Folke Brinkhoffs arkiv. Vol 9. Riksarkivet.

Lantmäteriet, historiska kartor.

Karta öfver ägorne till 4½ Mantal Utby by, Lahne Härad, Herrestad socken.

Upptecknad 1836. Lantmäteriet (1840).

Muntliga källor

Göte Nilsson-Schönborg

Anna Karlsson, intervju juni 2008.

I avhandlingen förekommer även ett större antal muntliga informanter som hänvisas till i texten, där endast deras initialer är utskrivna. Deras fullständiga namn samt uppteckningar av deras berättelser finns i de grävdagböcker som fördes under projekten kring Ramneskärsparken och Skatåsförläggningen. Grävdagböckerna finns i författarens ägo.

Övriga referenser

Besöksböcker från utgrävningen på Skatås samt från utställningen om projektet på Skatåsanläggningen.

Anders Johansson, e-postkorrespondens 2010-10-20.

Sveriges hembygdsförbund, Sabina Östborg Larsson, e-postkorrespondens 2013-10-04.

Utgrävarna, Tv-serie visad i SVT 2005.

